Юрій БОРЕЦЬ

УПА

у вирі боротьби

Юрій БОРЕЦЬ

УПА

У вирі боротьби

Мову і стиль автора збережено.
Накладом Юрія Борця.

Юрій БОРЕЦЬ

УПА
у вирі боротьби

Оцифровано Гуртом
[Ingwar]
www.hurtom.com

Спогади учасника
повстанської боротьби
(1941–1948)

На обкладинці: кадр з фільму «Залізна сотня»,
спільне виробництво Borec Homes Pty Ltd Australia,
Студія Олесь, Україна, 2004 рік.

Обкладинка *Тетяни Трофименко.*

Фото *Олександра Оверченка.*

Вельмишановний читачу!

Прочитавши книжку Юрія Борця «УПА у вирі боротьби», Ти познайомишся з людиною, яка пройшла важкий, але славний життєвий шлях, і присвятила все своє життя найвищій меті кожного українця — служінню рідному народові, боротьбі за Українську державу.

Ще в юнацькі роки в час воєнної хуртовини він разом з десятками тисяч своїх ровесників взяв у руки зброю і почав боротьбу в лавах повстанців проти окупантів України. Після вдалого рейду УПА Ю. Борець опиняється у вільному світі, переїжджає до Австралії, де стає одним із засновників різних українських організацій та розпочинає підприємницьку діяльність.

Сьогодні його знають не тільки як успішного підприємця, але й як публіциста та письменника. Ю. Борець — автор відомих в Україні та поза її межами книжок: «УПА у вирі боротьби», «Рейд без зброї», «З найкращими», «Шляхами лицарів ідеї і чину», «За Україну, за її волю», а також популярних брошур «Слово до молоді», «Боротьба з двоголовою гідрою», «Незборимі русичі — українці», «ОУН і УПА в боротьбі за Українську Державу», «Ідея сильніша від зброї». Спостерігаючи весь час за подіями в Україні, він написав десяток статей на злободенні теми, які опубліковано в газетах діаспори, а після відновлення незалежності України 24 серпня 1991 року і в українських виданнях.

Після довгої розлуки Ю. Борець двічі відвідує Батьківщину і пильно спостерігає за ситуацією в Україні та аналізує її. Основною причиною всіх негараздів у нашій державі Ю. Борець вважає відсутність української еліти, яку впродовж кількох століть нищили окупанти. Він переконаний, що лише українська молодь, яка вивчить правдиву історію рідного народу і сповниться гордістю за його минуле, зможе змінити ситуацію в Україні на краще, розбудує та зміцнить Українську державу. Тому колишній повстанець докладає усіх зусиль, щоб донести до молоді правдиву історію нашого народу. З цією метою Ю. Борець не тільки розповсюджує свої книжки та

брошури, пише публіцистичні статті, а й допомагає авторам, які пишуть на патріотичну тематику, видавати їх твори.

Щоб донести до широких верств українського громадянства правду про визвольні змагання ОУН та УПА й віддати належну шану своїм бойовим побратимам, які склали голови в боротьбі за Українську державу, Ю. Борець профінансував створення фільму «Залізна сотня» про сотню УПА славного командира Михайла Дуди — «Громенка», в лавах якої він боровся з ворогами України і пробився у вільний світ. Цей фільм з'явиться на екранах в 2004 році одночасно з виходом четвертого видання книжки «УПА у вирі боротьби».

Безсумнівно, що фільм «Залізна сотня» і книжка «УПА у вирі боротьби» відіграють вагому роль у патріотичному вихованні нашої молоді, яка в майбутньому, ставши провідником нації, забезпечить розквіт своєї держави та процвітання рідного народу.

За боротьбу в лавах УПА, за державність України, за патріотичну діяльність на благо свого народу українська громадськість складає нашому славному співвітчизнику Юрію Борцеві — булавному УПА «Чумаку» — глибоку шану й подяку.

Роман Панкевич,
член Головної Булави Братства УПА

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Гомоніла Україна,
Довго гомоніла.
Довго, довго кров степами
Текла-червоніла...

І день, і ніч ґвалт, гармати;
Земля стогне, гнеться;
Сумно, страшно, а згадаєш —
Серце усміхнеться.

Тарас Шевченко
«Гайдамаки»

Історія українського народу, починаючи вже з XV ст. і, зокрема, з часів козаччини, — це постійні національно-визвольні змагання, безперервна боротьба за визволення з чужоземної неволі, за побудову незалежної самостійної Української Держави. Вогонь національно-визвольної боротьби з особливою силою запалав у 1917 — 1920 рр., коли на полях численних кривавих битв вирішувалась доля молодої Української Народної Республіки. І хоча у цій війні не судилося перемогти й оборонити державну незалежність, і українські землі знову стали здобиччю захланних сусідніх держав, головним чином, совєтської Росії та Польщі, проте розпочата визвольна війна не припинялася і продовжувалася за наступних десятиліть. Змінювалися форми й методи, мінялися окупанти, але боротьба за відновлення української державності не згасала.

Під час Другої світової війни настав новий етап українських визвольних змагань, що почався 15 березня 1939 р. після проголошення Карпатської України незалежною державою та проголошенням відновлення Української Держави 30 червня 1941 р. у Львові. Утворений тоді уряд, Державне Правління, що його очолив прем'єр Ярослав Стецько, незабаром встановив владу на території України, звільненій на той час від московсько-большевицьких окупантів. Центральні та місцеві органи Державного Правління організували та забезпечили нормальну діяльність всіх ділянок суспільного, економічного та культурного секторів.

Проголошення Української Держави суперечило планам німецької імперської політики, яка вважала Україну своєю майбутньою колонією. Німецький уряд не визнав Українську Державу і оголосив війну всім державно-самостійницьким силам українського народу. Голову Державного Правління, окремих його членів та провідних політичних українських діячів було заарештовано, Україну

перетворено на німецьку колонію, а її населення — у рабів німецьких колонізаторів. Український народ повстав і зі зброєю в руках боронив власну й національну гідність та права господаря на рідній землі. Три роки, з 1941 до 1944 рр., тривала всенародна жорстока й кривава війна проти німецько-нацистських поневолювачів, ще десять років по тому, з 1944 до 1954 рр., та сама боротьба продовжувалась проти московсько-большевицьких окупантів.

Тринадцятирічна визвольна війна відібрала життя сотням тисяч найкращих, найблагородніших синів і дочок України. Це була найбільша й найгероїчніша з усіх дотеперішніх національно-визвольних війн. Світова історія подібної не знає. У цій боротьбі лише проти російсько-більшовицьких поневолювачів України у 1944—1952 роках, за неповними даними ЦК КПСС від 26 травня 1954 р., репресовано півмільйона українців, у тому числі вбито понад 153 тисячі, арештовано понад 134 тисячі, вислано поза межі України понад 203 тисячі (Россия XX век. Документы. Москва, 1999, с. 47).

Конкретна визначеність остаточної мети — Українська Самостійна Соборна Держава, найпередовіші ідеї національного й соціяльного визволення — знищення імперій та побудова незалежних національних держав усіх пригноблених народів, демократичні принципи побудови суспільно-політичного державного ладу під гаслом «Воля народу, воля людині!» сприяли мобілізації до активної боротьби найширших мас українського населення та багато інших поневолених народів. Не перебільшеним є твердження, що збройні сили національно-визвольного фронту в Україні налічували понад півмільйона активних борців і учасників: вояків УПА, збройного революційного підпілля ОУН та ряду допоміжних служб. Базою і опертям повстанської армії був увесь український нарід, який всебічно й жертовно її підтримував морально й матеріяльно.

Революційно-повстанська боротьба 40—50-х років мала могутній вплив на подальший розвиток нашого народу. У цій боротьбі виховувався і сформувався новий тип людини — людини-борця, месника й оборонця свого народу. Створився духовноспаяний моноліт революціонерів-патріотів, об'єднаних незламною вірою у святість виборюваної справи. За свою Правду, за Волю, за незалежну Українську Державу герої завжди й кожночасно були готові на найбільші зусилля, жертви й на саму смерть. Героїзм став масовим явищем, нормою щоденного життя не лише повстанців, але й усіх українців взагалі. Нарід випростався, гордо підніс голову, почувся господарем на власній землі, сміливо боронив законні права та не дозволяв наїзникам закріплюватися на рідних теренах.

Визвольна боротьба охопила всі українські землі, але її форми й методи в різних районах мали свої особливості й тактичні відмінності. Особливе становище з відступом нацистів склалось на західноукраїнських пограничних землях Лемківщини, Надсяння, Холмщини та

Підляшшя. Ці українські землі Москва подарувала польському сателітові з метою повного знищення там українського населення. Із 1945 р. почалась акція «добровільного» переселення біля одного мільйона українців із їхніх прадідівських віковічних земель до совєтської України. Москва робила все, щоб за кордоном СССР не було великого скупчення українців, які б у майбутньому могли боротися за національне відродження України, й, зокрема, щоб ці землі не стали базою і запіллям для УПА. Оскільки ніхто з українців не хотів добровільно покидати свої господарства, польський уряд разом із польськими шовіністичними цивільними бандами нападали на українські села й мордували населення, змушуючи тих, хто залишився, виїхати з села. Так, лише в селі Павлокомі замордовано 366 українців, серед яких були жінки, діти та люди похилого віку. Така сама доля спіткала українців і в інших селах. У 1943—1944 роках на Грубешівщині польські боївки спалили 55 сіл та замордували 4000 осіб мирного українського населення. Так убито в с. Сагринь 700 осіб, у с. Пискоровичі — 358, в с. Верховина — 194, в т. ч. 65 дітей. Щоб припинити ці дикунські, варварські вбивства, УПА змушена була застосувати проти найбільш україножерних польських шовіністів відповідні відплатні дії. Лише після цього масові вбивства припинилися, але виселення продовжувалося до повної ліквідації на цих землях українського населення. То було планове спільне московсько-польське підле народовбивство. В цій ситуації єдиним засобом оборони могла бути тільки збройна повстанська боротьба як проти польських окупантів, так і проти їхніх московських опікунів. На революційний шлях боротьби ступило майже все національно свідоме, патріотичне українське населення, зокрема молодь. Бойові частини УПА помітно зросли, поповнилися новими кадрами. Це дало змогу відносно легко очистити українські села від польсько-большевицьких військових гарнізонів та встановити там народну владу й повстанські революційні порядки.

Боротьба УПА, революційна діяльність ОУН та тогочасне трагічно-тривожне життя українців на цих споконвічно українських землях описані в книжці Юрія Борця-Чумака «У вирі боротьби»*, вперше надрукованій в Українській Видавничій Спілці в Лондоні 1971 р. В Україні вона маловідома. А тим часом це незамінне джерело вивчення історії боротьби УПА та визвольного руху в 1944—1947 рр. на Перемишльській землі. І хоча написана вона у формі літературного оповідання, та насправді це документальна розповідь, правдиве свідчення активного учасника подій. Усі герої — це конкретні, реальні люди, імена та прізвища яких добре знані авторові, (а нині

* Спогади Юрія Борця-Чумака видані в Україні у трьох книгах: Рейд без зброї. — Київ, 1992; З найкращими. — Київ, 1992; У вирі боротьби. — Київ, 1993.

вже розкрито їхні псевдоніми у книжках: «Літопис УПА», Антоні Чесьняк «Дрога до ніконд», Варшава, 1973, та в інших). У спогадах колоритно змальовані воєнні будні й життєві труднощі, військові перемоги й поразки, здобутки й втрати; не замовчуються невдачі й помилки. Найбільш вражають образи-приклади вродженого благородства душі наших людей, їхнє оптимістично-героїчне бачення життя і, понад усе, мужня, лицарська поведінка повстанців як у побуті, боях, так і перед загрозою смерті. Такі герої-велетні могли зродитись лише у вирі визвольної боротьби. ВОЛЯ, ДОБРО і ЩАСТЯ української нації були для них найбільшими цінностями й найвищим законом.

Після цілковитого виселення усіх українців з рідних земель у результаті геноцидної акції «Вісла», що тривала з квітня по липень 1947 року, й переселення їх на західні землі Польщі, забрані від німців та масових ув'язнень свідомих українців у концтаборах, збройна боротьба на цих землях припинилась. Головні сили УПА та кадри ОУН відійшли в Україну й далі вели тут боротьбу проти московсько-більшовицьких окупантів, а три сотні УПА по наказу Головного Командування УПА відійшло через Чехословаччину і Австрію до Західної Німеччини. Головним завданням такого рейду УПА було довести до вільного світу правду про національно-визвольну боротьбу українського народу. І це завдання Головного Командування УПА командири й повстанці рейдуючих сотень блискуче виконали.

У одній із цих сотень, у сотні Громенка, помаршерував і наш автор мемуарів, булавний УПА Юрій Борець «Чумак». Переборюючи різні труднощі, йому пощастило добратись до далекої Австралії, важко працювати на будівництві, вчитись і набувати підприємницьких знань. Завдяки своїм природним здібностям Юрій Борець зумів стати одним із ведучих організаторів будівельної справи у своєму місті. Тут він збудував і вулицю імені Степана Бандери, Симона Петлюри й де також є вулиця в честь Юрія Борця.

Юрій Борець і нині активний борець за духовне відродження українського народу, особливо молоді. За його сприяння видано в Україні багато патріотично-виховної літератури, спогадів учасників визвольної боротьби та завершується художній фільм про сотню УПА командира Громенка «Залізна сотня». У плані новий художньо-документальний фільм про велич імперії Київської Руси-України.

Всюди можна жити й працювати для Добра України і Українського народу. Цьому добрим прикладом є життя і діяльність булавного УПА Чумака — Юрія Борця.

Київ, квітень 2004 р.

Генерал-хорунжий *Василь Кук*,
Головний командир УПА у 1950—1954 рр.

СЛОВО ДО ЧИТАЧА

Вельмишановний читачу!

На Твій розсуд віддаю свою книжку, яка є частиною мого життєпису. Спогади про свою бойову молодість я писав у 50-их роках на чужині, в далекій від України Австралії, яка надала притулок колишнім воякам УПА та членам ОУН.

В Австралії, без знання англійської мови, без грошей, ми починали нове життя — зайнялися підприємництвом. Наші задуми були сміливими. Працювали самовіддано, не покладаючи рук, як колись боролися в рядах УПА. Ми мріяли про успішну підприємницьку діяльність, щоб допомогти нашим родинам, а також отримати необхідні засоби для визволення поневоленої України, яка опинилася під владою більшовицьких окупантів.

Окупувавши Україну, ворог створив пекельні умови життя на її території. Він планував не лише поневолити народ, а й зовсім його знищити. Але український народ не підкорився, не склав зброю, а продовжував боротьбу всілякими можливими й доступними способами. У цій боротьбі він не мав спільників. Досі дивує те, що тисячолітній, культурний та великий народ України-Руси не одержав ні найменшої допомоги в боротьбі проти окупантів від жодної держави світу.

Героїчна боротьба ОУН та УПА стала відомою всьому світові. Однак були сили, які будували в російській імперії — СССР — світову комуністичну державу. Ці сили під проводом «Богом вибраного народу» почали широку та брехливу пропаганду проти боротьби ОУН та УПА, проти оборонців України. У цьому їм допомагали московські союзники, поляки і чехи, які поширювали брехливі наклепи про діяльність цих організацій. Не зважаючи на це, провід ОУН та командування УПА щоденно нам нагадували: «Друзі, ми не большевицькі і не польські шовіністи. На нас дивиться весь світ, якому ми повинні показати за що боремося. Тому наша поведінка має бути бездоганною і має спростувати ворожу пропаганду».

Так і було. У рейді на Захід словаки ставилися до нас привітно: пригощали та просили співати українських пісень. Згодом, коли владу в Чехословаччині захопили комуністи, у польських і чеських книж-

ках появилися описи про те, як то УПА мордувало невинних людей, насилувало жінок й інше. Ця брехлива, масова, ворожа пропаганда проводилася ще довго після боротьби УПА, в якій загинули тисячі наших патріотів, й серед них головний командир повстанців, Генерал-Хорунжий «Тарас Чупринка» — Роман Шухевич. Здавалося, що після чергової трагедії наш народ піднятися уже не буде в змозі.

Після революції в царській Росії комуністи ліквідували всі українські патріотичні організації, партії і навіть церковні парафії. Більша частина нашого народу опинилася під більшовицькою окупацією, і москалям вдалося виховати з них вірних хахлів-малоросів, які в час Другої світової війни завзято боролися за московське «отєчество» проти німців, а після війни деякі з них вимушено воювали проти ОУН та УПА. І навіть тоді, коли Сталін, Жуков і Берія вирішили виселити весь народ з України в Сибір, українці тисячами гинули на фронті, здобуваючи для Москви перемогу. Адже серед тих, хто повісив червоний прапор над Рейхстагом, були й українці. Чи знали вони, що сприяють винищенню свого народу? Такою трагічною була наша історія в час Другої світової війни.

Російська імперія (СССР) після Другої світової війни стала найбільшою державою у світі. Це була вже не довоєнна країна, яка розвалювалася під ударами німців і вистояла лише завдяки величезній допомозі вільного світу, а імперія, яка пограбувала Німеччину й держави Східної Європи, зробила їх своїми союзниками. Після війни вона веде боротьбу з ОУН та УПА, вважаючи їх найбільшою загрозою для свого існування.

Український народ продовжує боротьбу за побудову Української Самостійної Соборної Держави. З метою збереження людей головне командування УПА розпускає великі відділи й залишає лише невеликі боївки. Повстанці вливаються у підпільні структури ОУН для подальшої боротьби. Боротьба оунівців велася різними методами, насамперед пропагандистськими. Вони поширювали правду про більшовицьку окупацію України й гогували народ до нового збройного виступу за сприятливих умов. Ті, хто опинився в совєтських концтаборах, чинив організований опір окупантам, відстоюючи власну людську гідність. У відповідь на терор там виникали повстання під проводом членів ОУН та вояків УПА, які примусили катів припинити знущання над в'язнями. Це була велика перемога, якою захоплювався весь вільний світ.

За гроші Москви прокомуністичні політики та журналісти, які проживали у вільному світі, поширювали у засобах масової інформації неправдиву інформацію про боротьбу ОУН та УПА. Виникало питання: чому така могутня імперія, як СССР, приділяє велику увагу боротьбі проти ОУН та УПА, які, враховуючи кількість населення Союзу, не були чисельними? Однак Москва знала, яка страшна загроза для імперії криється в боротьбі цих організацій під гаслами:

«Воля народам, воля людині». Адже ці слова знаходили відгук у всіх народів, поневолених Москвою, і були закликом до боротьби за звільнення від московського ярма, до побудови власних незалежних держав. Страх Москви був не безпідставним, що засвідчує розпад СССР у кінці 80-х років. Першими проголосили свою незалежність українці, а за ними й інші поневолені Москвою народи. Отже, героїчна боротьба ОУН та УПА завершилася перемогою не тільки українського народу, але й усіх поневолених народів більшовицької імперії.

Відгук про діяльність ОУН та УПА докотився за кордон. Рейдові частини УПА пробилися на Захід і розказали вільному світові про боротьбу цих організацій за незалежну Українську державу. В еміграції члени ОУН та вояки УПА поселилися у різних країнах. Вони влилися в організоване українське життя і стали його ядром. Завдяки їм у Німеччині, Англії, Канаді, Австралії, Америці, зокрема під стінами ООН збиралися десятки тисяч людей з плакатами «Воля народам, воля людині!» і засуджували московський терор в Україні.

За кордоном наші діти у школах, в університетах говорили про поневолену Україну й брутальну російську комуністичну імперію і протестували проти фальсифікації нашої історії у шкільних підручниках тих держав, у яких вони проживали.

Після війни проти України й УПА виступили світові засоби масової інформації, які переважно знаходилися в руках «богообраного народу». Для спростування брехні про нищення єврейського народу вояками УПА наведено докази, що повстанці спасли від загибелі тисячі жидівських сімей, а в лавах армії були десятки їхніх лікарів і санітарок. Недарма всі спроби більшовиків і їх союзників засудити на процесі в Нюрнберзі разом з нацистами також боротьбу ОУН та УПА не увінчалися успіхом. Не було і немає доказів злочинної діяльності оунців та повстанців, а є лише правда про визвольну боротьбу українського народу за свою незалежність.

У боротьбі проти більшовицької імперії — тюрми народів — українці у вільному світі стали лідерами. Вони організували Антибільшовицький Блок Народів — АБН, який об'єднав усі поневолені народи російської імперії. Визнаючи заслуги українського народу у боротьбі проти СССР, головою АБН було обрано провідника ОУН, прем'єра Державного правління Української держави, відновленої 30 червня 1941 року, Ярослава Стецька. АБН було причетне також до організації Світової Ліги Поневолених Народів — СЛПН —в яку увійшли представники народів Азії й інших континентів, поневолених комуністичними режимами. З АБН і СЛПН співпрацювали визначні політики та керівники вільних держав. На відкритті пам'ятника Тарасові Шевченкові у Вашингтоні в присутності сотень тисяч народу був президент США Дуайт Айзенгауер, який виголосив патріотичну промову до українців. А президент США Рональд Рейган запросив

на зустріч прем'єра Українського державного правління, голову АБН Ярослава Стецька й інших наших політиків і заявив: «Ваша боротьба є також нашою боротьбою». Американські лідери домоглися проголошення в ООН відзначення тижня поневолених народів і в цьому вирішальну роль зіграли українці.

Подібних подій було багато. Під час перебування Хрущова у Швеції прихильна до нашої боротьби молодь підмалювала свиню на його подобу й випустила на ринку в Стокгольмі, про що широко повідомлялося в світовій пресі. Хрущов, довідавшись про це, вигукнув: «Що, Ви хочете Стецька?»

У місяці червні 1947-го року наша сотня одержала від провідників Ярослава Старуха — «Стяга» й Василя Галаси — «Орлана» дуже відповідальне та секретне доручення — іти пропагандистським рейдом УПА до Західної Німеччини і там розповісти вільному світу про боротьбу України й інших поневолених народів у московській імперії. Майже два тижні ми пробивались через тисячні ворожі лави і виходили з дуже небезпечних ворожих оточень. У тих боях мусили здобувати собі набої, які були цінніші від золота. Через терени Словаччини, Чехії, Австрії, Східної Німеччини, майже щодня в боях і проривах, за 99 днів поріділа сотня Громенка дійшла до вільного світу. В рейд на Захід вийшло біля 3000 повстанців і більше 2000 з них загинуло в боях. Тоді це була дуже голосна подія в імперії і за кордоном, яка сьогодні замовчується і невідома нашому народові, зокрема молоді. Українці повинні подбати про збудування пам'ятників рейдовим відділам УПА в Братиславі та Празі.

Ми склали зброю американцям і разом з нашими поселенцями в еміграції розпочали боротьбу вже іншими методами за нашу поневолену й рідну Україну.

Це вже четверте видання книжки «УПА у вирі боротьби». Перше побачило світ у діяспорі у 1971 році, друге і третє — в Україні у 1992 та 1995 роках.

Ця книжка виходить у світ разом із фільмом «Залізна сотня» про боротьбу сотні УПА командира Громенка. Спогади про героїчну боротьбу українського народу за власну незалежність та державність я написав з метою, щоб розказати нашій молоді правду про війну й віддати шану тим, хто віддав своє життя за Україну. Також профінансував створення фільму «Залізна сотня», щоб зберегти пам'ять про ті події, про тих людей, які житимуть вічно в серцях українського народу.

З книжкою і фільмом ви познайомитеся у 2004 році, на 13-ому році нашої незалежності. Хоч держава далеко не така, за яку ми боролися в лавах УПА, але змінити ситуацію у власній незалежній країні нам під силу. Для цього наш народ повинен гуртуватися та об'єднуватися і давати рішучу відсіч тим, хто хоче відібрати нашу незалежність і позбавити нас права гідно жити у власній державі.

Дорога українська молоде!

«Хто не знає свого минулого, той не вартий майбутнього». Так говорить старе прислів'я. І це правда. Переконаний, що кожен з вас хоче гідного майбутнього. Але для цього треба знати правду про минуле, яка викличе гордість за рідний свій народ і його боротьбу за Українську державу. Лише після цього кожен з вас стане свідомим громадянином та свідомим українцем, який не пошкодує зусиль для розбудови й зміцнення Української держави.

Уся надія старшого покоління, борців за волю України, на тебе, наша молоде. Тож виправдайте наші сподівання і побудуйте могутню Українську Самостійну Соборну Державу! Нехай вам щастить на цьому шляху.

Юрій Борець,
булавний УПА «Чумак»

УПА У ВИРІ БОРОТЬБИ

Літо 1944 р. Поміж горами, лемківськими долинами, по болотистих доріжках, простувало на Захід багато німецького війська. Військом його можна було назвати лише тому, що вояки були одягнені в уніформи, бо військового порядку в ньому вже не існувало. Колишня, добре споєна пруською дисципліною, армія перетворилася в товпу панічно втікаючих людей. По дорогах і ровах запримічувалися численні військові автомашини, залишені напризволяще, часто навіть у доброму стані, лише без палива. Тут і там важка вантажна машина тягла за собою кілька інших доти, доки їй не скінчилося пальне, а тоді військо кидало їх усіх й посувалося далі пішки. Вояки різних формацій, підстаршини, старшини, навіть дуже високих рангів, змішані з валками українських політичних емігрантів, творили справжній натовп, який поспішно сунув шляхами. А за ним на віддалі всього кількох кілометрів уже маршировали московські орди. В довкіллі чулася канонада, інколи з'являлися літаки і всюди панувала напружена атмосфера.

На високій горі біля села Волосатого, таборували відділи ще однієї армії. Вони також були змучені, різнотипові однострої на вояках понищені, а їхні ряди після дворічної завзятої боротьби з німецькими частинами й червоними бандами Ковпака дуже проріджені. Це курінь Української Повстанської Армії під командуванням полковника Рена. Його вояцтво походило з різних частин України. Були у ньому й волиняки, й галичани, й наддніпрянці, й лемки, й буковинці. Настрій у таборі бадьорий, а вояки почували себе певно, неначе були на прогулянці.

Два рої вийшли з табору до поблизького села на організацію й магазинування зброї. Вони затримували перехідні німецькі та мадярські відділи, забирали в них озброєння, амуніцію та інший військовий виряд і перевозили все це до магазинів. Спротиву німці й мадяри вже не ставили, але дивувалися, що то за люди,

які в такому небезпечному часі замість утікати на Захід у прифронтовій лінії відбирають від них для якоїсь цілі зброю.

У штабі командира Рена розроблялися пляни пробою через большевицький фронт. Через два дні цей курінь звів кількагодинний бій і на великій галявині біля лісничівки таки прорвався. Вже поза лінією фронту командування УПА дало наказ деяким відділам відійти на територію Галичини, а решта з командиром Реном на чолі залишилася в Лемківщині. Сотня командира Громенка одержала призначення в четвертий район Перемищини.

Великій і жорстокій німецькій імперії вже приходив кінець. До її упадку спричинилися також, у значній мірі, відділи УПА. Протягом двох років вони висаджували в повітря мости, паралізували транспортову сітку ворога, нищили ворожу адміністрацію, перешкоджали у стяганні контингентів тощо. Не дивно, отже, що для боротьби проти українських повстанців німецьке командування мусило стягати із фронту численні військові частини.

Та ось ціла Україна поновно опинилася під попередньою окупацією. Напівдикі, брудні, обдерті, засмерджені дьогтем орди москалів, пригадуючі часи Боголюбського, перекотилися лявиною по українських землях і скерувалися на Захід.

А тим часом у Ялті Сталін, Рузвельт і Черчіль, попиваючи запашне грузинське вино, ділили світ. І дарма, що цю війну плянували тисячі найкращих мілітарних фахівців, що в ній брали участь багатомільйонові армії, — Європу поділили Сталін із Рузвельтом, за вимушеною згодою Черчеля. Грузинське вино робило своє, і Рузвельт віддавав країну за країною Сталінові. Про свободу народам і людині не могло бути й мови, бо панувала сваволя, а нащадки московських царів одразу взялися до опанування одержаних здобутків. Для окремих країн Москва вже заздалегідь створила уряди, складені з яничарів кожної із них, тому й Польща одержала від неї такий «уряд» під проводом Ванди Василевської. Ведучи спеціяльну політику нищення України частинами, Москва приділила комуністичній Польщі частину українських земель, до яких входили Лемківщина, Перемищина, Ярославщина, Любачівщина, Холмщина та Підляшшя, так що її східний кордон проходив по колишній т. зв. лінії Керзона.

У 1939—1941 рр. ще під час першої окупації Галичини большевиками тисячі українських націоналістів перейшли на згадані терени, й після кількох років організаційної праці їхнє населення вже було готове до боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу. Але новий комуністичний уряд у Варшаві, будучи під постійним натиском Москви, розпочав масове вини-

щування й відділів УПА, які тут оперували, й українське населення взагалі. Поляки забули, видно, про те, що ця сама Москва була спричинницею кількакратного розбору Польщі, що вона вимордувала тисячі польських старшин у Катині, що втопила у крові варшавське повстання, що довжелезними ешельонами вивозила польських патріотів у Сибір, — ці поляки й далі сліпо виконували московські накази та винищували український нарід усюди, де тільки могли.

Коли весною 1945 року світ уже тішився тим, що війна незабаром закінчиться, то українці готувалися до нової боротьби — боротьби на життя і смерть. Для цієї мети поспішно переорганізовувалися формації Української Повстанської Армії, а також сотні більших і менших частин — Самооборонних Кущових Відділів (СКВ). Час наглив...

Розділ 1.
У РІДНОМУ СЕЛІ

У березні 1945 року навіть природа була збаламучена. Сніг, який падав безперервно вже третій тиждень, покрив цілу Лемківщину і все Засяння, а великі мокрі сніжинки й далі летіли з насупленого неба на землю, вкривали її пухнастим килимом, наче хотіли заховати від людського ока брудні звірства московсько-польських катів.

Не заховали ... хіба могли? Адже дикі московські орди й польські комуністичні банди шаліли в докіллі, винищуючи дощенту українські села, хутори, містечка. Сліди їхньої брутальности видніли на кожному кроці...

Населення села Павлокоми зігнали до церкви, обставили її скорострілами, а потім зачинили двері й живцем спалили близько 350 осіб...

У містечку Динові в той час жило десять українських родин, і їх усіх вимордували. Юркові Прокопу, його дружині та п'ятьом дітям зв'язали руки за спиною і втопили в маленькому ставочку...

Такі масакри відбувалися в кожному селі на Засянні. Тут поляки вимордували майже всіх українських священиків, учителів, солтисів, дяків. Вистачило банді знайти в хаті український молитовник, і він уже був причиною для знищення цілої родини.

В селі Лубній на подвір'ях і на дорозі лежало 70 жертв. Чотирьом членам родини Воловників підрізали горла серпом. Тут

ґрасувала банда, складена із 120 горлорізів й очолена фольксдойчем Барцом, який іще з німцями воював на Волині проти українського населення, а тепер діяв під кличем: «Пімста за Волинь!».

До цієї банди належало польське шумовиння: колишні двірські форналі, злодії і жебраки, які виконували одночасно дві роботи — шовіністично-національну і суспільну (під комуністичними гаслами прагнули змінити суспільний лад). Вимордувавши українську родину, ці бандити навіть не ховали своїх жертв — залишали їх на місці злочину, а потім грабували все, що потрапило під руку.

Власне тоді, коли в Лубній лунали постріли й чувся лемент жінок та плач дітей, у маленькому ліску під сосною кочували чотири вояки. Вони розклали ватру, відгорнули сніг, добре втоптали його своїми військовими чобітьми і, ставши з позакладаними руками спиною до вогню, робили одночасно три справи: гріли замерзлі кінцівки і спини, сушили свої однострої і пильно обстежували передпілля, кожної хвилини готові до пострілу.

Маскувати дим не було потреби, бо сніг падав безупинно, а поле зору сягало лише туди, де закінчувалися конарі сосни. Далі видніла суцільна сніжна пелена. Час від часу мокра брила снігу зривалася з гілок і падала на плечі задуманих вояків. Але вони не були задумані, вони розраховували радше на свій слух, а не на зір.

Коли б хтось підглянув цих вояків, то не вийшов би з дива, він побачив би в одному гурті двох большевицьких солдатів, одного німецького вояка й одного польського. Всі четверо добре одягнені, взуті та озброєні, в кожного машиновий пістоль, перевішений через груди, а на паску ще один пістоль і кілька гранат. З якої вони армії — не вгадаєш, по мові також не пізнати, бо дуже мовчазні. Й тільки коли глянете на шапки та пояси — побачите тризуби.

Це — вояки УПА. Напевно від часів Святослава, а відтак Хмельницького цей терен не бачив українських вояків. А він дуже небезпечний. Головні сили далеко за Сяном, тут же їх тільки четверо.

Перший — Сова з Явірника Руського, належить до Служби Безпеки командира Петі — високий, поставний і вродливий.

Другий — Міша, син Житомирщини, від 1941 року мешканець Галичини, член ОУН. Відбутих ним волів не списати на воловій шкурі.

Третій — Журба, колишній комендант української поліції з-під Ярослава. Має зріст 190 сантиметрів і народжений власне в цій Лубній, де сьогодні відбувається ця страшна масакра.

Четвертий — Чумак, також уродженець Лубної, колишній купець із Динова, а теперішній вояк УПА в сотні Громенка. Він далеко нижчого росту, плечистий і має кучеряве волосся.

Всі четверо не раз мовчки уже заглядали чортові в зуби, а сьогодні стоять мовчки під сосною й нічим не можуть допомогти своїм рідним та знайомим, яких немилосердно мордують бандити. Вчора ввечері командир Громенко й комендант Петя на вечірній збірці в селі Володжі викликали чотирьох охочих на акцію до Лубної. Тоді-то Чумак і Журба відгукнулися перші, а Сова й Міша, які дуже любили війну, також піднесли руки.

Комендант Петя дав їм чіткий наказ, виконуючи який вони мали зв'язатися з лісовими ОУН Лубної, зарядити на місці збірку й магазинування зброї, зібрати добровільців і перевести їх за Сян до Самооборонних Кущових Відділів. Частину зброї та амуніції треба було забрати зі собою, а, крім того, зловити польського опришка Барца, прочитати вирок і покарати його на смерть за мордування українського населення. Кінцевим завданням було залишення в селі упівської літератури, яка закликала поляків припинити винищування українців і разом із ними виступити проти спільного ворога — большевиків.

Зголошені перевірили свою зброю, взяли по скибі чорного хліба й по кусневі солонини, як запасну залізну порцію, й за півгодини вже переправлялися малим човном через ріку Сян, готові на все. Адже безпосередньо за Сяном був головний шлях, яким часто проїжджали большевицькі відділи, й це вимагало максимальної пильности.

Висадивши вояків на західному березі ріки, перевізник завернув човна на східній, а чвірка сміливців швидко перейшла дорогу й щезла у Варському лісі. Перехід до Лубної через Ніздрець, Вару та Глідну в нормальний час не потривав би більше п'яти годин, але упівці витратили на нього аж шістнадцять, поки не опинилися під згаданою сосною.

Обсушивши трохи себе, Чумак підібрав із землі недавно кинуту ним шкуринку зі солонини й почав натирати нею свої чоботи. За кожним пострілом чи вибухом жіночого лементу він ледве не до крови кусав долішню губу, а вкінці не витримав:

— До чорта! Я не можу більше цього зносити! Ходімо!

Зібралися разом, вишикувалися й рушили в напрямі села, хоч їхній чин скидався на божевілля.

Сніг усе рідшав і рідшав, а згодом цілковито перестав падати, наче б хотів бодай на хвилину відкрити перед Чумаком і Журбою панораму рідного села. Вони ж ішли суворі й насуп-

лені, подібні до хмар, які звисали так низько, що, здавалося, їх можна було досягти рукою. Чумак вів перед, протоптуючи стежку, а за ним гусаком на віддалі кількох кроків один від одного ступали його друзі, насторожені, мов готові до скоку тигри.

Село лежало в долині, розкинувшись по обидвох берегах річки. Його населення складалося із 500 українських родин і 400 польських. Раніше у ньому жило ще й 6 родин жидівських, але їх вимордували в часі німецької окупації.

Рідне село... Перед Чумаком наче на екрані проходили у спогадах прожиті тут веселі й щасливі літа юности. Ось тут він полював на зайців із парохом О. Капустянським, там бігав на лещатах, а он видно стареньку церкву, недалеко від якої стоїть його хата. В ній батьки, родина. Щось несамовито здавило груди. Чи живуть іще?!.

А потім пригадалася Марійка. Вона була така жвава й активна всюди — в кооперативі, в аматорському гуртку при читальні, серед юнацтва. Що з нею сталося?

Роздуми Чумака перервав різкий вигук Міші:

— Увага!

Друзі доходили до малого потічка, над яким знаходилося кільканадцять хат. У кущах раптом заметушилися люди й почали тікати. Чумак миттю здогадався, що це свої люди втікають від переслідувань банди, й голосно гукнув:

— На бійтеся! Свої!

Люди остовпіли. Що то за свої можуть бути тут? А може, і свої, бо не стріляють, та ще й говорять по-українськи! Стояли перелякані до краю, не знаючи, що чинити, а тим часом упівці вже підійшли до гурту.

Пізнавши Чумака й Журбу, жінки й діти заплакали з радощів, а чоловіки почали оповідати наввипередки про пережиті страхіття. Всі були певні, що вони вже врятовані, й нікому навіть на думку не прийшло, що рятівна сила — це тільки чотири упісти.

— Говоріть тихше, — попрохав Журба й почав розпитувати про кількісний стан банди.

Знову почали оповідати всі нараз. Виявилося, що в ній є польські вихідці з Динова, Горти й Казимирівки, а також багато й лубнівських поляків. Усіми керує й верховодить Барц.

— Кого тут замордували? — похмуро запитав Журба.

Відповідь була, що багатьох, бо стріляли цілий день. Із сусідів забиті Пудлик, Троян і Шевчик...

За той час Міша й Сова провірили кілька хат. В одній із них Міша сів на стілець, а Сова закликав до неї всіх людей. Намоклі

діти, позамотувані ганчір'ям, тряслися від холоду, а старші розгублено переступали з ноги на ногу.

Господиня заметушилася.

— Чоловіче, розпали вогонь, — сказала вона, — дивися, які всі мокрі й перемерзлі.

Через кілька хвилин на дубовому столі з'явилася велика житня хлібина, цибуля, сіль і глечики з молоком. Вони були останніми на господарстві, бо корову вже забрали напасники.

Випивши горнятко молока, Чумак став біля вікна і глибоко замислився над тим, що робити далі. На них розраховували люди, шукали порятунку, а їх було тільки четверо. Та тут майнула думка, що ці люди гинуть за свою приналежність до української нації, гинуть, бо не мають зброї, а їх четверо — це загартовані повстанці та ще й озброєні по зуби. Якби так...

У цю мить молодий хлопець Андрій Пудлик приніс до хати кріса, якого витягнув десь зі стодоли. Сова почав перевіряти, чи він забезпечений, а думка Чумака шугала далі: «Якби так зорганізувати хлопців! Зброї в селі багато. Але як із ними сконтактуватися?»

Стрілянина в селі рідшала. Більшість пострілів доносилася з його горішньої частини, де жили Чумакові батьки, й Чумак іще більше нахмурився. Глянув на Андрія, на його споважнілий вигляд, на затиснений у руці кріс і зрозумів, що їх уже п'ятеро. Двері знову відчинилися, й до хати ввійшов сусід Щепко, учасник Визвольних Змагань. Наблизившись до Чумака, він розгорнув поли досить витертого старого кожуха, й перед упівцем блиснула цівка мавзера.

— Скільки набоїв? — запитав Чумак.

— Вісімнадцять, — почулася спокійна відповідь. — Що робимо далі?

Таке питання подобалося Чумакові. Воно означало піднесення стану боєздатности групи до шести.

По хвилині ця шістка вже опинилася на вулиці. Чвірка упістів ішла попереду, зайнявши цілу широчінь дороги, а за нею слідували Щепко й Андрій. Про українських повстанців Щепко вже багато чув, але бачив їх уперше й тепер із захопленням дивився на їхні кремезні постаті, на приготовані до пострілу автомати. Затиснув сильніше мавзер у руці й собі.

Раптом іззаду форкнув кінь, і всі рвучко обернулися. Дорогою їхали сани, на яких сиділо двоє чоловіків. Сова наказав Щепкові й Андрієві провірити, хто їде, й по хвилині виявилося, що в санях є три трупи українців, яких везли на кладовище.

Упівці підійшли до саней, а поляки, впізнавши Чумака й Журбу, зблідли й, може, вперше у своєму житті почали говорити українською мовою.

— Я бачу, в нашому селі ще є чесні поляки, — сказав Чумак, а в голові вже снував плян дії і зненацька запитав:

— Ви нікого не зустрічали? За нами йде дві сотні бандерівців. Чи далеко вони?

— Я ... я не відєв, — промимрив старший віком поляк. Хотів сказати «не видів», але це у нього не вийшло. Чумак обернувся до хлопців:

— Мусимо зачекати, доки не підійдуть наші. А ви, дядьку, везіть ці жертви на кладовище й не бійтеся. Ми будемо стріляти лише бандитів.

Селянин тремтячими руками вхопив батіг, ударив ним конятину й досить швидко від'їхав, так немов би мерцям спішилося.

Тим часом Чумак роздумував над тим, як діятиме вигадана ним історія про дві сотні бандерівців. Про них знала тоді ціла Східна Європа, а велику реклямy їм зробила й червона армія. В поході на захід червоноармійці питали перш за все, де бандерівці, а щойно пізніше цікавилися тим, де є німці. Одного був Чумак певний, що про цю новину бандити знатимуть у найкоротшому часі.

На підтвердження цього не довелося довго ждати. Зайшовши у глиб села, повстанці побачили худобу, яка злякано бігала по вулиці, а на снігу мішки з награбованими речами. Ліворуч, провалюючись у заметах і падаючи, втікали до лісу людські постаті. На більший пострах Журба послав їм услід автоматну чергу.

Ще кілька коротких серій із повстанських автоматів майже зовсім припинили стрілянину в горішній частині села. Та його дільниця, якою проходили повстанці, була замешкана переважно самими українцями, але їх не помічалося. Лише час від часу в котромусь із вікон з'являлося людське обличчя, але, уздрівши озброєних вояків на дорозі, миттю зникало. З деяких хат доносилося голосіння жінок і жалібний плач дітей, — то був знак, що в цій хаті не стало батька або когось із членів родини.

Вже вечоріло, коли повстанці дійшли до середини села. Тепер вони почували себе далеко певніше, бо нічка — це партизанська мати. Певности додавав іще й той факт, що бандити панічно повтікали. Гарячковий Андрійко вже кілька разів опинявся попереду повстанців, аж поки далекий постріл не пригадав йому, що його місце позаду них.

Надворі було видко як удень. Хмари розійшлися, на небі з'явився місяць, замиготіли тремтливі зорі, закліпали безпорад-

но, мовби плакали, спостерігаючи те жахливе злодіяння, яке сьогодні пережила Лубна, а потім знову зникли за хмарами. Ще один закрут дороги, яка пролягала попри саму річку, й у пономному місячному світлі показалася Чумакова хата. Вона шальована дошками і крита бляхою, стайні і стодоли під солом'яними стріхами, а поруч великий, гарний садок. Та світла у вікнах немає...

За хвилину повстанці опинилися біля воріт, а Чумак ускочив на подвір'я. Ніде ні сліду життя. Двері стайні відчинені, стайня порожня, хатні двері також наростіж, усе, що залишилося, не пограбоване, поперевертане. Всюди пустка. А де ж батьки, рідня?..

Він оббіг довкола обійстя, потім стрілою вилетів на вулицю знову й наказав Андрійкові, наче старому упістові:

— Заведи Журбу й Сову до Пашківського над потічок, а потім навідайся до Онуфрія Трояна, з яким я конечно мушу бачитися й говорити. Якщо він іще живий, скажи йому, щоб зібрав якнайбільше наших хлопців.

Андрійко миттю зрозумів Чумака, блиснув очима і звернувся до Щепка:

— Ви ведіть їх далі, а я побіжу.

І, не чекаючи схвалення, зник між хатами. Вулицею не користувався, й це було дуже мудро з його боку.

Чумак і Міша залишилися на дорозі. Повісивши автомат на груди, Міша крутив цигарку, а Чумак сумно дивився на свою порожню й пограбовану хату. Про його щасливе життя в ній, починаючи від малого хлопця й на 18-річному парубкові закінчуючи, можна було б написати грубезну книгу, але її, ненаписану, Чумак перечитав удруге за кілька секунд. Упродовж того часу Міша вже мав дві готові запалені цигарки й одну з них устромив Чумакові в зуби.

За іронією долі якраз навпроти Чумакової хати за річкою жив Барц, ватажок польської комуністичної шушвалі. Десь у 1931 році він приїхав до Лубної як управитель двірських маєтків. Тут оженився з Фуксовою дочкою, на початку 1939 року переїхав на Волинь, звідки вернувся в 1943 році без нічого й оселився в цій самій хаті, біля якої Чумак і Міша обговорювали плян дальших дій. Адже вони мали завдання зловити Барца.

— Ти обійдеш хату і станеш під грушею, а я піду до передніх дверей, — сказав Чумак.

Міша швиденько перебіг через кладку й почав обхід хати, а Чумак повільно наближався до дверей, перевісивши автомат

упоперек грудей і тримаючи в руці пістоль. Постукав. За хвилину двері відчинила жінка, та сама, чоловік якої на цьому терені був паном життя і смерти, але перелякана вкрай. Тремтіла цілим тілом.

«Це значить, що вістка про бандерівців уже дійшла й сюди», — подумав Чумак і, кинувши коротке слово «Обшук!», переступив поріг. Заглянув до однієї кімнати, до другої, до кухні, потім засвітив лямпу й поліз на горище, хоч був певний, що Барца там немає. Зате знайшов там частину товарів, які колись привіз зі своєї крамниці в Динові на перехування до батьків, їх пограбувала банда кілька місяців тому.

Вернувся до кімнати, в якій лишив жінку. Вона стояла на тому самому місці, тільки тепер біля неї були два хлопці. Побачивши у дверях повстанця, менший прилип до матері і вхопився за її спідницю, а більший застиг там, де стояв, широко відкривши очі.

— Де ваш чоловік? — суворо запитав Чумак.

— Ннн-нема, — дрижачими устами відповіла вона, й на здивування Чумака почала говорити досить доброю українською мовою, якої, певно, навчилася на Волині. — Ви ж нас знаєте... Я... тобто мої батьки... завжди жили добре з вашою родиною... У них... у них сьогодні переховувалося... багато українців...

— А де мої батьки?

— В сестри вашої мами...

— Чоловік знає про це?

— Ні.

— Де ж він тепер?

Жінка безрадно підкинула плечима й почала плакати, а малий синок, дивлячись на матір, заплакав і собі. У старшого очі закліпали також.

— Чи ви знаєте, що в селі є бандерівці? — впало поновне питання Чумака.

— Ттт-так.

— Від кого довідалися?

— Войтек сказав...

— Багато їх?

— Близько тисячі...

Чумак підсміхнувся в душі. Його вигадка зробила своє діло. Нашвидку переглянув шафи, забрав літературу АК (Армії Крайовей) і БХ (комуністичних «Батальйонуф Хлопскіх»), а також три пачки амуніції до автомата, які знайшов під паперами. Вже у дверях обернувся і промовив, підкреслюючи кожне слово:

— Я — один із бандерівців. Перекажіть вашому чоловікові, що коли згине ще бодай одна українська родина, то він висітиме на першій міцній гілляці!

Вийшов, і коли вже на кладці розповів Міші про свою розмову із жінкою Барца, той похитав головою.

— Уяви собі цей випадок із протилежного боку. Коли б на нашому місці були поляки, а замість Барцової українка, то ні вона, ні її хлопчаки вже не жили б.

— Напевно, — процідив крізь зуби Чумак.

Розділ 2.
ОБОРОНА СЕЛЯН

В хаті Пашковського над потічком зібралося вже біля двадцяти людей. Одні приходили, другі відходили і зникали поміж хатами, шукаючи когось. Коли Чумак і Міша зайшли, то застали Сову й Журбу, оточених селянами. Про упівців вони досі тільки чули або читали в підпільній літературі, тож розглядали їх тепер з усіх боків.

До Чумака підійшов Онуфрій Троян, його дуже добрий приятель. Це був кремезний, міцно збудований чоловік, один із провідних членів ОУН цього терену — псевдо — «Камінь». Вони тепло привіталися, і Камінь запросив Чумака до іншої кімнати, так званого ванькира (тобто спальні чи дитячої кімнати). Чумак скинув мазепинку, поклав на стіл принесену літературу й набої та зняв із себе біленький кожух колишнього гештапівця.

Тим часом Камінь ходив широкими кроками по кімнаті й сам собі робив закиди, що дійшло до такої масакри. Як це могло статися? Таж у селі є ледве не тридцять членів ОУН, є зброя, й ці члени вміють нею володіти, бо пройшли військовий вишкіл.

Роздумування Каменя перервав Чумак, який відчинив двері до кухні і спитав Мішу, чи виставлені стійки. Почулася стверджуюча відповідь: на стійці стояло чотирьох хлопців Каменя, один із кулеметом Дехтярова. Чумак закликав до ванькари Мішу, Журбу, Сову й Щепка. Він чомусь цього чоловіка дуже поважав. Коли друзі ввійшли до кімнати, господиня внесла тепле молоко, хліб, масло й сир.

Чумак поспішав.

— Де ж це Сова? — запитав, побачивши, що його немає.

— Жартує в кутку з дівчиною, — почулася відповідь.

Саме в цій хвилині до ванькира ввійшла дівчина в чобітках і кожусі, замотана чорною хусткою. За нею ступав на голову вищий Сова.

— Що ж ти, Чумаче, — жартівливо загув Сова, — проміняв дівчину на тютюн та люльку?

В інших обставинах його жарт напевно викликав би сміх, але в цю мить він був цілковито недоречний. Правда, довідавшись від людей, що Марійка була нареченою Чумака, він не знав нічого про жахливу подію в її житті: того самого дня Марійчину рідню — батька, матір і сестру Ганнусю — зарізали посіпаки Барца...

Веселу і стрункy Марійку ледве було впізнати, так вона змарніла за цей страшний день. Побачивши Чумака, кинулася до нього й упала йому в обійми. Хотіла щось промовити, але не могла, бо уста конвульсійно здригалися від безперервного схлипування. Притулилася міцно до свого обранця, й Чумак відчув на щоці нестерпний біль дівочих сліз. Пробував її потішити, але надаремно. Всього того, що вона пережила, для неї було забагато.

Чумак випростався.

— Андрійку, заведи її в безпечне місце й зараз же вертайся! Нас чекають пильні справи.

Пригорнув дівчину до себе востаннє, провів рукою по кучерях, які вибилися з-під хустки й легенько від себе відхилив. Супроводжувана Андрієм, вона вийшла з хати, так і не сказавши ні слова. Чумак закусив правий кінчик долішньої губи, блиснув очима й сів на ліжко.

Нарада в кімнаті тривала понад годину. Обговорювалися всілякі можливості, висловлювалися різні пропозиції, а Чумак сидів нерухомо на ліжку, курив одну цигарку за другою і, здавалося, не чув нічого.

Пораючись біля столу, господиня хати раз у раз поглядала на похилену постать Чумака. Знала його ще змалку, але найбільше вбилося їй у пам'ять, як він приїздив до села з Динова й у неділю із книжками під пахвою водив пасти батькові коні біля її хати. Пригадувала й пізніші роки, коли ходила до містечка на закупи й попри цілий ряд жидівських крамниць неодмінно простувала до однієї, яка мала українську вивіску «Склад мануфактури». Власне тут вона не раз купувала кілька метрів полотна чи матерії для себе і своєї дитини. Якою ж гордою почувала тоді себе, що це українська крамниця Чумака!

А тепер втирала сльози й сама не знала, що з нею. Чи жаль їй Чумака, чи вона й далі горда за нього.

Вже була пізня ніч, коли Камінь запитав Чумака:

— А що ти думаєш?

В цю мить почувся стукіт до дверей, без одержання відповіді вони відчинилися, й до кімнати ввійшов Андрійко, а за ним Кос, який одразу заговорив стурбованим голосом:

— Друзі, біда! Сьогодні, коли почалося насилля, я прожогом побіг до Динова, де стоїть восьмий запасний полк червоної армії. Говорив із майором, але він помогти нам не може нічим. Казав, що тут буде польська влада, й радив усім тікати до Сянока, а відтак їхати на схід...

Камінь зиркнув на Чумака і знову запитав:

— Що ж ти думаєш, Чумаче? Чумак рвучко підвівся.

— Друзі, ми прийшли сюди з особливим завданням, одначе у створеній ситуації мусимо пристосуватися до обставин. Коли польські банди й боївки довідаються, що в околиці немає сотень УПА, вони знову почнуть мордувати наше населення. — Хвильку помовчав, а потім, дивлячись на Каменя, продовжував: — Тому я наказую: наш збірний пункт на Кривулі. Висилай туди людей, але тільки таких, які надаються до Самооборонних Кущових Відділів і УПА. Харчів треба брати на один день, зате якнайбільше зброї та набоїв. Постарайтеся сконтактуватися з юнацтвом і в найкоротший час поширити наказ про виїзд на схід, бо інакше банди виріжуть ціле село, так як зробили в Павлокомі.

Кинувши головою, Камінь вийшов із кімнати, й через кілька хвилин люди розбіглися по селі.

На другий день показалося тепле березневе сонце, пригріло, й почав танути глибокий по пояс сніг. У лісі на Кривулі, зламавши трохи правила конспірації, горіла маленька ватра, біля якої три упісти сушили свої одностроїі, а четвертий вартував на узліссі, змінюючись щодві години.

Час від часу сюди приходили люди, навантажені зброєю, набоями та іншим військовим вирядом. Вулицями села тяглися валки саней, запряжені кіньми, волами, коровами. Подекуди люди тягли їх самі. Це довговікові автохтони залишали свої оселі, багато з них перший раз у своєму житті. Залишали, йдучи в невідоме, не знаючи куди й навіть не маючи часу поховати тіл свої замордованих близьких.

Коли валка вже вийшла з села, над'їхало кілька сотень червоноармійців. Але вони були байдужі до людського горя й поневірянь, вони не шукали банд озвірілих убивників — питалися за бандерівцями...

А в той самий час у Кривульському лісі готувалася до вимаршу інша група, складена із тридцяти осіб: двадцять сім дебелих молодців і три дівчини.

— Трохи заважкий багаж, — промовив Сова до Чумака, глянувши на двадцять шість таки добре навантажених людей. — Терен також нелегкий.

— Нічого, подужаємо, — підсміхнувся Чумак. — Хлопці бойові.

Відмовили спільну молитву, ще раз перевірили зброю й рушили в дорогу. А вона справді була важкою з огляду на глибокий сніг. Ішли «шнурком». Зробивши кілька кроків, передній відступав, той, що був за ним, ставав першим, і так, цілий час міняючись, протоптували собі стежку.

Коли вже розвиднілося, всі, до знемоги помучені, стояли у Варському лісі. Перед ними Сян, за ним село Володж, де квартирує сотня Громенка, а перед рікою головний шлях Перемишль — Сянік, де дуже легко можна зустрітися з большевицькими відділами, бо вони ним безперервно їздять. Така зустріч не віщувала б нічого доброго, й це примусило Чумака замислитися.

Тим часом на умовлений світловий сигнал з Володжі до Сяну прибіг рій УПА, і по хвилині два великі човни вже пересікали ріку.

— Друзі, — звернувся Чумак до членів групи, — надійшла дуже небезпечна хвилина. Над самою рікою проходить головна дорога, по якій вештаються большевики. Якби сталося так, що вони з'являться швидше, ніж ми встигнемо сісти до човнів, тоді всі муситимемо вертатися до лісу. А коли б застали нас уже в човнах, то всім треба буде лягти на дно. Пам'ятайте, що переправа через ріку триватиме біля десяти хвилин. — Озирнувши групу, він розділив її на дві рівні частини, тоді продовжував: — Важкенько буде вміститися, але якось порадимо. Ця тринадцятка йде до лівого човна, а ця — до правого. Ми ж четверо будемо на стійці. Зрозуміло?

Чумак запитав, маючи на увазі, що говорить до цивільних людей, для яких до вчорашнього дня революція була тільки романтикою. А от Журба й Міша вже вартували по обидвох сторонах дороги, їх ні про що не треба було запитувати — вони свою справу знали досконало.

Човни пристали до берега, й Чумак наказав:

— Бігом!

Побігли так швидко, як тільки могли, й через кілька хвилин усі вже сиділи в човнах. Легенький свист зняв Журбу й Мішу з

варти, вони зайняли свої місця, й човни рушили. Веслярі запрацювали на повну пару, а решта гребла руками воду, яка мало що не сягала вершка човнів.

«Чи можна собі уявити гірше поле до оборони, як на середині ріки», — подумав Чумак і завзято запрацював руками.

Коли човни увігналися носами у протилежний берег, Міша вискочив перший і промовив урочисто:

— Ми на українській землі!

Розділ 3.
СОТНЯ ПЛЯНУЄ

Сотенний Громенко зі своїм почтом квартирував у гарній хаті, критій бляхою. Переступивши її поріг, Чумак виструнчився й почав звітувати. Сотенний чесав свою буйну кучеряву чуприну лівою рукою, бо правої не міг піднести вище підборіддя. Його рам'я було важко поранене в боях на Волині. Почувши голос Чумака, він відвернувся від малого дзеркала, яке висіло під образом, й уважно слухав. У зеленій елегантній уніформі виглядав дуже пристійно, був злегка усміхнений, але мав поважний вигляд. Ніяких відзнак на уніформі не посідав, і тільки пістоль при поясі та перевішений через плече мапник зраджували, що це старшина.

Вислухавши уважно звіт, сотенний Громенко подякував, почастував Чумака цигаркою, а тоді звернувся до бунчужного, який сидів при столі й щось наполегливо писав, щоб той заопікувався прибулими з-за Сяну людьми.

Як же сотенний Громенко опинився в цій хаті, звідки прибув сюди й що тут робив?

Деяким відділам УПА, які оперували в Карпатах під німецькою окупацією, перехід большевицького фронту пройшов гладенько, а іншим формаціям, як куреневі Рена, сотні Байди й сотні Чорного, довелося вести важкі бої з большевиками, що перли, — як вони всі тоді казали, — на Берлін.

На новій мапі Східної Європи з'явилася тоді додаткова лінійка, яка означала границю Керзона, тобто новий кордон поміж Совєтським Союзом і «людовою» Польщею. Однак він існував хіба тільки на мапі, бо всі ці терени знаходилися під контролем УПА. Ні поляки, ані большевики в тому часі не могли обсадити цієї границі, бо її забезпечення вимагало численних дивізій війська. Тому по багатьох селах були заквартировані бойові упівські сотні,

а, крім них, також й інші частини, як Самооборонні Кущові Відділи, підрозділи польової жандармерії (ПЖ), Служби Безпеки (СБ), сітки ОУН й адміністрації. Від 1944 року почавши, населення не платило наїзникові ніяких податків, унаслідок чого в 1945—46 рр. матеріяльний стан господарів дещо покращав.

Гірша справа була на західних теренах, де знаходилися мішані українсько-польські села. Шовіністичні польські банди своєю сваволею перевищували татарські варварства, й вистачило на польському терені промовити одно слово українською мовою, щоб за це дістати кулю. Ці банди нападали на українські родини, й такі наскоки траплялися щодня.

Правдивим тогочасовим кордоном для большевицько-польських банд від Ярослава, Перемишля й Динова до Сянока був Сян. Ця чудова ріка визначила своє русло фізичною силою, не раз борючись із тією чи іншою скелею. Коли не могла її подолати, одразу звертала від неї вліво або вправо. Щокілька кілометрів ріка мала броди, але навіть і там її води не сягали нижче пояса людини, тож перебрести міг лише добрий знавець околиць.

А за Сяном розлягалися численні села, українські назви яких були добрим доказом того, куди колись сягала на Захід Українська Держава, хоча тепер у деяких із них панувала повністю польська мова. Рука окупанта сягала й до міст і містечок. Тут і там старовинна мурована церква була перероблена на костьол, але її правдиву приналежність можна було пізнати з віддалі кількох кілометрів.

Ця частина української території, тобто Засяння й Лемківщина, зі своїм підкарпатським рельєфом, зеленими лісами, в яких потопали чепурні села, й бурхливими потоками, що впадали до Сяну, творила справжню красу.

Якраз на цьому терені поміж Перемишлем і Сяноком упродовж кількох років стаціонував курінь УПА під командуванням полковника Коника, маючи у своєму складі п'ять сотень: Громенка, Бурлаки, Крилача, Ластівки і Яра.

Село Володж Сян оточував півколом, воно було розташоване на прибережній рівнині й нараховувало біля сотні господарств. Мало гарні й великі муровані хати, церкву, школу та читальню. Населення було дуже національно свідоме й відзначалося гостинністю. За Сяном, на досить підвищеному терені, починався величезний ліс, посеред якого лежав маленький присілок, що називався Воля Володзька. Згодом цей присілок дістав від ворога ще одну назву — «бандерівський Берлін». І от із тактичних міркувань, щоб не стягнути артилерійського обстрілу

на Володж, сотенний Громенко зарядив перемарш сотні до Волі Володзької.

Ввечері сотня маршувала по танучому снігу на нове місце. Спершу стежа, за нею зв'язковий, відтак сотенний і його почет, потім зв'язковий сотенного, а за ним стрілецькими рядками чоти. Розташувавшись у тому гарному присілку, в якому після війни бунчужний Соколенко збирався будувати свою «дачу», вояцтво одержало несподіваний відпочинок. Адже деякі вояки мали за собою вже понад два роки служби в УПА. Вони залюбки використовували тепле проміння весняного сонця й тільки час від часу мусили виконувати чергову службу на стійці чи заставі. Проте на повну пару працювали всілякі верстати, а найбільше шевський і кравецький.

Не було відпочинку лише на квартирі командира Громенка та його почту. Сюди щодня приходили різні люди, одні звичайні, зв'язкові з естафетою, інші, як тоді говорили, прибували «згори». Вони приходили з різних частин Західньої України: Коломийщини, Львівщини, Грубешівщини, Криниччини та Трикутника. Конференції чи наради часто тривали по кілька днів. Після закінчення однієї з таких конференцій, друг Орлан, член Проводу ОУН Закордонного Краю, сказав:

— За винятком більших міст, усі терени Західньої України є в наших руках.

Вийшовши з конференційної кімнати, він підійшов до друзів, які були під грушею, та з гумором почав оповідати їм про успіхи і труднощі інших відділів УПА.

А колесо життя котилося далі. Два рази на тиждень службовий старшина збирав сотню на політично-виховні години. Політвиховник коротко оповідав про світові події, після чого переходив до виховних справ, які в більшості починалися від Шевченка, потім досить довго зупинявся на Міхновському, а іншим разом торкався Біласа й Данилишина, варшавського та львівського процесів ОУН, Акту 30-го Червня у Львові тощо.

Сотня Громенка начисляла в той час біля 220 вояків, її склад виглядав приблизно так: сотенний Громенко, заступник Лагідний, бунчужний Соколенко, сотенний лікар Німець, сотенний дентист Гузар, політвиховник Зорян, сотенний господар, ад'ютант Лоза. Тоді сотня мала чотири чоти по чотири рої в кожній із них, а пізніше була додана ще одна чота — п'ята. В кожній чоті був чотовий, його заступник, санітар і політвиховник, а рій складався з ройового, його заступника, кухаря, одного кулеметника, двох амуніційних стрільців і шістьох вояків.

Озброєння рою становив один кулемет, один або два машинові пістолі, чотири автомати й сім крісів. Особовий склад і озброєння були майже однакові в кожній сотні, лише деякі з них мали додаткову чоту гранатометів. Однострої практикувалися різні: одна чота мала польські, друга — большевицькі, а решта — мішані.

Власне тоді, коли Чумак прибув до квартири Громенка зі звітом, двотижневий відпочинок сотні скінчився. На вечірній молитві під променями заходячого сонця стояла вона вирівняна на струнко, а службовий старшина Чайка здавав Громенкові свій звіт. І коли пролунала команда «Спочинь!» — вояки зауважили, що улюблений ними сотенний, завжди веселий та усміхнений, сьогодні виглядав надто серйозно.

— Друзі! — почав командир. — Ситуація виглядає не дуже весело. Війна добігає до кінця, а перед нами, може, ще найтяжчі роки боротьби. Коли б котрийсь із вас хотів звільнення з відділу, може його сьогодні одержати. Хто такого звільнення бажає, прошу виступити!

Тут він замовк на хвильку, пильним поглядом пробіг по вишикуваній у трьох лавах сотні й побачив, що охочих до звільнення немає. Тоді продовжував далі:

— На думку нашого Проводу, загальна революція під теперішню пору неможлива. Большевики обплутали своїм соціялістичним дурманом англійський та американський уряди й від них дістають мільярдові допомоги. Коли б не ця допомога, а Захід став морально по стороні поневолених народів, ситуація зараз виглядала б цілковито інакше. Наше становище дуже просте. Ворог хоче нашої землі, але ми йому покажемо, як будемо її боронити. До такої боротьби треба бути добре підготованим, і тому Провід виготовив далекойдучу програму, за реалізацію якої беремося від завтрішнього дня. Нам потрібно будівельних кадрів до спорудження багатьох підземних бункерів для магазинування збіжжя й амуніції. При цьому ми муситимемо будувати якнайбільше криївок, щоб у разі викриття ворогом однієї з них не пропало багато зброї. Друга важлива справа — це вишкіл, інтенсивний вишкіл вояцтва, й найбільшу увагу ми звертаємо на повстанську тактику. Крім цього, будемо давати кращий вишкіл Самооборонним Кущовим Відділам і дбатимемо за військовий вишкіл цивільного населення. Ми мусимо звертати максимум уваги на конспірацію, і нам треба буде вчитися тримати язик за зубами. Повідомляю також про те, що з нашого відділу буде вислано кількох вояків до підстаршинської школи.

Скінчивши свою промову, Громенко наказав службовому старшині провести молитву.

— До молитви! — пролунала команда, й голосне «Отче Наш», далеко голосніше за всі попередні, промовило разом понад двісті друзів.

При розході службовий старшина попередив:

— Завтра рано молитва о п'ятій годині!

У стодолі зашуміла стелена вояками солома, забрязкотіла зброя й амуніція. Повстанці вкладалися спати, причому кожний із них іще раз відмовляв молитву, але вже пошепки.

Запала глибока ніч. Звідусіль чулося сильне хропіння друзів, і знадвору доносилося кумкання жаб. Та Чумак не міг заснути. Крізь відкриті широко двері стодоли він бачив мільйони ясних зірок, а крізь шпари пробивалося срібне сяйво місяця. В потоці шуміли весняні води, а з поблизького шпилькового лісу долітав ядучий запах живиці.

Чумак звільнив пояс, розіпнув шинелю, провірив ще раз свого автомата. Поклавшись на спину, він заложив руки за голову і пробував заснути. Але думки, які роїлися в голові, відганяли сон. Їх було так багато, що аж боліли скроні, якась гнітюча кривда перекочувалася у грудях.

Цілий час Чумака мучило питання — чому неможлива революція? Адже сама лише Лемківщина може дати кількадесят тисяч вишколених та озброєних повстанців. Коли сьогодні на території Закерзоння оперує всього кілька тисяч повстанців, але ворог не відважується опанувати Лемківщину, то в чому, властиво, справа? Яка причина?

Ще до вчора, до Другої світової війни, й Лемківщина, й Посяння були цілком пасивні. Минуло кілька років, і, завдяки великій активності рейдуючих частин УПА, сьогоднішня Лемківщина пише чудову історію оборони своїх земель. Зараз московські орди поперли на Захід, а їхні менші частини обминають лемківські терени десятками кілометрів. Що ж робить тепер Захід? Яка його політика? Невже у разі революції альянти допомагатимуть большевикам? З нами вже сила поневолених народів, і ми боремося. Але які перспективи нашої боротьби? Що станеться тоді, коли московські полчища викінчать гітлерівську Німеччину й усі свої сили кинуть проти нас? Чи витримаємо довше як два тижні?.. Невже ж доля судила нам бути революціонерами ціле життя?!..

Такі важкі і гнітючі своєю неясністю думки, переплетені безліччю питань, на які не можна було знайти відповідей, мучили

Чумака довго-довго. А потім перед очима пропливли весняні краєвиди. Яка вона гарна ця весна! Та де ж родина, кохана дівчина, колишні друзі, щасливі роки?

Аж над ранком Чумака охопив глибокий сон.

Розділ 4.
БУДОВА ШПИТАЛІВ І МАГАЗИНУВАННЯ ХАРЧІВ

Надворі щойно почало сіріти, а вартові вже заходилися будити повстанців. З убиранням не було ніякої проблеми, бо всі спали в повних одностроях. Коротка руханка, миття, голення, чищення чобіт, зміна свіжих онуч, молитва, а потім сніданок, приготований ройовими кухарями.

Найбільше праці мав тепер бунчужний Соколенко, який займався господарським плянуванням. Його зустріли великі труднощі. Адже під рукою поки що не було ні цвяха, не говорити вже про інструменти та будівельний матеріял. Та вкоротці завдяки добрій організації праця кипіла і через кілька місяців було видно промовисті висліди чину мозолистих рук.

Подібного роду працю, скеровану для забезпечення відділів УПА й цілого підпілля всім необхідним на довгі роки, вів кожний охоплений підпіллям терен. Що ж торкається Громенкової сотні, то вона займалася форсовним будуванням криївок, причому один рій кожної чоти був на будівельних роботах, а решта відбувала щоденний військовий вишкіл.

Рій Міші розпочав будувати криївки біля села Бурівниці в малому ліску, який лучився з великим лісом. Саме у цьому місці зливалися два шумливі потічки, а поміж ними починалася досить висока гора, покрита великими соснами й ліщиною.

Підбір місця для спорудження криївки був дуже добрий, коли брати під увагу ті завдання, які вона мала виконувати. А їх не бракувало. Треба було подбати про магазинування зброї, амуніції, ліків і харчів, про пристосування на шпиталь, про забезпечення теренового проводу та його адміністрації, які цілий час до даного терену були прив'язані, про місця постою для боївок Служби Безпеки чи зв'язкових тощо.

Тому, врахувавши всі можливості й завдання криївки, включно з порами року, а спеціяльно дбаючи за осінньо-зимовий період, Міша вирішив будувати її таки між тими двома потоками. Тут не було жодних стежок, які загрожували б конспірації під час будови, а потоки забезпечували підхід чи відхід із криївки

без залишення за собою слідів. Коли б ворог цю криївку викрив, то все ж таки можна було бодай частині перебуваючих у ній дістатися пробоєм до котрогось із потоків і потім прорватися до лісу.

Кожного ранку, після розставлення підслухувачів, починалася завзята праця. Коли ці підслухувачі зауважували когось у лісі, то негайно повідомляли друзів про небезпеку і праця миттю припинялася, щоб не зрадити місця криївки. Така конспірація стосувалася до всіх повстанців, аби у випадку потраплення до полону ніхто, навіть під тортурами, не виявив, де саме ця криївка знаходиться.

Знайшовши в горі природну заглибину, повстанці розкопали її, поширили, й незабаром криївка була готова. Вона мала 6 метрів довжини, 4 метри ширини і 2 метри висоти. Стіни й підлога були виложені деревом, а підшкірна вода спливала під підлогою замаскованими рурами. Далеко тяжче пішла справа з дахом. Тут треба було давати грубі бальки й ізолювати нутро криївки від води шляхом накладання грубого (понад один метр) шару каміння і глини.

Праця була надзвичайно важка. Часом необхідно було витратити цілий день на те, щоб розбити й вивезти тачками кубічний метр каміння. Але, незважаючи на ніщо, не обходилося без гумору.

Стрілець Павук, удаючи невдоволеного, сердито буркотів:

— Ця робота для «цивіль-банди», а не для моїх панських рук! На це одержував повчальну заувагу стрільця Когута:

— Не бійся! Краще доїтимеш корови після війни! Павук відпалював:

— Ніхто тобі не винен, що ти «селепко», але не всі такі. Хтось і війтом повинен бути!

— Пане «бурміщ», тачка чекає! — відповідав знову маленький на зріст і комічно повільний Когут.

Будова доходила до кінця. Залишилася найважливіша річ — маскування. Треба було все замаскувати так природно, щоб виглядало, що у цьому місці ніколи не ступала людська нога. Все галуззя, забруджене глиною під час розкопів, обмили, потім провірили, чи десь немає зламаної деревинки або гілки, чи не лежить поблизу зрадливий недокурок або якесь інше сміття. Отож накриття поверхні й маскування тривали кілька днів.

Рій Міші збудував іще дві криївки. Одну в Дилягівському лісі, цілком подібну до першої, а другу — в Грушівському лісі, але вже іншого вигляду. Вона була зовсім простенька, квадра-

това: 4х4 метри і 3 метри глибини. З усіх сторін її виклали досить грубим шаром соломи та забезпечили вентиляцію і сплив підшкірної води під підлогою. Призначалася для магазинування збіжжя, а пізніше виявилося, що воно зберегло свою якість навіть після двох років, бо зіпсувався лише кількасантиметровий поверхневий шар.

Коли робота скінчилася, пляни розташування трьох криївок, позначених конспіративними знаками, були передані до канцелярії сотні. Одні рої повернулися на постій, а їх заступили свіжі й почали нову будову.

Відпочивши два дні, рій Міші долучився до своєї чоти, якою командував чотовий командир Залізняк. Почалися військово-вишкільні вправи, що тривали кожного дня сім годин: половину цього часу забирала теорія, а другу — практика. Найбільша увага присвячувалася повстанській тактиці. Під час відбування вправ часто можна було чути, як старі бойовики, які мали за собою вже кілька років гарту й по кількадесят боїв кожний, нарікали на новаків, котрі щойно були долучені до чоти із СКВ. Безперечно, вони мали рацію, бо хоч до УПА приділяли найкращих членів СКВ, одначе їм було далеко до упівських ветеранів.

Самооборонні Кущові Відділи мало майже кожне село, й вони були зорганізовані на взірець Відділів УПА. Найменшою одиницею СКВ одного села був рій, але великі села могли мати до двох чіт. Під адміністративним оглядом СКВ належали до Проводу сітки ОУН, а під тактичним — командуванню УПА даних теренів, їхнім завданням була оборона цивільного населення перед нападами комуністично-польських банд, і з нього вони вив'язувалися прекрасно. Лише час від часу треба було вислати рій або чоту УПА котромусь із СКВ на допомогу.

Деякі СКВ відбували свою службу тільки вечорами, бо вдень їхні члени працювали на господарствах, але були й такі, які несли військову службу постійно, їхнім вишколом займалися інструктори з упівських формацій.

Часом відбувався два рази на тиждень загальний вишкіл, ведений упівськими інструкторами, який проходили всі здорові мужчини у віці від 18 до 50 років. Інколи приходив усіми люблений і поважний командир Громенко, щоб провести вишкіл із цілою сотнею. Тоді все йшло чомусь краще, всі були рухливіші і слухняніші. Коли ж кінчався практичний вишкіл, командир виводив сотню на галявину й викладав топографію.

Після таких кожноденних військових вправ сотня відходила на місце свого постою, причому майже щоразу вибирала інше

село. Адже все Закерзоння знаходилося під контролем УПА, а на десятки кілометрів довкола ніхто не бачив ані сліду ворожого війська. Всюди панувала тиша.

Але це була тиша перед великою бурею...

РОЗДІЛ 5.
ВИШКІЛ БОЄВИКІВ

Трьома лавами сотня маршувала до села. Спереду, як завжди, почет на конях. Сотенний лікар, доктор Шувар, який також керував сотенним хором, подав голос першій трійці чоти командира Чайки. Вона почала, а за нею із двох сотень міцних вояцьких грудей вихопилися слова маршової повстанської пісні, й довкілля стрепенулося, наче сполоханий птах.

Спочатку йшли лісовою доріжкою, а потім видісталися в чисте поле і вкерувалися в напрямі Явірника Руського й Рибного. Ця частина терену була досить гориста. Маршуючі повстанці бачили зліва від себе срібну стрічку Сяну, а в долині над його берегом — барвисті плеса сіл із вкрапленими в них біленькими хатками. Яка краса!

Настрій сотні відзначився бадьорістю. Марш відбувався по рідній землі, під звуки рідної бойової пісні, й це окриляло всіх. Навіть баскі коні, дещо підтанцьовуючи, дотримували у своєму кроці такту. Доктор Шувар дбав про те, щоб цей такт часом не попсувався, ходив від чоти до чоти, давав диригентські знаки рукою, й пісня виходила щораз то краще. Ширяючи понад горами й селами, вона перелітала через Сян.

Чумак був іще бадьоріший, як звичайно. Йому було приємно маршувати з цим повстанським відділом, частинкою тієї героїчної армії, яка вела запеклий змаг із ворогами за волю й незалежність України. Дійсно, правдивим є твердження про те, що краще прожити левом один день, як бараном ціле життя!

Сотня доходила до села. Почувши пісню, люди вибігали з хат, стояли біля воріт і привітно махали руками. Деякі жінки плакали. Назустріч повстанцям бігли дівчата, бо не одна з них мала між ними нареченого. Прилюдно вони не цілувалися й виявляли свої почуття тільки ніжними стисканнями рук та виблискуючими від щастя очима.

Почет пішов на квартиру до родини Баків — дуже інтелігентної і заслуженої між українцями. Пані Бак надзвичайно приємна, добра господиня й напрочуд гостинна. Всі діти вже здобу-

ли вищу освіту. Один із синів — Теофіль — старий революціонер і колишній приятель Чумака перебував десь на еміграції, де, певно, також виконував добру роботу для української справи.

Чумак задивився на наймолодшу його сестру, веселу й життєрадісну, сповнену чаром юности, яка розмовляла з командиром Залізняком. Знав, що вони люблять, й мимоволі зітхнув. Згадав свою чудову Марійку...

А село вирувало. Всюди розмови, жарти, сміх. І знову пісня, цим разом іще краща, бо до повстанців приєдналися жіночі голоси.

Повстанці...

Чумак похитав головою. Коли майбутні історики схочуть усталити число осіб, які брали участь у революційно-визвольному повстанському русі, їм буде надмірно важко це зробити. Адже тільки на терені Лемківщини в боротьбі брало участь усе населення, а ОУН, маючи за собою роки практики в цій боротьбі, користувалася стовідсотковим довір'ям усього українського народу. ОУНівська сітка сягала сюди, в найдальші закутини Краю, навіть туди, де жило лише кілька українців, не минаючи наших людей у Польщі, Словаччині й Чехії. І всюди, де діяли відділи УПА й ОУН, їхні адміністративні чинності були дуже активними і справними.

Політичні партії, які перед тим були в Галичині, перестали існувати. Що ж торкається другої частини ОУН, яка мала претензії на монополію провадження української революції, то про її діяльність не було чути майже нічого. Але до Краю вже встигла прийти її брошура, повна брудних наклепів.

Чумак замислився. Шкода, що так багато наших людей вийшло на еміграцію, коли вдома безмір праці, включно з обсадженням військових і цивільних постів. І просто дивно стає, що все так добре зорганізоване, починаючи від шкіл і на церковних та громадських відтинках закінчуючи. Й коли вся ця революційна машина працює в царстві сатани Сталіна, то якого вміння треба, щоб нею керувати. Хто ж такий той Чупринка, який очолює УГВР, ОУН, УПА? Таж це не колишня кількатисячна ОУН, це кількасоттисячна озброєна армія, а в загальному — кількамільйонова частина визвольного народного руху.

Ще дивніше стало Чумакові, коли пригадав, що зовсім недавно понад сім мільйонів людей гинуло покірно з голоду, а кілька польських поліцистів могло тероризувати цілу околицю. Часи змінилися. Сьогодні московські дивізії обминають наші терени. І знову насунулося питання — хто ж дав тим пасивним масам такий національний хребет?

На цю тему часто дискутували повстанці й у своїх дискусіях завжди вертали до тих самих велетнів духа — Шевченка, Міхновського, Донцова, Петлюри, Коновальця, Бандери, а тепер — Чупринки...

Одного разу кілька підстаршин вели завзяту дискусію із сотенним виховником Зоряном, до якої уважно прислухався сотенний Громенко. Видко, що ця дискусія йому подобалася, бо він підійшов до її учасників. Усі зірвалися з місць і виструнчилися, але на знак сотникової руки посідали знову. Чумак не витримав і запитав командира, хто такий Чупринка.

Сотник підсміхнувся й відповів:

— Друзі, вам буде смішно, але я й сам не знаю. Конспірація настільки велика, а вона мусить бути, що пройдуть роки, поки ми довідаємося, якщо житимемо. — Він трохи помовчав, тоді продовжував: — Здається мені, що це Роман Шухевич. Я був під його командою в Українському Легіоні. Ми перейшли Полісся, й останній раз я бачив його на Волині. Це надзвичайно здібна людина, але чи власне Роман Шухевич є Тарасом Чупринкою — у цьому не маю певности...

Так минали тижні й місяці. СКВ поборювали комуністично-польський збрід, відділи УПА магазинували харчі і зброю та переводили вишкіл, а сітка ОУН вела муравлину працю з населенням.

У кожному селі працювали різні робітні й верстати — кравецькі, санітарні, фармацевтичні, виготовлення бандажів, направи зброї тощо. Діяли також численні курси: санітарні, адміністративні, пропагандивні, поліційні, зв'язкові.

Відділи УПА зростали з кожним днем. До цього у великій мірі спричинилися самі большевицькі політруки, ведучи завзяту пропаганду проти «бандерівців». Упівські з'єднання діяли дуже успішно всюди. Вони боролися і проти большевицьких партизанів, і проти регулярних частин червоної армії, завдаючи ворогові на обидвох відтинках дошкульних утрат у людях і мілітарному випосадженні.

Вищезгадана пропаганда совєтських політруків подобалася нашим братам-наддніпрянцям. Вони десятками дезертували з червоної армії і розшукували упівські відділи з метою пристати до них.

Коли московські дивізії прокотилися українськими землями й пішли на Захід, серед повстанців існувало велике побоювання, що при зворотному марші червоної армії на Схід упівським формаціям доведеться воювати з її частинами. Тим більше було

здивування Верховного Командування УПА, коли червоноармійські частини одержали наказ, щоб при відході із заходу обминати ті терени, на яких оперують відділи УПА.

Українські повстанці зрозуміли причину видання такого наказу щойно тоді, коли побачили червоні полчища в поворотному марші. Це була цілковито здеморалізована маса, яка йшла «визволяти світовий пролетаріят від капіталізму», але того пролетаріяту ніде не знайшла й тепер грабувала все, що могла, та насилувала жінок, її поворот уподібнювався до походу татарської орди. Окремі червоноармійські відділи не мали ніякого командування, деякі з них стаціонували по кілька тижнів в одному селі, пили самогон і справляли дикі оргії. Не раз вони, занадто розгулявшись, потрапляли на територію, де знаходилися упівські частини, й тоді їх легко можна було роззброїти.

Через два місяці після закінчення війни почалася відбудова нової Польщі — комуністичної. Найбільшою її проблемою були Грубешівщина, Перемищина й Лемківщина, тобто ті землі, які вона одержала в подарунку від Сталіна, Рузвельта й Черчеля. Поляки страшенно любили ці українські землі, але побороти УПА їм було не під силу, й до «старшого брата» посипалися нарікання та просьби, щоб той забрав собі всіх українців, а полякам залишив тільки їхні землі. Так прийшло до першого виселення українців із Закерзоння в липні 1945 року.

Частини новоствореної польської армії, большевицькі переселення комісії у складі спеціяльних відділів і формації НКВД негайно посунули на ті терени, де завдяки наявності упівців на протязі кількох місяців існувала українська самостійність. Розташувавшись ледве не в кожному селі, московські посіпаки розпочали всілякі бешкети. Декілька українських родин було вивезено одразу, решту записали в реєстр, агітуючи до виїзду. Всіх їх цікавило питання — де поділися молоді мужчини?

В той час, коли ворог опанував майже всі села, кожний потік і ліс були володіннями УПА. Побудовані криївки служили за канцелярії і шпиталі, а озброєні повстанські відділи, приведені у стан бойової готовности, цілий час квартирували й харчувалися в лісах. Тепер найінтенсивніше працював зв'язок. Про дію й численність ворога відділи УПА мали найдокладніші відомості, одержувані від зв'язкових, якими часто були молоденькі хлопці й дівчата. Знали також і про те, які родини та звідки вже були вивезені окупантами.

Між повстанцями почалися дискусії на тему теперішньої ситуації. Всі цікавилися тим, чому упівські відділи нічого не роб-

лять і дозволяють московській босячні на цей розгул, але наказів поки що не було ніяких.

Одного разу до сотні Громенка в Грушівський ліс загостювали сотні Бурлаки й Ластівки. Сотенні командири і їхні почти мали довгу конференцію, а вояки тільки обсервували своїх командирів. Після закінчення війни у травні 1945 року до сотень прибуло багато новаків із СКВ, які, за висловом старих повстанців, іще не мали бойового «хрещення», тому й почували себе ніяково, не втручалися до ніяких справ.

Після обіду старшини влаштували на великій галявині кінські перегони, які виграв командир першої чоти Чайка, а хлопці ще більше здивувалися, що це все має означати: ворог під боком, і раптом ці змагання. Питали один одного, але відповіді не міг дати ніхто, бо не всім про все можна знати.

Про становище на Закерзонні пішов точний звіт до «гори», напевно аж у Львівщину, й тепер усі чекали інструкцій, але не дармували. Найбільше праці мали командир-заступник Лагідний, колишній студент ветеринарії, дуже ретельний, безмежно відданий справі й досить суворий, та бунчужний Соколенко. Останній знав докладно не тільки про стан зброї й амуніції у відділі, але і про стан кожного окремого повстанця. Несподівано всі отримали більше озброєння та амуніції, підвищену залізну порцію, санітарний виряд і т. д. Щось готувалося.

Розділ 6.
«БУДЕ ВОЙНА»

Лемківщина в околиці Бірчі — це досить гористий терен. Гори вкриті мішаним лісом, а подолянах над потоками й річками розташовані села з пасмами родючої землі. До того ще треба додати широку смугу оболоння вздовж Сяну, яке надзвичайно родюче.

Завдяки тим пасмам, господарі даного терену були досить багаті. Як згадувалось, майже всі височини Бірчавщини вкриті лісами, але лісові смуги переважно вузенькі — заледве півкілометра ширини, а то й менше. Зате ці смуги в'язалися з більшим лісовим масивом, тому в багатьох місцях можна було пройти таким лісом кількадесят кілометрів, не виходячи в чисте поле.

Довкільні ліси роїлися постанцями. Тут вони днювли й ночували, просто на галявині в густій траві або під ялицями, на чатинні чи листі. Коні паслися тут же, поруч застави з кулеметами стояли на сторожі, а стійкові й дозорці, замаскувавшись,

пильно стежили за кожним рухом по сусідніх селах, часом не далі як на півкілометра від них.

Вистачило лише кілька ночей переспати в лісі, побачити сходяче сонце, почути шумливі потоки й хори лісових пташок або пройтися барвистими долинами аж до іскристого Сяну, щоб безмежно полюбити цей край.

Із сіл доходили погані вістки. Вже кілька тисяч осіб ворог насильно вивіз у невідоме, багато з них членів повстанських родин, і постанці ледве не щодня бачили брутальну поведінку московських зайд із безборонним населенням. Командир Громенко також дуже часто підходив до краю лісу і крізь далековид спостерігав рухи ворога. Вертаючи замислений, злегка вдаряв правим п'ястуком об ліву долоню, неначе сам питав себе: що робити? Бити чортів чи чекати наказу? Адже ж постанцям треба було сказати в чому справа.

Через два тижні прийшла очікувана пошта. Негайно була заряджена відправа трьох сотень, яка тривала досить довго. Після її закінчення сотні Бурлаки й Ластівки відмаршували, а командир Громенко скликав термінову відправу підстарший.

— «Буде война!» — затираючи руки, сказав він й одразу перейшов до наказів, заплянованих ним упродовж останніх двох тижнів. — Друзі, — почав із притиском на кожному слові, — сьогодні всі частини УПА й СКВ на нашому терені займатимуться ліквідацією переселенчих відділів окупанта. Наша сотня наступатиме на гарнізоні Явірника Руського й Жогатина. Вже від довшого часу ворог квартирує в обидвох селах, але ночі проводить на гірці поміж ними. Ми одержали завдання підсунутися якомога ближче до ворожої залоги, а потім у несподіваному наскоці зліквідувати її сильним вогнем і гранатами.

Безпосередньо після цього командир перейшов до бойового наказу, подав бойову кличку, призначив місця для наступу підвідділів і подав збірний пункт по закінченню бою. Акція була призначена на годину 2.30.

Після вечері була заряджена збірка сотні в повній бойовій готовості. Відмовлено молитву, прочитано бойовий наказ для цілої сотні, вислухано кілька теплих слів командира Громенка, й акція розпочалася.

Це було на початку літа 1945 року. З-за обрію викотився місяць, заливаючи все довкола своїм сріблястим промінням — гори, ліси, долини й поля, на яких дозрівало збіжжя, одинокий засіб існування мешканців цих теренів, як також відділів визвольного руху.

Сотня посувалася поволі стрілецьким рядком. Коні, кухонне начиння, їдунки й усі речі, які могли перешкодити тихому підходові до ворога, були залишені на збірковому пункті. Повстанці йшли обережно, й напевно кожного проймала однакова думка — чи вдасться акція та чи пощастить йому вернутися з неї живим.

Так думав і Чумак. Він провірив на поясі гранати, замок в автоматі та запасні амуніційні диски й тепер розважав над тим, чи є у світі вояки, які, йдучи до бою, не бояться за своє життя. Українські вояки, власне такі, вони не бояться смерті, бо обов'язки перед Батьківщиною і служінням своєму народові набагато важливіші від життя. А що ж діється з цією Батьківщиною? Вона знову поневолена. Є на світі багато поневолених народів, але переважно буває так, що культурна нація поневолює примітивнішу. То чому ж Україну гноблять віками такі варварські примітиви?! Чи ж український народ не має можливості! визволитися з-під окупантського ярма так, як визволяються інші народи? Чи він не має права бути господарем на своїй власній землі?!..

Відповідей на ці питання Чумак не одержав ні від кого, натомість почув наказ, аби сотня перешикувалася в розстрільну. Дійшли до маленького потічка, по обидвох боках якого тяглися луки, вкриті високою травою виконали наказ і завмерли за кущами, заховуючи цілковиту тишу. Двадцять повстанських скорострілів, сотні автоматів, крісів і гранат були готові до дії, а горді оборонці своєї землі нетерпеливо очікували нового наказу про наступ і відкриття вогню.

За потоком видніла невисока гора, де знаходився ворог. Його становища були дуже добрі й вигідні, бо, щоб їх досягти, треба було пересікати досить широку смугу чистого поля.

До наступу лишилося п'ятнадцять хвилин, але вони тяглися так по-химерному повільно, що здавалися вічністю. Й закурити не можна. А ворожі вояки, як на злість, курять, бо тут і там видко спалахи вогників.

Повстанці чекали у вихідній позиції, приклякнувши на одне коліно, й перед очима кожного з них, мов у калейдоскопі, з'являлися милі, незабутні образи минулого.

Раптом пошепки пролунав наказ «Уперед!» і пішов до лінії: — Вперед, вперед, вперед!..

Рушили з місця, але посувалися якомога тихіше, щоб дістатися якнайближче до ворожих становищ. Це не тривало довго, бо зненацька пролунав постріл ворожого стійкового, й тоді почувся вже голосний наказ Громенка:

— Вперед! Бігом!

Побігли, що було сили, й зараз же послідував другий наказ:

— Вогонь!!!

Полетіла перша серія з автомату командира Громенка, за нею друга, третя, десята. Тисячі куль прошили повітря, й довкілля заклекотіло. Ворог відповів безладним вогнем, який не був цільним, бо кулі пролітали понад головами повстанців. До шанців лишалося яких сто кроків, і сотня ще більше приспішала біг. Грімке «Слла-вва!» змішалося з гураганним огнем кулеметів. Не витримавши, Міша вжив свій власний лексикон і згадав «теплим» словом ворожу мать...

Ворогів охопила паніка, їх вогонь затих, і коли повстанці вдерлися до становищ, в них уже нікого не було. Всі втекли в напрямі Дилягови.

Сівши на скриню з амуніцією, сотенний пожадливо затягнувся цигаркою. Те саме зробили й інші, ледве стримуючи шалене биття своїх сердець...

Цієї ночі подібного роду акції відбувалися по цілій Лемківщині, й небо зачервонили відблиски пожеж. Повстанські відділи, виступивши проти ворогів одночасно, пригадали моцарській комуністичній Польщі і її московським опікунам, що український нарід боронитиме свою Батьківщину за всяку ціну. Впродовж цієї ночі УПА зліквідувала понад тридцять переселенчих пунктів ворога і здобула багато трофеїв.

Ранком сотня спала твердим сном на природному килимі галявини, й коли зійшло сонце, то одразу ж почало сушити мокрі однострої й чоботи повстанців, зрошені росою. Воякам не перешкоджало ані сні ніщо — ні патики, ні груддя, ані ранковий концерт птаства. Й лише стійкові, час від часу зиркнувши заздрісним оком на сплячих друзів, пильним оком оглядали терен, який знову опинився під контролем УПА.

Ці вдалі акції дуже піднесли бойовий настрій повстанців і викликали ще більше довір'я до них українського населення. Воно побачило в УПА свого справжнього оборонця, й повстанські відділи знову розмістилися у селах, а розбиті ворожі частини втекли на Сян. Щоб виправдати свою поразку, поляки оповідали несотворені речі про сотні тисяч завзятих бандерівців. І вистачило вислати на якусь акцію на Сян маленький повстанський відділ, як по цілій Польщі розходилися поголоски, що на її території оперують величезні бандерівські з'єднання. Це додавало страху ворожим силам і робило добру рекляму Українській Повстанській Армії.

Переконавшися, що малочисленні підрозділи не є у стані ставити опір упівським відділам, бо вони їх легко можуть зліквідувати, вороже командування змінило тактику. Були організовані випадові пункти й оборонні бази, що їх розбудували за Сяном і по більших селах та містах. Уфортифікувавшись у Перемишлі, Кривчі, Дубецьку, Динові, Ніздреці, Мриголоді, Сяніку, Балигороді, Ліську й інших містечках та селах, ворог щокілька місяців улаштовував облави, на які вирушував силою кількох полків, уживаючи при тому маленькі московські літаки — «кукурудзяники» й артилерію. Кожна така облава не тривала довше тижня. Ворожі формації проходили за день кілька сіл, а потім у котромусь із них лишалися на ніч. Інколи вони обстрілювали артилерійським вогнем ліси, навіть переходили через маленькі лісові смуги, але великі масиви обминали.

Дуже часто ворожі застави з кулеметами, боронячи свої відділи по селах, знаходилися на віддалі лише кількох сотень кроків від застав сотні УПА, яка квартирувала в сусідньому селі.

Завдяки чудово організованій розвідці, упівські відділи посідали всі потрібні інформації про ворога, але він не мав найменшого поняття про те, що роблять чи що задумують робити повстанці. Коли приходили облави, відділи УПА уникали відкритих боїв, але майже кожного разу, вертаючись із цих облав, ворожі війська потрапляли в повстанські засідки, й то в таких місцях, де цього найменше можна було сподіватися.

Під час таких облав, скерованих на знищення відділів УПА, вороже командування думало, що повстанці повтікали, або заховалися у криївках, а в тому самому періоді повстанські командири проявляли великий військово-повстанський, стратегічний хист. Одного разу сотні Бурлаки, Ластівки і Крилача, наскочивши на військові кошари поляків у Пикуличах біля Перемишля, розігнали їх залогу і знищили.

Іншого разу в числі облави сотня Громенка перейшла Сян, здобула містечко Дубецьке, зліквідувала ворожу базу та розбила пошту і в'язницю, з якої визволила багатьох українців.

А курінь командира Хріна, заступивши відворотну дорогу ворожому полкові, який вертався з облави, в завзятому бою розбив його, й цей прорідженний полк мусив відступати до своєї бази через Словаччину. Що ж торкається українських повстанців, то вони на здобутих ворожих гарматах і возах тріумфально проїхали через українські села, й наші люди зі сльозами на очах вітали переможців.

Поміж такими облавами звичайно наступав кількамісячний спокій. Укінці ворог переконався, що знищити український повстанський рух у короткому часі не зможе, й почав розбудовувати свої бази на території, де оперувала УПА, вживаючи для цієї мети сіл із польським населенням.

На терені діяння сотні командира Громенка було три таких села — Борівниця, Дилягова й Кузьмина. Українські меншини мусили з них утікати, а коли туди вмаршували польські відділи, то виглядало радше на те, що вони знаходилися під охороною шовіністично настроєного польського населення, а не прийшли сюди, щоб його охороняти. Поляки вирішили використати присутність своїх військових частин і, маючи їхню підтримку, почали щораз то більш чинити акти насилля над українцями. Коли регулярні частини в малочисленному складі не відважувалися входити до українських сіл, то цивільні банди по кількадесят чоловік кожна нападали на них нічною порою, забирали худобу, грабували все, що могли, й мордували невинних мешканців. Майже щодня в котромусь із розташованих поблизу сіл відбувалися масові похорони цивільного населення, помордованого цими шовіністичними польськими бандами.

Нарешті Тереновий Провід ОУН і командир Громенко вирішили покінчити з однією із таких банд у Борівниці й добре провчити героїв Сенкивича, діючих під проводом Ванди Василевської. Після доброї підготови ця сотня пішла на переселенчу акцію, але цим разом українці мали переселювати поляків з українських земель до Польщі. В наказі говорилося, щоб жінкам і дітям допомогти спакуватися й відправити їх за Сян, а мужчин затримати на допит. Початок акції був заповіджений на сьому годину ранку.

Сотня стаціонувала в Явірнику Руському, отже, на віддалі тільки двох кілометрів від Борівниці. Ранком, о 5-тій годині після молитви і сніданку вона вже стояла в повному бойовому виряді, готова до вимаршу, й Чумак, разом з іншими повстанцями, стоячи на струнко, уважно прислухався до слів командира.

Громенко говорив:

— Друзі! Пам'ятайте, що ви є вояки Української Повстанської Армії, а не якесь московське чи польське шумовіння! Не мститься над цивільним населенням, не стріляйте жінок і дітей, не робіть поганої реклями нашому революційному рухові. Будьте справжніми лицарями Землі Української!

Чумак задивився на Громенка. Який він сильний духом, шляхетний і мудрий! Таж добре знає, що не один із повстанців

утратив своїх рідних через тих бандитів, і якби не дав такого наказу, то міг би статися справжній погром. А відвага яка! Замість наскочити вночі, він дає наказ виступати ранком. Таж там більше шестидесяти кулеметів, сотні автоматів і крісів. До того ж, польська залога розташована за мурами костьолу й у школі, отже, займає добрі позиції. А повстанців усього дві сотні та двадцять кулеметів. Правда, вони й вишкіл пройшли добрий і бойову заправу мають, але...

Сумніви Чумака перебив наказ виступати. Сотня рушила й, перейшовши маленьку гірку, дісталася до соснового лісу, де розтяглася в розстрільню. Села не оточувала, щоб дати змогу цивільному населенню відійти через ліс й українське село Улюч за Сян, і тільки перетяла ліс. Коли вже знаходилася на узліссі, її привітав сильний вогонь ворожих кулеметів.

— Вогонь! Стрибками вперед! — наказав Громенко.

Наче польові коники, повстанці пішли в наступ. До перших хат було недалеко, може, двісті кроків, але треба перебігти цілковито чисте поле. Здавалося, що й половина не осягне мети...

Вогонь ворога міцнішав, але хати зближалися також. Хтось зойкнув, хтось упав безмовно... Секунда... друга... ще одна... ще одна... Нарешті, страшне поле позаду. Ось і перші хати. Добігши до них, вояки ледве ловили віддих...

На полі лишилося трьох. Не знати лише, чи вбиті, чи поранені. Санітар скерувався до них, але командир Чайка зупинив його.

— Друже, впадеш! Спочатку треба знищити кулеметне гніздо за отим деревом! — вказав рукою напрям і крикнув:

— Вогонь!

Перші хати були поражені, за ними тут і там видніли залишені ворогом кулемети. А серії сипалися далі, зливалися в одне суцільне торохкотіння, таке голосне і пронизливе, що не чути наказів. Кулеметник Вишня виліз на дах, вирвав кілька сніпків і сипав градом куль на ворожі гнізда, маючи добре місце для обстрілу. Там ворог його аж ніяк не сподівав.

— Палити хати! — наказав чотовий Залізняк.

Через кілька хвилин хати спалахнули, неначе смолоскипи. Кулеметник Вишня настільки захопився обстрілом, що не зауважив, як і його хата загорілася. Мусив нашвидку проривати більшу діру і скакати на землю.

Запеклий бій тривав уже п'ять годин. Польське військо й цивільне населення повтікали через потік, ліс і село Улюч за Сян. Майже всі хати спалені. Лише кілька шовіністів забльоку-

валися в костьолі і продовжували стрілянину. Полетіли гранати, й бандитське кубло перестало існувати.

Сотня мала досить поважні втрати — п'ять забитих і сім поранених. Це великі втрати для неї, але зліквідовано також велику ворожу базу, яка була неначе чиряком на тілі. Коли ж починався бій, то, здавалося, що втрати будуть набагато більші.

Так росли ряди повстанських могил на горі Волі Володзькій. Додалося ще п'ять, і ціла сотня прощала друзів на вічний спочинок. На цій горі була гарна й рівна галявина, оточена густими лісами, а до неї припирали крайні хати «бандерівського Берліну». Командування УПА даного терену дуже вдало підібрало цю галявину на військовий цвинтар. По-перше, через гарне високе положення й вид, а по-друге, — як добрий стратегічний пункт. Адже досі тут іще не ступала ворожа нога.

Посередині кладовища стояв великий березовий хрест, а довкола нього вже кількадесят менших. Біля свіжих могил лежало п'ять домовин, майже закритих квітами, а поруч кожної з них — березовий хрест. Отець Кадило відправляв Панахиду, а доктор Шувар диригував хором сотні, вишикованої у трьох лавах, рам'я-в-рам'я. В ній уже було менше вояків: одні лежали в домовинах, інші перебували в повстанських шпиталях.

Після прощальних слів отця Кадила й командира Громенка службові друзі поспускали домовини в могили, почесна варта віддала крісові сальви, а із двох сотень могутніх грудей понісся понад долинами Лемківщини сумний спів «Вічная пам'ять», її повстанці співали найкраще. Може, тому, що вона дуже сентиментальна й жалісна, а може, тому, що її доводилося співати найчастіше.

До голосів повстанців долучилося близько п'яти сотень голосів цивільних осіб, які зійшлися на похорон із поблизьких сіл. А ввечері на місце впавших друзів прийшло п'ятеро вибранців із СКВ.

Після переселення Борівниці цивільне населення зажило набагато вільнішим життям, а сотні Громенка було краще маневрувати в терені, бо він збільшився. Правда, лишилося ще кілька польсько-большевицьких сіл, подібних до Борівниці, а саме: Дилягова й Кузьмина, а також передмістя Бірчі та й сама Бірча, яка вважалася одинокою найбільшою фортецею ворога.

Були ще й інші польські села, як, наприклад, Селиська, Доброва та Тернавка, але комуністично-шовіністичні банди поляків на них не мали впливу. Адміністрація згаданих сіл підпорядковувалася польській Армії Крайовій, яка, ведучи боротьбу проти

польських комуністів, часто співпрацювала з УПА. До цих сіл не раз навідувалася сотня Громенка, бо вони були розташовані на терені дій УПА й оточені звідусіль українськими селами.

Інколи траплялося так, що переслідування польським комуністичним військом і міліцією підрозділи АК переходили Сян і в Тернавці або Селиськах квартирували по кілька тижнів, почуваючи себе набагато певніше в оточенні упівських відділів.

У перших повоєнних місяцях вишкіл УПА і її бойовий гарт дійшли до стадії найкращого розвитку й позначилися багаточисленними інтенсивними акціями. Штучних кордонів на мапі поміж Польщею й сатанинським царством Сталіна відділи УПА не визнавали, а до цього часу ані один польський прикордонник не зайняв свого посту. Фактичний кордон, відмежовуючий Польщу від України, складався з низки оборонних баз, створених поляками вздовж Сяну, але на них ледве не щодня наскакували повстанці. УПА опанувала цей терен так добре, що її командування дозволило собі на проведення різних маршів і пропагандивних рейдів.

Боротьба продовжувалася з непослабною силою.

Розділ 7.
КУРІНЬ ПРУТА В РЕЙДІ

Одного гарного осіннього дня 1945 року курінь Прута, складений із восьми сотень повстанців, перейшов із Галичини на територію Лемківщини. По дорозі він здобув місто Бірчу, знищив базу ворога, забрав численні трофеї і тридцять п'ять польських полонених та привів їх до села Ляхови, де був розміщений курінь полковника Коника.

Приналежні до куреня Прута вояки почувалися в Лемківщині дуже певно й навіть не хвалилися тим, що здобули Бірчу. Казали, що, мовляв, обходити місто було невигідно, тому вони через нього й перейшли.

Обидва курені розташувалися в хатах, стодолах і садах. І хоч разом це виносило лише дві тисячі вояків, та мешканцям села здавалося, що у ньому стаціонує ціла дивізія. В довкіллі зчинився величезний рух. Населення допомагало чим тільки могло, а господарський відділ також хотів добре прийняти гостей і довозив із магазинів харчі та інші речі возами.

Стрінувши свого старого друга Довбуша, політвиховник Зорян засипав його питаннями, а місцеві повстанці обступили їх і з

великим зацікавленням прислухалися до розмови, причому не могли не захоплюватися досвідом і бойовим гартом прибулих.

Друг Довбуш мав спеціяльний дар до оповідань і, хоч розказував про страшну боротьбу, та в її сторінки не забував заплітати веселі епізоди, які викликали серед вояцтва регіт.

— Москалі шаліють, — оповідав він, — вони стягли величезну кількість війська, відділів НКВД і різних спеців, але досі нічого не могли вдіяти. Та й узагалі не знають, що робити далі. В гірських і лісистих просторах України оперують сотні добре зорганізованих відділів УПА, а в них великий відсоток становлять наддніпрянці. УПА й ОУН провели широку підготовчу акцію між українцями червоної армії в часі її відвороту із Заходу, а злука українських земель також працює в нашу користь. У зв'язку з цим, убита ворогом надія на самовизволення зараз на Східній Україні росте й міцніє з кожним днем. Добре підготовані в Галичині кадри ОУН тепер масово поширюють ідеї самостійности й суверенности по всіх наших землях, а успішні акції УПА допомагають їх легкому сприйманню. Коли б Україна мала більше гір і лісів, то число відділів УПА можна було б збільшити багатократно, й це улегшило б наші визвольні змагання.

— Яку тактику вживають большевики, і як часто вам доводилося зводити з ними бої? — поцікавився Зорян.

— За останні три місяці курінь мав сімнадцять боїв, не рахуючи менших зударів і сутичок наших підвідділів у різних акціях. А большевицька тактика? Вона зараз ніяка. Москва почуває себе розгубленою, бо по стороні УПА стоїть усе населення, а з цілим народом воювати важко.

Тут Довбуш щось собі пригадав і записав у свій нотатник, а тоді запитав Зоряна:

— А як мається справа з нашою еміграцією? Вона багато могла б зробити для загального добра. Адже на Заході є силасиленна наших людей!

Зорян замислився, а Довбуш тим часом закурив цигарку, пустив хмару диму аж до конарів вишні й докинув:

— Я запитав тому, що ви про це повинні добре знати. Вам до еміграції ближче, й через вас іде на Захід багато зв'язкових.

— Бачиш, — не то із жалем, не то з іронією відповів Зорян, — наша еміграція підходить до цієї справи «по-державницькому». На Заході є кілька партій, які розробляють соціяльну програму, здається, вже й уряд організовують, але доцільність боротьби УПА засуджують. Кажуть, що ми нерозумні молодики й порвалися з мотикою на сонце. Нам тут важко зрозуміти той

факт, що досить велика частина української еміграції неприхильно відноситься до боротьби УПА, тоді коли кожна нація своїм підпіллям гордиться. Візьмімо, наприклад, французький резистанс. Він приніс Франції багато слави, але в порівнянні з УПА фактично був дуже маленький. Там оперували дрібні цивільні групи, яким давали всебічну підтримку альянти, а українських повстанців не підтримує ніхто. Проте, не дивлячись на ніщо, у страшному царстві московської деспотії вже на протязі довгих років діють упівські сотні, курені, загони, й деякі з них рейдують по цілій Східній Європі.

— Що ж наш Провід на це? — впав поновний запит. Лице Зоряна стало ще серйознішим.

— Під теперішню пору Провід звертає всю свою увагу на боротьбу у Краю. Найгірша біда в тому, що, замість пропагувати нашу боротьбу й засуджувати окупацію України Москвою, йому доводиться переконувати різні закордонні партії і їх прихильників у доцільності цієї боротьби...

Всі посідали на пахучу траву, й лише Довбуш стояв під вишнею, часто пихкаючи димом, немовби хотів дерево піддати дезинфекції. По хвилині почав доріклиро:

— Москалина Хрущов одягає вишивану сорочку, щоб нею притягти до себе більше яничарів для нищення нашого народу. Але Москва винищує не тільки нас, українців, робить так з усіма поневоленими націями. Тюрми й концтабори переповнені, щодня розстріли, заслання. На Рідних Землях ведеться нерівна боротьба, й у вирі її щодня гинуть сотні наших героїв. Тому сьогодні нам особливо потрібна бодай моральна підтримка еміграції, яка наші ідеї і мету нашої боротьби повинна б поширювати на Заході. Просто не хочеться вірити, що існує такий українець-патріот, котрий висловлювався б проти боротьби за волю, за державу, за краще майбутнє нашого багатостраждального народу!..

Довбуш опам'ятався, що говорить трохи заголосно й нервово, жбурнув геть недокурка й собі сів на траву.

Запанувала мовчанка, яку перервав той же Довбуш, але на цей раз уже усміхнений і веселий:

— В одному я є певний: цей героїзм, який вилонює нині зі себе український нарід, стане моральним кормом і гордістю України на сотні років!

Сліпучий диск сонця, що викотилося з-за гори, освітив зосереджені вояцькі обличчя, заграв на автоматних цівках. Обидва старшини піднялися, щоб відійти на свої квартири, й вояки, поквапно зірвавшись, виструнчилися.

Зустріч двох куренів мала великий вплив і на повстанців, і на цивільне населення. Курінь командира Прута був дуже добре озброєний і прекрасно умундирований: всі вояки в зелених однострояхі і мазепинках, мали добре вичищені чоботи. Вони усміхнені, веселі, але не надто балакучі.

Вояки обидвох куренів походили з усіх земель України, тому і повстанці й почти мали дуже приємну зустріч. Багато з них були знайомі ще з Берези Куртузької, деякі зналися з еміграційних днів у Кракові, а потім разом боролися на Волині. Тому вели між собою жваві розмови, шукали спільних знайомих, розпитували про рідних.

Після обіду була заряджена загальна збірка, й на великій галявині вишикувалося вояцтво обидвох куренів. Слідував звіт, після чого до повстанців промовляли курінний Прут і полковник Коник, а потім на галявину привели полонених поляків. Усі вони мали страшенно переляканий вигляд, очевидно, боялися, що над ними відбуватиметься польовий суд.

Із ряду старшин виступав політвиховник Зорян.

— Польські вояки! — почав він. — Наша доля однакова, бо наш край, так як і нашу Україну, хоче поневолити Москва. Ваші брати борються проти большевиків у рядах Армії Крайової, отже, чинять те саме, що й УПА. Тому ми вас звільняємо й висилаємо до АК. Але пам'ятайте: якщо ви знову долучитеся до польського комуністичного війська» й ми вас упіймаємо, — тоді всіх чекатиме кара смерти!

Здивуванню полонених не було кінця. В них одразу змінилася барва лиць, і вони почали говорити, дякуючи повстанцям за їх великодушний жест. Обіцяли, що всі підуть до АК. Їм роздали відповідну літературу в польській мові, й так пішла писана та усна пропаганда про непоборних бандерівців по цілій Польщі.

На другий день курінь командира Прута відійшов у західньому напрямі. По дорозі відвідав курінь Рена, а потім вирушив у пропагадивний рейд на Словаччину. Тут він розділився на менші групи й рейдував по словацькій території на протязі двох місяців, а на зиму вернувся в Коломийщину.

Командування УПА присвячувало велику увагу вишколові старшинських і підстаршинських кадрів. Адже ж повстанська тактика є дуже відмінна від тактики, застосуваної регулярними військами. Часто траплялося так, що кілька повстанців, які відбилися від своєї частини, творили бойову одиницю, а кільканадцять таких маленьких одиниць були здатні здезорієнтувати ворога цілковито й нанести йому дошкульних утрат. Бувало й так,

що упівські підрозділи — рої та чоти — не раз діяли самостійно впродовж кількох місяців.

Зрозуміла річ, що командир такої чоти мусив посідати добрі військові знання, бо ж він мав бути не лише бойовим командиром, йому треба було дбати про умундирування своїх вояків, про їх озброєння, амуніцію, запаси харчів, а також за розвідку, зв'язок, санітарне забезпечення тощо.

Кожний повстанець мав якийсь військовий ступінь, і ці ранги чергувалися так: молодший стрілець, старший стрілець, вістун, старший вістун, булавний, старший булавний, хорунжий, старший хорунжий, сотник, майор, підполковник, полковник, генерал. Одначе з конспіративних мотивів, до всіх підстаршин і старшин зверталися через «друг», тобто «друже командир».

Отож у Комарницькому лісі під Перемишлем розпочинався перший повоєнний підстаршинський вишкіл. Вибранці з кожної сотні, яка діяла на цій території, сходилися по зв'язку на збірковий пункт. Біля галявини стояло два шатра для інструкторів, трохи далі, в колибах, квартирувала охоронна чота сотні Крилача, а навпроти були приготовані колиби для учасників цього вишколу.

Командир Громенко вислав на підстаршинський вишкіл зі своєї сотні п'ятьох повстанців: Чумака, Гудима, Бойка, Вишню й Терку. Крім них, надрайоновий провідник призначив на цей вишкіл друга Петю, коменданта Служби Безпеки з терену діяння сотні Громенка.

Вже на другий день усі переконалися, що тут жартів не буде. Комендантом табору був командир Ластівка, а вишкільним старшиною — командир Зенко. Табір нараховував 185 учасників, плюс командний та інструкторський склад й охоронна чота для стійок і застав.

Згідно із програмою вишколу, командир Ластівка повинен був щодня мати годину на впоряд і дисципліну, але практично він викладав ці предмети по шістнадцять годин денно, не забуваючи, що другої ночі заряджувати гостре поготівля, як також часто переводити двадцятикілометрові вимарші.

Командир Х., колишній старшина польської армії, викладав полеву службу. Це була дуже енергійна людина, яка свою ділянку знала досконало й уміла передати її друзям. Балістику й топографію викладав інструктор Зенко. Оскільки топографія є предметом загальним, то з нею не було клопоту, але гірше представлялася справа з балістикою, бо упівські сотні вживали зброю, амуніцію та вибухові матеріяли різних армій. Повстанську так-

тику й бої в місті викладав друг Сорока, а історію українського війська, загальну тактику й розвідку — полковник Бойко. Це був літній старшина, який скінчив військову академію у Франції, отже, належав до військовиків із крови й кости.

Так пройшли три місяці навчання теорії і практики, три місяці, на протязі яких вишколювані спали тільки по чотири години. Харчі були дуже добрі, повітря свіже й чисте, а ноги міцні й молоді. Вишкіл, одначе, був настільки інтенсивний, що наприкінці вони почали відмовляти послуху і пленталися.

Почалися іспити. Друзі старанно над собою працювали, навіть під час обіду або сніданку кожний переглядав конспекти й читав переписані лекції. А коли іспити скінчилися, всі були зайняті приготуванням до номінації і свята. Наступив день відпочинку, коли, нарешті, можна було добре виспатися.

Ось і гарна листопадова неділя. На галявині споруджений польовий престіл і збудоване підвищення для почту. Після Служби Божої відбулася дефіляда, потім зачитали номінації, а відтак була присяга, її вів провідник Орлан, який опісля виголосив патріотичне слово до учасників. А на закінчення могутнім акордом пролунала пісня-марш І. Недільського «Засяло сонце золоте» і полетіла понад лісами, аж ген до Перемишля.

Ввечорі вояцьке стиснення рук, удар закаблуками й розхід кожного до своєї сотні.

«Новоспечені» підстаршини сотні Громенка приєдналися до неї в селі Грушівці. Зустріч із друзями була дуже приємна. Сотня мала добрий настрій, моральний стан повстанців був на високому рівні, одначе всіх колишніх друзів уже не можна було зустріти, бо за останні три місяці сотня звела кілька боїв, і деякі з них склали свої буйні голови, заснувши вічним сном на Володзькій горі...

Одним із них був чотовий Чайка, і його смерть стала великою втратою для цілої сотні. Адже ж він мав усі прикмети екзекутивного старшини й був би зміг легко очолити повстанську сотню, тобто взяти на себе функцію, може, одну з найважчих у революційно-визвольному русі. Його зарядження й накази чомусь завжди здавалися легкими й мали познаки веселости навіть у найтяжчих обставинах.

Але Чайки вже не було й командиром його чоти призначили ройового Іменного, уродженця Львова, підстаршину дивізії «Галичина» й учасника бою під Бродами.

Після зведення кільканадцятьох успішних боїв і сутичок, сотня командира Громенка досягла найвищого бойового та мо-

рального рівня. Велика свідома дисципліна, впроваджувана мудрим і відданим командним складом, не мала нічого спільного з механічною пруською дисципліною. Повстанці добре усвідомлювали собі, що співвідношення між упівськими й ворожими збройними силами, які диспонували всіма родами зброї, аж ніяк не промовляє на користь перших; вони, ці повстанці, знали, що УПА не має союзників і користується тільки моральною підтримкою всіх поневолених народів, але почували себе свобідними людьми. Це почуття вільности вони осягли завдяки ідеології українських націоналістів у вирі безкомпромісової боротьби.

Сотня Громенка відпочивала мало, хіба після складних акцій або довгих маршів, бо щодня відбувала вправи й дуже часто змінювала місце свого постою. Коли приходила до села, то розташовувалася роями біля хат, на подвір'ях або в садах, і тільки в негоду повстанці ночували по хатах чи у стодолах.

Кожний рій посідав свою власну «кухню», тобто легкий 25-літровий баняк (казан), зроблений у котромусь із верстатів УПА. Члени господарської ланки при сотенному бунчужному щодня забивали одну худобину й розділяли м'ясо, хліб та інші харчі. Згаданий баняк ставили на вогонь, кидали до нього приділене м'ясо, додавали картоплі та квасолі, й варилася смачна вечеря, а також готувалася запасова порція м'яса на другий день до лісу.

Щокілька днів один рій посилався у ворожий терен за Сян із метою здобуття худоби. Місцевий солтис визначав приділ, а у випадку відмови забиралося штуку чи дві від нього самого. Дуже часто приводили корови або коні, які колись поляки відібрали в українців.

Під час готування вечері повстанці милися, голилися, чистили зброю або направляли уніформи, а після вечері сходилися гуртками, співали чи вели дискусії на теми світових подій. Найбільшим успіхом користувалися сотенні гумористи, бо біля них від повстанців завжди аж роїлося, а сміхові не було кінця.

Цілком відмінний вплив мав на друзів отой старий, романтичний місяць. Лежачи на м'якій траві й дивлячись на небо, вони не раз співали пісню про те, що «булава — це провід наш, не треба нам бабів!». Але місячні проміння робили своє, приносили жмути далеких незабутніх спогадів, і друга пісня вже обов'язково звучала так: «Іди від мене ти, моя кохана, іди з очей, мене не забувай...» А вона не відходила, незалежно від того, де була — в Київщині, Львівщині чи десь на еміграції...

Сотня квартирувала переважно в багатих селах, де господині готували першорядні вечері. Тоді ройові кухарі не завертали собі голів баняком, але зате кожний із них мусив пробути дві години на нічній стійці.

Так проходили повстанські будні. Й коли відділи УПА і всі члени визвольного руху посилено готувалися до оборони рідної землі й народу, то ворог почав підготову також. На якийсь час обидві сторони, зрезигнували із заміру повного знищення противника, вдалися до тактики опановування найважливіших стратегічних пунктів, міст, сіл, старих мурованих будівель та деяких княжих замків.

Після понесення поразки в першій переселенчій акції, ворожі залоги й далі стаціонували в таких місцевостях, як Павлокома, Дилягова, Кузьмина, Вільшаниця й Бірча. Згодом ворожих військ прибуло більше, вони зайняли важливі із стратегічного значення пункти, уфортифікувалися в них і цим утруднили вільне маневрування відділів УПА. Кілька таких пунктів було на терені дій сотні Громенка, і в подібній ситуації опинилася майже кожна упівська сотня, оперуюча на Лемківщині.

Настала потреба знищення цих пунктів, відповідне плянування вів не лише командир Громенко зі своїм почтом, але й цілий курінний штаб на чолі з полковником Коником.

Треба було перекреслити затії ворога.

Розділ 8.
ЗАМОК НАД СЯНОМ

В селі Гуті командир Громенко покликав до себе ройового Чумака.

— Голошуся на ваш наказ! — хвацько стукнувши закаблуками, доповів Чумак і на знак руки сотенного сів біля нього на траву. Почастувавши його цигаркою, Громенко почав:

— Маємо донесення, що до Діброви прийде польське військо й розташується, правдоподібно, у двірському замку. Чи знаєте це село й замок?

— Лише іззовні, а всередині ніколи не був.

Пригадав собі, що замок стояв близько Сяну на горі, а за рікою тяглося шосе Перемишль-Сянік. Ним Чумак переїжджав кожної суботи з Динова до Лубної, а в понеділок рано — з Лубної до Динова. Не раз цікавився тим, хто цей замок збудував і в якому столітті, чому він має такий неприступний вигляд

і стільки бійниць у мурах. Напевно, якийсь українець, але сьогодні українською лишилася тільки назва — Діброва. Все останнє — польське...

— Слухайте, Чумаче, — пролунав голос командира, — нам відомо, що населення Діброви симпатизує АК і, здається, що ворожого війська іще немає. Сьогодні ввечері підете до Діброви й цілковито знищите двір. Якщо б хтось у замку жив, то підшукайте в сусідніх хатах приміщення й переведіть до них поселенців із замку, а його підмінуйте і спаліть. При цьому пам'ятайте про нашу пропагандивну сторінку й поясніть людям, що до замку має прийти комуністичне військо, тому цю споруду треба знищити. Чи зрозуміли наказ, і чи вистачить вам для цієї акції рою вояків?

— Так.

— Добре. Йдіть і збирайтеся в дорогу. Попросіть бунчужного, щоб видав вам дві німецькі саперні міни з магазину.

— Наказ, друже командире!

Через годину рій, складений із тринадцяти повстанців, зголосив свій відхід. Правда, до вечора ще було далеко, але й дорога стелилася неблизька. Пройшли Гуту, Ясеницю й Поруби, тоді біля Селиськ звернули вправо, до Дилягівського лісу. Село Діброва лежить поміж Диновом і Диляговою, осторонь від трас, якими переходили відділи УПА, тому досі українських повстанців іще не бачило. Заслоною Діброви були два польські села — Дилягова й Селиська. Останнє зовсім не було страшне. Його населення хоч і польське, але до УПА ставилося прихильно, й сотня Громенка вже кілька разів тут гостювала. Крім того, через Селиська йшов у глибину Польщі спеціяльний торговельний зв'язок громенківців.

Зовсім інакше представлялася справа з Диляговою. Її населення разом із міліцією й військом тероризувало колись цілу округу, а тепер у селі була база, й перехід через нього до Діброви був дуже небезпечний.

Але наказ є наказом. До того ж, для його виконання рій Чумака був сформований із найкращих вояків. Заступник ройового — кулеметник Смик, який свою важку «дехтярку» носив наче легкий машиновий пістоль. Амуніційний — Каня із села Улюча, високий, як і кулеметник, лишень ліве рамено у нього було на кілька сантиметрів нижче від постійного ношення важких амуніційних дисків. Його відвазі не було між, і він завжди знаходився біля кумелету з готовими дисками до зміни, навіть у найнебезпечніших бойових акціях. Іще один одчайдух — це стрілець Бук,

який здобув п'ять ворожих кулеметів й був у сотні відзначений, а до всіх названих іще треба додати стрільців Шумного, Ворона, Юзя, Арпата, Кухаря й маленького скромного Когута.

В Дилягівському лісі рій задержався, повстанці покурили, відпочили й коли рушили в дальшу дорогу, було вже зовсім темно. До села підходили дуже обережно, готові на всяку евентуальність. Ось і перші хати. Населення було здивоване появою українських повстанців і в розмовах стримане, але сказало, що в селі спокійно та ніякого війська немає.

Без жодних перешкод рій дістався до замку. Він належав якомусь колишньому дідичеві й був набагато більший, як виглядав назовні. Мав два входи з обидвох сторін, а посередині велике подвір'я, подібне до міського ринку. Передню частину творив сам замок із двома високими баштами, а три боки являли собою двоповерхові будинки, зовнішні стіни яких мали грубі кам'яні мури без вікон, лише з бійницями, а всі вікна виходили на подвір'я.

При обидвох брамах Чумак поставив застави й наказав нікого не впускати до замку, а сам із рештою вояків почав його обхід. Виявилося, що в замкових мурах проживало дві родини, й після короткого пояснення суті справи, вони почали похапцем виносити свої речі і складати їх на вози, а повстанці їм допомагали. Ця процедура тривала біля двох годин, і за цей час рій цілковито поділився: одні стояли на заставі, другі допомагали пакувати речі, треті закладали міни й детонуючі дроти, а решта готувала ватри.

«В разі наскоку ворога була б страшна біда», — подумав Чумак і, як тільки вози з переселенцями виїхали за браму, пустив червону ракету, що означало початок підпалу. На її знак почали запалюватися ватри, але вогонь поширювався поволі, бо могли горіти лише підлоги, вікна, двері, дерево на дахах і солома в стайнях. Ніякої худоби в них не було, й мури світили пусткою, нагадуючи справжню руїну.

Коли рій зібрався біля брами, запалили детонуючі дроти й відійшли, цілий час озираючись. Замок горів. У деяких місцях полум'я вже пробивалося крізь стару іржаву бляху й червоними язиками лизало темряву. Раптом пролунали вибухи, вогонь одразу побільшав і через кілька хвилин замок палав наче велетенський смолоскип.

Рій відходив поволі. Спочатку звернув біля Селиськ у поле, а потім скерувався до села Порубів, щоб опинитися подалі від Дилягови.

— Цікаво, яку роботу виконали міни? — запитав Бука Чумак.

— Думаю, що добру, — почулася відповідь, — хоч для цього замку треба було вжити нітроксилін, а не звичайний динаміт.

Вже було далеко за північ, коли рій дійшов до збіркового пункту в селі Гуті. Після виміни клички зі стійковим повстанці довідалися, що до села прибула й розташувалася у ньому боївка Служби Безпеки, а сотня перейшла до Ляхови. Чумак одержав записку, передану службовим старшиною сотні, долучитися до неї не пізніше як за чотирнадцять годин. Оскільки Ляхова знаходилася на віддалі двох годин маршу, то було досить часу й на марш, і на відпочинок. Рій виставив стійку, а решта друзів полягала на траві, й за кілька хвилин розпочалася хропуча серенада.

В Ляховій рій застав великий військовий рух. Тут квартирувало аж чотири сотні — Громенка, Бурлаки, Ластівки і Яра. Населення цього села було досить бідне, бо довкільні грунти не відзначалися добрим гатунком. Коли додати ще кількакратний грабунок, проведений польським військом і цивільними бандами з Кузьмини, то створювався досить нужденний образ: на кількадесят господарів у селі залишилося лише кілька голів рогатої худоби, але ані одного коня. Часто можна було зауважити, як ціла родина тягала плуга, намагаючись виорати свої маленькі загони. Правда, останнім часов ворог уже не зважувався приходити до Ляхови, одначе населення мусило дістати звідкілясь допомогу, щоб урятувати себе від голодної смерти. Цією справою зайнялася господарсько-організаційна частина сітки ОУН і СБ, у висліді чого селянам була приділена досить значна кількість збіжжя, а також призначувалися приналежні до сітки коні для обробітку ріллі.

Всі сотні квартирували зараз-таки за селом, у лісі, при доріжці, що вела з Ляхови до Доброї. Ця частина лісу була дуже чиста, з буковими насадженнями. Тоді коли внизу від дерева до дерева пролягав досить великий простір, то горішні частини буків були настільки розлогими, що заслоняли цілковито небо від людського ока. Під кожним деревом розташувався один рій, і всюди було гамірно, але найбільший рух спостерігався біля поблизького потоку, де близько сімдесят ройових кухонь варило обід і готувало залізні порції з чотирьох, щойно розділених, штук худоби.

«Буде війна!» — цими словами взаємно віталися повстанці, зустрічаючи друзів з інших сотень і стискаючи міцно руки.

Сотенний Бурлака надзвичайно пристійний. Має маленькі вуса, дбайливо плекану борідку й гарну уніформу на собі. До

всього того — він великий педант. Його «перемишляки», як їх називали вояки інших сотень, також добре вбрані. Великий відсоток їх — це вояки української дивізії «Галичина» й учасники битви під Бродами. Вогнева сила сотні Бурлаки набагато більша від будь-якої іншої сотні. Численні рої випосажені двома кулеметами, серед них багато німецьких «МТ-42».

Після обіду курінь рушив у дорогу. Тисяча вояків ішла стрілецьким рядком, чотири кроки один від одного, скеровуючись на південь і минаючи такі села, як Тиряву, Сільну та Ракову. Марш тривав усе пополудне й захопив цілу ніч. Початково він відбувався без конспірації, бо на це не було причини: для розбиття куреня вимагалося б кількох полків, а, крім того, таку конспірацію важко було б застосувати, оскільки курінь у своєму марші розтягнувся на кілька кілометрів. Щойно на світанку, коли він звернув уліво, зарядили сильну конспірацію.

А тоді пролунав наказ:

— Стати на місцях! Тут таборуємо!

Курінь зупинився на стежці, вздовж якої німці викопали досить глибокі окопи, й на горі над селом Пашовою таборував цілий день. Тут колись мусила відбутися велика битва, бо в шанцях валялося багато заржавленої зброї, подерті мундири, а подекуди й людські кістяки. Не можна було розпізнати, кому вони належали — «їберменшам» чи «старшим братам», — але певно тому наша земля така родюча, що сила-силенна різношерстих наїзників згноїла її своїми трупами...

На горі знаходилися також понищені великі катапульти, які викидали літаки в повітря без праці моторів. Тут колись польське «моцарство» вчило своїх пілотів перших кроків літання в повітрі, використовуючи для цього суміжні долини понад Сяном.

Спожившн частину «залізної порції» м'яса, повстанці розпочали дискусію над тим, де відбудеться сьогоднішня акція. Вже добре стемніло, як чотові вернулися з курінного штабу з наказами й передали їх своїм воякам. Виявилося, що місцем акції буде Вільшаниця, а її ціллю — знищення залізничної станції і мосту та звільнення великого числа українців із перевізного табору, розташованого поблизу цієї станції та обведеного колючим дротом. Наших людей большевики ловили в околиці щодня й кидали за дроти, щоб пізніше всіх вивезти.

— Розвідка донесла, що ворожі сили нараховують приблизно один полк, — говорив чотовий Залізняк. — Наша чота наступатиме на станцію. Наказую всім тримати добрий зв'язок і крити вогнем наступаючі рої та поодиноких друзів. Попереджую,

що на станції стоїть панцерний потяг, тому треба заховувати обережність. Збірний пункт тут!

Курінь вирушив і після годинною обходу лісом та потоком оточив станцію із трьох сторін. Боївка Петі котами пірнула в темряву, простуючи у сторону мосту, на якому стояв панцерник. Його льокомотив час від часу важко віддихав масою гарячої пари. На віддалі кількадесяти метрів від потягу, між рейками, знаходилася ворожа застава з кулеметами, але повстанців не помітили. Шестеро членів боївки поспішно підкладали під міст німецьку саперну міну.

— Що за краса! — промовив сам до себе Сова, вміщуючи її, наче збите яйце, поміж траверзами і стараючись не зробити найменшого шуму.

Машиніст льокомотиву закурив люльку й розпочав жартувати із залогою, а Петя дуже нетерпеливився. Він був певний, що через кілька хвилин і міст, і панцерний потяг злетить у повітря. Раптом десь пролунав постріл, за ним почулася серія з кулемета, а потім заторохкотіли десятки кулеметів і рушниць. Льокомотив засвистів і поспішно рушив у сторону станції, а відділи УПА за цей час добігли до залізничної колії й залягли. Тільки три пари рейок ділило повстанців від станції, звідки сипався гураганний вогонь ворога. Панцерний потяг наблизився й, коли в'їжджав у станцію, повстанці відсунулися на кілька сантиметрів від колії, щоб колеса припадково не повідрізали дашків мазепинок.

Наказу відступати не було, чота Залізняка лежала на становищах біля самого потягу, й кожний розважав над тим, що робити. Ні гранати, ані кулемети панцерникові нічого не вдіють, зате він може наробити лиха, бо гатить з усіх гармат. Вояки інших чот, які не були зв'язані з панцерником, почали кидати гранати, й тоді панцерник, що цілий час обстрілював ліс, дременув у напрямі Сяноку. Залога відчула присутність «бандєровцов» не в лісі, а на самій станції.

Ситуація набагато покращала. Вояки почали перескакувати через рейки й кидати гранати, а ворог посилив свій вогонь по колії. Хтось крикнув:

— Я поранений у груди!

— Забрати його! — наказав старшина. Голос почувся знову:

— Ні, друже командир, не треба. Це ворожа куля вкинула мені за пазуху камінчик!

— Вперед! — пролунав новий наказ, і повстанці рушили до наступу.

Градом полетіли гранати, й бій затих. Ворог панічно втік, залишивши на полі бою понад шістдесят забитих і багато зброї та амуніції.

Примусові виселенці були звільнені...

Про наступ УПА на Вільшаницю скоро довідалися ворожі бази, невідомо лише яким шляхом — можливо, від залоги панцерного потягу, а може, й радійовим зв'язком. Почався несамовитий обстріл довкільних лісів, але американські стрільна, вживані большевиками, хіба тільки настрашили бідолашних зайців. Ані одне з них не впало на шлях відходу упівського куреня.

Над ранком він зупинився в лісі, біля тих самих шанців, де стаціонував учора, тобто на віддалі кількох кілометрів від Вільшаниці. Але командування цим не турбувалося.

До Чумака підійшов Петя. Він мав дуже невдоволений вираз обличчя, але Чумак дивився на нього з великою пошаною, бо Петя був зразковим революціонером і сьогодні ще раз доказав свої повстанські знання.

— До ста чортів із цими німецькими мінами! Ми ж так дбайливо їх заклали, а вони, кляті, не вибухли! Цікаво, яка причина? Може, дроти й запальники не були в порядку?

Чумак відповів на питання питанням:

— Петю, скільки наших? — запитав, маючи на увазі понесені куренем утрати.

— Ані одного! Є тільки чотири поранені з вашої сотні і два із сотні Бурлаки. Просто не хочется вірити. Такий бравурний наступ, шанці, станція, панцерний потяг, і раптом...

До них підійшов бунчужний Бурлаки Біс, колишній студент, відтак підстаршина дивізії «Галичина» й учасник боїв під Бродами. Побачивши його, Петя змінив тему розмови.

— Ну й чи не придався б вам такий курінь Коника під Бродами? — запитав жартома. — Напевно, був би легше вивів усіх із халепи. Це направду якесь чудо. Такий лютий бій, і тільки шість поранених. Якби звичайно військо наступало, то тут були б гори трупів...

— Видко, братня добре знає свій фах, — признав Біс.

— Так воно, так, але це лише тому, що наша сотня наступала і здобула станцію, — продовжував жартувати Чумак.

Подібного роду розмови й дискусії велися в цілому курені, а після кожного успішного бою бойовий дух його зростав.

Зі сторони Вільхівець долітали звуки артилерійської канонади, але сонце вже таки добре гріло і змушувало повстанців пе-

реривати дискусії про успіхи минулої ночі. Змучені, вони солодко засипляли один за другим.

Невдовзі після акції на Вільшаницю сотні розійшлися на кілька днів по своїх теренах. Та вже 4-го жовтня 1945 року полковник Коник знову зібрав курінь до свіжої акції, тим разом в околицях Дилягови, Павлокоми, Бартківки й Лончки.

Після цілковитого вимордування українського населення в Павлокомі, село замешкали польські колоністи з Галичини й Волині, які мали справжню бандитську відвагу. Коли навіть великі регулярні з'єднання польської армії боялися відвідувати цю околицю, то колоністи організовували невеликі групи й нападали на українські села, займаючись убивствами та грабунками. Численні українці, які були вивезені на роботи до Німеччини й тепер поверталися додому, потрапляли в руки польських бандитів, котрі їх нещадно винищували. Опісля до цих сіл приходили польські військові частини й улаштовували в них свої випадові бази.

Ситуація ставала настерпною, й полковник Коник на нараді з командним складом куреня та проводом сітки ОУН цього терену вирішив покінчити з бандитизмом.

Розділ 9.
ВОРОЖІ БАЗИ

Курінь стояв готовий до вимаршу в селі Порубах. Коні, кухонне начиння й інші важкі речі були залишені на місці, а курінь, одержавши наказ, розпочав акцію. Сотня Бурлаки пішла на Дилягову, сотня Ластівки — на Павлокому, а сотні Крилача і Громенка — на Лончку й Бартівку. Одночасна акція мала розпочатися о 20-тій годині. В наказі говорилося, якщо населення не ставитиме спротиву, то треба допомогати йому в пакуванні речей і висилати його за Сян. Але повстанці добре знали згадані села, й не в одного з них наказ викликав легку усмішку.

Вже від кількох днів сіяв дрібненький осінній дощ. Він не тільки розмочив повстанцям уніформи, торби, чоботи й білизну, але глибоко проник у землю. І от по цій розмоклій землі курінь і вирушив у дорогу. Спочатку відділи маршували полями під гору, до лісу. Тут не було ніякої дороги, й вони мусили переходити зораними нивами, стернями або розлогими бараболиськами. Американські чоботи, здобуті повстанцями від червоної армії, відбували свою якісну пробу й досить часто не

витримували підкарпатської глини. На початку червона юшка висвистувала з чобіт через халяви, потім вона робила собі дірки у пришвах і свистіла з боків, а часто можна було бачити повстанця, який ніс ці чоботи в руках і маршував босоніж.

Нарешті дійшли до великого лісу й посувалися вузенькими стежками, вкритими пожовклим листям. Тут марш одразу став легший, і власне у цьому лісі сотні розійшлися на акції до призначених сіл, троє з яких прилягало до нього із протилежної сторони, а Павлокома була розташована на сході.

Точно о 20-тій годині всі сотні вже лежали на становищах під селами, чекаючи на початок акції, яку мав розпочати цим разом командир Ластівка. По лінії пішов наказ, щоб обстрілювати хати лише у випадку ворожої оборони, але його перервали черги з кулеметів на Павлокому. Їм, неначе собаки, відізвалися один за другим кулемети зі села, а в цю саму хвилину почулася сильна стрілянина в Дилягові, Лончці і Бартківці.

Найтяжча доля припала сотні Бурлаки, бо Дилягова ставила сильний спротив, оперуючи понад сорокма кулеметами й кількома сотнями крісів. Повстанці гнали до перших хат, незважаючи на ворожий вогонь і розмоклу землю. Ось кілька з них уже загорілося, стрілянина почала рідшати, й незабаром бандити, військо і міліція втекли за Сян.

Сотня Громенка мала легке до виконання завдання, бо в Бартківці впало лише кілька ворожих пострілів із рушниць. Переважаюча частина місцевих чоловіків перебувала в Дилягові, оскільки це село було найдалі висунене в терен дій відділів УПА.

— Здержати вогонь! Допомагати населенню пакуватися! — паде наказ сотенного Громенка, котрий, як звичайно, є не лише добрим командиром, але і пропагандистом нашої доброї справи.

Повстанці вже помагають мешканцям запрягати коні, виносять речі і складають їх на вози, а часто змушують котрогось із господарів забрати зі собою свого сусіда.

Ціла Дилягова горить, вогонь охопив частинно Лончку й Павлокому, де триває страшений бій. На допомогу сотенному Ластівці Громенко висилає одну зі своїх чог.

Ніч дуже темна, й заграви від пожеж у чотирьох селах видні далеко-далеко. Павлокома й Бартківка лежать над Сяном, а зараз же за рікою є містечко Динів. Тут стаціонують маси ворожого війська, й на дорозі за Сяном чути великий рух та багато пострілів, але ніхто не переходить ріки. Два рої чоти Іменного стоять на заставі біля броду, а один трохи далі, біля поромного переїзду. Пором знаходиться на другому березі, й там чути крики.

«Невже переправлятимуться на цей берег? — виринає думка в командира Іменного. — Чи, може, думають, що тут немає застави?»

Раптом рушилася линва, й пором почав плисти просто на заставу сотні. На поромі чути крики і брудну лайку на адресу бандерівців. Це пливли комуністичні опришки й міліція, котрі завжди були відважніші від польського війська.

Пором дійшов до половини ріки. Командир Іменний хотів допустити його ближче, але з порому почали стріляти. Не бажаючи, щоб якась заблукана куля трапила у груди повстанця, Іменний дав наказ:

— Вогонь!

На пором сипнуло кілька серій, і відважні вигуки опришків одразу змінилися на плаксиві крики. Одні попадали у воду мертві, інші скочили.

Ворожі гнізда догоряли й освічували повстанським відділам дорогу на збірний пункт. Як звичайно, після кожної акції, повстанці дуже цікавилися втратами й на збірному пункті куреня довідалися про них: п'ятеро забитих і троє поранених. У п'ятці згинув добрий друг Чумака ще з Динова, Омега. Він мав там годинникарський верстат, славився великою відвагою та був досвідченим революціонером.

Польовий жандарм Камінь вів із цієї акції чоловіка, заарештованого в селі Бартківці. В його хаті знайшли понад двадцять різної величини й кольору валізок, які були власністю помордованих українських поворотців із Німеччини. На допиті бандит признався, що він лише допомагав носити ці валізки, а людей мордували інші. Але коли його запитали про те, чому ці «інші» не забрали валізок із собою, йому забракло слів, і він почав крутити. Цього темного типа польова жандармерія передала Службі Безпеки.

Після спалення чотирьох сіл терен дій сотні Громенка набагато збільшився, а одночасно з цим зменшилася кількість ворожих баз, які тепер існували тільки в Бірчі й Кузьминій. Комуністична Польща, незважаючи на це, все ж таки почала набирати військової сили, про що дуже добре дбала Москва. Половина польського бюджету йшла на розбудову збройних сил, ціллю яких було знищення УПА й усього українського населення на території Любачівщини, Перемищини й Лемківщини.

До Сяну на території усієї Польщі як залізницею, так і шляхами прибувало щораз то більше військових транспортів. Коли понад Сяном проїжджали дорогою великі мілітарні з'єднання,

то наводили цівки гармат поза ріку й годинами обстрілювали великі ліси. Але на українські землі, де оперували відділи УПА, вони не наважувалися переходити частіше як раз на три місяці, та й то дуже великими відділами, їхня розвідка мала мізерні інформації про дії повстанців або й зовсім їх не мала, натомість розвідувальна служба УПА діяла дуже інтенсивно, а, крім її сітки, багато відомостей постачали жінки-революціонерки, які працювали у ворожих установах у різних містах на цілій польській території. Часто, знаючи наперед таємне рішення ворожого штабу про початок якоїсь акції, відділи УПА зникали з даного терену впродовж кількох годин.

Після останньої акції на ворожу базу, сотня Громенка заквартирувала в селах Рибнім і Гуті, які між собою сполучувалися, але не переводила ніяких військових вправ чи вишколів. Мала тільки звичайні щоденні зайняття, такі як ранню руханку, гутірки Зоряна на різні теми, молитви й вечірні накази. Рої розташувалися по стодолах і хатах. Вояки знали майже кожного мешканця згаданих сіл, а селянам був знаний кожний повстанець, та лише по псевдах. Правдивих прізвищ повстанців не знали не тільки селяни, але і друзі в чоті, хоча ці прізвища нікого не цікавили.

Попередньо вже згадувалося про те, що кожний бойовий успіх УПА мав дуже позитивний вплив на моральний стан і повстанських відділів, і населення. Повстанці прекрасно знали й розуміли своє положення. Вони знали також і те, що доки ціла Україна не матиме такої готовости й відданости, як Лемківщина, доти здобуття Української Самостійної Держави буде неможливою річчю. Власне тому оперуючі на території Лемківщини відділи УПА чинили все, що було в їхніх силах, аби своїм прикладом збудити до боротьби всі українські землі. Ані один повстанець не воював задля похвали, ані один командир чи провідник не працювали задля здобуття особистої слави — вся діяльність була скерована тільки для добра загальної справи. Й незважаючи на те, що комуно-большевицькі полчища тиснули їх з усіх сторін і всіми можливим засобами, вони почували себе господарями на своїй землі. Вечорами повстанці з вичищеними чобітьми, модерними мазепинками й нерозлучними автоматами на грудях сходилися в гурти. Одних лучила політична дискусія, інших — жарти, але найбільше їх було в тому гурті, де лунала пісня. Вистачило кільком співакам почати якусь пісню, й через кілька хвилин біля них створювався справжній хор, у якому не бракувало навіть дівочих голосів. До гурту часто долу-

чувався, не видержавши, й командир Громенко в товаристві свого заступника Лагідного, а тоді пісні лунали ще голосніше.

Їм не було ліку, і змінювали вони одна одну безперервно: «Ми українські партизани»... «Із гір Карпат»... «Ми молодії»... «Хай землю виорють гармати»... «У бій за славу коханого виряджала стрільця»... А коли проминала північ, останньою піснею була ця:

Іди від мене, ти моя кохана,
Іди з очей, мене не забувай.
Я — син лісів, а серце партизана,
На мене жде з побідою весь Край...

Її співали дещо тихіше ті вояки, які стояли з дівчатами, тримаючись за руки, кажучи іншими словами — закохані. Нарешті чулося «надобраніч» Громенка й Лагідного, всі ставали на струнко й тихенько розходилися по квартирах.

Щокілька днів сотня змінювала місце свого постою, але всюди її життя було подібним до вищеописаного.

По якомусь часі ворог побачив, що його маленькі бази на терені дій УПА за Сяном не виконують своїх завдань, і всю увагу зосередив на Бірчі. Під охороною сильних військових з'єднань, включно з панцерними, сюди були доставлені тисячі тонн цементу й інших будівельних матеріялів для спорудження оборонних бункерів, а також багато харчів та іншого спорядження.

Пам'ятаючи наскок куреня Прута, Бірча сильно уфортифікувалася й озброїлася «по зуби», а її залога ніколи не була меншою від двох тисяч вояків. Ночі вони проводили в бункерах і колишніх жидівських кам'яницях, а вдень вешталися по передмістях й околиці. Час від часу нападали на українські села, ловили людей, наче татари, і грабували мирне населення. З ними часто зударялися відділи УПА, але комуністичні «герої» воліли воювати з мешканцями довколишніх сіл, а при першій же появі повстанців чимдуж утікали за мури міста, лишаючи на дорогах пограбовані речі, худобу, кури тощо.

Сотня вже кілька днів стаціонувала в селі Ясенові, де помічався інтенсивний рух, особливо на квартирі сотенного. Й ось командир першої чоти Бартель, який більше виглядав на власника якогось великого підприємства, ніж на чотового, скликав підстаршин на відправу. Переступивши поріг Троянової хати, він весело кинув Чумакові:

— Чумаче, знову буде война!

Він кинув свою мазепинку на стіл і, хльостаючи прутом ні в чому невинну халяву чобота, навіть не звернув уваги на салютування Чумака. Продовжував жартувати, так неначебто ця «війна» була звичайнісінькою іграшкою.

— Куди ж дорога стелеться? — поцікавився Чумак. — На Динів, Бірчу чи Кузьмину?

Бартель знизав плечима, даючи до зрозуміння, що не знає, і в Чумака блиснули очі.

— Можу піти в заклад, що на котрусь із цих місцевостей, — сказав він.

— Бігме не знаю, — вже поважніше відповів Бартель. — Провірте зброю й запаси амуніції. Відправа призначена на другу годину.

Він підніс прут до дашка мазепинки й пішов далі виконувати обов'язки службового старшини сотні.

Відправа тривала дуже коротко, бо всі необхідні пляни були опрацьовані й розроблені заздалегідь.

— Сьогодні йдемо на Бірчу, — говорив Громенко. — Терен нашого наступу знаходиться за селом Липою, а решту наступального кільця займуть інші сотні. Оборонних бункерів у місті не здобуватимемо. Тримайте добрий зв'язок і пильнуйте, щоб не було великих утрат. Чумаче й Міша! Виберіть міномет і двадцять стрілен до нього та покладіть це все на сани. Земля розмокла, тож поїдете на гору під Бірчу саньми. Буде набагато тихіше, як возом. Вас поведе стрілець Когут, який добре знає дорогу. Акцію почнете точно о 22-гій годині. Чи всім зрозуміло? Є якісь питання?

Не було. Провірили годинники, встановили кличку, умовні знаки та кольори ракет. На відхід командира Громенка всі виструнчилися, а потім розійшлися до своїх роїв.

Увечері пара баских коней, запряжених до саней, тягла польовою дорогою, а пізніше лісом важкий міномет і стрільна до нього. Супроводжуючі сани два рої творили обслугу міномета й охорону.

Вечір був погожий і теплий, але дуже темний. Зв'язковий Когут, уродженець Липи, біля якої рої саме проходили, часто їх затримував і провіряв правильність траси походу. Чув на собі величезну відповідальність, бо в разі якоїсь помилки могла не вдатися ціла акція.

О дев'ятій годині вечора доїхали до краю лісу. Перед ними простягалася велика галявина, й Чумак щойно тепер зорієнтувався в доброму плянуванні акції. Ця галявина була дуже висо-

ко, а в долині на віддалі приблизно одного кілометра лежало місто Бірча. По правій і лівій сторонах, також у долинах, розтягалися передмістя й села, що миготіли багатьма маленькими світлами. З тих передмість і сіл українців завезли на Схід, а решта втекла на терени, охоронювані УПА.

В місті світел було набагато більше, й Когут сказав Чумакові, що рої занадто далеко зайшли на ворожу територію, і треба вважати, щоб не наштовхнутися на заставу.

Міномет і стрільна вивантажили із саней, а коні відвели назад до лісу. Через 45 хвилин мала початися акція, але в довкіллі панувала абсолютна тиша, в якій чути було тільки людські віддихи. Міномет поставили на ніжки, й Міша почав наставляти кут і напрям, бо він же був мінометником у червоній армії, а Чумак досить нервово зиркав на годинник.

«Тиша... Яка глибока тиша... А за кілька хвилин тут буде справжнє пекло», — пронеслося в Чумаковій голові.

Приготувавши все, Міша ще раз обмацав міномет, бо світити для перевірки чи він у порядку не можна було, і присів біля стрілен. Почав їх чистити якоюсь шматою.

Чумак знову подивився на годинник.

— Лишилася одна хвилина!

Міша вхопив стрільно й наблизив його до цівки.

— Бий! — і стрільно опинилося в середині цівки, а безпосередньо за цим почулася лайка Міші:

— Шляк би то трафив! — закляв він уже по-галицькому. — Капсуля не палить!

Легенько перевернули міномет, щоб видобути із нього погане стрільно, але не спричинити його вибуху. Пройшло три хвилини, поки приготували все.

— Дай друге стрільно!

Знову всі схилилися, стрільно полетіло в цівку, й цим разом успішно. Чутно глухий постріл, і воно із сильним свистом рве повітря в напрямі Бірчі. Минуло кілька секунд, і знову розчарування. Стрільно не вибухло.

— Давай третє! — майже крикнув Міша.

Воно вже в його руках, уже полетіло. Чумак відрахував: один... два... три... чотири... й усі почули в місті сильний вибух.

Іще він не затих, як по Бірчі вдарили з усіх сторін кулемети. Зчинився страшний клекіт і шум, неначе на велетенський бляшаний дах падали густо градинки. Майже безпосередньо після цього загорілися перші хати, пожежі поширювалися та росли, й через кілька хвилин місто було охоплене суцільним вогняним

обручем. А міномет викидав стрільно за стрільном, бо тепер усі вони були добрі.

Чумак дивився вниз на море полум'я і страшенно переживав. Там ішов завзятий бій, а його успіх залежав від мудрих наказів та вказівок старшин і підстарший. Адже найменша помилка могла зруйнувати цілу справу.

Із самого початку ворог відповів сильним вогнем, а його гармати вдарили по довкільних лісах. Чумак мимоволі підсміхнувся: — чому саме по лісах, коли повстанці знаходяться під мурами міста?!

Тим часом із міномета вилетіло останнє стрільно, й Міша задоволено затер руки.

— Наша робота скінчена. Поїхали! — гукнув до друзів.

Поклали міномет на сани й рушили. Йшли позаду них, час від часу приставали й дивилися на чудову панораму ще однієї ворожої бази на українській землі, яка горіла. З оборонних бункерів безперевно торохкотіли ворожі кулемети, які щокілька секунд заглушували гарматні сальви. Чим ближче до центру міста посувалося вогненне коло, тим сильнішим ставав вогонь ворога.

Польські родини, які мешкали довкола Бірчі, побільшили свої господарства кількакратно, бо позахоплювали маєтності українських селян, переселених на схід, і з їхніх хат поробили собі магазини, шпихліри, стайні тощо. Коли почалася акція, вони повтікали до міста, а за ними подалися й ті залоги, котрі знаходилися у присілках та на передмістях.

Всі ці хати повстанці спалили, а худобу забрали із собою, щоб передати її українським родинам. Крім того, вони перервали телефонний зв'язок і висадили в повітря всі мости довкола Бірчі, так що місто набрало вигляду своєрідної оази в пустелі. Не диво, що після цього ворог мусив доставляти амуніцію й харчі літаками або важкими панцерними возами. Що ж торкається достав українські води, то їх повстанці не могли перервати, бо вона була в самій Бірчі. Так само, виконуючи наказ, вони не здобували міста, оскільки така операція вимагала інших родів зброї та напевно потягла б за собою великі втрати в людях.

Мінометна група зупинилася в селі Липі й тут очікувала прибуття своєї сотні. Село не спало, й хоч уже було далеко поза північ, люди стояли гуртами на горбах, спостерігаючи велетенську заграву.

Все довкола Бірчі горіло...

Розділ 10.
ВАРЕНИКИ

Коли упівські відділи розвивалися й удосконалювалися, то щораз небезпечнішими ставали теж і ворожі війська. До регулярних частин польської армії прикріплювалися спеціяльні батальйони, які творилися з колишніх протинімецьких партизанів і добре орієнтувалися в партизанській тактиці. Після акції УПА на Бірчу, ворог значно збільшив її гарнізон, а, крім того, сюди також прибув один зі згаданих батальйонів та велике число большевицьких спеців. Через такий батальйон потрапив у велику халепу Міша, відважний і здібний підстаршина.

Як це сталося?

Сотня Громенка на протязі кількох днів була розльокована в селі Ясенові, а на заставу до присілку Жогатин під Бірчею вислала рій Міші, й він заквартирував у трьох хатах. Міша був у повстанських лавах уже давно, але велика кількість здобутих ним бравурних успіхів дещо притупила його повстанську чуйність і обережність, а це потягло за собою допущення помилки.

Коли рій розташувався в хатах під самим лісом, ройовий Міша, замість виставити на краю цього лісу заставу кулеметної ланки, обмежився лише одним стійковим, який вартував на подвір'ю. Життя у присілку протікало спокійно й досить весело, бо тут проживали дві дівчини.

Одна з них — Ганнуся — була низького росту, гарно збудована і стрункa, мала чорні коси й іще чорніший від них колір очей. І хоч вона з кожним говорила й часто кожному всміхалася, то спостережлива людина одразу могла б помітити, що її думки не біля повстанців роя Міші — вони десь далеко-далеко. І справді, ці думки летіли під Перемишль, де при СБ служив її коханий Павло. Вона безперервно думала про нього й журилася, так немов би передчувала його незабарну смерть.

У другій хаті жила Зоня — бльондинка міцної будови, її не можна було назвати красунею, зате вона мала чудову вдачу: весела, балакуча, добре знала українську мову, а ще краще співала. Своїм співом вона притягала до себе кожного упіста.

Одного разу з-поміж кількох зголошених Зеня вибрала двох — Півня і Юзя, — дала їм горщик пшениці, поставила біля жорен і наказала молоти зерно на борошно. Півень почувався трохи приниженим, він бачив насмішкуваті погляди друзів, але відмовити дівчині не мав відваги. Через кілька хвилин у сінях почувся гурків жорен, і звідти долетіли слова досить фальшиво співаної пісні:

Ми молодії хлопці лісовії,
Ми не боїмось нічого.
Ані слоти, ані роботи,
Ані морозу важкого.

В хаті вояки жартували із Зенею, а ройовий Міша тільки спостерігав, як вона ними командує, і то цілком успішно.

— Ти принеси води, — лунав її дзвінкий голос. — Ти йди оббирати бараболю! А ти, чорнявий, принесли дров і розпали піч!

По якомусь часі Півень і Юзьо принесли досить грубо змелене борошно. Зеня наказувала далі:

— Півне і Юзьо! Помити руки, бо будемо ліпити «пироги»! Це викликало кілька одноразових вигуків:

— Що?

— Вони ліпитимуть?

— Я не їм?

— І я?

— Невелика шкода! — жартувала Зеня. — З'їм сама!

Після дбайливої перевірки чистоти рук Півня і Юзя почалася продукція вареників. Одначе після першого ж вареника Зеня мусила звільнити Юзя із праці, а Півень «по-стаханівському» ліпив їх далі, хоч вони мали розмір доброго п'ястука.

Нарешті велика миска з копою вареників уже на столі. Господар приніс пляшку доброго самогону, як висловився сам, «на стравне», й почалася вечеря, пересилувана жартами. Зеня твердила, що Півневі вареники є кращі й сильніші, бо мають грубу шкіру. Коли чарки обкружляли присутніх двічі, та ж сама Зеня, не звертаючи найменшої уваги на протести, забрала пляшку зі столу, щоб завтра також мати «на стравне». Змінений стійковий з'їв останні вареники, й вечеря скінчилася. Дівчата з господинею мили посуд, пізніше направляли і прасували повстанцям білизну, Міша грав із господарем у шахи, а решта хлопців затягла пісню. Після першої пісні Зеня зажартувала знову:

— Тепер співаймо двома голосами, а не шістьма. Співали, жартували, сміялися, аж раптом Зеня сплеснула руками.

— Ей, співаки! Вже пізня година. Нафта тепер дорога й тяжко її дістати. Ану, пішли спати!

Сказавши добраніч, повстанці пішли спати до стодоли, й на варті лишився тільки один стійковий, який змінявся щодві години.

На початку цього розділу згадувалося про те, що до кожної формації польського війська були прикріплені большевицькі

спеціялісти, які за останні роки вже добре вивчили тактику УПА і знали, як до неї треба пристосуватися. Власне за порадою цих спеців уперше за шість місяців існування нової комуністичної Польщі, польський батальйон відважився провести нічний напад, причому саме на той присілок, де квартирував рій Міші.

Ворог конспіративно маршував під покровом ночі й на світанку зупинився на краю лісу біля присілка. Бачачи тільки три хати, командир зрозумів, що в них може розташуватися лише кількадцять або кількадесят повстанців, і зарядив наступ на хати розстрільнею, але без ніяких пострілів. Якщо тут дійсно знаходяться партизани, то їх треба захопити живцем.

Таке завдання одержав командир, починаючи акцію, бо в той час ворог не мав ніяких інформацій про стан УПА на цьому терені, а польські полонені оповідали про УПА і її численність фантастичні історії. Для здобуття необхідних даних поляки хотіли зловити живими бодай кількох упістів.

Мрячний осінній ранок дуже сприяв полякам. Вони підійшли зовсім близько, і стійковий роя побачив їх щойно тоді, коли вони вийшли з лісу й лавою повели наступ на хати. Пустивши їй назустріч довгу серію, стійковий метнувся до стодоли, щоб розбудити сплячих повстанців. Усі миттю зірвалися на ноги, але наступ був настільки швидкий, що, вибігши зі стодоли, упівці зударилися зі штурмуючими поляками. Коли б вони мали бодай тридцять секунд часу, — все виглядало б інакше, а тепер не могло бути й мови про якусь спільну оборону. Кожний повстанець зрозумів одне — треба пробиватися до лісу...

Груди працювали, мов ковальські міхи, а серця хотіли побити темпо праці автомата, одначе вони пробилися й пірнули в лісовий альков. Вслід за ними летіли черга за чергою з автоматів і неслася брудна лайка, перейнята з московського лексикону.

Пробившись до лісу, Ворон приніс із собою кулемет, і це з його боку було величезним геройством. Під час пробою кожний повстанець виявив максимум героїзму й, діючи індивідуально, зарепрезентував себе справжнім левом. Але Міша почувався розгубленим украй. Лягаючи спати, він скинув зі себе пояс із пістолем й автоматом і не встиг їх підхопити. Вони залишилися у стодолі. Міша страшенно хвилювався, й коли його груди трохи заспокоїлися, запитав Ворона, скільки вояків дісталося до лісу.

Ворон сипнув дві короткі серії на пострал ворогові й тоді повагом відповів:

— Збірний пункт при сотні. Тільки там зможемо довідатися...

Десь біля дев'ятої години ранку до сотні на постої у Грушівському лісі долучився Міша з чотирма повстанцями. Без шапки, пояса, пістоля й автомата він виглядав досить кумедно й мав жахливо пригноблене почуття. Коли звітував Громенкові, його голос дрижав, і Міша скидався радше на полоненого, як на підстаршину УПА.

Сотенний не міг вислухати звіту спокійно. Його лице побіліло, а на переніссі з'явилася різка, глибока борозна.

— Міша! Як ви могли?! — промовив глухо, відійшов набік, сперся ногою на пеньок і замислився.

До сотні приєднувалися розбитки роя Міші. Один із повстанців був легко поранений у руку, а стрілець Жук загинув...

На другий день Міша стояв перед польовим судом, обвинувачений у нехтуванні наказами й повстанською зброєю. Прокурор польового суду підкреслив, що згідно з конспектами поліки УПА застава має складатися щонайменше із трьох осіб, та ще із кулеметом, а не з одного стійкового.

Оборонець підсудного звалював усю вину на службового старшину сотні й відмічав, що рій у складі тринадцяти вояків не має фізичної змоги виставити кількаденну триособову заставу й іще одного стійкового біля роя, а також не погоджувався із закидом нехтування зброєю, бо Міша здобув багато її від ворога й цим побільшив арсенал сотні.

Після двох годин часу був винесений присуд — друга Мішу перенести до сотні Яра. Для Міші це досить велика моральна кривда, але сотня Яра скористала, здобувши доброго й досвідченого підстаршину.

Випадок із роєм Міші примусив командира Громенка нагадати своїм воякам зміст військової книжки, бо бойові успіхи сотні зменшили її попередню обережність. Він зарядив чотові та ройові вправи, але вони виходили гірше, як кілька місяців тому. Загартовані в боях «аси» на команду «Долів! Ворожий вогонь!» клалися на землю повільніше, ніж під час боїв. Навіть сильний голос чотового Залізняка не дуже помагав.

Командир Громенко зі своїм почтом приглядався вправам, підсміхаючись. Він дуже любив своїх вояків і вповні їх розумів. А потім зарядив збірку сотні й перебрав її під свою команду.

— Сідати! Можна курити! — наказав і по хвилині почав «з іншої бочки»:

— Друзі! Я знаю, що після наших останніх боїв є досить смішно відбувати знову початкові вправи, але про них ви ніколи не смієте забути. Ворог на повну пару готується нас знищи-

ги, тому наша чуйність мусить бути дуже гострою. Ви знаєте, що через одного стійкового може пропасти цілий відділ, вам також добре відомо, що один кулемет фланговим вогнем не раз уможливлює відступ сусідньому відділові. Подібного роду прикладів є дуже багато, а це лишній доказ того, що вивченим і набутим нами нехтувати не можна.

Промовляючи до сотні, Громенко одночасно обсервував, як вояки реагують на його слова й, зауваживши що деякі з них між собою розмовляють пошепки, підвищеним голосом скомандував:

— Ліва рука вгору!

Неуважні повстанці почали підносити то праву, то ліву руку. їх сотенний відкликав набік і поставив на струнко, а наприкінці сказав, що завтра буде нова акція, тому кожний має мати нагострені і зброю, й чуйність.

— Друже Залізняк! Переберіть відділ! — закінчив Громенко, відходячи.

Випереджуючи команду Залізняка, сотня зірвалася з місця й виструнчилася. Проводжала блискучими очима свого улюбленого командира.

Розділ 11.
НА КУЗЬМИНУ

22-го жовтня 1945 року сотня вирушила в похід, несучи зі собою набагато більше сталі й олива як звичайно. Перед вели стежа і зв'язковий, потім ішов сотенний із почтом, а за ним стрілецьким порядком маршувала сотня, готова до бою навіть у такому певному терені, через який проходила. Вона розтяглася майже на милю і звивалася в поході так само, як і польова дорога, що вела до Жогатина.

На коні сотенного, як звичайно, їхав стрілець Перець, але кінь чомусь не хотів іти рівно, цілий час брав уліво й витанцьовував.

Сотня тяглася довгим вужем.

А тим часом природа звільна готувалася до приходу зими. Все більше й більше жовкло листя, сіріли поля, але сонце ще добре пригрівало, а в повітрі снувалося павутиння.

Бабине літо...

Повстанці порозпинали ковніри, позакачували рукави й час від часу перекидали зброю та важку амуніцію із плеча на плече.

Коли минали села, населення стояло на подвір'ях і привітно махало їм руками. Найбільше були вдоволені малі хлопчаки, які так дуже люблять романтику. Часами й вони доконували великих геройств.

Сотня звернула на доріжку в напрямі Доброї і Ляхови. Хоч про місце акції не було згадки, всі догадувалися, що то може бути Кузьмина. Це село лежало в долині по обидвох берегах річки, при головній дорозі поміж Сяном і Бірчею. Не було велике — всього біля трьох сотень дворів. Колись тут жили й українські, й польські родини, тепер — лише польські й було кілька мішаних родин.

Доїзд із Перемишля до ворожої бази в Бірчі ставав із кожним днем важчий, бо про це ретельно дбали сотні Бурлаки, Ластівки і Крилача. Для забезпечення собі другого доїзду до Бірчі зі Сянока поляки вирішили за всяку ціну створити нову базу в Кузьмині, й упівська розвідка донесла, що за кілька днів прибувають до цієї місцевости великі ворожі з'єднання, щоб підсилити ті відділи, які в ній уже квартирували. Розвідка повідомила також, що ворог добре розбудував кулеметні гнізда й артилерійські становища, забезпечивши себе головним чином від лісу, який тягнувся попри Ляхову, приблизно на віддалі однієї милі від села.

Ввечері сотня слухала бойовий наказ командира Громенка:

— Сьогодні відбудеться наступ на Кузьмину. Наступатимемо з півдня, тобто з гори чистим полем до села. Вечір досить ясний, і це може утруднити наші дії. Якщо ворог нас помітить, треба буде бігцем дістатися до Кузьмини. Всі мусять тримати добрий зв'язок і координувати акцію.

Дальші накази давав бунчужний Соколенко. Він зарядив маскування світлих і дзвінких речей, потім розпитав про наявність амуніції та бандажів, а вкінці розставив на певні місця санітарів і їхню допомогу.

Хребтом високої, але ще не ораної гори сотня обходила Кузьмину. Ніч була набагато ясніша, як повстанці сподівалися. Йшли стрілецьким рядком, і коли перший рій сотні вже доходив до кінця села, то останній щойно зрівнявся з першими хатами. Тут звернули праворуч і скерувалися в долину. Поле наступу було дуже погане, але єдиноможливе.

«О Боже! Чому той серп на небі не сховається за хмару?» — подумав Чумак.

Тимчасом по зв'язку пішов ледве чутний наказ:

— Наступати якнайтихіше!

Кожний посувався скулений майже вдвоє в напрямі села, але хід у долину ставав щораз прикріший. Відділ можна було легко зауважити, але ворог на диво не стріляв. Очевидно, стежив за лісом, бо, мовляв, повстанці могтимуть наступати тільки із нього.

Раптом на лівому крилі пролунав постріл і зразу ж після цього почувся голосний наказ:

— Вперед!!!

Із грімлячим «Слава!» на устах відділ зірвався на рівні ноги й пішов у наступ. Хтось міг би здивуватися, чому було подано такий наказ. Адже наступали військові професіонали, які знали добре, що затриматися на тій чистій горі й дати можливість ворогові відкрити оборонний вогонь означало певну смерть цілої сотні.

На відтинку чоти Іменного річка протікала попри саму гору. Вона не була широкою, і спритнішим воякам удалося її перескочити, а інші потрапили у воду. Ворожа стрілянина густішала з кожною новою секундою, а їй у відповідь розпочали сильний вогонь повстанські кулемети й автомати. Це викликало замішання у ворожих рядах, бо майже безпосередньо перед наступом до села прибув той батальйон, який згідно з донесенням упівської розвідки мав приїхати щойно через кілька днів, і почав розвантажуватися. Радіючи із прибулої допомоги, перший стаціонований у селі батальйон занедбав на якийсь час військову чуйність, і це набагато допомогло сотні при підході до села.

Із другого боку, прибуття нового батальйону подвоювало ворожі сили, й часу на калькуляції не залишалося. Вихід був лише один — бити ворога й бити добре, бо у противному разі відступ сотні під гору віщував певну катастрофу.

Повстанці атакували так швидко й несподівано, що деякі їхні підрозділи загналися задалеко вперед і змішалися з ворожими лавами. Почався рукопашний бій, а подекуди ворог почав із хат і з-поза хат незорганізовану оборону. Повстанці не тратили ані секунди. Першими полетіли гранати, потім полилася злива куль з автоматів, і знову загриміли гранатні вибухи.

Прибулий батальйон приніс ворогові більше зла, як добра. Коли перший квартируючий у селі батальйон являв собою спеціяльну частину, складену із старих протинімецьких партизанів, то другий був рекрутський. Ці рекрути приїхали з Тарнова й одразу потрапили в бойове «хрещення». Перелякавшись наступу повстанців, вони панічно втікали до лісу, а по дорозі деякі з них плакали, мов малі діти.

Сильний спротив наступаючим ставили місцеві бандити, які мали за собою добру практику ведення повстанських боїв. Спра-

ву погіршило ще й те, що ті ворожі кулемети, які дотепер були скеровані у сторону лісу, тепер почали обстріл хат, стріляючи й по повстанцях, і по своїх. Поміж хатами вже лежали вбиті й поранені. Санітар Зірка поспішно перев'язував пораненого упіста, до другого біг Барон, але сам упав на землю.

Іронія долі хотіла, щоб боївка СБ Петі наскочила на польську міліцію. Зав'язався страшний бій. Петя увірвався до сіней, але, на нещастя, йому затнувся автомат. У рукопашному зударі мав проти себе двох, але довга серія стрільця Бука, яку він післав до хати через вікно, та зойки інших поранених міліціонерів дали можливість Петі витягти пістоль і покласти обидвох противників. Надвір він вибіг із закривавленим лицем.

Правим крилом сотні командував Лагідний. Накази його були дуже влучні, та й сам він добре «кропив», часто змінюючи запасові магазинки. Сотенний Громенко був при чотах Бартля й Іменного, які здобули вже частину села. Раптом на їхньому відтинку бій притих. Рій Калини посунувся вправо, де командував Лагідний, і приніс погану вістку, що сотенний Громенко важко поранений. Із ним відступала чота Іменного.

Кузьмина здобута. До здобуття лишилися ще кулеметні гнізда ворога за хатами й частина ворожого війська за селом у лісі, до якого його день перед тим ніхто не затягнув би навіть волами. Повстанці спалили вози, а частину зброї та амуніції забрали зі собою, й Лагідний зарядив відхід. Ішли знову чистим полем, де не можна було знайти дрючків, щоб зробити мари, й поранених несли як могли.

Сотня дігнала чоту Іменного. Шестеро вояків несли на палатці пораненого командира Громенка, який терпів страшні болі, бо куля пройшла крізь нижню частину живота. Так дійшли до Ляхови, де від безмежного перемучення повстанці повалилися з ніг і поснули на траві. Сотенного на драбинястому возі повезли до котрогось із підпільних шпиталів. Пішла поголоска, що він не витримає, і всі були дуже зажурені.

Командир Лагідний, Соколенко, санітари, лікар Шувар і Петя мали якусь термінову нараду, а через тридцять хвилин Петя із трійкою есбістів рушив у дорогу аж до Вільхівець, щоб привести лікаря-хірурга — жида, який урятувався від смерти в якомусь упівському відділі. Завдання було досить тяжким, бо згадане село лежало під самим Сяноком, де від ворожого війська аж кишіло...

На другий день, уже перед вечором Кузьмину лишали останні ворожі транспорти, забираючи із собою дев'яносто два трупи й біля сотні поранених.

Втрати сотні пропорційно невеликі: п'ять убитих і дев'ять поранених. Але вони все-таки дуже болючі, а до того додався ще й страх за життя сотенного — він же є душею цілої сотні. Тимчасовим сотенним на місце командира Громенка полковник Коник призначив командира Орського з іншого району. В терені запанував спокій, і сотня квартирувала по кілька днів у селах Добрій, Улючі, Яблонці та Грушівці.

Сотенний Орський середнього росту, досить скромної будови, мав ясне просте волосся й тоненький ніс та був великим педантом. Виглядав цілковито на директора школи, й виявилося, що він ним таки був у дійсності. Але без Громенка вояки почували себе так погано, наче б їм бракувало півсотні...

Полковник Коник дотепер дуже рідко відвідував сотню Громенка, який, до речі, був заступником курінного, а скеровував свою увагу на інші сотні, командири котрих мали менший командний досвід. Проте після кузьминської баталії він перебував із сотнею, яку повстанці та населення й далі називали сотнею Громенка. Насправді це була перша сотня четвертого району. Тутешній терен відзначався тепер спокоєм від трикутника, де на карті сходилися кордони Польщі, Словаччини й Совєтського Союзу аж до Перемишля. Він знаходився під повним контролем УПА, за вийнятком самої Бірчі, де й далі була дуже сильна ворожа база. Цей спокій час від часу нарушували дбайливо охоронювані транспорти з Перемишля до Бірчі. Вони посувалися шляхом і вбік не звертали ані кроку, хіба що застави сотні Бурлаки заганяли ворогів у цей страшний для них ліс.

Сотня готувалася до зими, й тепер багато праці мав бунчужний та господарський відділ. Придбали нове взуття, білизну і плащі, а цілій сотні пошили білі накидки-маскувальниці з капюшонами. В лісі замагазинували кілька бочок м'яса.

Ще кілька днів тому розмокла земля тепер перетворилася у тверде грудддя. Листяний ліс обвітрів, став голий, і тільки шпилькові насадження лишилися вірними повстанцям.

Почав сіяти перший дрібненький сніг, такий білий і чистий, аж очі разив. Усього пару років тому кожний повстанець у цивільному житті тішився б цим першим снігом, а нині який він не є гарний, усе-таки для повстанців дуже страшний. Зима — це надто важка пора року для повстанських відділів, одначе закони природи тяжко змінити. Зима почала своє панування. Сніг падав кілька днів безперервно, і його шар сягав до кінця халяв повстанських чобіт. Не допомагало навіть втручання сильного сонця, яке в полудне намагалося злизати цей величезний білий

кожух із цілої Лемківщини, але вже ввечері завзятий дід-мороз брався до своєї роботи й покривав молоденький сніг блискучою скляною плитою.

Від довшого часу в околиці не з'являлися ніякі ворожі частини. Підпільне життя текло нормальним руслом, і навіть деякі канцелярії були перенесені з бункерів до хат. Полковник Коник зарядив денне таборування по лісах, і воно відбувалося роями. Кожний рій розпалював ватру, й біля неї проходили повстанські будні. Частина вояцтва відбувала службу на заставах, а деякі підстаршини переводили вишкіл призначених до сотні новаків із СКВ, що їх в останніх тижнях було розв'язано.

Грабові й букові колоди горіли дуже сильно, а полум'я сягало дуже високо. Досить було котромусь із зв'язкових подивитися на ліс із гори, щоб зорієнтуватися, де перебуває сотня, а коли він іще порахував і кількість димів, то знав стан роїв.

Одного разу полковник Коник і сотенний Орський, сидячи при ватрі, вели між собою дискусію і щось плянували. Полковник малював патиком на снігу велику мапу, а відтак її знову загортав. Лагідний і бунчужний час від часу гріли пальці, які відмовлялися тримати олівці й щось ними писати, а отець капелян Кадило, політвиховник Зорян і дентист Зубенко ходили від ватри до ватри й жартували із друзями.

Трохи осторонь поміж двома величезними деревами розклали свою ватру сотенні «аси». Тут був чотовий Бартель, Журба, Калина, Кармалюк, Чумак, санітар Зірка й Іменний. До них згодом долучалися «рейдуюча» група під командою отця Кадила. Одні гріли спини, інші сиділи на звалених стовбурах.

Чумак відкрив німецьку «ферфляшу», простягнув її отцю Кадилові і сказав:

— Отче, напийтеся теплої кави.

Чемно подякувавши, отець Кадило потягнув дещо завеликий ковток, закашлявся і якийсь час не міг вимовити ані слова. Аж по хвилині хрипким голосом додав:

— Оце то справжня «аква віта!»

Всі мимоволі усміхнулися, а він передав «ферфляшу» по колу, кажучи:

— Не забудьте трохи лишити, бо я ще добре не розкуштував!

Одначе пляшка до нього не дійшла, й Бартель був змушений запропонувати свою. Потягнувши з неї на цей раз уже маленький ковток, отець Кадило промовив тоном знавця:

— Це ячмінянка, і її можна пити лише тоді, коли людина має катар і не чує запаху.

Такої «кави» більше ніхто не мав, і друзі почали споживати холодне м'ясо, попиваючи вже правдиву ячмінну чорну каву. Декотрі пригрівали це м'ясо на вогні.

— Як чується сотенний? — запитав Зорян отця Кадила.

— Набагато краще, — відповів капелян, який мав змогу вчора відвідати Громенка в підземному шпиталі, — але з ним було направду погано. Знаєте, на протязі перших трьох днів він переживав такі страшні болі, що у ньому мусили відібрати пістоль, бо ним він хотів угамувати свої терпіння. Але тепер почувається краще й надалі за два місяці буде знову з нами. Їх там є сімнадцять, сестра Наталка й німець-ветеринар. Ця сестра мусить сама прибирати й варити, а до всього того бункер дуже малий і невигідний. Напрошується питання — що сталося з нашими лікарями? Чи всі вони мусили вийти на еміграцію?

— Чи ж лише лікарі? — відізвався Зорян. — Там напевно є багато наших старшин, включно аж до генералів.

— А скільки революціонерів «М»? — іронічно докинув Бен. Іменний не витримав.

— Е-е-е! Прошу не зачіпати моєї колишньої партії! — промовив жартівливим тоном.

— Чому ж! Там не було так зле, — почав знову Зорян, який колись жив у Кракові. — Полковник Мельник — це дуже гарна людина, добрий штабовик і пляновик. Між ним і Провідником Бандерою ніколи не існувало ненависти, й вони обидва могли б добре співпрацювати. Причиною всього лиха були інші люди, наприклад, Книш, Сушко й Барановський. Вся їхня революційна діяльність була звернена на знищення Степана Бандери й Романа Шухевича, а їхні чини спричинилися до невтралізації великого гурту колишніх добре підготованих революціонерів.

— Цікаво, де зараз перебуває Роман Шухевич? — задумано промовив отець Кадило. — Я не вірю в те, щоб він пішов на еміграцію, бо є вродженим військовиком. Добре пригадую собі його відхід на Закарпаття, а потім прибуття до Львова.

Ніхто йому не відповів. Усі глибоко замислилися, а політвиховник Зорян вдивився напружено у тріскотливе полум'я. Він був дуже чесною й мудрою людиною, студіював юриспруденцію, але через підпільну активність її не закінчив. Тепер Зорян мав доступ до вісток із-за кордону, дописував часто до підпільних видань, багато знав, і тому всі зверталися з питаннями до нього.

— Друже Зорян! Що ж там нового діється в Західному світі? Яке, на вашу думку, наше майбутнє? — поставив одночасно аж два питання Кармалюк.

Зорян підвів голову.

— Світ і далі святкує закінчення війни, — промовив гірко, — а українська еміграція знає про нашу боротьбу дуже мало. Що ж торкається майбутнього, то із прогнозами буде важкувато. Наше майбутнє погане, але наші ідеї та діяльність є добрі й доцільні. Ми як нація перестаємо плакати й жалітися. Те рабство, яке було закорінене в нас упродовж віків, поволі зникає. За нами маси інших поневолених народів, що їх московська імперія тероризує всілякими способами. Коли б Захід був мудріший і допоміг цим поневоленим народам так, як помагають большевики своїм партизанам на Балканах, або бодай не давав Москві колосальної допомоги, то становище було б зовсім інше.

Він подивився на годинник і констатував:

— Сьогодні ми занадто довго політикували. — А потім додав: — Коли б я був у Головному Штабі УПА, то пропонував би збільшити вдвоє і сили УПА, і її бойову діяльність. Зберігаючи у сьогоднішній дійсності наші сили на завтрішній день, ми лише вдесятеро збільшуємо ті втрати, які понесемо в майбутньому.

Торкнувшись рукою до дашка шапки, Зорян відійшов до почту.

Розділ 12.
НА БІРЧУ

Грудневий день дуже короткий. Третя година, й уже вечоріє. Службовий старшина голосно засвистав, щоб привернути загальну увагу, й подав наказ:

— Приготуватися до маршу! Маршовий порядок буде такий: четверта, третя, друга й перша чоти! Гасити вогонь! Збірка роїв!

Через годину сотня розташувалася в затишних хатах Явірника Руського. Його мешканці веселі і привітні, гостили повстанців чим могли. Вояки одразу завели флірт із дівчатами, а маленькі хлопчаки безперервно крутилися довкола — хотіли подивитися на упівську зброю.

В селі йшла повною парою підготова до Різдвяних Свят. Дівчата запопадливо робили прикраси на ялинки, використовуючи нитки, порізану на рівні кусники солому й різнокольоровий папір. Повстанці їм залюбки допомагали, й усе виходило чудово, лише інколи їхні шкарубкі, потріскані пальці ламали вже тяту соломинку або м'яли гарно складений папір. Кожний із них думав про Різдво Христове, пригадував колишні роки, й до

голів приходили самі мелодії чудових українських коляд. Починали їх тихенько співати, спочатку «Бог Предвічний», а на закінчення «Ладо-Ладо».

В хаті, де квартирував рій Чумака, жила справжня Ладочка — Стефа. Вона мала двох братів, й обидва були при УПА в Чорному Лісі. Тут Чумак уже раз ночував, іще в 1941 році, коли приїхав до Явірника Руського з Динова з панством Баками, Туцькими і Прокопами на виставу «Запорожець за Дунаєм». Стефа тоді грала на сцені, а її брати організували гостям прибуття на згадану виставу, після якої відбулася гарна забава, й Чумак навіть мав приємність потанцювати з панною Стефою.

Це трапилося понад чотири роки тому, й Чумак не згадував про зустріч нічого. Балакав зі Стефиною матір'ю, яка була частинно спаралізована й більшість часу проводила в ліжку, читаючи кожну книжку, що їй потрапляла в руки. З огляду на це мала широкий світогляд, і з нею приємно було поговорити на будь-яку тему.

Тимчасом Стефа, подаючи на стіл чай, засолоджений сиропом із цукрових буряків, щораз то пильніше приглядалася до Чумака. Вкінці не витримала й запитала його, чи в минулому вони часом не зустрічалися, а це саме підтвердила й мати.

Чумак усміхнувся.

— Так, панно Стефо, зустрічалися, — промовив веселим тоном, — і я з вами навіть танцював.

Дівчина зробила великі очі й подивилася на матір, але та тільки зрушила плечима. Видко було, що перебирала в пам'яті різні можливі місця, та пригадати не могла.

— Панно Стефо, я вам допоможу. Пригадайте собі 1941-й рік і виставу «Запорожець за Дунаєм». Я тоді у вашій хаті ночував.

— Ага! — зраділа дівчина. — Тепер я знаю. — Ви є пан Борець із Динова!

Розмова торкнулася минулих часів і заповідалася дуже цікаво, але в цю мить до хати ввійшов Смик, Бук і Ворон, прохаючи великого цебра й дозволу нагріти кілька баняків гарячої води, щоб у стайні урядити «турецьку ванну». З такої оказії вирішив скористати й Чумак.

Комічний у своїх рухах і ході та мало балакучий стрілець Когут вимив свої ноги надворі у снігу, вбіг до хати, вбрав нові онучі, а намоклі лишив біля печі, до якої Бук підкладав поліна.

— Ти що, здурів? Хочеш нас тут зачадити? — гукнув він до Когута, показуючи пальцем на мокрі і смердючі онучі. — Забери звідси це свинство!

Скромненький Когут, який ніколи майже не обертав голови вліво чи вправо, а робив такий оберт цілим корпусом тіла, взяв онучі двома пальцями однієї руки, другою заткав собі носа й пішов прати їх снігом.

По якомусь часі Чумак скупався у великій стайні, де тепер стояли тільки одна конячина та корова з телям, і повернувся до хати.

Ввечері, розстеливши солому, повстанці полягали спати на долівці, а Стефа, гарно зачесана й навіть трошки підмальована, сиділа біля столу та вишивала рушник. Чумак присів поруч із нею, прикурив цигарку від лямпи, скрутив дещо її вогник і почав із дівчиною тихеньку розмову. Довідався, що наречений Стефи зголосився до Української Дивізії, але що з ним сталося — вона не знає. Від братів недавно мала вістку, та чи живуть вони зараз — також невідомо.

Розмову перервали півні по півночі і пригадали, що час пізній, тому треба йти спати.

Різдвяні Свята зближалися хутко. Надворі темніло все швидше і швидше, сніг майже розтав, але знову притиснув мороз, і почали пурхати метеликами свіжі сніжинки. На цей раз сніговий покрив осягнув лише кілька сантиметрів і навіть добре не притрусив твердого грудця.

Повстанці дивувалися. Завтра вже Свят-Вечір, а всюди помітно якийсь цікавий рух. У штабі відбувалися наради, і зв'язкові прибували та відходили значно частіше, як звичайно. В повітрі запахло чимсь новим.

— Куди цим разом? — запитав Чумак Зоряна.

— А куди ви думаєте? — почулася питальна відповідь.

— На Бірчу! — вихопилося в Чумака.

Зорян ствердно хитнув головою і приклав палець до уст.

«Мати Божа! То буде справжня катавасія!» — подумав Чумак.

Шостого січня 1946 року, тобто на Свят-Вечір, ізранку падав густий сніг, але пізніше небо вияснилося, й день був дуже погожий. Чи ж треба говорити про те, що коли надходить Свят-Вечір, то кожна людина, а особливо та, яка розлучена зі своїми рідними і близькими, пригадує всі минулі роки так далеко, наскільки сягає її пам'ять. Подібне діялося і з повстанцями, яким заповіли, що цьогорічний Свят-Вечір відбудеться в селі Рибному, й то так вчасно, як ніколи перед тим, а саме о другій годині дня.

Повстанці губилися у здогадах. Одні казали, що сотня піде в гості на терен Бурлаки, другі припускали, що буде колядувати

по селах, але цілковито інакше думало командування УПА, одержавши добру розвідку про ворожі пляни.

Незважаючи на московську окупацію, яка охопила знову всі українські землі, боротьба повстанців із комуно-большевицькими ордами продовжувалася й набирала все гостріших форм. Кількісний стан Української Повстанської Армії доходив до 200000 озброєних і вишколених вояків, а до них іще треба було додати кілька мільйонів українського населення, яке також брало активну участь у нерівній боротьбі. Знищення цієї патріотичної маси поки що було Сталінові не під силу, хоч у той самий час комуністична пропаганда розкладала західні імперії і старалася «визволити» поневолені народи Заходу. По всій Східній Європі дуже скоро поширювалися ідеї українського націоналізму, яких смертельно боявся новітній цар Кремля. Охоплений цим страхом, він наказав своїм «пінчикам» у Варшаві і Празі знищити спільними силами відділи УПА на Закерзонні. Проти цих плянів мусило діяти командування УПА, й на перше місце було поставлене знищення ворожої бази в Бірчі...

Цивільна сітка ОУН приготувала Свят-Вечір у селі Рибнім. Отець Кадило відправив Утреню, після чого вечеря почалася просфорою з разового борошна. Давали борщ з вушками, вареники й інші страви, які повстанцям дуже смакували. Присутній Катрусі наклеїли на хустку паперову зірку, яка мала символізувати вифлеємську, хоч надворі ще ясно світило сонце. Господарі подали ще дещо у пляшках, щоб розігрітися, й коли третя з черги коляда закінчилася, була заряджена збірка.

Вийшовши з хат, повстанці побачили привезені на санях запасові набої, цим разом найбільше гранат. До сотні, привітавши її традиційно-святочним «Христос Раждається!», промовив полковник Коник. Він пояснив друзям місце акції та її необхідність, на закінчення додав кілька завзято-палких слів, і сотня рушила в дорогу.

Подібного роду підготовку і Свят-Вечерю мали кожна сотня й боївка. Тепер до місця акції маршував повний курінь і всі боївки СБ цього терену, маючи перед собою приблизно шістнадцять кілометрів траси.

Стояв тихий і лагідний вечір. Ліниво посувалися одна за другою хмаринки, а поміж ними блимали мерехтливими вогниками зірки, які виглядали ясніше й були ближче, ніж звичайно, й тому наводили друзям сьогодні найбільше думок та спогадів.

Ідучи, Чумак безперервно думав про те, чи нині є багато таких українських родин, які можуть спокійно й весело святку-

вати цей празник. І наче незгасний відгук далекого минулого, пригадалися йому Різдвяні Свята в рідній хаті, багато людей у церкві й мелодії невмирущих колядок. Що ж діється тепер? Усі церкви зруйновані або позамикані, священики в Сибіру й по тюремних казематах. Вільна церква лишилася тільки при відділах УПА... Потім подумав про інше. Чому сьогодні акція на Бірчу? Що може вдіяти курінь проти двох тисяч ворожих вояків за мурами міста, в бункерах і шанцях?.. Тут треба було б дивізії, вивінованої артилерією, літаками й танками. Чи не будуть нині нові Крути?!. Що ж, нехай будуть і Крути! Як мало є їх у нас! Коли Україна тратить мільйони в голодах, по в'язницях, на засланні й у червоній армії, то чому не може втратити тисячу в обороні своєї землі та народу?!

Щойно тепер Чумак докладно зрозумів учорашню заяву Зоряна, й після таких думок його обличчя повеселішало, а марш поміж друзями став легший, ніби хтось із його плечей скинув стокілограмовий тягар. Тепер він думав про тих побратимів, які йшли спереду і ззаду нього, їх тисяча, і сьогодні вони всі наступатимуть на Бірчу, де напевно вив'яжеться пекельний бій. А скільки ще таких боїв буде? Скільки повстанців уже згинуло, а скільки їх згине в майбутньому? Сказати важко, та певним є одне, що всі не згинуть, а священна ідея також не вмре ніколи, її підхопить грядуче покоління й донесе до переможного кінця!..

Посуваючись обережно вперед, повстанці час від часу перекидали із плеча на плече важкі кулемети й амуніційні диски. Кожний шкодував, що немає командира Громенка — з ним чота чулася б набагато певніше. Правда, її вів полковник Коник, але ж він командував цілим куренем.

Початок акції був заповіджений на 2.30 ночі, а тепер на годиннику Чумака щойно минула перша. Саме в цей час сотня перейшла головне шосе й наближалася до міста з півночі. Було відомо, що ворог має добре розбудований комплекс захисних укріплень. Першою лінією був оборонний рів, який пролягав довкола міста і прикривався горою. Він сполучував між собою залізобетонові бункери, крізь маленькі отвори яких у бік оборонного поля були наставлені цівки важких кулеметів, а також поєднував у цілість інші захисні споруди, побудовані в місті поміж будинками. Спалені в попередньому наступі на Бірчу хати ворог усунув разом із фундаментами, щоб мати догідне поле обстрілу. В усіх бункерах завжди стаціонували готові до оборони залоги.

В короткому часі Бірча була оточена повстанцями майже повністю. Перша сотня стала за горбом на віддалі півкілометра

від міста, а чота Залізняка зупинилася навпроти костьолу. При цій чоті на відтинку роя Чумака стояв полковник Коник, сотенний Орський та зв'язкові інших чот. Безпосереднього зв'язку поміж іншими сотнями не було, й тільки певність того, що акція почнеться о годині 2.30 й оголошені пляни наступу запевняли як командний склад, так і вояків, що все в порядку.

На щастя, ворог не виставив стеж, і це вможливило повстанцям дуже близький підхід до міста. Приклякнувши на одне коліно, вони чекали наказу.

Полковник Коник уважно стежив за стрілками свого годинника.

— Через одну хвилину наступаємо, — сказав він і наказав:

— Бігом до міста, але без пострілів!

Безпосередньо після цього слідував другий наказ:

— Наступ!

— Наступ... наступ... наступ... — понеслося по лінії.

Він мав бути скоординований, а для цього все мусило працювати так точно, як частини складного, прецизного механізму. Коли б, наприклад, котрась сотня почала бій скоріше, то зааларм ований ворог зустрів би іншу сотню на чистому полі сильним вогнем. Час минав хутко, але все швидше і швидше бігли повстанці до міста, бо лишалося всього тридцять секунд.

«Поки що все йде згідно із пляном, — подумав Чумак, — але бідна буде та сотня, яка спізниться...»

Може тому, що разом із чотою Залізняка наступали курінні й сотенні, вона добігла до міста першою, перескочивши якісь насипи й маленьку річку. Дивно зробилося, що ворог досі ще не стріляв.

Та ось із правого боку загриміли постріли: це сотня Крилача розпочала наступ із заходу. Немов її відлуння, сипнула вогнем сотня Громенка, але сотні Бурлаки й Ластівки чомусь іще не подавали свого голосу. Коли повстанці вже добігали до перших хат, за їхніми спинами пролунали довгі серії з важких кулеметів, що вкрили градом куль поле, через яке кілька секунд тому пробігала сотня Громенка. Це викликало загальне здивування, але досвідчений командир Коник одразу зорієнтувався в ситуації і сказав до сотенного:

— Ми перескочили перші укріплення з поснулими ворогами!..

Дійсно, вони спали, але спали в повній бойовій готовності й тепер, прокинувшись, почали ставити наступові запеклий опір. Рій Чумака заліг біля костьолу й розпочав такий інтенсивний вогонь, що цівка кулемета швидко почервоніла. Амуніційний

Каня, який іще ніколи не підвів кулеметника Смика, ледве встигав подавати йому запасові диски.

Ось уже загорілися перші хати. З однієї хати позаду Чумакового роя вівся автоматний вогонь у сторону річки. Ця хата також горіла, й Чумак, зігнувшись, підкрався до вікна та пустив крізь нього довгу серію з автомата. Вона втишила ворогів навіки, а полум'я зробило їм похорон, мов би у справжньому крематорію...

Бій продовжувався. Бук шпурляв через заґратовані вікна гранати, Каня безперервно подавав диски і звертав увагу Смикові, щоб той пускав короткі серії та ощаджував амуніцію, а Когут, лежачи за малим горбком, обстрілював костьольну баню. Раптом крикнув до Смика:

— Бий по бані! Там є два кулемети!

Смикові не треба було нагадувати вдруге. Він пустив кілька черг, і баня замовкла. Вогонь у перших оборонних бункерах за містом також припинився, бо ворог відступив із них тунелями до міста й зайняв нові становища в його будинках. Почалися вуличні бої, і поставці, пристосувавшись до них, крок за кроком посувалися в напрямі ринку. Бук зліквідував гранатою ворожу залогу в якійсь комірці, здобув кулемет Максима й після короткої маніпуляції обернув його цівку у протилежний бік.

Курінний Коник і його зв'язковий стояли біля річки, за вербою. До них часто підбігали інші зв'язкові, одержували накази й несли їх до своїх частин. Направо від Чумака наступав рій Лози, зводячи завзятий бій, а далі на відтинку сотень Бурлаки й Ластівки чулися вибухи гранат і невпинно цокотіли кулемети.

Рій Чумака зайняв становище на площі поміж костьолом і досить великим поверховим будинком. Чумак замислився над тим, що має робити. Позаду лишилося кільканадцять здобутих і спалених хат, із лівого боку костьол, за яким знаходиться прикра гора, збігаюча до річки, а із правого — цей поверховий будинок, з якого ворог веде оборонний вогонь. Лишалося одне: здобути дім, бо із нього можна буде надати допомогу правому крилу.

Чумак наказав Смикові бити з кулемета по будинку, друзі почали обстрілювати вікна, а сам він, витягши з-за пояса гранату, хотів підбігти під вікно й кинути її всередину. Зробив лише два скоки, й у цю саму мить черга з ворожого автомата прошила йому обидві ноги вище колін. Початково біль не був надто великий, і Чумак пробував скочити ще кілька разів, щоб гранату таки кинути, але ноги відмовили послуху.

— Смик! Я поранений і буду пробувати дістатися вниз, а ти перебери рій!

Шалено запрацювали м'язи рук, які тягли тепер усе тіло та безвладні ноги, й по хвилині Чумакові вдалося видістатися з поля обстрілу. Санітар Зірка наступав з іншим роєм, тому до пораненого підскочив стрілець Ворон і хотів йому допомогти.

— Не треба! — зупинив його Чумак. — Я повзтиму сам. Ведіть бій далі, а як відступатимете, постарайтеся мене підібрати.

Сунувся далі, незважаючи на те, що по тілі спливали гарячі струмочки крови, напружував останні сили, аби досягти річки й там перев'язати ноги. Раптом під вербою він побачив якогось повстанця. Його голова лежала на лівій руці, а права, витягнена на цілу довжину, тримала автомат. Чумак глянув на обличчя забитого й пополотнів. Це був курінний Коник... «Друже командир! Друже командир!» — покликав голосно, але полковник не реагував. Тоді взяв його за праву руку. Вона випустила зброю і безсило впала. Командир був мертвий, так передчасно закінчивши свою довгу й віддану службу Україні.

Перехрестившись, Чумак промовив свою улюблену молитву «Богородице Діво», накрив лице полковника мазепинкою й посунувся далі на руках до річки. Кров із поранених ніг не переставала текти. Страшний бій, нестерпний біль у ногах, а до всього того ще й утрата такого доброго командира довели Чумака майже до непритомности. Й хоч сили його вже зовсім опускали, та розум диктував продовжувати боротися за життя. Піддатися цій непритомності — означало заснути вічним сном...

Думаючи про те, Чумак трохи відпочив і рештками сил рвонув своє тіло до річки. Коли скотився з берега, лід подався, проломився, й холодна вода скоро опритомнила Чумака цілковито. Оскільки вона була дуже плитка, а протилежний берег низький, Чумак, зціпивши зуби, переповз воду й по хвилині вже був на березі. Тут добув із торби бандажі й міцно перев'язав ноги по штанах вище ран, щоб стримати кров, а потім поповз по снігу далі, вслухаючись у звуки битви за Бірчу. Здалека вона була набагато страшнішою.

Мокра уніформа замерзла, а досить важкий автомат, перевішений через груди, ставав щохвилини ще тяжчий. Руки пробивалися крізь сніг і хапали замерзлі грудки землі, з пальців сочилася кров, а з решти тіла стікав піт. Але чим важче було тягти своє тіло, тим більше хотілося жити.

Ззаду почулися голоси, й Чумак, прислухавшись, зловив однією рукою автомат. Але зразу ж уловив звуки своєї рідної мови й побачив надходячих друзів із роя Кармалюка. Вони вели двох досить важко поранених повстанців, а тепер мусили заопікува-

тися ще й Чумаком. Показавши воякам куди відступати, Кармалюк метнувся до старенької хати, що маячила під лісом, привів маленьку, конячину, з великим трудом висадив на неї Чумака, подав йому запалену цигарку, і група повільно попростувала до села П'яткови.

— От вам і Різдво! — обірвав загальну мовчанку командир Кармалюк, а потім почав оповідати про перебіг бою на своєму відтинку. — Там загинув сотенний Орський, — закінчив сумно розповідь.

— Не може бути! — вихопилося зойком у Чумака, й він повідомив друзів про смерть полковника Коника. Це дуже засмутило всіх.

— Що ж, така доля, — озвався знову Кармалюк. — Сьогодні впало багато наших. О дев'ятій годині ранку в місті ще шалів бій. Сотня Крилача не могла ніяк пробитися через перші оборонні укріплення, а я й досі не знаю нічого про те, які успіхи мали Бурлака й Ластівка.

В селі П'ятковій для поранених зорганізували миттю коні й сани та повезли їх на збірний пункт до Явірника Руського. Тут уже чекав на свою сотню командир Громенко, який щойно прибув із шпиталю. Ходив дуже повільно й був страшенно блідий. Коли стрінув першу групу на санях біля хати Стефи, розпитав поранених про їхнє самопочуття, а тоді поцікавився перебігом бою. Довідавшись про смерть полковника, сотенного й багатьох інших друзів, не сказав ані слова, залишив групу й відійшов по сніговій дорозі на кільканадцять кроків. Так ходив уперед і назад, думаючи про щось напружено. Про що думав — догадатися було легко. По-перше, втратив дуже близьких друзів, а, по-друге, він був першим заступником полковника. Сам іще цілковито не видужав, а вже мусив узяти на себе таку велику відповідальність — перебрати курінь...

Розділ 13.
ПЕКЕЛЬНИЙ БІЙ

Явірник Руський, подібно як недалеке село Володж, був одним із насвідоміших сіл цього терену. Це село дало великий відсоток інтелігенції, і тому громадська активність проявлялася у ньому всебічно та інтенсивно. Довколишні села орієнтувалися на Явірник Руський ще й тому, що сьогодні тут заповідався урочистий день: курінний капелян Кадило збирався відправля-

ти Різдвяне Богослужения для мешканців Явірника Руського, сусідніх сіл і відділів УПА. В цілому четвертому районі, приблизно на тридцять сіл, він був одиноким священиком, бо багатьох інших помордували польські банди, частину заарештували, а були й такі, що виїхали на Захід.

На вулицях уже зібралося багато людей, спостерігаючи як від Бірчі різними шляхами приходили чоти й рої сотні Громенка. Стефа вийшла з хати дуже елегантною: мала на собі гарний плащ із кримцевим ковніром, руки в білих рукавичках тримали таку саму муфту, а на голові красувався гарний капелюшок. Саме в цю мить біля її хати зупинилися сани з пораненими повстанцями. Стефа підійшла до них спокійною ходою, але, впізнавши між ними Чумака, тільки крикнула «Боже мій!» і знову метнулася до хати. За хвильку вибігла вже без капелюха, муфти й рукавиць і заметушилася.

— Що робити? — питала. — Може, теплої води? Загріти молока? Несіть їх до хати!..

Її гарні очі з великим співчуттям сковзнули по закривавленому й подертому одностроєю Чумака. Він лежав на санях у страшному вигляді. Змочений снігом і водою однострій замерз і виглядав так, неначе хтось обсипав його білим порошком, а дві великі червоні плями пробивалися крізь нього повище колін назовні. Доки поранені сусіди на санях не зачіпали його ніг, він великого болю не відчував, бо ноги обмерзли й задеревіли. Був при повній притомності. Дивився на гарне личко й соковиті кармінові уста Стефи, яка своєю поведінкою йому сьогодні дуже сподобалася, помітив, що вона ввесь час зиркає на його закривавлені ноги, й на його обличчі з'явилася посмішка.

— Не турбуйтеся, панно Стефо, до весілля заживе...

— Ой, Боже! Ви ще жартуєте! — здригнулася дівчина. Командир Громенко, Лагідний і решта почту, стоячи недалеко саней, вели якусь розмову, а санітар Зірка поправляв раненому воякові перев'язку на голові. Побачивши його, Чумак гукнув:

— Зірко! Не робіть у селі з нас виставки, а везіть скоро до шпиталю!

Санітар підбіг до почту, перемовився кількома словами із Громенком і прибіг назад.

— Уже їдемо!

Сани рушили, а з ними подався охоронний рій, висланий чотовим Бартлем. Їхали через Рибне, Ясенів і Гуту, аж поки не опинилися у Волі Володзькій. Тут ранених впровадили, а деяких внесли до хати, й почалася перев'язка. Крім санітара Зірки,

в тому терені був іще ветеринар-німець Сян, бо студент медицини Скала, який не раз мусив робити складні операції, зараз знаходився при сотні Бурлаки, а доктор Шувар — при сотні Крилача.

— Ви маєте велике щастя, — сказав лікар Сян до Чумака. — Неперев'язані ноги могли позбавити вас життя, але на рятунок прийшов мороз. Зате тепер треба лікувати ноги й від поранення, й від морозу.

— Цікаво було б знати, — озвався Чумак, — чому ліва нога боліла набагато більше від правої?

— В лівій нозі порвані м'язи, а у правій розбита кість, — пояснив лікар. Він вправно перев'язав одну ногу, а другу покрив міцною дубовою корою й обкрутив її шнурами.

Про вислід бою в Бірчі ще не було докладних відомостей, бо не прибули зв'язкові від інших сотень. Натомість ворожа розвідка з-за Сяну вже рознесла вістку про те, що кілька тисяч бандерівців мали відвагу провести наступ на військову базу в цьому місті, й поголоски такого характеру незабаром поширилися по цілій Польщі. У зв'язку з повстанським рейдом на Бірчу, почалися великі приготування до оборони в Динові, Сяноці й Перемишлі.

На другий день увечері поранених перевезли до шпиталя. Сани їхали вузенькою доріжкою в напрямі села Володж і на досить скелястому закруті зупинилися. Котрийсь із санітарної служби відсунув камінь, який виглядав набагато тяжчий від його справжньої ваги, й показався отвір, що крізь нього можна було б просунути великий мішок бараболі. Крізь нього треба повзти яких півтора метра поземо, а тоді по драбині вниз до криївки. Далеко зручніше лізти ногами наперед, бо у противному разі подорож по драбині мусила б відбуватися головою вниз.

Криївка зробила на Чумака страшенно пригноблюючe враження. Величина її сім метрів на п'ять, а висота всього два з половиною метри. На стелі поміж бальками є метрової грубини ізоляція, але вона не відзначається міцністю. Тут і там крапає вода, бо наверху лежить сніг, а у криївці тепло. Посередині два сильні бальки-підпори, біля них чотири поверхові ліжка, зроблені з дерева, ще кілька по обидвох боках — разом дванадцять. Стіни й долівка викладені дошками, а через стелю йшла вентиляційна рура, якої не можна було побачити зназовні. В куті стояла шафа з медикаментами, біля неї маленький столик, а на ньому примус. Трохи далі вліво — харчовий магазин. Це кілька мішків картоплі і два мішки пенцаку. На ліжках спали

поранені, накриті коцами. Ліжко лікаря Сяна стояло біля входу, а по другій стороні було ліжко сестри Марусі. Найгірше представлялася справа з убиральнею: вона була відгороджена старими дверима в куті, а біля неї стояв мішок із вапном. Дві нафтові лямпи ч. 5 освічували шпиталь день і ніч.

Одинока Маруся прикрашала це гробове підземелля, й Чумак подумав, що якби не вона, то тут можна було б сконати від нудьги. Відчуваючи голод, з'їв із бляшаної миски трохи пенцакової юшки, потім закурив цигарку й запитав друга Жука:

— Чи тут перебував командир Громенко?

— Так, — відповів той, — але він уже два тижні тому хотів звідси втікати.

Жук також курив цигарку й пускав увесь дим до вентиляційної рури. Був поранений у руку вже давно, але рана ніяк не могла загоїтися, а тепер почала гноїти знову. Рука зробилася цілковито безвладною, набагато тоншою від другої, і її треба було відрізати вже давно. Жук дуже переживав, але не через утрату руки, а тому, що став для сотні тягарем.

Лежачи на ліжку, Чумак втопив свій зір у стелю, але нічого не бачив, бо роздумував над тим, чому б не зробити шпиталя з тієї криївки, яку свого часу збудував його рій. У ній регулювався приплив і відплив води та й узагалі вона була вигідніша під кожним оглядом. У разі викриття й наскоку ворога існувала можливість рятунку через потоки, а тут певна смерть усім. А може, й там є шпиталь, — думав далі він і щойно тепер відчув як погано почуває себе людина в підземеллі, а як приємно зі зброєю в руках воювати поруч із своїми друзями в рядах УПА.

Згадав про Бірчу, й вона вже не виходила йому з думок. Цікаво, чи був доцільний наступ на неї? Чумак іще не знав загальних утрат — ні ворожих, ані своїх, — але й ті втрати, які йому вже були відомі, наповняли нутро глибоким болем. Що ж... Цілі не осягнено, й Бірчі не здобуто повністю, але самий наступ іще більше підніс уже й так великий військовий престиж УПА.

Чумак довго не міг заснути. Наче на екрані прокочувалися події в Бірчі, а дорогий образ полковника Коника з'являвся знову і знову. Скрутив іше одну цигарку з бакуну, затягнувся кілька разів міцним димом і в думці ствердив, що коли б його хтось спитав, чи пішов би він поновно на Бірчу, то без найменшого вагання погодився б, бо завжди є краще бути в наступі, як у відступі.

На другий день до шпиталю прийшов отець Кадило зі своїм переробленим автоматом, привітав усіх традиційним «Христос Раждається!», відправив тиху Службу Божу, а відтак сів на ліжку

й почав розказувати новини. Наші втрати дуже великі. В бою згинуло біля тридцяти повстанців, а поранених було тридцять шість. Пригадуючи й називаючи псевда загиблих упівців, отець Кадило не поминув і чотового Павленка. Чи довідається колись його мати або рідня на Київщині, якою геройською смертю загинув цей безстрашний бойовик?..

Хоч усі говорили про дошкульні втрати УПА, то Чумак був іншої думки. Коли він повз по снігу, тоді думав, що з того пекла вийде живим лише горстка повстанців, але вийшло більше. Що за воїни, що за знавці свого ремесла? А геройства скільки! Чотовий Іменний висадив гранатою в повітря магазин ворожої амуніції в підземному бункері. Вибух був такий сильний, що його цілковито прикрила земля, але він усе-таки зістався живий і мав на тілі лише кілька подряпин.

Докладних відомостей про ворожі втрати немає. Розвідка через посередництво АК донесла, що вони виносили сто двадцять забитих і таке саме число поранених.

Отець Кадило розказував багато новин. Говорив, що вчора на Службі Божій у Явірнику Руському була силенна-сила людей, і, звичайно, церква вмістила тільки незначну частину присутніх. Для всієї кількості треба було б хіба собору св. Петра в Римі. Потім торкнувся самопочуття сотні й констатував, що воно дуже добре: біля церкви по середині площі сотня стояла виструнчена «як мур», незважаючи на те, що повстанці мали за собою важкий бій і були страшенно перемучені, а до того ще й невиспані. Будучи дуже горді зі своїх оборонців, люди запрошували їх до себе в гостину.

Капелян сказав, що сотня розташувалася в лісі над Грушівкою. Командир Громенко, ще не зовсім прийшов до здоров'я, мусив послуговуватися конем, а функцію сотенного тимчасово виконував чотовий Лагідний. Було побоювання, що рана Громенкові могла відновитися.

Доходила третя година, тільки невідомо яка — ранку чи по полудні. Отець Кадило попрощався й вийшов, а Чумакові, який наслухався його оповідань, нестерпно схотілося бути в сотні. Там, у лісі, зараз голосно скрипить під чобітьми сніг, ялинки вбрані ним, наче крижмом, час від часу тріскне на морозі кора, й перебіжить прудко поміж кущами сполоханий зайчик. А тут — нехай чорт забере! Щораз то гірше болять рани. Терпелива Маруся обмиває їх якимось плином, але при тому завжди стягає з Чумака білизну, й він не знає, що має робити — встидатися, нарікати чи плакати. О, Боже!..

Підстаршина Біда із сотенної інтендатури був поранений уламком гранати в чоло біля вуха. Уламок перетяв нерв, і він утратив око. Це дуже рідкісний випадок. Маленька рана через кілька днів загоїлася, але на праве око Біда не бачив. Дуже переживав, а вісімнадцятилітній Гуцул із Павлокоми, щоб якось відпружити його журливий стан, жартував:

— Що ж тепер буде, циклопе? Чим до дівок моргатимеш? Всі зареготалися, включно з Бідою, який одразу відгризся:

— А ти не пащекуй забагато! Краще подивися на себе: із твоєю обв'язаною головою зовсім не виглядаєш на українського повстанця. Справжній голомозий турок!

Знову гомеричний регіт.

Так поволі проходили день за днем, чи ніч за ніччю, бо в цій ямі не було різниці. Там нагорі таке приємне лісове повітря, а тут справжня фабрика маринування риб. Читати не було можливости, бо нафтова лямпа під стелею ледве шаріла, а друга стояла на шафі з медикаментами.

До шпиталя приходив санітарний зв'язок не частіше як раз на тиждень, щоб не робити слідів, бо масової ворожої облави можна було сподіватися кожного дня. Коли після приходу санітарних зв'язкових сніг не засипав їхніх слідів, по цій стежці висилалося рій із Волі до Володжа «в якійсь справі», а в дійсності з ціллю затертя слідів до криївки. Витоптуючи стежку поміж двома згаданими селами, рій ніколи не знав свого правдивого завдання.

Рани повільно загоювалися, але не знати від чого — чи від пенцакової юшки, чи від натирання самогоном. Сестра Маруся мало говорила, зате ввесь час до кожного усміхалася. Працювала біля двадцяти годин на добу, а їй багато допомагав однією рукою Жук. Повні руки роботи мав і доктор Сян, хоч часто у нього не було відповідних ліків. У вільний час він щось писав біля лямпи або читав грубу медичну книжку. Тоді це читання переривав Гуцул:

— Докторе, що ви там читаєте? Чи не порівнюєте часом анатомію звірят і людей?

— Так. І знайшов дуже велику подібність між мавпою й тобою...

Сестра Маруся була інтелігентною дівчиною. В розмовах із Чумаком часто згадувала Перемиську гімназію. Вона знала багатьох Чумакових друзів — Зенка Прокопа, Петра й Олю Ліботичів, а також братів Косів. У сорок третьому році була разом з Ольгою на курсі телефоністок у Кракові при вулиці Дітля. Вид-

но за кимсь тужила, але її ніхто про це не питав. Вона мала чудову фігуру, гарне личко, карі очі і природно закручене чорне волосся, яке не хотіло лежати в заплетених косах. Виглядала на провокативну красуню-циганочку, але такою не була.

До шпиталя привезли стрільця Карого з відмороженим пальцем на нозі. Він спух і почав ропитися. Маруся відступила йому своє ліжко, а сама приготувала запасовий сінник на долівці й положилася спати. Доктор, якому Маруся дуже подобалася, запропонував їй своє ліжко. Коли вона цю пропозицію відкинула, доктор вмостився біля неї і сказав:

— Добре. Будемо спати на долівці разом.

Маруся не хотіла сперечатися з ним, але одразу лишила доктора, розглянулася по ліжках, де спали поранені, й підійшла до ліжка Чумака.

Збуджений Чумак зажартував:

— Чи маю перегородити ліжко соломинкою? Але побачивши, що сестра виснажена й невиспана, перестав жартувати.

Розділ 14.
ШПИТАЛЬ ПІД ЗЕМЛЕЮ

Незважаючи на те, що кожний день тягнувся дуже довго, сім тижнів у цій дірі минули швидко. За цей час сотня рейдувала по лемківських селах і лісах та звела кілька боїв із ворогом, який, використовуючи природний льодовий міст на Сяні, перейшов на територію дій УПА. Один із великих боїв був зведений на самий Йордан, під час Водосвяття на річці в селі Порубах. Того самого дня в бою з ворогом у селі Володж загинули три есбісти.

Біда й Гуцул уже відійшли до сотні, але й далі продовжували сваритися жартома.

Одного вечора до шпиталя завітав командир Громенко — опалений вітрами, з темним лицем, немовби прибув із пляжу. Виглядав задоволений.

— Чи ці «батяри» вас слухаються? — запитав жартома Марусю.

— О, так! Абсолютно! — відповіла та.

Підходячи до кожного пораненого, командир питав його про стан здоров'я, а відтак звернувся до всіх:

— Не забудьте колись пожалуватися вашим матерям, бо тут жалуватися не поможе. Цю печеру я добре знаю, бо в ній пережив два найтяжчі місяці в моєму житті.

Він розповідав про останні бої, сипав жартами, а відтак, глянувши на годинника, почав збиратися до відходу. Чумак попрохав командира забрати його до сотні. Громенко глянув на лікаря, й той відразу похитав заперечливо головою.

— Ще ні!

— Чому ні? — запитав піднесеним голосом Чумак. — Друже командир! До цієї діри я прийшов набагато здоровший, як ви з неї вийшли. Там, нагорі, свіже повітря, живиця пахне й життя гече, а тут, у цій печері, я бігме скоро сконаю!

Сміючись, сотенний звернувся до лікаря:

— Докторе, як він не зможе ходити, то я його пришлю «цюпасом» назад.

Командир Громенко ще щось говорив із лікарем, із пораненими друзями й сестрою Марусею, але Чумак уже нічого не чув. Він швиденько вбрав свої зшиті штани, взув чоботи й був готовий у дорогу. Й хоч ніхто на нього не дивився, він ходив поміж ліжками просто, як свічка, демонструючи вправність своїх ніг, але в дійсності вони ще не були цілковито здоровими. Потім попрощався із друзями й подякував за опіку лікареві та сестрі Марусі, яка подала йому пакунок і додала інструкції:

— Змазуй щодня рани цією мастю, але перед тим вимивай водою, яку даю.

Кивнувши головою, Чумак поліз нагору, а за ним сотенний Громенко. Надворі була чудова ніч. Повновидий сліпучий місяць висів над шпиталем, а білий сніг разив очі Чумака, який уже відвик від яскравих кольорів.

— Де квартирує сотня? — спитав Чумак сотенного.

— В селі Волі, — відповів той і поцікавився, чи Чумакові не важко йти.

— Ні! — впевнено сказав Чумак, але збрехав, бо йшлося таки важкувато.

— Як вам подобалася Маруся? — відізвався Громенко. — Правда гарна дівчина?

— Не тільки гарна, але й ідейна та працьовита! — блиснув очима Чумак.

За яких десять хвилин дійшли до села. Громенко подав кличку і сказав Чумакові, що його рій стаціонує в хаті біля ставка, бо забув, як прізвище господаря. Попрощавшись, вони розійшлися.

На квартирі друзі грали в шахи, Смик і Каня, розібравши кулемета на частини, чистили їх, а Когут шив комусь мазепинку, бо він був кравцем із «цивіля». Вояки дуже втішилися поворотом свого ройового. Почалися запити й відповіді, але госпо-

диня хати, бачачи, що новоприбулий іще не виглядає на цілковито здорового, приготувала ліжко й попросила Чумака йти відпочивати. Після першої проби ходіння він ледве висадив ноги на ліжко, причому погано слухалася права нога.

Вдень сотня квартирувала в лісах, щоб у разі наскоку ворога не зводити боїв у селах і не наражати на небезпеку селян та їхні господарства. Після кількох днів маршів і таборування в лісі, Чумакові відновилася рана на одній нозі й почала ропити. Одного разу з неї вийшов малий відламок кістки. Побоюючись повороту до цього неприємного підземелля-шпиталя, Чумак не говорив нікому про відновлення рани, прикладав до неї тепле каміння й вигрівав біля вогню. Потім на допомогу прийшли цілющі проміння весняного сонця, й рани зникли.

Весна... Важко оповісти її красу в Україні, а спеціяльно в Карпатах, коли цвітуть проліски, борючися із снігами і льодом, коли кохаються звірята, коли співають прибулі з вирію птахи, коли шумлять гірські потоки і п'янко пахне свіжа трава.

Приходом весни тішилися не лише природа, але й повстанці. «Ліс наш батько, нічка наша мати», — знову співали маршуючі відділи УПА, почуваючи себе так певно, що, здавалося, не було тієї сили, яка могла б відібрати від них цей чудовий кусень свобідної української землі...

З околиць Львова приходила повстанська література й, читаючи її, вояки, а також населення довідувалися про завзяті бої сотень відділів УПА з большевиками по цілій Україні. Упівські з'єднання на Закерзонні теж не дармували, а про курені командирів Рена і Хріна розповсюджувалися фантастичні легенди.

Коли польсько-комуністична пропаганда називала членів українського визвольного руху найгіршими горлорізами й бандитами, то населення польських сіл вітало рейдуючі сотні УПА дуже прихильно й гостинно. Воно не втікало від тих «бандитів», а, довідавшись, що відділ УПА знаходиться в його терені, приходило масово, спеціяльно молодь, щоб подивитися на тих бандерівців, які мали відвагу ставити спротив комуністичній імперії, очолюваній кривавим деспотом Сталіном. Інколи доводилося упістові із гранатами, автоматом на плечах і пістолетом при боці танцювати на забаві з гарною полькою.

Із приходом весни частіше курсували зв'язкові поміж Головним Командуванням УПА і Проводом ОУН на Заході. Про доцільність бою в Бірчі велося багато дискусій, але щойно тепер дійшлося до переконання, що він таки був доцільний. Від того часу вже минуло п'ять місяців, а про ворожу акцію загаль-

ого знищення відділів УПА не було навіть і мови. Лише ідважніші польські старшини, а може гнані командою, заходи-и дещо глибше в терен акцій УПА. З такими групами сотня роменка звела успішні бої в Порубах, Володжі та Улючі, після ого ці околиці на деякий час були зовсім спокійні.

З невідомих ближче причин командування сотні Громенка ирішило зробити Великодні Свята 1946 року у приватній атмо-фері серед стрункіх смерек Яблунівського лісу. Для цієї цілі рибрали престіл, приготували столи й лавки та доставили необ-ідні харчі. На малій галявині була переведена збірка, сотенний ідібрав звіт, і капелян Кадило почав Великодню Службу Божу.

Від часу перенесення доктора Шувара до іншої сотні дири-ентом сотні Громенка став ройовий Лоза, а інколи перебирав иригентуру сам сотенний. Сьогодні настрій усіх був дуже свят-овий, а тепле проміння сонця огрівало повстанців на галявині. сі вони мали мрійний вигляд, і не тяжко було догадатися, куди етіли їхні думки.

До сотні почали сходитися несподівані гості. Прибуло кілька-есят працівників цивільної сітки, з'явилися боївка СБ Петі й анітарна служба, а за ними прийшло цивільне населення. Мо-оді дівчата принесли в кошиках паски й писанки, обдарували ими стійкових, потім ставали трохи здаля за вишикуваною сот-ею. А коли залунало «Христос Воскрес!», на допомогу сотен-ому хорові прийшли сильні дівочі голоси, й повстанці одразу овеселішали.

Капелян Кадило виголосив святочну проповідь. Вона була адьора й весела, як і сьогоднішній день Христового Воскресін-я. Потім посвятив паски, й почалося великоднє прийняття, яке ало тривати аж до вечора. Господарський відділ навіть прид-ав кілька пляшок доброї заправки на столи, що були застав-ені пасками, ковбасами, яйцями і хріном, а тепер до них іще олучилися крашанки, писанки, сир і бурячки.

Після спільної молитви «Отче Наш» почалася роздача свяче-их яєць. Перший склав святочні побажання капелян Кадило. Він розцілувався з командиром Громенком і почтом, а решті казав:

— Христос Воскрес! Не можу вас усіх поцілувати, але ба-каю Веселих Свят і всього найкращого!

Зголоднілі повстанці на цю хвилину тільки й чекали. На за-лик отця Кадила всі повстанці — католики і православні — али спільну сповідь, одержали відпущення гріхів, а тепер при столах почалися поцілунки, спеціяльно там, де сиділи запро-

шені дівчата. Молоді роки й запашне лісове повітря сприяли тому, що в повстанців з'явилися вовчі апетити. Людські голоси притихли, й чутно було тільки стукіт виделок і тарілок. Отець Кадило в товаристві охорони СБ відійшов до котрогось села правити Богослуження, а повстанці весело і з жартами та співами святкували цей великий день.

До сотні доходило щораз то більше людей, їх напевно притягали веселі пісні, що народжувалися між смереками, линули понад села і стихали ген-ген далеко в лісах. Перед сотенним, який тепер диригував, стояв дуже великий хор. Співали також і дівчата, так що кожна пісня виконувалася чотирма голосами. Дехто грав у м'яча, а сотенні артисти давали нашвидку приготовану ревію. «Аси» сотні також мали веселий час. Тут кружляли пляшки з «чорною кавою» й чулися дотепні жарти. Головні ролі тепер грали друзі Бартель, Петя і «Ясьо Макальондра» зі Львова.

А сонце чомусь поспішало як ніколи, котилося до заходу й уже освітлювало тільки верховіття дерев. Нараз пролунав різкий свисток, заповідаючий збірку. Сотня вимаршувала в одну сторону, а гості порозходилися по хатах.

Терен був далі спокійний. Селяни працювали на ріллі, а відділи УПА квартирували по лісах і селах, не раз навіть забуваючи, в яких обставинах вони живуть. Зв'язки з ворожою територією були мінімальні. Економічну частину пристосували до самовистачальности, й це було дуже успішне. Зв'язок і розвідка йшли своїми законспірованими дорогами, а деякі торговельні виміни часто велися при співпраці з АК.

Досі на цьому терені не було проявів дезертирства, а зради або провокації траплялися дуже рідко. Аж тут одного дня неначе грім із ясного неба сталася велика зрада людини, займаючої досить високе становище — надрайонового господарчого. Він знав багатьох осіб на різних постах, розташування численних магазинів зі зброєю, харчами й умундируванням, а також місця деяких підземних криївок та шпиталів.

І от цей чоловік, псевдо-Вишинський, десь біля тридцятки віком, зрадивши, перейшов до ворогів. Йому причепили бляшку і зробили його поручником польської поліції. Коли б вороги були відважніші, то могли б наробити багато лиха цілому визвольному рухові в цій околиці. Батько Вишинського сидів у Перемишлі в тюрмі і, здається, через нього вороги дісталися до сина. Намовляли Вишинського, щоб той ішов на різні, ним зраджені, пункти, але ця намова не вдалася. Йому ще повністю не довіряли, але й не могли нічого провірити, бо боялися відділів

УПА. Проте дуже швидко знані Вишинському магазини і шпиталі були перенесені в інші місця, а бункери заміновані.

Через кілька тижнів поляки наважилися зробити наскок на один із таких бункерів під Перемишлем, біля Зеленки, але втратили трьох вояків, яких розірвала міна.

Надрайоновий провідник Служби Безпеки сказав, що велике щастя полягає в тому, що цей підлий тип не робив подвійної роботи. Він користувався великою свободою дій, і якби був залишився далі при УПА та рівночасно став донощиком ворога, то його важко було б викрити.

Поруч із великою активністю більших розмірів з'єднань УПА, в акціях брали участь і менші підвідділи — чоти й рої. Вони висаджували мости, здобували зброю, харчі, ліки і шкіру або ліквідували десь станицю ворожої міліції після кількакратних упімнень про стримання від переслідувань українського населення, яке ще залишилося за Сяном.

Траплялися випадки співпраці. Наприклад, у селі Н. комендант польської міліції був членом АК і тісно співпрацював із СБ. Власне бойовики Служби Безпеки виконували найнебезпечніші завдання й акції у ворожому запіллі. Інколи вони були у військових одностроях і діяли малими групами вночі, іншим разом виступали в цивільних убраннях, маючи підроблені документи, а в кишені нерозлучний пістоль. Вони переїжджали або проходили десятки кілометрів по ворожій території, виконуючи ті чи інші заплянованої акції.

Звикнувши до своєї небезпечної праці, бойовики СБ часто забували про особисту обережність. Через це, квартируючи в дуже небезпечному місці, здібний і відважний бойовик Сова потрапив у ворожий полон. Ворожа група численністю біля тридцяти осіб оточила його квартиру, а четверо зробило засідку в сінях. Вони наскочили на виходячого з хати Сову й ударами наганів звалили його з ніг. Два друзі Сови пробили собі автоматами дорогу через вікно на подвір'я й вискочили з оточення, залишивши двоє трупів.

Сову піддали тортурам, при допомозі яких намагалися одержати інформацію, й Сова вдався до хитрощів. Сказав, що знає тільки один бункер, де перебуває надрайоновий провідник СБ, і більше нічого. Для своєї «зради» він вибрав розкопану порожню діру біля лісу в досить безпечному для ворогів місці, щоб їх туди можна було заманити. Сова сподівався, що коли опиниться з ворогами на терені діяння УПА, то, може, для нього знайдеться якийсь рятунок.

І справді, вороги далися піймати на цей гачок. Дві вибірні сотні ворожого війська із закутим у кайдани Совою прийшли до «головної квартири» Служби Безпеки, але побачили, що Сова їх обдурив, і завернули в напрямі Сяну. В той час поблизу не було відділів УПА, а закованому Сові втекти також не вдалося, тож він мовчазний і вищий від усіх на цілу голову вертав до Динова на дальші муки.

Паром на Сяні був знищений упівцями вже давно, й ворог мусив переправлятися через ріку малими човнами. Сова постановив, що за Сяном вороги його вже не матимуть, раптовим рухом розгойдав човен, перекинув і в кайданах почав плисти за течією. Зчинився переполох. Одні човни заходилися рятувати потопаючих вояків, а другі погнали за Совою. Вже близько корчів Сова дістав автоматну серію і так по-геройському закінчив своє життя...

Уже згадувалося, що про УПА ходили фантастичні поголоски по цілій Польщі. «Тридцять тисяч» упістів перейшло з Волині, за Сяном оперує «дивізія» Різуна й т. д. Навіть командування комуністичної польської армії мало дуже скромні інформації про відділи УПА. Багато інформацій поляки одержали щойно від зрадника Вишинського, який подав їм число діючих у цілому Закерзонні повстанців на п'ять тисяч чоловік. Проти них ворог мав на оборонних базах, розкинених від Ярослава аж до словацького кордону, дві дивізії. Дізнавшись про хоча б приблизний кількісний стан УПА, Варшава почала натискати на свої полки, щоб змусити їх до акції. На одну з таких акцій вирвався «відважний» полк із Бірчі, перейшовши в ранніх годинах села Липу й Жогатин у напрямі Явірника Руського. Про наступ на ліси вороги покищо не думали.

Розділ 15.
БІЙ В ЯВІРНИКУ

Сотня Громенка квартирувала цієї ночі в Явірнику Руському, маючи намір удень відійти до лісу. Ранком почав падати теплий дощ, і командир зарядив постій у селі. Біля дев'ятої години стежа донесла про ворожий підхід до села. Сотня була приведена у стан повної бойової готовости, а через кілька хвилин прийшов наказ вийти зі села й зайняти бойові становища за ним.

Поляки підходили дуже обережно, бо не мали певности, чи сотня квартирує в селі. Не йшли просто на село, а використали

глибоку польову доріжку, яка тяглася майже паралельно із селом на віддалі кількох сотень кроків. Повстанці добре бачили ворожих вояків, що почали займати позиції вздовж села від сторони Борівниці.

При самому кінці села доріжка скручувала просто до нього. Тут ворог затримався, зайнявши становища, а доріжкою до села вислав стежу. Бойові позиції для обидвох сторін були дуже добрі. Сотня зайняла вигідну лінію поза деревами, плотами й ровами, маючи природну охорону і прикриття, а ворог розташувався на становищах оборонного характеру.

Поміж бойовими позиціями знаходилося чисте поле зі схилом до села. Вороги бачили досить великий рух у селі, бо жінки заганяли худобу поза хати й носили із криниць воду на випадок вогню.

Повстанці лежали на своїх становищах, переморгувалися між собою і чекали на початок привіту червоних «тадків», «яськів» та «зигмунтів». Сотенний вислав один рій через село Рибне, щоб зайти ворога ззаду й відчинити по ньому вогонь. Цей обхід вимагав приблизно годину часу.

Навпроти доріжки, що скручувала до села і якихось древніх мурів, зайняла становище чота Іменного. Найкращий обстріл цієї доріжки мав кулеметник Слива, й коли з-за закруту показалася ворожа стежа, він підпустив її ближче, а тоді скосив усю цільною чергою. Щойно тепер ворог переконався у присутності повстанців у селі й відкрив по цілій лінії вогонь. У відповідь йому сипнула оловом сотня, а потім замовкла й чекала на ворожий наступ.

Не знаючи думки Смика, Бук заклався з ним на папушку тютюну, що вороги не наступатимуть, і спитав його:

— Як ти думаєш, буде наступ?

— Ні, не буде, — тоном знавця відповів Смик.

— Добре! Я також кажу, що не буде.

Заклад не вийшов.

На лівому крилі почулася московська лайка й вигуки «Впєрйод!», а за ними слідувала польська команда «До пшоду!» й почався ще сильніший вогонь. Але «до пшоду» ніхто не йшов. Поляки стріляли з оборонних позицій, мовби не чуючи команди про наступ.

Раптом якийсь відважний капітанчик у червоній накидці вискочив із доріжки на чисте поле й почав кумедно вимахувати обидвома руками у сторону села. Від цих рухів накидка розпростерлася й надала йому вигляду величезного метелика. Запінившись від люті, капітан верещав несамовито:

— До пшоду! До пшоду!!!

Одначе страх перед упівцями був далеко сильніший від його команди. Ніхто й не думав наступати. Справа кінчилася тим, що «червоний метелик» звалився на землю від повстанської кулі, і його служба комуні урвалася.

Побачивши це, вороги знялися з лінії і дременули навтікача, а їм услід полетіли кулі рою Ґонти, ще збільшуючи швидкість їхніх ніг.

— Знову буде кілька тижнів спокій, — говорили між собою повстанці.

Саме у цьому часі до відділу був призначений новий курінний — командир Байда, перенесений зі штабу команди Рена. Байда — чоловік середнього росту, бльондин, дуже зрівноважений і спокійний, трохи мовчазний. До жартів неохочий, зате дуже любив дисципліну. Признання потверджував легкою усмішкою. Він — колишній командир сотні УПА, оперуючої ще за часів німецької окупації, з якою він пробився через переходячий большевицький фронт. Сам родом із Полтавщини й був старшиною червоної армії, ряди якої залишив іще в 1941 році й пірнув у вир національної боротьби за Україну.

Спостерігаючи збоку командира Байду та його інтелігентну поведінку і знаючи добре дуже низький рівень поведінки старшин червоної армії, було важко повірити в те, що новий курінний вийшов із совєтської школи. Виглядав радше на випускника військової академії Заходу. Говорив дуже доброю й чистою українською мовою і творив своєю особою модерний тип українського старшини. Він перебував по черзі при кожній сотні свого куреня, але найчастіше знаходився при сотні Громенка.

Тим часом навесні 1946 року в Комарницьких лісах біля Перемишля вишколювався другий випуск підстарший УПА, нараховуючий близько півтори сотні учасників. Усі вони мали за собою довголітній бойовий практичний вишкіл, а тепер доповнювали його теорією.

Правдоподібно, тут прислужився ворогам зрадник Вишинський і переконав їх, що учасники цього підстаршинського вишколу, разом з охоронною чотою не перевишають двох сотень, і тому їх можна легко зліквідувати. Якийсь комік із ворожого штабу запропонував Соломонову розв'язку, а саме — вислати на ліквідацію підстаршинської школи УПА польську підстаршинську школу з Перемишля. Зупинившись на цьому проекті, ворожі пляновики вже чекали на номінації військових заслуг, а комуністична польська преса заздалегідь підготовляла матерія-

ли про великі успіхи молодих «героїв» із військової підстаршинської школи.

27-го квітня 1946 року ця підстаршинська школа, зміцнена грьома сотнями регулярних військ, вирушила через Знесіння й Зеленку в напрямі Комарницького лісу. Розвідка УПА працювала дуже справно, й із Перемишля прийшла закодована вістка такого змісту: «Приїжджаємо сьогодні в гості — всі чотири». Це означало, що на розташування старшинської школи УПА йде чотириста осіб. Вістку привіз розвідник на спітнілому гуцульському коні, який пригнав сюди безпосередньо з Перемишля.

Командування негайно зарядило гостре бойове поготівля й почало радитися, що робити. Ціллю вишкільного табору не було зводжування будь-яких боїв — треба було якнайкраще вишколити підстарший. Але в обличчі загрозливої ситуації командування вишкільної сотні вирішило зайняти оборонні становища й чекати на прибуття ворога. Якщо він омине табір, то гонитви за ним не робити.

Після відбуття польових вправ учасники підстаршинської школи, які були кращими вибранцями з усіх сотень УПА Перемищини, відпочивали на оборонних позиціях, жартуючи між собою. Зайняті ними становища пробігали в лісі і прикривалися стовбурами грубих дерев. За яких двадцять кроків ліс кінчався, й починалася довга та вузька галявина. Повстанці очікували на появу ворога.

Десь біля 14-ої години почулися голоси поляків, які маршували просто на оборонну лінію упівців. Потім у лісі залунали голосні вигуки. Видко було, що молоді ворожі вишкільники, будучи вихованими на шовіністичній писанині Сєнкєвіча й начинені великими дозами комуністичної пропаганди, йшли дуже певно. Діставшись до узлісся, вони навіть не затрималися на ньому, а відразу почали переходити галявину.

Ворожий відділ мав два прапори: один червоно-білий, а другий — підстаршинської школи. Всі вояки були добре озброєні, несли зі собою кілька польових радіоапаратів, а також, не знати для якої цілі, польову радіостанцію. Підхід ворога, одначе, мав дещо хаотичний характер і виглядав радше на гру сільських хлопців на толоці.

Допустивши ворога не далі тридцяти кроків, повстанці відчинили по ньому сильний вогонь. Найбільше олива дістали обидва прапороносці, а вже після перших серій на галявині лежало багато трупів. Бій тривав лише кілька хвилин, після чого ворожі розбитки похапцем відступили.

Вишкільна сотня УПА мала прекрасні трофеї. Вона здобула багато зброї та амуніції, радіостанцію й польові радійові апарати. При допомозі цих апаратів повстанці з'єдналися з ворожим командуванням і таки добре пожартували. Розмову вів командир вишкільного табору Зенко. В поважному тоні українською мовою він почав:

— Тут говорить комендант другого вишкільного підстаршинського табору УПА!..

На запит, як його прізвище, він відповів, що це не має значення, а тоді продовжував:

— На лісовій галявині лишилося тридцять чотири трупи ваших вояків. Прошу їх забрати звідси й поховати! Чи, може, ми маємо це зробити? Як бачите, ваш наступ не вдався. Раджу не повторяти таких акцій у майбутньому. Не ведіть боротьби проти нас, а зверніть зброю проти нашого найбільшого спільного ворога — Москви!..

Одержавши у відповідь брудну лайку, Зенко вилучив апарат і наказав службовому старшині:

— Спакувати табір і приготуватися до термінового відмаршу після вечері!

У вечірніх годинах сотня перейшла форсовним маршем до лісу під Купною й там спокійно продовжувала вишкіл. Провіривши документи забитих польських вояків, повстанці забрали їх із собою, долучили до них підпільну літературу й вислали на адреси родин у різні частини Польщі.

Стаціонованих у Перемишлі ворогів охопив страх. Між цим містом і Варшавою велися постійні телефонні розмови. Загально-польську акцію проти УПА очолював червоний ватажок і вислужник Москви, генерал Вальтер Свєрчевський — колишній злочинець і командир комуністичних відділів під час громадянської війни в Еспанії. Він мав багато відзначень від кремлівських можновладців, але проти формацій УПА нічого не міг вдіяти. Тепер вів переговори з Москвою і Прагою про заключення спільного військового союзу для поборення українських повстанців.

До Комарницького лісу з Перемишля прийшли великі ворожі з'єднання, щоб забрати трупи забитих вояків. Але тепер вони посувалися дуже обережно й поволі, й підхід до місця бою тривав майже цілий день. Цих «героїв», які ще вчора так гордо йшли на знищення бандерівців і стали бездушними жертвами, перевезли до Перемишля, і 30-го квітня тут був інтенсивний військовий рух. Із Варшави й інших міст приїхали урядові пред-

ставники й високі військові старшини, котрі разом із цивільним населенням заповнили місцевий цвинтар. Відбувався величавий похорон загиблих вояків. На почесних військових возах лежали домовини, й було виголошено багато різних промов. Наприкінці один полковник із перемиської залоги склав прирече́ння, що пімстить смерть поляглих.

На цьому похороні між людьми, в чорній хустці на знак жалоби, стояла розвідниця Наталка, яка жила в Перемишлі біля сестри, одруженої з поляком. Вона напружувала слух і старалася запам'ятати кожне почуте слово, а старий і примітивний на вигляд фотоапарат, спеціяльно для неї спрепарований техніками УПА, час від часу «цикав» знімки. Недалеко від себе Наталка побачила Ольгу, яка була тут із подібними завданнями, але вони обидві, непомітно переглянувшись між собою, розійшлися в різні сторони, змішалися з натовпом і прислухалися до людських розмов. А вони були цікаві. Одні збиралися втікати з Перемишля на Захід, бо, мовляв, тут скоро все здобудуть бандерівці, інші розказували, що під час бою в Комарницькому лісі загинуло понад сімсот бандерівців, — одним словом, фантастичних поговірок було дуже багато.

Із принесеного Наталкою звіту можна було досхочу насміятися, але приречення полковника вимагало поважної застанови. Цей поляк був гордий і свої слова міг виконати. Справді, вкоротці він почав готуватися до цієї акції. Зібравши добрий полк і відповідно його підготувавши, полковник вирушив на відплатну операцію. Маршуючи селами в напрямі Бірчі, полк посувався дуже поволі, а свою пімсту поляки виконували покищо на українському населенні. До лісів не вступали, а бендерівців шукали по шафах, у коморах і курниках та на горищах.

Йдучи впродовж кількох днів через українські села й не стрічаючи ніде опору, полковник набирав усе більшої і більшої відваги. Біля села Бахова, а відтак біля П'яткови він відважився навіть на перехід малого лісу, перед тим обстріляного мінометами. Успіх полку був «великий»: він майже тиждень перебував на терені дій УПА, чим не могла похвалитися жодна інша ворожа частина.

Ворожий штаб у Варшаві тріумфував, а полк, набувши максимальної відваги, ввійшов у масив Дилягівського лісу. Перейшовши його, поляки затрималися на краю й вислали розвідку до тих хат, де колись був заскочений рій Міші. Звідти вже видніло село Явірник Руський, а по другій стороні — великий Грушівський ліс, у якому полк розташувався. На другий день ран-

ком полковник вислав у напрямі Явірника Руського стежу, котра наштовхнулася на боївку СБ Петі. Послідувала коротка перестрілка й ворожа стежа відступила до лісу.

Створився величезний парадокс. Перший раз за цілий час боротьби проти УПА ворог почував себе краще в лісі, як у селі.

Розділ 16.
СВЯТО ГЕРОЇВ

По другому боці Явірника Руського у Грушівському лісі помічалася велика активність упівських відділів. Ішла велика підготовка до Свята Героїв. Крім сотень УПА, тут були сконцентровані всі боївки СБ та санітарні, господарські й технічні частини, а також прибуло багато визначних осіб із теренового проводу ОУН.

Перебравши цілий курінь, сотенний Ластівка готував його до дефіляди. Поставив одного стрільця на амуніційній паці, як символічний почет, і виструнчений курінь переходив попри нього кільканадцять разів. Тримаючи свою руку безперервно біля дашка мазепинки, стрілець відчув, що вона у нього заболіла, й тоді вдався до хитрощів. Зняв шапку, виструнчився сам і тримав руки притиснені до боків. Це означало, що своєю особою він репрезентує цивільного «провідника».

Поміж деревами розносилася голосна команда сотенного Ластівки:

— Почесть дай! Прямо глянь!

Стримавши зненацька цілий курінь, він, жартуючи, заговорив:

— Ви «батяри»! Ми ж не йдемо на відпуст до Кальварії! Я вам пригадую впоряд. Тут мусить дудніти земля!

Він викликав одного упіста, й той виступив три кроки вперед. Спитав його:

— Що то є впоряд?

На щастя, трапив на такого, який знав, і той почав йому деклямувати:

— Впоряд — це збір точно описаних рухів, які виконуються на команду...

— Дякую! — перервав сотенний. — Як бачу, то тут не так зле! Біля тисячі маршуючих вояків тепер виглядали так, немовби цілий курінь ішов лише на двох ногах.

— Ну, добре, — сказав командир Ластівка при розході, — щоб завтра ви маршували не гірше!

Далеко складнішу справу мав політвиховник Зорян. Із кількатижневої підготовки Чумака до деклямації Шевченкового «Кавказу» нічого не вийшло, й він передав її Вишні, з яким тепер мучився, а, крім того, перечитував іще й ще свій реферат. Доктор Шувар на скору руку творив курінний хор, а робоча бригада будувала поміст для почту, вкопувала щогли на прапори й декорувала польову сцену. Інша група, очолена капеляном Кадилом, впорядкувала польовий престіл.

24-го травня 1946 року, біля десятої години ранку, святково виглядаючі сотні в добре вичищених уніформах і чоботях та при зброї, маршували з поблизьких сіл до місця, де мало відбутися Свято Героїв. Кухарі також ішли зі своїми відділами, бо святочний обід сьогодні готувала господарська сітка.

Відібравши звіти по сотнях, командир Ластівка перебрав команду над цілим куренем і впровадив його на Богослуження. Дві сотні стали з лівого боку престолу, дві — із правого, а боївка й решта учасників зайняли задню сторону. До них долучилася юнацька сотня Любка. Сотенний Любко — дуже здібний хлопець років п'ятнадцяти, а його вояки віком від дванадцяти до шістнадцяти літ. Хтось міг би подумати про них, що це звичайна дитяча гра. Одначе воно так не було. Ці хлопці вели велику розвідку, магазинували ворожу зброю, проходили вишкіл і добре зв'язали себе дисципліною.

Почет стояв біля престолу. На команду сотенного Ластівки з рядів виступив курінний хор, а до нього підійшов диригент, доктор Шувар. Вгорі на щоглах маяли прапори, а над символічною могилою красувався гарно прибраний великий портрет полковника Євгена Коновальця.

Спочатку співав лише курінний хор, а потім підтримали його повстанські лави. Молитва «Вірую» й «Боже Великий» вийшли так маєстатично, що присутнім аж кров застигала в жилах. Такої проповіді, яку виголосив курінний капелян, не зміг би сказати жодний інший священик, котрий не переживав на собі всіх епопей повстанського лісу й не знав небезпек важких буднів УПА.

Після Богослуження відбувся обід, на цей раз холодний. Складався він із багатьох м'ясних страв, ковбас, яєць, хліба й саморобної чорної кави. Якийсь догадливий господар поставив, замість салати, міх цибулі, мовляв, може хтось захоче покуштувати. Та, на жаль, із цієї цибулі скористали тільки дві сотні, а решта задовільнилася її запахом.

Біля другої години після обіду була заряджена нова збірка куреня, цим разом на доріжці в лісі, звідки до трибуни він му-

сив пройти кілька сотень метрів. На цій трибуні стояло біля двадцяти осіб, між ними командир Байда, отець Кадило, доктор Шувар, політвиховники Євген і Зорян, сотенні й решта почту. Доктор Шувар, перепросивши друзів на трибуні, пішов на місце, де збиралися сотні. Там він про щось поговорив із командиром Ластівкою, вибрав собі двадцять співаків і з ними підійшов до трибуни на віддаль кільканадцяти кроків. Д-р Шувар упродовж довгих років працював на культурно-освітній ниві й напевно подумав, що без оркестри дефіляда може не вдатися, тому вирішив заступити її хористами.

На умовлений знак хор почав бадьору маршову пісню «Із гір Карпат несеться гомін волі», й рівночасно почулася голосна команда на доріжці в лісі. Незабаром із лівої сторони трибуни з'явилися перші лави маршуючих. Попереду на віддалі шести кроків ішов командир Ластівка, гарна й міцно збудована постать якого була б вимріяною моделлю старшини для скульптора. За ним рівною ходою крокували сотні Громенка, Бурлаки, Ластівки і Крилача, а позаду них маршувала юна сотня Любка, насилу тримаючи повний військовий крок. Потім пройшли боївка СБ і всі інші групи. Дуже гарно репрезентувала себе група Червоного Хреста, складена із стрункіх і гарненьких сестричок. Курінь маршував уповні озброєний, навіть кулеметники несли на плечах свої кулемети.

Дефіляда вдалася набагато краще, ніж була плянована. Вона піднесла на дусі не лише вояцтво й почет на трибуні, але також сотні глядачів-селян, які під час перемаршу апльодували безперервно. Після дефіляди пролунала команда «Розхід!», і вояки розпливлися поміж цивілями.

А потім почалася святочна програма. Вступне слово мав політвиховник Зорян, і він також був заповідачем. Слідували деклямації, виступав курінний хор, і всі виконавці програми одержали від захоплених глядачів рясні оплески. На закінчення демонстрували ще й веселі точки, які стрілець Павук називав «ревією без сміху», хоч у дійсності було зовсім інакше. Деякі з них вдало наслідували поведінку командирів, але до найкращих належали виступи друзів Біди й Гуцула.

Ввечері горіли ватри, й настрій у таборі був дуже веселий. Аж раптом до почту прийшла вістка про те, що ворожі сили виступили з Перемишля й посуваються в нашу сторону. Вчора вони квартирували в Явірнику Руському, а сьогодні рушили далі.

Сотенний Бурлака звернувся до командира Байди, жартуючи:

— Здається мені, що я муситиму відійти у свій район. Там по моїй хаті лазять миші...

Командир Байда відповів з усмішкою:

— Завтра маємо відправу й, може, щось придумаємо для тих мишей...

Командири відділів, які завжди мусили бути чуйні на небезпеку, очолюючи їх по теренах, сьогодні почували себе набагато вільніше, бо знаходилися у великому товаристві й мали зі собою курінного, який ніс відповідальність за все.

Вже була темна ніч, коли сотні відходили на постій до сіл, забираючи зі собою прекрасні спогади про сьогоднішній незабутній день. Не один повстанець напевно збереже їх у своїй пам'яті на довгі роки. Петя розіслав есбістів по терені, а сотня Громенка відійшла до поблизького села Гути, де перебула ніч.

Переночувавши в різних селах, курінь таборував другого дня в тому самому лісі біля галявини, на якій учора відбувалося свято. Вояки з різних сотень, зійшовшись разом, оповідали один другому про свої бойові пригоди, а старшини зібралися під розлогим дубом на відправу.

Раптом десь в околиці Явірника Руського залунали постріли, а через півгодини з'явилася боївка Петі й позвітувала про стан у цьому селі.

Сотенний Бурлака заговорив перший:

— Коли ми сьогодні не втремо носа цьому зарозумілому полковникові, то завтра сюди напхається стільки ворожих груп, скільки їх було в часі переселенчої акції!

— Друже Бурлака, — відізвався курінний Байда, — питання полягає в тому, коли й де їх прийняти.

Командир Громенко сидів осторонь і накреслював плян бою. Скінчивши, показав його своєму заступникові, командиру Лагідному, який переглянув плян і на знак признання моргнув. Тоді Громенко звівся з місця й почав реферувати свій проект:

— Ворог квартирує в лісі над селом Явірником Руським, і він там напевно трохи окопаний. Пропоную вислати три сотні, які конспіративним шляхом повинні обійти ворога ззаду, а одна сотня нехай іде безпосередньо на Явірник Руський і розпочинає наступ...

— Як же вона має наступати? Чистим полем? — перебив його командир Ластівка.

— Так! — відповів Громенко. — У цьому власне й полягає ціла штука. Сотня починає наступальні операції з чистого поля, втягаючи ворога в бій, але фактичний наступ роблять три сотні іззаду,

з лісу. Концентрична атака найбільше здезорієнтує ворога, в котромусь місці його оборона трісне, а тоді справа піде легко.

Плян усім подобався, й через тридцять хвилин курінь уже вирушив. Сотня командира Громенка маршувала на Явірник Руський і мала вести наступ зі села, а три інші — Бурлаки, Ластівки та Крилача — почали обхід попри Гуту, Ясенів і Поруби до Дилягівського лісу, щоб ним потім підійти під ворожі становища. Віддаль становила біля чотирьох кілометрів, отже, обхід потребував майже двох годин часу. Зараз була одинадцята година, тож сотні не могли розпочати наступу з лісу скоріше, ніж о годині тринадцятій.

В долині села Рибного сотенний Громенко зарядив перерву в марші й покликав до себе всіх старшин і підстаршин.

— Друзі! — почав він. — Наш плян такий: ідемо потоком під ліс до цієї доріжки, яка ось тут, на мапі, й займаємо позиції за цією високою межею, на віддалі біля чотирьох сотень метрів від лісу. Початок акції роблю я, й це буде о дванадцятій сорок п'ять. Чота Бартля посуватиметься перша й під час бою підійде якнайближче до лісу, щоб замкнути перстень і нав'язати контакт із сотнею Крилача. Чота Залізняка замкне кільце від заходу і сконтактується зі сотнею Ластівки, а рій Чумака піде на заставу від Бірчі на доріжку, що веде до Явірника Руського. Чи всім ясно? — Й, не чекаючи відповіді, додав: — На ліс не наступатимемо, доки не буде подана команда. Є якісь питання?

Запитав чотовий Іменний:

— Коли брати під увагу ощадність амуніції, якою має бути сила вогню?

— До часу наступу наших із лісу — сильний вогонь і часті зміни становищ кулеметів для дезорієнтації ворога. Чи ще є питання? Всім зрозуміло?

Накази були ясні, й сотня рушила в дальшу дорогу, її бойовий дух був дуже високий. Іще ніколи дотепер відділи УПА на цьому терені не практикували концентричного наступу на ворожі сили в лісах. Тактика носила переважно оборонний характер і полягала на засідках або пробоях з оточення. Це ворог добре знав, був свідомий того, що любої миті може потрапити в повстанську засідку, але йому ніколи не приходило на думку, що упівські з'єднання зважаться його оточити й на нього наступати. Такий наступ вимагав би великих жертв, і вороже командування мало певність, що на такий крок УПА не піде.

О годині 12.30 сотня Громенка вже була на становищах під високою й довгою межею, досі ще не зауважена ворогом. На

узліссі можна було бачити його стежі й обсерваторів, які не помічали повстанців під носом, а обдивлялися Грушівський ліс далеко за селом, до якого вже раніше пішла боївка Петі.

На полях уже виросло досить високе збіжжя. Поміж ворожими позиціями й сотнею пролягали два лани гарного жита й декілька ланів вівса та ячменю, а решта лежала облогом, покритим густою травою. Вона марнувалася, бо селяни не мали достатньої кількости худоби для випасу.

Рій Чумака відійшов на доріжку, з якої недавно вороги хотіли наступати на Явірник Руський, і тут створив добру заставу. Звідси можна було вести добрі спостереження за селом Липою й лісом, де зараз розташувався той «геройський» полк, що прирік пімститися на УПА.

Оцінюючи ситуацію, Чумак виключав можливість прибуття негайної допомоги полкові з Бірчі. На це не дозволив би собі амбітний полковник, який воював із «бандами бандеровцуф» уже другий тиждень так успішно, що не було жодного пострілу. Але Чумак добре знав і те, що по таку допомогу завзятий полковник звернеться лише за кільканадцять хвилин, а якщо ця допомога й відважиться виступити з Бірчі, то прибуде на місце не скоріше як через три години. Сівши біля кулеметника Смика, ройовий розглядав крізь далековид ліс і перед ним добре бачив розтягнену на бойових становищах сотню Громенка.

В певному моменті під носом у ворога зацокотіла коротка автоматна черга, й почався сильний вогонь з автоматів повстанців, а кулеметники після кожної пущеної серії зміняли свої становища. В заскочених такою тактикою ворожих частинах зчинилася паніка, бо наступ відділів УПА виглядав дуже ударним, з участю принайменше кількадесяти кулеметів. Чванькуватий полковник бігав по всіх-усюдах і гнав своїх вояків на бойову лінію.

Ворог відповів сильним вогнем також, але його кулі летіли, як то кажуть, «Богові у вікна». А тимчасом три упівські сотні закінчували свій обхід. Знаючи цей ліс як рідну хату, вони йшли котячою ходою, минали кожну суху гілку, потім звернули вправо й повільно наближалися до ворожих становищ. Не сподіваючись оточувальної операції, ворог не зайняв колової оборони, а всі сили стягнув на край лісу й у ньому залишив тільки кількох стійкових. Але й вони, будучи ще, може, недосвідченими або взагалі перший раз у бойовій акції, звертали більшу увагу на перебіг бою, ніж на зону своєї обсервації.

Повстанським сотням удалося підійти на дуже близьку віддаль. Побачивши, нарешті, їх, один із ворожих стійкових дав

остерігаючий постріл угору й чимдуж почав утікати до своїх. За ним рушили в атаку сотні. Оскільки кількісний стан ворожих сил був докладно відомий, повстанці застосували необхідну і єдино правильну тактику — атакувати їх якнайшвидше, щоб не дати можливости зайняти становищ, бо у противному разі це викликало б між наступаючими великі жертви.

Польський полковник, очевидно, був знавцем воєнного мистецтва, бо вів бій стовідсотково згідно з мілітарними приписами. Він розставив полк у три лави, вояк біля вояка, щоб чинити спротив упівцям на випадок їхнього наступу із села. Але атака повстанських сотень іззаду була настільки швидкою й несподіваною, що загнала ворожі частини в бехвихіддя, мовби череду худоби в загороду. Ось одна група вибігла на поле, де її «привітала» гостинно Громенкова сотня. Кільканадцять вояків звалилося на землю, мов підрізані косою збіжжеві стебла.

— Стримати вогонь! — наказав сотенний і рівночасно піднесеним голосом звернувся до ворога: — Руки догори!

— Ренце до гури! — ще голосніше крикнув котрийсь із повстанців уже зрозумілою полякам мовою.

Ворожі вояки кинули зброю й із піднесеними руками покірно пішли до позицій сотні.

Стрілянина на узліссі рідшала. Глибоким, зарослим колючим ожинням потоком, що вів у напрямі П'яткови, збиваючи один одного з ніг, неначе хорти, панічно втікали ворожі вояки, губили зброю, шапки й торби. На протязі довгого часу після цього бою ввесь курінь не міг віджалувати, що повстанці не доглянули однієї справи й не обсадили глибокого потоку. Тоді можна було б узяти в полон цілий полк.

Але успіх і так був маркантний. В акції згинув 51 польський вояк, 34 було захоплено в полон і здобуто велику кількість зброї та амуніції.

Так скінчилася пімста завзятого полковника.

Як, звичайно, після кожного бою, так і після останнього, повстанці часто пригадували його й жартували, але найбільше насміхалися з полковникової зарозумілості і чванькуватости.

— Яка шкода, що ми його не взяли в полон, — сказав одного разу стрілець Павук сотенному.

— Може, і краще, що так сталося, — відповів Громенко, — бо я особисто, будучи на місці цього невдахи, волів би згинути в бою, як обдертим, без шапки і зброї, вернутися до Перемишля, а особливо після такої заяви, яку він зробив...

Розділ 17.
СОЛОВЕЙКО СПІВАЄ

Літо 1946 року було тепле й погідне. Це давало можливість відділам УПА відбувати досить часті рейди, й сотня Громенка вже третій раз із черги загостювала до першого району Перемишчини, де оперувала сотня Бурлаки. Майже всі упівські з'єднання Закерзоння практикували ці рейди — дальші і ближчі: одні на польську територію, другі на словацьку. Рейдуванням займалися також і ті відділи УПА, які знаходилися на схід від лінії Керзона.

Маршуючи вдень селами, якими недавно переходив «елітарний» польський полк, повстанці одержували від українського населення цікаві інформації про нього. Коли поляки йшли в напрямі Явірника Руського, то привселюдно заявляли, що УПА приходить кінець, а під час повороту чи радше панічної втечі, розбитими групами тихенько питали, як далеко до Сяну...

Горді українські селяни з Руського, Бахови, Іскані, Ясениці й Купни, які недавно пережили окупацію мстивого полку й у яких тепер квартирував курінь Байди, вітали й гостили своїх героїв чим тільки могли, дякуючи їм за те, що дали польським нахабам добру науку.

Сотня Громенка стаціонувала в селі Купні вже кілька днів підряд, і повстанці захоплено любувалися довкільною природою. Це село оточував півколом густий шпильковий ліс, а дещо нижче по другому боці, розливався широкий Сян. Витративши всі свої сили в бігу з гір біля Сянока, він тече тут поволі, й тільки час від часу дзеркальну поверхню води потурбує сплеск риби. І знову тиша. А обабіч ріки густа стіна верболозів, які своїм пишним зеленим гіллям намагаються сховати її красу від людського ока.

Не так-то й легко. Он при вузькій стежинці над рікою застава з кулеметом. Тут вечорами повстанці влаштовували собі «пляж» й «опалювалися до місяця», як говорив стрілець Когут. А стрілець Павук додавав:

— І топили вошi...

Все відбувалося конспіративно, але зовсім не дотримувався конспіративних правил соловейко. На котромусь із дерев співав невпинно і вдень, і вночі. Вернувши із застави, стрілець Когут твердив, що ця пташка співає без перерви 24 години.

— Не грай грека, — відізвався стрілець Павук. — Це неправда!

— Бігме, правда, — настоював на своєму Когут. — Цієї доби я вже відбув три зміни на заставі, по дві години кожну, а він ніколи не переставав співати.

— Чисті теревені! — махнув рукою Павук. — Не роби з тата вар'ята!

— А на, маєш! — насміхався Когут. — Чи ти щось знаєш про фльору й фавну?

Ці незнані йому слова трохи заскочили Павука, але він не здавався.

— Ти мені тут не філософуй про якусь там «каляфйорку»! Я тобі докажу, що ніяка пташка не може співати безперервно цілу добу!

— А дзуськи! Недокажеш!..

Відтепер застава пильнувала й сотню, й соловейка. Вислід «студій» про соловейка був дуже цікавий, бо вояки сотні Громенка встановили, що в червні соловейко співає двадцять три години на добу і вриває свій спів лише між дванадцятою й першою годинами ночі.

Дальші «студії» перервав вимарш сотні до лісу, де знову зібрався цілий курінь і розтягнувся в кільцеву оборону, щоб на випадок наскоку можна було негайно зайняти бойові становища. Лише тоді затаборував на місцях. Застави і стійки охороняли курінь ізвідусіль, а вояки відпочивали. Одні вигрівалися на сонці, другі лежали на м'якій траві в тіні, дивлячись угору на височезні ялиці, які, здавалося, досягали своїми верховіттями хмар. Тут і там велися розмови, декотрі вояки грали в шахи або читали книжки. Тут сьогодні було багато визначних людей з адміністративної сітки ОУН, а між ними провідник Григор. Про займоване ним становище знали тільки одиниці, але всі ставилися до нього з респектом, бо він був зразком провідника-революціонера.

До Чумака підійшов Міша й вони, усміхаючись, радісно стиснули один одному руки. Чумак розпитувався про те, як йому живеться в новій сотні, й чи він задоволений.

— Яка різниця? — відповів Міша. — Ворог той самий, а приятелів можна знайти скоро. Але я маю інші проблеми...

— Які саме? — зацікавився Чумак.

— Чумаче, я дуже закохався!

— Котрий уже раз?

— Ти не смійся! Я кажу поважно!

— В кого? Чи не в Катрусю?

— Так, — признався Міша й чомусь почервонів.

Чумакові було досить смішно, й він мало що не спитав Міші, де буде брати цивільний шлюб, скільки матиме гостей на весільному прийнятті, в якому місці будуватиме хату й чи велику сім'ю плянує, знаючи який тепер час і здаючи собі справу з того, що буде завтра. Але здержався й тільки сказав:

— Міша! Любитися ніколи не гріх, а женитися хіба не мусиш?..

Розмову перервали несподівані постріли, і друзі побігли до своїх роїв. На відтинку сотні Бурлаки виникло маленьке замішання, але вже за хвилину вона лежала на становищах і вела завзятий бій. Згори летіли градом збиті кулями гілки. Чумак дістався до свого роя й побачив сотню Бурлаки в наступі. До неї долучилася сотня Громенка. Наступ вівся не стрибками, а бігом, і був скерований у напрямі Бірчі. Така гонитва тривала на відстань кількох кілометрів. Пізніше, вернувши на свої місця, вояки розпитували один одного, що, властиво, сталося і як, бо багато з них нікого не бачили. Кожний пояснював цей випадок по-своєму, аж урешті заговорив командир Бурлака:

— Ворог пересікав ліс із наміром заскочити сотню Громенка в селі Купні. Хтось із-за Сяну її там бачив і зголосив про присутність УПА. В часі маршу через ліс поляки наштовхнулися на наш курінь і...

Він не докінчив. До групи, серед якої стояв командир Бурлака, підлетів поблідлий і захеканий чотовий Макар, вигукуючи:

— Друже командир! Друже командир! Бунчужний Біс убитий!

— Як? Де? — стрепенувся Бурлака.

— В першій лінії! На цей відтинок наскочили вороги, й коли Біс пустив першу серію, то сам дістав кулю просто у груди!

Біс був бунчужним сотні Бурлаки, а, крім того, ще й бунчужним цілого куреня. Служив старшиною в Українській Дивізії й чудом вирвався з-під Бродів. Ростом невеликий, досить сухорлявий, носив сильні окуляри. Будучи господарем сотні, він дуже нею опікувався й за це користувався великою популярністю серед повстанців. Усі його любили, й тому смерть Біса нанесла болючий удар цілому відділові, а найболючіший — сотенному Бурлаці.

Курінний штаб вирішив поховати бунчужного на одному із кращих упівських цвинтарів біля Волі Володзької. Його тіло поклали на коня командира Бурлаки і прив'язали до сідла, після чого курінь рушив у дорогу, що нараховувала майже тридцять кілометрів. Розтягнувшись на три кілометри, він проходив стрілецьким рядком через села. Спереду йшла стежа, за нею стрілець вів коня із тілом бунчужного Біса, потім ішов отець Кадило й курінний почет, а тоді вже довжезний ряд повстанців.

Після відбуття повільного десятигодинного маршу, курінь зупинився на відпочинок. Вояки заснули на кілька годин, і тоді похоронна процесія почала готуватися в безпосередню дорогу до кладовища, яке лежало на віддалі п'яти кілометрів. Тіло бунчужного тепер поклали на палатку, яку несло восьмеро повстанців, за ними йшов отець Кадило, почет, курінний хор, а відтак у трьох лавах курінь.

Хор співав похоронні пісні, й найбільше «Вічную пам'ять». Процесія йшла ще поволіше, а пісні лунали щораз то голосніше й голосніше. Покійний був дуже скромною людиною, але своєю невпинною працею для друзів здобув собі велику пошану серед усіх.

Нарешті процесія дійшла до кладовища УПА на високій горі. Ті вояки, котрі залишили місце постою куреня ще вранці, тепер уже мали готову викопану могилу. Біля тіла стала почесна варта, отець Кадило відправив Панахиду, а хор знову відспівав «Вічную пам'ять». Недалеко вже лежав березовий хрест із написом: «Курінний бунчужний Біс». Тут було вже кілька рядів таких хрестів. А скільки могил узагалі без хрестів, де друзів закопали вороги?!..

Чумак мимоволі пригадав полковника Коника, командира Орського й інших. Глянув на хрести, що стояли поблизу свіжої могили, й почав читати написи на них: «Чотовий Чайка», «Підстаршина Ярий», «Стрілець Ворон»... А далі вже тяжко прочитати, бо написи були невиразні, далекі. І знову подивився на новий хрест, прочитав напис: «Курінний бунчужний Біс»... Хто був цей чесний, ідейний герой українського народу, який заснув навіки?.. В одній розмові з Чумаком бунчужний сказав, що є кревним отця Капустянського, — оце й усі Чумакові відомості про Біса. А як розбере цю справу майбутній історик?.. Чи збережуться закопані архіви й зашифровані списки поляглих упівців?.. Чи знайдуть їх?..

Думки Чумака перервали почесні крісові сальви, і вкрите квітами тіло бунчужного Біса обережно опустили в яму. Полетіли грудки землі.

Після похорону всі сотні переночували в четвертому районі, а потім вирушили до першого. Тут квартирували в таких селах, як Молодовичі, Красівці, Конюшня, Асмановичі й Керманичі. Деякі повстанці із сотні Громенка були уродженцями цих сіл, тож тепер мали нагоду відвідати своїх рідних чи знайомих.

Погостювавши добре в першому районі, сотня Громенка ввечері мала відходити у свій район, але її затримав командир Байда для виконання спеціяльного завдання цілим куренем.

По другому боці Перемишля, біля Журавиці, лежало кілька українських сіл, мешканці яких були дуже свідомі і тримали добрі зв'язки з УПА. Озброєні повстанські відділи там не стаціонували, а існувала лише сітка ОУН і велися зв'язки поміж заходом та УПА. Генерал Свєрчевський плянував повне знищення українського населення на Закерзонні й де тільки міг знайти село чи присілок, замешкалі українцями, їх ліквідував. Однакова доля стрінула такі села, як Вуйковичі, Ковичі, Мальковичі, Батичі, Оріхівці й Дуньковичі. Виселивши на протязі двох днів українців із тих сіл, ворог плянував заселити їх своїми колоністами. На такий чин не могло дозволити командування УПА безкарно й вирішило ці села спалити ще перед тим, як до них прийдуть нові поселенці.

Після проведення доброї розвідки, плянування й підготови, курінь рушив у дорогу. Перебрів Сян біля Сливниць, перетяв головне шосе Сянік-Перемишль, а потім, спритно маневруючи між польськими селами, подався до маленького лісу. Місце призначення курінь мусив осягнути конспіративно, що було досить важко зробити у цьому терені. Проте, лісом і полями, йдучи форсовним маршем попри села Вапівці й Бовино, уже майже над ранком він дістався до іншого лісу поблизу села Малькович, де отаборився на цілий день. Ліс великим не був, тому всі його краї обставили застави і стежі. Настрій вояцтва відзначався бадьорістю, а пляноване завдання виглядало більше на прогулянку, як на небезпечну акцію. Повстанці жартували, що для виконання цієї акції треба було вислати лише друзів Бурого, Зеленого, Козла й Зенка. Вони походили з цих сіл, то могли б спалити свої власні стріхи самі.

Із причин конспірації був даний наказ, щоб кожного, хто зайде до лісу з поблизьких польських сіл, притримати до вечора, а тоді пустити на всі чотири сторони.

Біля лісу після майже щогодинного ремонту на колгоспному полі їздив старий совєтський трактор. Він гуркотів так несамовито голосно, наче працював тільки на одному циліндрові, а хмара чорного диму заслонювала цю незграбну потвору від очей повстанців. Тракторист переорював озимину, тепер зарослу травою.

— Цікаво, чи вони посіють щось цього року? — переговорювалися між собою повстанці.

— Якщо дістануть наказ із Варшави, — втрутився Запорожець. — Але цей наказ може спізнитися, й доведеться на другий рік знову орати. Свого часу на Запоріжжі я орав такі облоги впродовж чотирьох років. Але що ж... Це модерний соціялізм,

і тут нічого не вдієш. Та й причин до журби також немає, бо за кожного «думає» партія...

Під покрученим від вітрів грабом сиділо біля двадцяти повстанців, споживаючи сніданок — чорний хліб, м'ясо й чорну каву, здобуту від «завзятого» полку. Трактор, який хвилево перестав гуркотіти й пахкати димом, став причиною цікавої дискусії. Почав її Буркун:

— А я от сиджу й думаю про те, який то соціяльний лад мав би бути у вільній Україні?

— Тільки не соціялістичний! — вмішався Журба.

— Чому б ні? — зиркнув на нього Буркун і додав: — Не треба мішати соціялізму з московською комуною.

— А я і проти соціялізму, і проти великих землевласностей, — відізвався есбіст Терка.

До дискусії втрутився Чумак.

— Друзяки, — заговорив повчальним тоном, — чи не бачите, що комуністично-соціялістична ідея вже збанкрутувала за чверть століття? Нарід голодний, босий, а московська імперія без американської допомоги лежить на лопатках. Феодальний лад в Україні також неможливий, бо ні московські царі, ні польські королі української землі нікому роздавати не будуть. Я — за приватну власність. Землю треба буде собі викупити від уряду. Вона оподатковуватиметься, й коли даний господар не зуміє її обробити корисно, він буде змушений відпродати її, подібно до того, як продає свою крамницю купець або ремісник верстат. Приватна власність дає людині ініціятиву й заохочення до праці. Всі працюють як мурашки, й держава має більше мільйонів годин праці. А коли ця держава добре оподаткує приватні доходи, то за одержані прибутки можна завести добрий соціяльний лад.

Чумак говорив так запально й переконливо, наче б виступав на передвиборчій кампанії якоїсь політичної партії, тому всі слухали його з великою увагою.

— Ну, добре, — по хвилині надуми почав Запорожець, — а який мав би бути наш політичний лад?

— Брате, в нас політиків не бракує! — сконстатував Павук.

— Друже Павук! Ви, здається, не є «вдома»! — промовив усміхнений Журба й додав: — Я проти всякої демократії! З нашим народом без твердої руки нічого не вдієш!..

Більшість присутніх не погоджувалася із Журбою.

— Чому «не вдієш»! — вперто переконував Буркун. — Демократія не мусить бути розкладовою, а сильні закони, надані

нашому урядові, будуть ефективніші від диктатури якогось «цьолка», який не має народнього мандату. — Він на хвильку зупинився, щось обміркував, тоді продовжував далі: — Я не маю на увазі нашої «демократії» з часів пам'ятних Визвольних Змагань, очоленої московськими поплентачами! Коли б Петлюра й Коновалець зліквідували їх, ми сьогодні мали б вільну Україну!..

Перебив Журба:

— Ти, брате, щось поплутав! Говориш про демократію, а пропонуєш ліквідацію вибраних представників.

— Вибраних ким? — уїдливо запитав Буркун. — Уяви собі Петлюру, Коновальця й Міхновського з його ідеями. В загальних виборах їх напевно підтримав би ввесь нарід!

— Ну, добре! Засудили комуну! А чи комуніст може бути добрим українцем? — запитав хтось.

За відповідь знову взявся Буркун, злегка підсміхаючись:

— Ех, ви, смішні «галічмени»! Ви не маєте найменшого поняття про те, яким було наше життя на протязі останніх двадцяти років під промінням «ясного сонечка»! Нам комуністи не страшні! До речі, їх у нас є зовсім мало, а якщо вони є, то тільки із причини «корита». Коли б в Україні можна було провести цілковито вільні вибори, їх нараховувалося б не більше як п'ять відсотків. Але дуже небезпечними є власне тих п'ять відсотків українських яничарів, які вислуговуються Москві і мстяться над населенням!

— Чи ж може бути комуніст добрим патріотом? — насмішкувато запитав Журба.

Запорожець аж підскочив, блиснувши очима, й заговорив гарячковим голосом:

— А чому б ні?.. Скільки їх, колишніх комуністів, сьогодні в УПА, й навіть на високих становищах. Правда, люди з підсовєтської України втратили надію на визволення власними силами, але на це є ми, упісти! — він із гордістю показав пальцем на свої груди.

Прислухаючись до дискусії, Чумак почувався задоволеним. Добре, що нарід вихований і вміє думати. Дуже мудро зробив Коновалець, що не організував політичної партії, а поклав натиск на Організацію Українських Націоналістів, завданням якої є здобуття Української Держави!

Перед вечором, коли трактор знову почав торохкотіти, до штабу куреня покликали місцевих друзів — Бурого, Зеленого, Козла й Зенка. Вони мали виконувати функції зв'язкових.

Увечері відбулася збірка й був даний наказ, призначаючий кожній сотні й деяким чотам терен їхніх акцій. Подано також

час початку загальної акції та місце збірного пункту й пояснено, що у випадку, коли деякі села вже є заселені поляками, їм треба наказати вибратися з хат, і лише тоді ці хати підпалювати. Командир Байда ще раз підкреслив і пригадав повстанцям, щоб у часі акції поводили себе так, як личить воякам Української Повстанської Армії. Якби десь вони зустріли ворога й він ставив опір, то його треба вигнати бойовим ударом, а тоді продовжувати виконання дорученого завдання.

Розділ 18.
ВИСЕЛЕНІ СЕЛА

Вже добре стемніло, як курінь вирушив на призначені місця, по чотах. Чота Залізняка нараховувала тепер 56 осіб і виглядала більше на сотню, ніж на чоту. Вона мала почати акцію на якомусь присілку, поміж селом Дуньковичами й містом Журавицею, де у військових касарнях стаціонувала велика ворожа залога.

Зв'язковий Козел вів чоту до призначеного місця. Перехід відбувався польовими доріжками, але ніч була дуже темна, й із поведінки Козла помічалося, що він не має цілковитої певности щодо напряму. Військова карта тут не допомагала, бо на ній не були позначені лани жита й вузькі межі. Направо у віддалі кількох кілометрів маячила заграва освітленого Перемишля, який на протязі кількох останніх років пережив кількох окупантів, і кожний із них мав до старовинного княжого міста однакові претензії. Здалеку доносився гуркіт пролітаючих потягів і виття льокомотивних сирен. А довкруги темні села, попри які проходили повстанці, їхніх мешканців переселили й розсипали по території колишньої Німеччини, яка після війни була прилучена до комуністичної Польщі.

Акція мала розпочатися через п'ять хвилин. Зв'язковий Козел вів чоту приспішеним кроком, але непевно. Звертав то вліво, то вправо. Всі бачили, що він зблудив. Уже надійшов призначений для акції час, а ніякого присілка й поблизу не було. Аж раптом поміж деревами з'явилися якісь світла.

— Бігом! — скомандував чотовий.

За кільканадцять секунд здивована чота опинилася під якимсь високим муром, їх пізнав зв'язковий Козел і сказав, що це військові кошари в місті Журавиці. Чота відступила яких сто кроків назад, і почалася дискусія над тим, що робити. Адже ж

ілий курінь чекав на початок акції, а чота знаходилася на віддалі айже трьох кілометрів від призначеного їй місця.

— Биймо по кошарах, — запропонував Чумак, і кулеметни- и вже поставили кулемети на становища.

— Вогонь! — наказав чотовий.

Смик перевісив свого кулемета через рамено й навстояка ипав серії по мурах. Сік по кошарах хвилин із п'ять, а потім ота відійшла в ту сторону, де вже горіли села...

В кошарах зчинилася велика паніка, полетіли в темряву неба акети й тисячі куль.

Чота долучилася до своєї сотні між палаючими хатами, де де не було ні чужого населення, ані ворожого війська. Сотня палила одне село, а потім перейшла до Мацькович. І коли вже оріли перші стріхи, зв'язковий Козел раптом побіг до своєї ати й задиханий зупинився на подвір'ї. Хата була порожня, вері повідчинювані, вікна вибиті, а на дворі лежав стіл, що мав ільки три ноги. Козел побіг до стодоли, яка разом із стайнею ула під одним дахом, а трохи осторонь стояла мурована з ка- іння пивниця. Не застав нікого й тут — побачив тільки порож- ечу й руїну. Зупинившись біля стодоли, задумався. Перед очи- а замиготіли далекі, незабутні картини... Мати втирає запаскою льози, а батько, міцний і суворий, говорить їй із докором: «Пе- естань, стара...». Пригадалися брат і братова, які також жили в ій хаті, сестра, що завжди приїжджала на вакації з Ярослав- ької гімназії, і побачив навіть себе, запрягаючого коні до плу- а... Які дорогі й болючі спомини!..

В довкільних селах і в Журавиці все горіло. Палахкотів по тріхах вогонь, стелилася хмара диму, а Козел був байдужий до сього. Голова йшла обертом, і сам він почувався ніби п'яним. Спершись однією ногою на дошки порізаного стовбура під сто- олою, почав прикурювати цигарку, а потім відрухово підніс до тріхи сірник. Солома загорілася, і за хвилину сильний вогонь примусив його відступити. Побіг до хати, але її підпалити не іг, бо була під бляхою. Тоді вбіг до середини, похапцем скинув сі меблі на купу, підклав під них сінник і підпалив. Тоді мет- нувся до сусідньої хати й підпалив її також.

До Чумака підійшов стрілець Зенко й запитав:

— Друже командир! Чи не бачили ви стрільця Козла?

— Ні. А в чому справа?

— Він родом із цього села, і я хотів би його побачити.

— А де його хата? — спитав Чумак.

— В середині села.

— То ходімо туди, — стрепенувся Чумак, й обидва побігли. Може ніхто краще від Чумака не розумів зараз друзів Козла й Зенка, бо подібну історію сам пережив у своєму селі і її не забуде до смерти.

Повстанці пройшли мимо багатьох хат й опинилися біля кількох, які горіли. Біля однієї з них побачили друга Козла, й він, уздрівши прибулих, сказав із силуваною усмішкою:

— Знаєте, я спалив татову і стрийкову хати...

Відвернув лице від друзів, неначе хотів щось скрити, але сильний вогонь палаючої хати освітив його й виявив, що старий, загартований партизан може заплакати також.

Чумак хотів покласти край цим переживанням і сказав:

— Друзі, ходімо до свого відділу!

Козел на мить завагався, а потім промовив глухим голосом:

— Тут є ще одна хата. Вона недалеко.

Всі троє пішли скорою ходою, але не встигли проминути й кількох хат, як Козел вказав рукою: — Це тут.

За хвилину Козел уже підпалив стріху, й вона спалахнула яскравим полум'ям. Друзі стали під якимись корчами, спостерігаючи як вогонь охоплював хату все більше й більше. Раптом Козел зітхнув і торкнувся рукою гілля.

— Дивіться, — заговорив сумно, — з корчів цього бузка я не раз виламував китиці пишних квітів і приносив їй, але вона ніколи не догадалася, що ці квіти з її городу.

— Де ж дівчина зараз? — співчутливо запитав Чумак.

— Не знаю. Останній раз я бачив її в Динові в 43-му році.

— В Динові? — здивувався Чумак. — А як вона називалася?

— Ганнуся.

— Чи не працювала секретаркою в кооперативі?

— Так, — у свою чергу здивувався Козел. — А звідки ви знаєте?

— Друже Козел, я її дуже добре знаю, навіть танцював із нею, і ви можете бути горді за цю дівчину. Правдоподібно, вона виїхала на еміграцію з директором Дзюбановським.

Решта сотні вже минула палаючу хату Козла, й усі разом пішли далі. Хтось розказував, що досі лише два поселенці спровадилися до села. Вже хотіли скеровуватися на збірний пункт, як раптом почувся якийсь звук, аж земля задудніла. Розляглося іржання коня, й повстанці насторожилися. Невже ворожа патруля?.. Затиснули в руках зброю, готові на все.

Поміж палаючі хати вбіг великий расовий чорний кінь. Буйна грива, крутий і грубий карк, порода чистокровного араба,

рід перегонового коня, тільки трохи затовстий. Злякавшись вогню, він здибився й голосно заіржав. Добре вигодуваний огер виглядав дуже небезпечно. За собою тягнув грубий довгий шнур, щоразу підносився на задні ноги й іржав наче скажений. Зауваживши цей шнур, Чумак скочив і вхопив його в руки. Кінь почув, що хтось хоче його затримати, хвицнув задніми ногами й почав утікати. В той час уже три повстанці держали шнур, але кінь потягнув їх за собою, наче горобчиків. У недалекій загороді він зупинився. До шнура підбігло ще трьох друзів, і почалося змагання між конем й упівцями. Воно тривало добрих чверть години, аж поки обидві сторони не втомилися та не спітніли. На гарній гладенькій шерсті коня, може, вперше в його житті з'явилася біла піна.

Вкінці кінь піддався й заспокоївся до тієї міри, що Чумак уже їхав на ньому до збірного пункту. Спокійно йдучи під гору, кінь зненацька зірвався на задні ноги так високо, що втратив рівновагу і звалився на землю разом із Чумаком, сильно придавивши йому ногу. Зірвалися обидвоє, але Чумак шнура не випустив. Уже не раз він змагався з добре вигодуваними кіньми свого батька, особливо навесні, та цей чортяка був страшніший від усіх. Заспокоюючи коня, Чумак міцно тримав його на шнурі, а на всякий випадок Бук тримав на другому.

Коли прибули на зібраний пункт, кінь зробився великою атракцією. Командир Бурлака сказав:

— Шкода, що він не скастрований — був би чудовим конем під сідло.

Тим часом заалярмований ворог у Перемишлі, Журавиці, Красічині, Дубецьку й Динові вислав на дорогу Перемишль-Сянік стежі в панцерних возах. Курінь таборував у ліску, недалеко від цієї дороги і спалених хат. Це ж був терен ворога, і треба було перебути день досить конспіративно, щоб не наразитися на артилерійський вогонь або не прийняти бій із ворогом у невигідному місці. А цей чортовий кінь іржав мов скажений.

До роя Чумака підійшов сотенний Громенко й дещо гострішим як звичайно голосом сказав:

— Чумаче, чи ви здаєте собі справу з того, які можуть бути наслідки через вашого коня? Мусите його втихомирити!

Це був перший наказ, що його Чумак не знав як виконати. Повстанці, які чули слова Громенка, також не знали, й кожний почав роздумувати над тим, що треба зробити. Одні казали, щоб обвинути шматами пістоль для приглушення пострілу й коня застрілити, інші — що коня можна легко забити ударом

патика поміж вуха, але треба знати, де вдарити. Та Чумак хотів конче мати його живим.

У той час, як усі ламали собі голови, що робити з конем, Бук і Когут зав'язали йому тонким, але сильним шнурком горішню губу, й кінь до вечора навіть не «писнув». Увечері курінь перейшов через Сян у свою «республіку», а з ним із запухлою губою гарний чорний кінь.

На другий вечір до відділу дійшла польська газета з Перемишля, на першій сторінці якої редакція ставила міністерству оборони такі запитання:

1) Коли нарешті вже буде покінчено з бандами УПА?

2) Як працює наша розвідка, коли тисячі бандерівців ходять непомітно по наших теренах?

3) Яка є безпека польського населення, коли УПА атакує військові касарні?

Повстанці добре посміялися з тих проблем ворога, а особливо з випадкового наскоку на військові касарні, що зробило добру пропаганду УПА.

А потім у селі Вильшанах сотенні зголосили курінному свій відхід, і кожна сотня відійшла на місце призначеного їй постою. Сотня Громенка, перетинаючи терен, квартирувала по кілька днів у селах Березці і П'ятковій, а після цього зупинилася в Котові.

Ібер (так зараз називався чорний кінь Чумака), перейшовши кільканадцять підкарпатських гір і сотні різних стежок, став спокійний, мов мала дитина, й тільки при зустрічі товаришки зі свого роду робився неможливий. На ньому вже кілька разів пробував їхати командир Громенко й одного разу сказав до Чумака:

— Знаєте що, — він дуже добрий під сідло.

Чумак одразу зрозумів, куди веде стежка, й зажартував:

— Скільки даєте?

Жарт був досить вдалий, бо, крім бунчужного, який заряджував грішми різних держав, жодний вояк не мав при собі ані цента, оскільки на це не було потреби. Не чекаючи пропозиції командира Громенка, Чумак сказав:

— Я вам його дарую!

— Дякую, друже Чумак! Після закінчення війни вам заплачу! Коня забрав стрілець Перець і при відході докірливо пробубонів:

— Чи ви мусили привести сюди цього чорта?

Ввечері сотня відійшла до села Доброї, а рій Чумака висланий був до села Кузьмини привести кілька штук худоби. Вже від довшого часу Чумакового рою нікуди не висилали, але май-

же щодня котрийсь із роїв ішов на виконання всяких небезпечних завдань, часто зводячи завзяті бої.

Перехід до Кузьмини відбувався по своєму безпечному терені. Від часу акції у цьому селі ворожі війська не квартирували, а льокальні бандити забралися також. Тепер тут мешкали тільки польські селяни.

Рій Чумака ввійшов спокійно до села й почав розпитувати, чи у ньому є якийсь солтис, щоб призначив дві штуки худоби для вояків УПА. Селяни відповіли, що такого немає. Провірившти стайню одного господаря, Чумак переконався, що у цьому, колись багатому господарстві зараз є лише дві корови й мале теля. Польський господар не боявся повстанців, бо, видко, не мав причини, й Чумак нав'язав із ним розмову. Господар витягнув із шухляди велику папушку баґуну й подарував стрільцям, а потім підійшов до шафи, видобув із неї пляшку польської «Зубрівки» й хотів частувати.

Чумак зупинив його:

— Дякую дуже, але ми у службі пити не будемо.

Побачивши напіввідчинену торбу Когута, господар поклав туди пляшку. Когут очима запитував Чумака, що має робити, й Чумак відповів йому коротким «Дякую», зверненим до господаря. Поляк навіть не намагався говорити по-українському, як це робили деякі його фальшиві співвітчизники, почував себе зовсім свобідно, й аж приємно було з ним балакати. Чумак подумав, що якби Польща мала багато таких людей, то наше сусідство з нею виглядало б цілковито інакше, а тоді звернувся до господаря:

— Ну, добре. Я вас сьогодні вважаю солтисом, а ви призначіть мені дві штуки худоби.

— А в мене не берете? — здивувався поляк.

— Якщо немає ніде більше, як у вас, то візьмемо.

— Гаразд, я вам скажу, де можна взяти, але прошу вас відвідати більше хат, щоб той чоловік не знав, хто вас до нього вислав.

— Відвідаємо, — погодився Чумак, не знаючи, чому господар виявляє таку обережність.

— Шоста хата звідси, — поінформував господар. — Цей чоловік має досить багато худоби, але він не тримає її в себе. Його стайня маленька, тому худоба знаходиться у стайні сусіднього виселеного українця.

Подякувавши господареві, рій пішов від хати до хати й переконався, що в кожного селянина худоби є подостатком. Підійшов до хати вказаного «типа», але його вдома не було. Видко втік. На запит, чи можна забрати дві штуки худоби, жінка відчинила

двері до маленької стайні, прибудованої до хати, і провокативно сказала:

— Беріть!

Стайня, де колись стояло, може, дві кози, була порожня.

— Більше худоби не маєте? — запитав Чумак.

— Ні.

— А де ваш чоловік?

— Не знаю!

Рій залишив жінку й пішов до сусіднього господарства. Тут світлиця й сіни були заложені сіном і збіжжям, а у стайні стояло вісім штук худоби. Одна з корів була дуже гарна і кругленька.

— Візьміть шість штук, — наказав Чумак, — і не забудьте забрати цю кругленьку.

Тут прибігла жінка й наробила крику, не дозволяючи брати корів.

— Таж ви перед тим говорили, що можемо брати, а тепер не дозволяєте! Зрештою, навіщо ця балаканина, худоба й так не ваша, бо належить вивезеним українцям! Беріть!

Вперта жінка зняла ще більший галас, і треба було настрашити її розстрілом, щоб відійшла.

Марш із худобою був дуже повільний, а найбільше труднощів справляла ця кругленька корова. Йшла надто ліниво, й цілий час повстанці мусили її пхати або тягти. Минуло півтори години, вже було далеко поза північ, а рій пройшов не більше одного кілометра. Вояки пропонували цю кругленьку залишити, але завзятий і впертий від народження Чумак навіть слухати не хотів. Так посувалися крок за кроком, аж поки яких два кілометри за Кузьминою, на присілку Ляхова, не зійшло сонце. Приглянувшись до корови, стрілець Бук голосно засміявся.

— Чого регочеш! — запитав Чумак.

— А як не реготати? Чи не бачите, що ця ваша кругленька через два дні отелиться!

Зненацька в Кузьмині залунали ворожі постріли. Поляк, який тепер був власником цієї забраної худоби, побачивши повстанців у селі, сів на коня, майнув до Бірчі й повідомив залогу. Ворог, будучи свідомим того, що в селі є тільки мала група упівців, рушив двома сотнями на Кузьмину. Тепер ворожі постріли чулися щораз частіше і ближче. Щоб дістатися до своєї сотні, рій мусив пройти майже шість годин. Перед роєм знаходився малий лісок, і створена ситуація була дуже невигідною та небезпечною.

— Прив'язати чотири корови у стодолі, а дві забрати зі собою й маршувати далі! — наказав Чумак.

Зайшли до ліску, в якому з одного кінця було видно другий, почали плянувати оборону, а на випадок сильної атаки — відступ. Тепер Чумак жалував, чому не взяв лише добрі корови, бо зараз уже доходив би до постою сотні, а так може прийдеться втратити кількох вояків через дурну тільну корову і свій розум.

Ворог уже обстрілював ліс і підійшов до хат. Польські вояки забирали чотири залишені корови й тепер мали клопіт із цією кругленькою, а дві, прив'язані в лісі, ревли на ціле горло.

Обставини вимагали швидкого вирішення. Вихід із ліска через чисте поле до сотні був би безглуздям. Не набагато краще виглядала й оборона — тринадцять вояків проти двох сотень. Стрільці дивилися на Чумака й чекали наказу, а він не виявляв своєї розгублености, але й розв'язки ще не мав. Неспокійні корови зраджували місце постою роя, а ворог сік із кулеметів по лісі, аж листя сипалося, й повільно посувався до нього. Ситуація ставала загрозливою, і треба було приймати бій.

— Вогонь! — на ціле горло крикнув Чумак.

Повстанці лежали за грубими деревами й цільним вогнем змусили ворога відступити за хати. Тут Чумакові прийшла добра думка: ворог напевно не знає, що у цьому лісі не таборує сотня, тому треба дією доказати, що тут є багато війська. Не потрібно нічого нового видумувати, лише згадати перебіг кількох минулих боїв. Чумак звернувся до Смика:

— Біжи краєм лісу й час від часу пускай серію з кулемета. Треба створити враження, що ми маємо їх багато.

Смикові не потрібно було говорити вдруге, і його кулемет заторохкотів по всіх-усюдах. В одному місці був маленький зарослий кущами потік, що доходив майже до хат. Смик скочив у потік, підсунувся до них і пустив несамовиту серію. Це виглядало на наступ, і ворог почав відступати.

Стрілянина втихла. Сонце й годинники сьогодні посувалися дуже поволі. Ще далеко до обіду, а де вечір?

— Цікаво, чи прийде з Бірчі більше ворожих сил? — запитав Ворон про те, про що думала ціла тринадцятка.

Нарешті вже третя година по обіді. Друзі повеселішали, а стрілець Когут заявив, що він сам уже може боронити цей ліс до вечора й не допустити до нього ворогів.

— Лише дайте йому кривого кріса і змініть мокру білизну! — додав Павук.

Після заходу сонця бадьорий рій із двома коровами рушив у дорогу. Долучилися до сотні біля півночі, а звіт про прихід Чу-

мак здав командирові Громенку наступного ранку. Вислухавши його, сотенний голосно засміявся й запитав:

— Чумаче, чи не походите ви, бува, з багацької родини?..

Розділ 19.
ПОЛЮВАННЯ

Минало вже друге літо повоєнної боротьби з ворогом на Закерзонні. Бойовий і моральний настрій сотні був прекрасний. На її терені щораз частіше появлялися ворожі батальйони, але вистачало вислати їм назустріч рій чи чоту, й по малій перепалці ворог відступав за мури Бірчі або Динова, а у своїх звітах рапортував: «Знищено сотні банд УПА».

Щоб не тримати упівських відділів бездіяльними, комусь прийшла думка йти на полювання диких свиней. Тут поле до попису мали «старі равбшіцери», а сотенний почет лише прислухався до того, як плянувалася акція. Головну ролю тепер відігравали один із найстарших упістів у сотні Громенка — Рубаха і стрілець Макар. Правда, Рубаха був дуже відважний у боях, але Макар тією прикметою похвалитися не міг.

Сотня поділилася на дві частини: одна зробила засідку, а друга виганяла «ворога». Не знати, скільки у цьому лісі було диків колись, але зараз підлісні поля були так пориті, що сто коней із плугами не змогли б того зробити.

Макар розставив засідку недалеко потоку, біля якого було багно, й наказав чекати. Незабаром по другій стороні залунали крики виганячів. Засідка очікувала спокійно. Велика частина її складу ніколи не була на полюванні перед тим, і їй та ціла акція виглядала досить смішно. А ще смішніше виглядав у цьому моменті стрілець Макар, який приклякнув за грубим деревом і цілий час до чогось прицілювався, хоч ніде нічого не було видно. Вояки дивилися на нього і, сміючись, жартували:

— Він навіть дика боїться!

Макар підносив палець до уст і тихим «пст ... пст» втихомирював друзів. Раптом спереду почувся страшний шум. Затріщало галуззя, зателепало листя, ломилися кущі. Очевидно, звіри зближалися до засідки, але їх іще ніхто не бачив, бо поле зору між густими корчами й засідкою було невелике.

Та ось дев'ять диків налетіли на засідку з такою неймовірною швидкістю, що на протязі двох-трьох секунд пробігли через неї і зникли в лісі. Ніхто й оком не встиг моргнути, тільки

одинокий Макар вистрілив двічі й забив одного дика перед засідкою, а другого, обернувшись, положив уже за нею.

Всі ті відважні, котрі ще хвилинку тому сміялися з Макара, тепер сиділи на деревах або намагалися видертися на них, а Макар, який волів провадити війну з диками, одразу зробився дуже популярний. Про нього після полювання заговорила ціла сотня.

Один дик важив понад триста кілограмів, але м'ясо його не було добре — відганяло дичиною або, як говорив Макар, «вітром». Він твердив, що м'ясо треба заправити й за кілька тижнів воно буде дуже смачне. Одначе сотенні кухарі мали іншу опінію, і м'яса ніхто не маринував. Макар вирізав дикові два великі закручені ікла, вичистив їх і носив як трофей на пам'ятку.

Вкоротці після цього командири Громенко, Лагідний і Соколенко розпочали якесь плянування, мабуть, акцію на ворожу базу в селі Шляхетській Добрій, а виховник Зорян цілий час «годував» вояцтво ідеями. На протязі останніх днів ним було подано багато матеріялів: короткі історії УВО, ОУН, УГВР, а також Великих Зборів. До них треба додати матеріяли ідеологічні та програмові, а на закінчення політичний огляд.

На одній із перерв Зорян розказував про боротьбу відділів УПА в Коломийщині, Станиславівщині, Стрийщині та Львівщині. Вояцтво «засипало» його питаннями, а наприкінці виступив комендант Петя. Він ізлегка підморгнув до Зубченка й Чумака, а тоді звернувся до Зоряна з питанням, яке в дійсності було коментарем:

— Друже Зорян! Чому ви витрачаєте час на виховні лекції? Чи не бачите, що вояцтво вповні здає собі справу з нашого становища? Кожний добре знає, яка є ситуація і яка наша доля! Вам добре відомо, що в нас немає дезертирства, що всі ми воюємо завзято за честь нації і цим доказуємо нашим ворогам та цілому світові, що боремося за право вільного життя у своїй власній державі. — Очі Петі блиснули, й він заговорив іще завзятіше: — Я думаю, що краще було б друкувати нашу революційну літературу й масово розповсюджувати по безлісних місцевостях і містах, де відділи УПА не мають можливости діяти. Ми мусимо донести ідеї революційно-визвольної боротьби до найдальшої закутини наших земель!

Вояки схвально закивали головами, а політвиховник Зорян був дуже вдоволений. Він бачив, що ця завзята боротьба виховує нову українську людину, людину з міцним «хребтом» і візією на майбутнє. Він бачив, що ідеї, які так гордо несуть мужні

воїни УПА, є сильніші від жорстокої Москви з її кровожерними диктаторами. І хоч тепер майже цілий світ пішов на співпрацю з підступною Москвою, то повстанці мають певність, що тільки ідеї УПА, ідеї українського націоналізму й тільки спільний фронт українського народу з іншими поневоленими народами змінять устрій Східньої Европи. Тоді кожний нарід житиме вільним суверенним життям у власній державі, збудованій на руїнах московської комуно-большевицької імперії!..

А в міжчасі до села Шляхетської Доброї втиснувся ворожий батальйон і почав там окопуватися. Це село розташоване на розлогій рівнині поблизу Сяну, за яким півколом тягнеться великий ліс. Селяни-українці досить багаті й щирі. Ще до війни, — як розказував стрілець Каня із сусіднього села Улючу, — населення було поділене на шляхтичів і простих. Навіть у церкві часто босі, ці шляхтичі стояли окремо по одній стороні й ніколи не змішувалися із простими. Цей звичай колишніх бундючних шляхтичів тепер викликав лише насміхання, бо населення стало свідомим та ідейним.

Ворог окопався півколом. Шанці тяглися від Сяну довкола села і знову вертали до Сяну. За собою ворог мав ріку і брід, яким на випадок великого наступу можна було відступити за Сян. Оборонні позиції ворога мали чудове положення, і здобуття їх вимагало б понесення дошкульних утрат, тож існування ворожої бази у цьому місці могло б дуже перешкодити діям відділів УПА.

Сотенні обсерватори безупинно стежили за ворожими позиціями з лісу, а командир Громенко час від часу виходив на узлісся й дивився на них крізь далековид, а потім робив якісь помітки на карті. Напевно плянував чергову акцію, лише не знати було коли, як і якими силами. Іноді на таку акцію треба було чекати два тижні, а то й довше, бо ясний місяць міг перешкодити їй і послужити ворогові. Тепер місяць сходив біля дванадцятої години, й це потішало ворога, бо хоч півночі освітлював йому передпілля, а це, у свою чергу, зменшувало можливості повстанського наступу.

Громенко хотів цю нагоду використати. До місця акції було недалеко, тож він задумав почати її ввечері й до півночі скінчити. Вже на другий день після обіду прийшов очікуваний наказ, у якому говорилося, що акція розпічнеться ввечері, тому треба було залишити всі дзвінкі та блискучі речі. Подавався збірний пункт і бойова кличка, а на закінчення підкреслювалося, що сьогоднішній підхід сотні до місця акції мусить бути тихіший

ід ходу мишей. Коли сотня переправлятиметься через воду, її е повинна чути навіть риба.

Такий плян атаки багатьом воякам був ясний і виглядав дуже удрим. При добрій конспірації представлялася можливість зайти середину ворожих позицій, а на випадок невдачі треба було б ідступати рікою на ворожий терен. Це створювало аналогію з ольським відділом, який від сотні Хріна втікав на Словаччину, об згодом через її територію дістатися до своєї бази.

Певним було те, що наказ про обережність повстанці вико-ають стовідсотково. При одній думці, що тільки сотня наступатиме на такі великі ворожі сили, до того ще й окопані, поза шкіру проходила дріж, тому відвагу й ризиковність командира роменка можна було подивляти. Дуже часто й повстанці, й еляни говорили, що сотенний має щастя, а в дійсності те щастя заключалося в його військових знаннях і здібностях. Коли йшло про життя його вояків, то ним він дуже дорожив і часто перед акцією говорив:

— Вживати всі можливі засоби охорони й заслони, знищити ворога й вернути живим!

Раннім вечором сотня вже стояла на краю села Улюча, звідки до місця акції було лише кілька кілометрів. Згуртувалася вона поміж трьома хатами. Не знати, наскільки боявся сотенний за своїх друзів і за себе, бо хіба немає у світі вояка, який не мав би більшої чи меншої боязні перед боєм, але він жартував, казав покурити й додавав усім відваги.

— Хлопці! — звернувся командир до вояків. — Сьогодні йдемо на руках і ногах, а в одному місці муситимемо пройти не далі як за десять кроків від ворожого кулемета незауважені...

Вечір був дуже темний. Сотня поки що маршувала берегом Сяну. Тутешнім зв'язковим був місцевий упіст, який бігав по цих берегах від дитинства і знав околицю як свої п'ять пальців. Перед вимаршем він дав такі пояснення:

— На трасі вашого маршу Сян має різну глибину. Йдіть берегом доти, доки чутимете, що він пливе тихо, Коли почуєте шум води, це означатиме, що вода тут плитка, й далі можете йти рікою. В тому місці, де є шумлива вода, до Сяну впадає потік із Доброї, і там починається ворожа оборона, а висота берега становить два метри. Коли перейдете доплив, опинитеся в середині ворожої оборони.

Перший рій чоти Іменного одержав наказ зайняти оборонну лінію, звернену до села, на віддалі двадцяти-тридцяти кроків за доплином і рушив перший. Спочатку йшов берегом, потім по-

чав іти поміж рікою й берегом, часто по дуже похилому березі та по піску, змішаному з камінням. Нарешті почувся шум води. Вже близько до оборонного персня ворога, й кожний подумав про те, що зараз думає залога ворожого кулемета, яка знаходиться на віддалі кількох кроків.

Сотня посувалася дуже поволі. Кожний легенько пробував ногою дно, чи діткнений камінь не ворушиться, тоді ставив цю ногу й те саме робив другою ногою. Половина сотні вже була в колесі ворожої оборони й, зайнявши становища, звернені у сторону села, чекала на решту. Невдовзі вже цілий відділ стояв на краю оборонного ворожого колеса й майже замикав його. Провіривши бойовий стан сотні в розстрільні, сотенний наказав тихо й обережно просуватися до села. Позаду ще було чути легкий шум води, а по боках і спереду в окопах наїзник пильнував передпілля, не знаючи, що через кілька хвилин буде на нього наступ із неочікуваної сторони. За мить сотня вже посувалася пасовиськом і полем, де невикошений іще овес на чорноземі рівнини досягав повстанцям до грудей.

Село знаходилося на віддалі двох сотень кроків. У таке оточення не бажав би потрапити жодний військовий відділ на світі, а тут сотня УПА, після страшних зусиль, добровільно запхалася в саму середину величезної ворожої підкови. Мимоволі кожний подумав про те, що станеться тоді, коли вся кільцева ворожа оборона зверне свій вогонь у цю середину. Проте такий чин був би безуспішним, бо ворог мав шанці поза хатами, а до них уже доходила сотня. Тут і там у селі блимали світла. Фосфоризовані вказівки годинників показували десять хвилин по десятій.

Зненацька довкільну тишу пронизав постріл ворожого стійкового. Відкривши вогонь, сотня вже добігла до перших хат, а ворог, зовсім не зорієнтований у тому, звідки ведеться атака, почав несамовито обстрілювати ліси. Навіть ті його частини, які стаціонували в селі, побігли на позиції. Але сотня вже ввійшла в село, у ворожий табір, де були вози зі зброєю, амуніцією та іншим військовим спорядженням.

Повстанці почали обстрілювати ворога інтенсивним вогнем. Бій тривав не більше півгодини й затих. Ворог утік до села Улючу і в сторону Сяну. Напевно, не всі його вояки потрапили на брід — декому довелося скупатися у глибокій воді...

Так було зліквідовано ще одну ворожу базу і здобуто багато військового майна, причому сотня не мала ані однієї жертви. Як легко і просто пройшла ціла акція! А як вона виглядала вчора, віч-на-віч із десятками кулеметних гнізд ворога?! Що ж мог-

ло подумати його командування, коли цілий батальйон утік із поля бою, залишивши зброю та інший військовий виряд?

Вся Польща знову заговорила про страшні бої з бандерівськими бандами УПА. Тепер вороги чимраз частіше згадували УПА, але слово «повстанська» замінювали на «партизанська». Для боротьби з нею Польща дістала від Сталіна кілька літаків, і вони почали скидати на ліси сотні бомб малого калібру. Вороже командування із кожним днем усе сильніше й сильніше готувалося до знищення упівських відділів та щораз більше натискало на польську підпільну організацію — АК.

Шукаючи поради й допомоги, представники АК все частіше контактувалися з командуванням УПА. У її складі вони бачили загартованих і добре вишколених вояків, тому брали їх як приклад для свого членства.

Про цілковите знищення УПА не було й мови. В це не вірив навіть сам ворог тим більше, що УПА далі була в наступі. Остереження ворогові не нападати на українські села по східній стороні Сяну не помагали, й відділи УПА були змушені часто наступати на ворожі бази за Сяном.

Розділ 20.
ЗАСІДКА

Легенький теплий вітерець гнув вершки дерев Порубського лісу. Трохи нижче, поміж селом Порубами й лісом, доспівав лан жита, і цей вітерець, сягнувши до нього, перетворювався у вітер, нагинав збіжжя величезними хвилями у сторону заходу, причому ці хвилі змінювали колір лану з ясно-зеленого на темно-зелений, неначе хтось малював їх величезною магічною щіткою.

В лісі кипіло повстанське життя. Почет, як звичайно, працював олівцями, а між деревами рої переводили військовий вишкіл. Темою сьогоднішнього вишколу було ведення рукопашних боїв і боїв у місті. Ройовий Ворон, який недавно вернув із другого випуску підстаршинської школи, у своїх вправах застосовував японську методу боротьби джудо. Спосіб цих вправ був дуже цікавий, і до роя Ворона долучилося кілька інших роїв.

У терені було спокійно. Над лісом здіймалися кільканадцять клубків диму, які підхоплював зі собою вітер і гнав на захід. Це ройові кухарі підігрівали обід.

Обсерватори, які стояли на краю лісу, мали перед собою велике поле спостереження. Перед ними, за широким пасмом

двокілометрової рівнини, була ріка Сян, а за нею дорога, на якій зненацька показалися досить великі ворожі з'єднання. Перед рікою наліво видніло спокійне село Володж, а на віддалі кількох кілометрів направо в селі Селиськах переправлявся через Сян багаточисленний ворожий відділ. Дві його сотні набралися такої відваги, що зайшли на край села Порубів, що лежало на віддалі біля двох кілометрів від Селиськ.

Вислухавши звіт одного з обсерваторів, командир Громенко глянув довкола по лісі на зайняті вправами рої і покликав до себе Чумака.

— Друже Чумак, — сказав швидко, — на Поруби прийшло дві сотні польського війська. Зробіть біля мосту засідку й відітніть їм шлях!

Чумак зголосив свій відхід, підійшов до свого роя і через дві хвилини вже маршував із ним на засідку. Таких засідок сотня Громенка робила дуже багато. Деякі переводилися цілим її складом, інші — чотами, але найчастіше в засідках брали участь рої, бо рій міг легше підійти до потрібного місця або відступити від нього, мав кращу можливість маскування, а сила вогню тринадцяти автоматів була вистачальною. Деякі рої мали в засідках величезні успіхи, але рій Чумака ними аж так дуже похвалитися не міг. Остання засідка в Дилягові була майже невдала. Тоді вбили тільки одного бандита і здобули одного кріса. Але сьогодні всі знаки на небі й на землі вказували на те, що засідка матиме успіх, її місце не далі як півкілометра від постою сотні, підхід до мосту зарослим потоком, отже, в разі якоїсь біди, буде добрий відступ.

Ось рій уже в потоці під мостом. Гірський потік був досить глибокий і широкий, але зараз мав мало води. Міст дерев'яний, біля десяти метрів довжини, з обидвох боків дуже добрі позиції, і їх рій зайняв. Спереду тяглася рівна дорога, із правої сторони був лан жита, а дещо вище, паралельно з ланом і дорогою, тягнувся ліс, у якому таборувала сотня. По лівій стороні дороги, на віддалі ста кроків, починалися хати, між якими час від часу лунали постріли.

Чумак замислився. Не знати, як довго доведеться чекати на ворога. Він недавно ввійшов до села й може вертатися аж під вечір. Чи не спровокувати його? Ця думка Чумакові здавалася доброю, і він дав наказ:

— Смиче, ти добре на все вважай! Ти, Буче, триматимеш зв'язок помежи мною й роєм, а я піду на розвідку.

Рів між дорогою й ланом був досить глибокий, і ним Чумак посувався в напрямі села, а Бук у тому ж самому рові займав

необхідну позицію між роєм і Чумаком, який повільно віддалявся. Вправним стрибком Чумак перескочив через дорогу і став за деревом біля стодоли. Із-за рогу стодоли вийшла перелякана старша жінка. Побачивши Чумака, вона ще більше зблідла й замахала тремтячими руками, мовби хотіла відіпхати повстанця від небезпеки. Та, замість відступити, Чумак підбіг до жінки, заглянув із-за рогу на подвір'я й остовпів. Там було повно ворожого війська, а совєтський старшина щось викрикував до нього московською мовою. Чумак не здивувався. В той час польська держава носила свою назву тільки для пропаганди назовні в ООН і для польського населення, а насправді знаходилася під московською окупацією. Військом командували москалі, кінцева літера прізвищ яких часто була змінювана на «і».

Ворог провірив три перші хати, виставив сильні застави на шляху, що вів на Ясенів, й, очевидно, мав намір посуватися далі в село. Обдумуючи ситуацію, Чумак не міг вирішити того, що має робити, а налякана жінка тягла його за полу й шепотом говорила:

— Втікайте, бо згинете! Не бачите скільки їх тут є?.. В Чумака з'явилася думка пустити автоматну чергу по ворожому збіговиську, але він здавав собі справу з того, що рій не матиме змоги йому допомогти, і здобуття зброї та амуніції стане неможливою річчю. Але саме в цю мить прийшло щось неочікуване. Коли рій біля мосту зробив засідку і скерував свою увагу в сторону села, щоб зустріти ворога вогнем тоді, коли він вертатиметься, він був приготований на це. Але несподівано ззаду над'їхала ще одна ворожа частина й уже була близько мосту на закруті із села Селиськ. Повстанці обстріляли її і затримали, але поляки залягли по ровах і відповіли вогнем. Перебігаючи на другий бік потоку, Смик забруднив замок кулемета, він при першій же серії затявся, і рій почав потоком відступати до лісу.

На перший постріл біля мосту ворог за хатами зчинив крик: «бандєрофце!». Чумак сипнув на нього серію з автомата і, зробивши кілька великих стрибків, опинився в рові за дорогою, Бук також відступив, а до мосту вже посувалася ворожа лава й вела сильний вогонь. Доступ до потоку, щоб ними відступити, був неможливий, а тут, почувши своїх біля мосту, ворог відважно повів наступ із села.

Для Чумака не було виходу. Він вискочив із рову і, пригнувшись, майнув житом до лісу. Жито було високе й виявляло кожний рух Чумака, на рух збіжжя звернув увагу ворог і посіяв по ньому кулями. Чумак приліг у борозні, вкритий стятим колос-

сям і стеблами. Йому пригадався вишкіл: «стрибок управо — два вліво». Такими зигзагами він скакав по житі, наближаючись до лісу. Ворог уже біг крізь лан, але сотня Громенка заявила йому, що до лісу йти не можна. Чумак опинився між двома вогнями, але біг далі. Щось шарпнуло мазепинкою, щось запекло під поясом, та Чумак не зважав на ніщо, поки не дістався до лісу. А ворог, почувши сильний вогонь із лісу, відступив до Селиськ, щоб пізніше відійти за Сян.

Чумак іще довго не міг зловити віддиху. Він узяв від кухаря ферфляшу з водою, напився трохи, а решту вилив собі на голову. Тоді встав, повісив автомата на ліву руку й пішов звітувати командирові. Звітувати, але що? Підійшов до почту, став на струнко, підніс руку до дашка й не говорив нічого.

Сотенний по хвилині сказав із докором:

— Щастя, що людей не втратили! Тепер ідіть відпочивати, а на майбутнє пам'ятайте, що командири на розвідку не ходять!

Ввечері сотня зайшла до села на квартири. Після вечері Чумак подався до тієї хати, біля якої стояв сьогодні під час засідки. Тепер господиня вже не була перестрашена й весело сказала:

— Але ви, друже, мали щастя!

— Зовсім ні, — жартував Чумак, — дивіться, як вони мені мазепинку подерли! — І показав діру в шапці.

— А знаєте, що ви трьох поранили?

— Та де? А вбитих не було?

— Ні. Один поранений навіть кріса залишив, і я його кинула у грядку.

— Добре зробили, господине, — похвалив Чумак, а сам подумав: «Дві засідки підряд. Там кріс, і тут кріс. А най то шляк трафить!..»

Та на цьому справа не скінчилася. Через кілька днів у денному наказі бунчужний Соколенко прочитав, що рій Чумака має відійти в інший терен для виконання особливого завдання.

«Чумаківці» стрепенулися. Що ж, кожної хвилини вони були готові на «прогулянку» в будь-яку сторону. Під час вечері стрілець Когут висловив припущення, що треба буде йти знову по ту кругленьку корову.

— Ой, ні, — заперечив стрілець Павук. — Зрештою, вона вже не є кругленькою. Після слів бунчужного виглядає, що нам стелитиметься дальша дорога. Може, навіть до Криму — на пляжу.

— Тебе там бракує, сафандуло, — зміряв зневажливим поглядом Павука Когут. — Якого дідька потаскаєшся на пляжу, як плавати не вмієш?..

Чумак прислухався до жартів, але вістка про виконання особливого завдання його дуже зацікавила. Вбрав мазепинку, підчистив чоботи й пішов до квартири почту. Зголосивши свій прихід, зняв шапку й сів біля стрільця Перця, який займався зшиванням командирового мапника. Громенко склеював мапи, Лагідний щось писав, бунчужний чесав свою гарну бороду, а Байда ходив замислено по кімнаті.

— Друже Чумак, я зараз буду з вами, — перепросив командир Громенко.

— Тим часом до Чумака звернувся командир Байда й запитав:

— Як далеко ви вже бували у світі?

«Еге, тут щось клюється!» — подумав Чумак і на запит відповів запитом: — Ви маєте на увазі ті часи, коли я був «цивіляком»?

— Так.

— У Варшаві, Кракові, Ченстохові, Львові, Перемишлі й Сяноку, — наче із книжки прочитав Чумак і додав: — А чому питаєте про це?

До розмови вмішався командир Громенко:

— Друже Чумак! Командир Рен просить мене, щоб я вислав йому два рої добрих будівельників на Хрещату для виконання спеціяльних завдань. Не знаю, навіщо ці будівельники йому потрібні, але вірю, що з покладеного на вас завдання ви зумієте вив'язатися. Завтра вранці відходите. До вас призначено ще один рій із сотні Крилача. Естафету до командира Рена вам уранці передасть бунчужний, а також повідомить про зв'язок і кличку. Майте на увазі, що ви можете бути у відсутності на протязі кількох місяців, тому провірте зброю, амуніцію, взуття й білизну, візьміть зі собою бандажі, ліки та всі інші необхідні речі.

Карту Сяніччини одержите від бунчужного теж. Будьте обережні й пильнуйте друзів. Бажаю успіхів!

— Дякую, — виструнчився Чумак, потис командирові руку і зголосив свій відхід.

Стрілець Когут запитав Чумака:

— Куди? До Кузьмини?

— О, ні, брате, трохи далі!

Повстанці не питали більше нічого, але видно було по них, що пашіли цікавістю. Чумак почав:

— Друзі! Чує мій ніс, що ця прогулянка не буде дуже весела. Йдемо щось будувати в терен Рена. Більше нічого не знаю. Прошу провірити зброю, амуніцію, чоботи, білизну й бандажі. А потім ідіть спати, бо завтра в дорогу. — Він також звернувся до

кухаря: — Підіть до господаря, щоб вам приділив більше м'
на «залізну порцію».

Раненько рій уже стояв готовий до вимаршу. Кухар мав
плечах великий баняк — ройову кухню. До «чумаківців» дс
чився рій сотні Крилача з ройовим Шулікою. Шуліці вже ми
двадцять один рік, але він виглядав на вісімнадцять завдяки св
му дитячому обличчю, хоч говорили, що в бою проявляв дос
велику відвагу. Повстанці Шулікового роя були здорові й сил
але озброєні дещо легше: два автомати й кулемет, а решта кр
Вони пройшли багато менше боїв, як вояки сотні Громенка
уже перші дні дискусії виявили, що вояки сотні Громенка ст
ляться дещо скептично до друзів із сотні Крилача.

Чота, яка тепер складалася із двадцяти восьми вояків, м
шувала через Улюч, недавно окуповану Добру й повз Тиряву
захід. За Тирявою, в лісі над Сяном, її застала ніч. Кухар пер
варив воду, додав до неї ще попередньо зварене м'ясо, й ко
ному смакувала добра юшка та шматок м'ясива.

Десь у долині чувся спів, і лунали звуки гітари. За кількад
сят кроків від місця таборування була велика скеля, а за не
глибоко внизу шумів Сян, оточуючи півколом невелике місте
ко Мриголод. У ньому колись жило багато українців, але теп
лишилися самі полякі. І хоч із цього лісу, здавалося б, мож
було кинути каменем до містечка, відділи УПА сюди не заход
ли, бо берег був надто високий на великій довжині, й униз
нього можна було спуститися тільки на шнурові. Але й тоді то
хто спустився, опинився б по середині глибокої ріки, яка у цьо
му місці вже від віків безперервно воює із гранітними скелям

Сівши на скелі, Чумак і Смик дивилися у страшну прірву.

— Як далеко буде до води? — по хвилині мовчанки запита
Смик.

— Понад п'ятдесят метрів, — відповів Чумак, а потім дс
дав: — Ця скеля виглядає дуже гарно від сторони містечка.
був у ньому кілька років тому.

Відповів і заслухався у звуки гітари, на якій хтось грав униз
біля ріки. Не знати, що зараз думав Смик, але Чумакові бренькі
гітарних струн дражнив душу і зроджував далекі спомини. Ві
пригадав собі стільки приємних хвилин, проведених над оцим са
мим Сяном спочатку в Динові, а відтак у Перемишлі. Той самий
Сян, але які різні обставини!.. І перед очима виріс образ незабут
ньої Наталочки, яка колись грала на гітарі в Перемишлі на Знесін
ню мелодію «Взяв би я бандуру»... І попливли згадки. Рідна хата..
Тепла вечеря... Чиста постіль... Дівчата... Хлопці... Забави...

Чумак стрепенувся, кинув недокурок зі скелі вниз і пішов до друзів. Запитав, чи змінені стійки, а потім поклався спати. Гітара за Сяном уже давно втихла, а її звуки й тієї, з Перемишля, ще довго бриніли Чумакові у сні.

Смик хропів давним-давно.

Коли ранком рушили в дальшу дорогу, недалеко гримнуло кілька пострілів. Чумак зарядив денне таборування в густому лісі, і щойно ввечері чота продовжувала марш попри Тиряву, а потім Голичку Ракову. День перебула на горі в лісі біля Пашови, а вночі перейшла залізничний шлях і Сян коло села Постолова. Вода в ріці була досить глибока, до того ж дуже рвучка, і треба було держатися за руки, щоб когось не пірвала зі собою. Після переправи всі вояки були мокрі. Правда, тут були інші броди, як інформував зв'язковий, але цей набагато безпечніший.

Чумак був замислений і цілий час мав діловито-зосереджене обличчя. Коли ще кілька днів тому він мало звертав уваги на небезпеку, то тепер цілковито змінився. Адже ніс на собі далеко більшу відповідальність, мусив дбати про все, всім журитися, і про все пам'ятати. Вояки тільки зиркали на свого командира — напевно помітили цю зміну також.

Уже поза рікою, замість відпочивати, чота продовжувала марш. Мокрі однострої мусили висихати в дорозі. Траса маршу проходила поміж Ліськом і Загір'ям, тобто двома додатковими Бірчами. Ще дві лишалося на півдні — Балигород й Тісна, куди чота тепер простувала.

Схід сонця застав її на горі Гочев, розташованій на віддалі кількох кілометрів від Бібрки, де вона й отаборилася. Повстанці розпалили вогонь, уживаючи сухих патиків, щоб не було багато диму, з'їли останню залізну порцію, висушили добре уніформи й поклалися спати. Десь біля обіду їх збудив літак, що кружляв над лісом.

Чумак виліз на дерево й через далековид оглядав терен. Відтак вийняв із мапника карту й дивився то на неї, то на просторий ліс. Тут і там було чути кулеметний вогонь, а за Балигородом десь біля Душатина розривалися артилерійські стрільна. Але Чумак зліз із дерева веселий.

— Тут, браття, можна погуляти! — відмітив задоволено. — Це вам не перемиські гайочки. Тут такі лісові масиви, що куди!

Перед вечором чота маршувала далі в напрямі Стежниці. Там вояки поїли картопляної юшки з вівсяними паляницями, а потім у лісі два дні чекали на теренового господарчого, до якого мали зв'язок. Рання осінь була чудова, й вони опалювалися на

галявині. Настрій у всіх був бадьорий, лише стрілець Когут цілий час кривився й нарікав, кажучи:

— Я йду назад у Перемищину, бо мій шлунок є заделікатний до вівсяних паляниць.

Як звичайно, Павук не витримав.

— А варений ячмінь тобі вдома не шкодив? — запитав уїдливо.

Когут хотів щось відповісти, але саме в цю мить із недалекого потоку донісся стук якихось бляшанок. Бук пішов на перевірку й, вернувшись, повідомив, що там якась «дама» жене самогон, але навіть покуштувати не дала.

В Павука одразу «заболів» шлунок.

— Я піду туди, може, вона дасть мені цих ліків, — заявив він.

— Ти хворий на голову, й тобі алькоголю не можна питати, — всадив йому шпильку Когут, — то, власне, я розхворівся від тієї паляниці й конечно мушу підлікувати свій шлунок.

— Дідько тебе не вхопить, — віддячився йому Павук. — Твій шлунок як у вола!

За ліками пішли Чумак і Смик. Пройшовши кільканадцять кроків, побачили, як на березі досить великого потічка, настільки заростого зеленню, що й неба не можна було побачити, сиділа на колоді старша жінка й підкидала під машинерію для виробу самогону сухі гілки. З покручених рурок, які переходили через холодну воду, дзюркотіла рідина. Жінка була досить дрібного росту і трохи кульгала на одну ногу. В очі їй зайшов дим, і вона з великим трудом доливала до діжки велике відро води. Ціла ця «фабрика» разом із «фабрикантко́ю» виглядала дуже мізерно.

— Добрий день, господине! — привіталися друзі, оглядаючи критичним оком устаткування.

Жінка відповіла чемно й напевно знала своїх льокальних повстанців, бо запитала:

— Чи здалеку прийшли?

— Шмат дороги чималий, — відповів Чумак і, звернувши увагу на гарну й чисту українську мову жінки, подумав, що вона аж ніяк не може бути лемкинею.

Тим часом Смик, дбайливо оглянувши всю машинерію, підійшов до бочки й побачив, що вона майже повна. Жінка вимила в потоці два великі кухлі, до них влила самогону й подала друзям.

— Пийте на здоров'я! — й одразу попередила: — Але вважайте, бо дуже сильна!

Смик подивився трохи скоса на «скупу» жінку й одним хлипком потягнув самогону. Одразу закашлявся, заплакався й

не міг вимовити навіть слова. Жінка й Чумак розсміялися, а останній сказав:

— Пані добродійко! Здається мені, що ви до цього підприємства не підходите.

— Чому ні? — знову засміялася вона. — Революціонерка повинна пристосовуватися до всяких обставин!

Чумак одразу зрозумів, у чому справа й запитав:

— Це для санітарного відділу?

— Так. Два рази перегнана, й вийшов майже чистий спирт. Чумак до своєї порції брався дуже поволі.

— Дайте баклажку, — сказала жінка, — наллю і для ваших друзів одноразівки.

Вернулися до відділу з «ліками». Але Чумак почав нетерпеливитися. Вже давно минув полудень, а господарчого як не було, так і не було. Повстанці голодні, кухарі не мають що варити. Коли б знаття, куди йти далі, то тут нема чого чекати. Але, власне, на цьому місці мав бути виділений харч і поданий дальший зв'язок.

Щойно перед вечором до постою чоти прийшла якась жінка з чоловіком у цивільному одязі, але із крісом на плечі. Жінка мала на собі беретку і плащ, була вище середнього росту й повненька, халяви чобіт обтискали її досить грубі, але гарні литки. З-під розіп'ятого плаща виглядав у малій кобурі бельгійський пістоль. Вона кудись післала «цивіля» із крісом, а сама почала розпитувати:

— Як почуваєтесь? Чи дуже змучені? Що нового в Перемишлі?

Не відповівши на жодне з її питань, Чумак накинувся на жінку з докорами:

— Що ж то за порядки у вас? Я два дні чекаю з людьми, й раптом ні зв'язку, ані харчів! Коли це все буде?

— Друже, ви мені пробачте. Вина по моїй стороні. Я називаюся Христя, надрайонова господарниця, й дуже перепрошую вас за спізнення.

Чумак волів би був дістати ляпаса. Ніколи не сподівався, що скритикує цілу районову господарку, перед особою, яка цю справу очолює.

Побачивши його розгублений стан, жінка злегка усміхнулася і сказала:

— Не журіться, друже. Критика часами дуже потрібна.

— Але у вас тут справжня революція, й то цікава: жінки женуть самогон, жінки займають господарські пости, — вже жартував Чумак.

— А ви хотіли б, щоб жінки воювали, а мужчини гнали самогон? — відтяла йому жінка.

На галявині з'явилося ще двох озброєних чоловіків. Один ніс у міху вівсяні паляниці, а другий вів здоровенного барана. Кухарі з допомогою цілої чоти негайно взялися за готування вечері.

Провідниця Христя, яка виглядала на двадцятишести-семилітню й колись студіювала у Кракові, одразу стала «душею» чоти. Під час вечері, обгризаючи кістку, вона жартувала з повстанцями, оповідала різні смішні історії та переказувала ті розмови між поляками про УПА, які вона чула недавно в потязі до Кракова. Своїм способом оповідання доводила розсміяних повстанців до сліз, і з кожною хвилиною ставала цікавіша та приємніша.

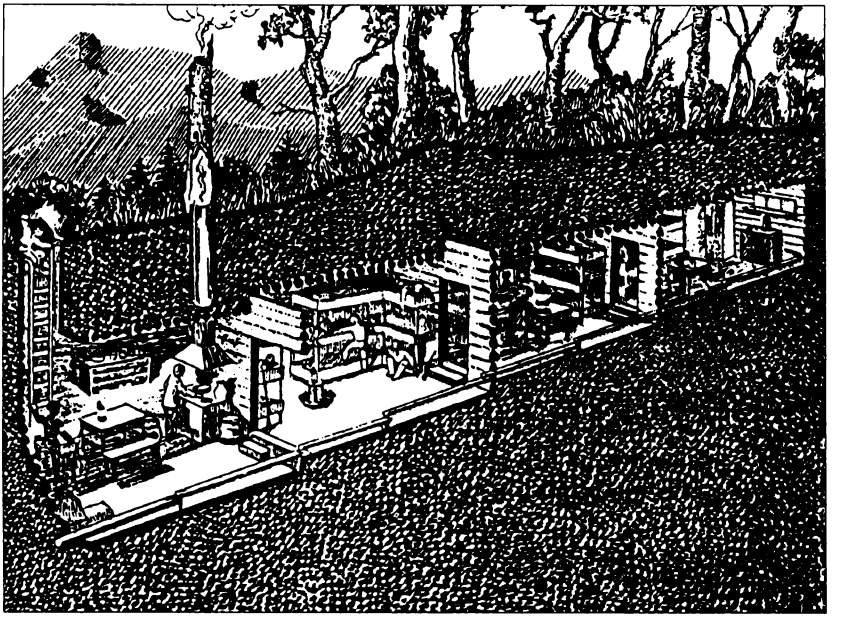
— Подруго Христе! Нам усім, а мені зокрема, було дуже приємно зустрітися з вами, й вірю, що колись ми стрінемося знову! — сказав на прощання Чумак, салютуючи провідниці.

Розділ 21.
ШПИТАЛЬ НА ХРЕЩАТІЙ

Дальший шлях до командира Рена вів на Хрещату, а зв'язковим був озброєний цивіліст. Біля півночі чота перейшла шосе Белигород-Тісна, заглибилася на кілька кілометрів у ліс і заночувала. Це був початок масиву Хрещатських лісів. На другий день, простуючи в західному напрямі, вона дійшла до цілковито виселеного села, яке врізалося у згаданий масив. Називалося воно Лубни, й тільки остання літера різнила його назву від назви рідного Чумакового села. Все світило пусткою, сільська дорога заросла густою травою й кущиками, а довкільні поля тепер «обробляли» дикі свині...

Маршуючи далі через ліс, чота дійшла до другого подібного села Рябого, яке мало всього біля сорок хат і маленьку гарну церковцю. Чумак подивився з лісу через далековид на село й побачив там вози, коні та декілька осіб. Коли ж зв'язковий сказав, що українців із Рябого поляки вивезли ще в минулому році, й там нікого не може бути, то Чумак насторожився. Хто ж тоді є в селі? В Перемищині до малих лісів поляки не заходили силою, меншою від батальйону, а тут під самою Хрещатою видно зовсім нечисленну групу. Тут щось не в порядку!

— Пішли в село! — наказав Чумак.

Підземний шпиталь-бункер на горі Хрещатій,
збудований чотою Юрія Борця-Чумака 1946 р.

Розстрільнею чота підходила до села. Зауваживши її, вороги вистрілили кілька разів і почали втікати. Повстанці здобули село майже без бою, але те, що біля двадцяти ворожих вояків утікало до поблизького лісу, цілковито здезорієнтувало Чумака. Якийсь внутрішній голос підказував йому забрати військові коні і якнайшвидше шукати укриття в лісі. Він дав наказ:

— Швиденько забрати коні й у бойовому порядку відступати до лісу!

Ройовий Шуліка й кілька стрільців миттю випрягли з військових возів коні і разом із запрягом відвели на доріжку. Забравши шість пар важких військових коней, повстанці, дуже задоволені своїми здобутками, рушили до лісу. Але одночасно з цим вони були напружені і чуйні, бо мали певність, що, крім тих кількадцяти вояків із возами, десь поблизу мусить перебувати велика військова частина ворога.

Чота йшла доріжкою, що вела попри потік у глибокій балці. До лісу лишилося ще із двісті кроків. Але якраз ізвідти, куди повстанці прямували, посипалися ворожі постріли, й у чоті виникло хвилеве замішання.

— Вогонь! І бігом до лісу! — рикнув Чумак.

Повстанці мали щастя, бо доріжка звертала до потоку, а за маленьким містком уже починався густий ліс. Смик й амуніцій-

ний Каня бігли останні. Нарешті всі опинилися в лісі, й лише коні, залишені упівцями та перелякані стріляниною, ганяли по полю.

— Дякувати Богові, — сказав захеканий Чумак, — що ця доріжка звернула до лісу!

— А ворог дурний, мов ціп, що її не загородив! — додав Каня.

Маршуючи в бойовому поготівлі й дуже обережно, чота прийшла до села Волі Мигової, а ввечері інший зв'язковий завів Чумака до командира Рена. Його Чумак бачив минулого року, коли він відвідував підстаршинську школу. Зараз командир Рен дещо постарів, і навіть голос у нього трохи змінився. Зголосивши свій прихід, Чумак склав звіт також і про сьогоднішній бій.

— Ех, ви, перемиська батярня! — змружив очі командир Рен. — Щастя, що не втратили людей! — Він розпитав про стан чоти, а тоді продовжував: — На протязі кількох останніх днів ми мали тут велику ворожу облаву. Командир Хрін за той час звів успішний бій із ворогом біля Буківська, й зараз ворожі сили туди підходять. Скоро матимемо докладні інформації про все, і якщо терен буде спокійний, ви підете із другом Мироном будувати шпиталь. Під час праці заховуйте максимальну обережність і не пускайте друзів до сіл!

Попрощавшись із Чумаком і Мироном, він відійшов у супроводі своєї охорони.

Розвідка донесла добру вістку, що ворог залишив ці терени, й чота, повечерявши в селі Волі Миговій, відійшла на призначене місце. Всі спали на досить грубому матраці з листя, біля маленького, але дуже шумкого потічка, який, стікаючи з високої гори, творив цілу низку водоспадів. Повстанців збудило тепле осіннє сонце, що пробилося крізь конарі дерев.

Мирон із санітарного відділу стояв із Чумаком на другому боці потоку, показував жестом руки в усіх напрямках і щось оповідав. Потім обидва розглядали якісь рисунки, й Чумак водив пальцем по папері, а палець Мирона вказував то на горішню, то на долішню течію потоку.

Обуджена чота милася в потічній воді, а деякі повстанці навіть голилися, хоч добре знали, що на протязі двох місяців не побачать жодної дівчини. Стрілець Скупий — так називався чотовий кухар — уставляв баняки біля потоку, під розлогим деревом, а призначений до помочі йому вояк маскував кухню гілляками. Галан — зв'язковий поміж господарчим відділом, Мироном і Чумаком — пішов із ройовим Шулікою й кількома повстанцями на постачальний пункт. Сюди в густі кущі були довезені харчі і знаряддя, а звідси їх носили до місця постою чоти.

Невдоволений стрілець Бук поклав на землю кілька лопат, потім єхидно сказав до Чумака:

– Що це? Робочий батальйон?.. Невже для цього треба було стягати людей аж із Перемишля?..

Після сніданку Чумак зробив збірку. Він уповні здавав собі справу із важких завдань, які покладалися на чоту, але не знав, звідки має почати. Чи давати без ніяких пояснень, чи перед тим пояснити причину їхньої присутности тут?.. Осторонь на палатці лежало кілька вівсяних паляниць, які в цих сторонах називали хлібами, а біля них досить велика кількість джаганів, лопат і сокир. Повстанці зиркали то на ці «хлібини», то на знаряддя, то на Чумака.

Перший відізвався Когут:

– Друже командир! Для цієї акції не шукайте гарних слів, а доброго нагая!..

Всі засміялися, а найголосніше розреготався Мирон. Чумак же далі роздумував над тим, що має сказати воякам. Багато з них уже мали за собою чотири роки служби при УПА, і підхід до них, як до новаків, був би помилковий, а то й неправильний. Про ідею говорити їм немає потреби, бо це такі хлопці, котрі у випадку поранення дострілять себе, щоб не потрапити до рук ворога й під тортурами не зрадити друзів. Укінці Чумак щось вирішив, наказав сісти й закурити, а тоді почав:

– Друзі! Вислання нашої чоти на віддаль понад сто кілометрів для будови цього шпиталя було подумане із причин конспірації. Ми мали ввійти сюди із зав'язаними очима, а після закінчення будови так само відійти. Але вчорашня ворожа облава все змінила. Тому не старайтеся запам'ятати це місце й пам'ятайте, що підбір нашої групи доказує про велике довір'я до нас. Тут перебуватимемо щонайменше два місяці, й упродовж цього часу нікому не можна буде виходити з табору без мого відома. Працюватимемо всі по черзі. На випадок переходу льокальних частин УПА всі стійкові мусять сховатися в кущах. Тримайте добру конспірацію й не розкидайте ніде паперів чи недопалків. Придбайте сухих дров для кухні, щоб не було диму. Дальші накази будете чути кожного ранку після молитви. Сьогоднішнім завданням є спорудження якоїсь колиби для нашого вжитку та забезпечення кухні. Чи є запитання?..

Гумору в повстанців не бракувало ніколи, тож Павук зараз же запитав, чи можна дістати кілька днів відпустки, а Когут хотів до джагана пару рукавиць, бо, мовляв, його руки заделікатні до такої праці.

Зрозумівши жарти друзів, Чумак усміхнувся, відійшов набік і почав переглядати пляни будови.

На другий день чотири стійкові вартували довкола табору, а в його середині йшла завзята праця. Зробили виміри на дві великі кімнати, кухню, магазин і туалет. Одна кімната мала вимір 7х9 метрів, друга — 6х5, третя — 4х3, а для туалету призначалося місце недалеко потоку. Велику увагу звернули на маскування, використовуючи для цієї мети поблизькі дерева, пні, корчі, сухе листя тощо.

Одні копали землю, другі носили з виселеного села Лубень бальки, а відпочинок фактично був лише на стійці. Один раз на тиждень господарський відділ привозив харчі й інші потрібні речі, лишаючи їх між кущами й не знаючи, для кого вони призначені. Важка і клопітлива праця тривала дванадцять годин щодня. Гору розкопали й вивезли з неї вниз, до потоку, сотні кубометрів землі, поки не дійшли до каменю, й то дуже твердого. Його розбивали молотами та залізними клинами. Від цієї праці воякам аж шкіра позлазила з рук, а стан погіршувався з кожним днем. До того ж почав падати дощ. Військові уніформи подерлися, підошви від чобіт повідпадали. Більшість повстанців запустила бороди, а Когут твердив, що воші з'їли йому ковнір. Коли б їхні друзі із сотні Громенка тепер їх побачили, то напевно не пізнали б. Колись у Перемищині ці вояки голилися майже щодня і чистили чоботи й однострої. Там ніколи не бракувало на них ґудзика, а тут не залишилося ані одного.

Котрогось дня будівельники підпирали бальками стіну, й цю працю перервав обід. Кожний дістав мисочку юшки із м'яким, напівзіпсованим замаринованим м'ясом, і всі їли мовчки, аж тут сипнув дощ. Чумак виділив шістьох вояків і наказав їм підперти стіну сильніше, щоб мокра земля часом не зсунулася й не зіпсувала будови. Між цією шісткою був призначений стрілець Бук.

— Я не піду, — раптом заявив він.

— Що ви сказали? — здивовано звів брови Чумак. Із такою заявою він в УПА зустрівся вперше.

— Я не піду! — ще раз підкреслив Бук.

— Чи ви свідомі того, що говорите? — різко спитав Чумак і ще раз повторив наказ.

— Я йшов добровільцем до УПА, а не до концентраку! — відрубав Бук.

Він був, може, найбільше заслуженим вояком з-поміж цілої групи, одначе за невиконання наказу його чекав польовий суд. І все ж таки Бук відмовився йти. А дощ уже лив мов із відра,

падав на велике дерево, збиваючи із нього напівпожовкле листя, протікав через дах колиби, і великі краплі, трапивши на вогонь, перетворювалися в пару.

Решта вояків не відмовлялася, але до роботи поки що не йшла, дивилася, що буде далі.

Чумак нахмурив брови. Відмова послуху в упівських формаціях була річчю навіть не до подумання, але цей випадок у таких специфічних обставинах треба було взяти до уваги й вирішити розсудливо. В Бука цілковито подерті чоботи, всі мокрі до нитки, й видко, що кожному навіть життя не миле. Але, із другої сторони, послаблення дисципліни, та ще при виконанні особливого завдання, означало анархію.

Подумавши якийсь час і не знайшовши розв'язки, Чумак вліз в яму, до коліна в воду, й почав відносити важкий бальок сам. Він закрив очі, спер свої руки на коліна, що тряслися від важкого тягару, й, підставивши плечі, кожним нам'яттям м'язів повільно посував бальок догори. Ще лишалася віддаль біля одного метра, як раптом хтось підняв цього балька наче перце й положив на призначене місце.

Обернувшись, Чумак побачив при праці всіх. Навіть кухар залишив кухню й лопатою розкопував рів, випускаючи воду з великої викопаної ями. Чумак дивився на знайомі обличчя, але тепер усі вони мали болотистий колір, так що важко було когонебудь розпізнати. Когут пірнув із головою в сіру юшку в одному куті глибше викопаної ями й, вилізши з неї, виглядав наче котлета перед смаженням, що викликало загальний сміх.

Увечері прийшов Галан і приніс деякі новини. Повстанці розпалили дві великі ватри й убрані лише у плащі сушили випрані у брудній воді потоку уніформи, білизну й чоботи. Когут був щасливий і заявив, що сьогодні витопив усі свої воші.

Павук звернувся до Галана й запитав:

— А що там «ОБГ» повідомляє?

— «ОБГ»? Яка ж це установа? — здивовано видивився на нього Галан.

— Хіба не знаєте? — Здивувався Павук і собі. — «Одна Баба Говорила»!

— Це не «ОБГ», а точні вістки, — пересміявшись, продовжував Галан. — Курінь Байди здобув Динів, і в Польщі знову зчинився великий шум, бо відділ УПА відважився на здобуття ще однієї бази, розташованої у ворожому терені.

— О, бачите! — аж підскочив Бук. — Там роблять війну, а ми діри в Карпатах риємо!

Не звертаючи уваги на його репліку, Галан оповідав далі:

— Не знати ще, які є жертви, але здобуття Цинова — це великий успіх. Наступ був добре підготовлений. Наші висадили в повітря всі довкільні мости й перервали телеграфічні дроти, а щонайважливіше — забрали два вози ліків, мимо того, що Динів обороняло два ворожі батальйони.

— Шкода, що нас там не було, — промовив Чумак і замислився. Адже в Динові йому довелося прожити кілька років.

— А певно, що шкода, — підтвердив Когут. — Там була б змога зорганізувати собі якісь штани, а тут навіть латки нема де дістати.

— Ходив ти у «срібних» із мішка до двадцятки, то можеш і далі ходити, — додав Павук.

Увечері після молитви в денному наказі стрільця Бука покарали чотиригодинною стійкою за невиконання наказу. Пізніше при вогні Бук запитав Чумака:

— Чи зголосите мене до карного звіту?

— Навіщо? Ви вже покарані.

Дощ перестав, одначе слабе осіннє сонце висушувало болото дуже поволі, а ще повільніше посувалася вперед будова шпиталя. Нарешті одна кімната була накрита метровим шаром землі. Над нею поставили високу дупласту ялицю, що служила за комин. Із гірського потоку допровадили рурами попід землю воду, а відплив її через три кімнати й туалету був дуже зручно каналізований. Маючи практику в будуванні бункерів, а до того перебуваючи раніше в підземному шпиталі, Чумак хотів спорудити цей шпиталь якнайвигідніше.

Одного дня до нескінченої ще цілком кімнати принесли трьох поранених, а з ними прийшла медсестра Зірка й санітар. Чумакові стало досить дивно, як тут можна було приміщувати людей. Адже на випадок облави їх треба обороняти. Під цим оглядом Перемищина, а особливо терен сотні Громенка мав куди краще забезпечення, бо посідав десятки готових бункерів.

Тим часом відділ Хріна і Стаха, яким зараз командував Хрін, зводив майже щодня великі бої, і про нього вороги говорили найбільше. З посиленням інтенсивности боротьби збільшилася кількість поранених, і до нескінченого шпиталю знову привезли трьох. А зараз же після цього одержали вістки, що на цей ліс іде облава. Санітар зарядив перевезти поранених у терен Трикутника, до села Кривого. На місце будови привели двоє коней, і з допомогою будівельної чоти розпочалося транспортування.

Тяжче ранені їхали на конях, легше раненим допомагали повстанці йти, а одного треба було нести на ношах.

Перейшли обережно шосе Балигород-Тісна — місцевість, у якій командування УПА заборонило вести будь-які акції, і невдовзі доставили поранених на місце призначення. Цього ж самого дня чота поверталася до своєї колиби, й на одному коні їхав ройовий Шуліка. Недалеко Тісної, де перехід мусив бути якнайбільше конспіративним, раптом пролунав постріл, і то в самій середині чоти.

Стримавши марш, Чумак побіг уздовж стрілецького рядка, й побачив таке, чого ніколи не сподівався бачити. Кінь, на якому їхав Шуліка, спотикнувся, й коли ройовий падав із коня, вистрілив його незабезпечений автомат, а куля пройшла коневі наскрізь через карк. Переляканий Шуліка досить голосно кричав:

— Дайте бандаж! Дайте бандаж!..

Кінь стояв на місці й важко дихав, а через діри з обидвох сторін виприскувала водограями кров. Чумак узяв його за вуздечку й повів у кущі. Зробивши кілька кроків, кінь звалився на землю, а Чумак вийняв пістоль і його дострілив. На Шуліку тільки подивився з докором.

До закінчення шпиталю лишилося кілька днів, і вояків уже не треба було підганяти. Когут безперервно чув під носом пахощі білого перемиського хліба, а Павук мріяв про гарну грубеньку Ксеню.

Почалося маскування шпиталю іззовні. Помили дерева й гілля, щоб ніде не залишилося сліду свіжої землі, накрили поверхню старим листям, посадили багато малих кущиків та удекорували певні місця старими великими пнями, притягненими конем. Укінці все довкола виглядало настільки природно, що, здавалося, тут ніколи не ступала людська нога. А під землею був шпиталь УПА...

— Залишилася ще одна праця, — сказав Мирон. — Ми одержали із Сянока гарний подарунок, і прошу вас допомогти принести його сюди.

Чумак здивувався, що зі Сянока. Таж там, напевно, немає ані одного українця. Багато виїхало на Захід, а решту вивезли й вимордували комуністичні банди. Але дарунком він зацікавився.

Пішли на постачальний пункт і тут побачили багато пакунків та різноманітних речей. Носячи їх до шпиталю й розпаковуючи, повстанці не могли вийти з дива. Вони знали добре про тяжкий стан українців у цьому місті й бачили, що сітка ОУН відповідно забезпечила цей терен у минулих роках. Звичайно-

му спостерігачеві навіть на думку не прийшло б, що тут можуть жити українці. А в дійсності сітка ОУН працювала дуже успішно, й доказом цього стала сьогоднішня достава речей до шпиталю. Були тут матраци, польові ліжка, кухонне начиння, медичне приладдя, багато книжок, ліків, харчів, навіть таких продуктів, як кави й цукру, а також цигарок. І це все робили люди в Сяноці, наражуючи себе на страшну небезпеку.

Це вже не була звичайна стихія, а систематична підготовка до затяжної і завзятої боротьби...

Розділ 22.
У ТРИКУТНИКУ

Скінчивши все, повстанці дивилися мовчки на висліди праці рук своїх. Чота вже була готова до відмаршу, як Чумак одержав естафету від командира Рена — будувати другий підземний бункер у Трикутнику. Рушили у цьому напрямі й, минувши Габківці, Криве та Смереки, зупинилися в лісі, біля села Ветлина.

Зовсім близько протікав Сян, який у цьому місці був значно вужчий, зате досить глибокий. На протилежному березі ріки ходили совєтські прикордонники, а навпроти них у згаданому селі заквартирувала чота Чумака. Довкілля позначалося чудовими краєвидами, але неврожайна гірська земля була скупа на дари, й селяни таки добре бідували. Проте вони прийняли повстанців дуже радісно. Місцевий господарчий привів теля й передав чотовому кухареві, який зужив навіть кров, готуючи страву а половину теляти лишив на незнане завтра.

Ввечері, якраз тоді, коли «чумаківці» стригли бороди й голилися, до села прийшла на постій сотня Біра. Всі її вояки були добре умундировані та озброєні. Частина їх походила з Волині й Галичини, а решта складалася з місцевих лемків. Побачивши друзів-повстанців із Перемищини та ще й із сотні Громенка, про яку вони так багато чули, прибулі побратими не могли вийти з дива, чому ці вояки виглядали настільки обшарпано й мізерно. Деякі з них почали дивитись на чоту Чумака з погордою, хоч ніхто не знав і не міг знати нічого про те, що ця чота робила.

Очевидно, по вигляду цієї чоти вояки Біра судили про всіх «перемишлян».

— Чому у вас там така біда? — запитав якийсь педант із портупеєю через плече.

Чумак не чув початку розмови, бо був зайнятий пришиванням ґудзиків до однострою, але згодом почав прислухатися із зацікавленням. Тут грав ролю льокальний патріотизм, тож не диво, що волиняки й галичани вихвалялися перед лемківцями «своїм» тереном і своїм відділом.

Вслухаючись у розмову, Смик лише підморгував, а Бук таки не витримав і запитав по-своєму:

— Слухайте, колего! А як у вас война? Скільки разів цього року ви воювали?

— Три рази! — відповів гордовитий, гарно вбраний педант.

— А медалі вам уже роздали? — запитав Когут, перетягаючи дратву через подертий чобіт.

Від запитання не витримав й Ворон:

— А чому ви не помагаєте куреневі Хріна?

Чумак скінчив пришивати ґудзика і втрутився до розмови:

— Друзі! Ці справи належать до компетенцій командування УПА, а не цього друга. Ви краще говоріть про дівчат.

— Ці аси зі мною на дівки не підуть! — скривився Когут.

До хати ввійшов сотенний Бір — поставний, гарно умундированый, дуже ввічливий.

— Слава Україні! — поздоровив присутніх. «Чумаківці» стали на струнко, а Чумак зголосив свій постій на його терені.

Сотенний Бір запитав дещо про своїх знайомих із куреня Байди, а тоді звернувся до Чумака:

— Чи ви маєте якесь завдання на цьому терені?

— Властиво чекаємо на зв'язок Арпада.

— Добре. Лише завтра вранці відходіть скоріше до лісу. Тут небезпечний терен.

Стиснувши руку Чумакові, сотенний вийшов.

Сотня Біра була дуже велика. Вона нараховувала майже триста вояків і радше скидалася на курінь. У ній було двоє старшин із Визвольних Змагань, але напевно командувати сотнею й відповідати за неї ніхто з них не наважився б. Ранком, біля п'ятої години, ця сотня відійшла до лісу, про що стійковий повідомив Чумака. А його чота далі таборувала в селі, виставивши стійки у сторону лісу й Сяну.

У просторій лемківській хаті, яка служила одночасно за спальню, їдальню, кухню і світлицю, велика напалена піч тримала тепло впродовж цілої ночі. Дідусь спав зі своїм онуком на печі, а другий, менший, лежав у колисці, прив'язаній до стелі. Коли він пробуджувався, дідусь торкав ногою колиску, й розгойданий онучок засипав знову. Що ж торкається повстанців, то вони

спали на долівці, вимазаній глиною, на кількох стеблах, як говорив Когут. Деякі з них були простуджені й, коли думали про дальший марш, їх охоплювала дріж. Не хотілося лишати цієї затишної, теплої хати.

Ввечері почав падати сніг, й ударив мороз. Ніч пройшла спокійно, біля восьмої години ранку стійковий збудив кухаря, а решта ще спала, насолоджуючись теплом.

За якийсь час під лісом пролунав постріл, і за кілька секунд чота вже була надворі. Розісланий Чумак спочатку не міг зорієнтуватися, де він знаходиться, але свідомість з'явилася миттю. Ага! Сян, хати, потік, а потім ліс — і він уже «вдома». А тоді прийшло вирішення. Наказав Смикові, Коні й Букові бігти до потоку, щоб там зайняти становище, а сам подумав, що коли ворог відтяв потік, то тут буде дуже гаряче.

Чота відступала досить глибоким потоком, а з правої сторони чулися ворожі голоси й постріли. Якби вороги опанували берег потоку, то могли б вистріляти «чумаківців» як зайців, бо вилізти на цей берег було-таки досить важко. Вкінці Смик видряпався, йому подали кулемет, а по хвилині до нього долучилися Бук і Каня. Саме в цю мить із села прибіг кухар, який вернувся туди, щоб забрати забуту половину теляти. Коли він зникав у потоці, його зауважили вороги і звернули в цю сторону.

Польське військо, повідомлене совєтськими прикордонниками про присутність упівців у селі, із престижу перед «старшим братом» відважилося на наскок. Його відділи обходили тепер село попід лісом і йшли чистим полем. Частина польських вояків їхала на конях, і коли кухар із м'ясом був помічений, власне кавалерія звернула до потоку. Але Смик уже мав приготовлений до дії кулемет і привітав її довгою серією. Троє вершників звалилося одразу, почувся крик поранених, і ворог похапцем відступив через чисте поле, вкрите снігом, до другого потоку, за цей час решта чоти зайняла становища на узліссі й посипала вогнем навздогін утікаючому ворогові.

Опісля чота відійшла у глибину лісу, куди власне прибув зв'язковий Червоного Хреста Арпад. Розклавши велику ватру, друзі грілися, а кухар преспокійно варив половину теляти. Дещо осторонь Арпад обговорював із Чумаком рішення командира Рена. Говорив Арпад:

— Я пояснив командирові про загальний стан нашої чоти. Без відповідного забезпечення її однострояими і взуттям вона не може почати реалізацію другого проекту. Він погодився на все й передав рішення нам трьом, тобто командиру Бірові, вам і мені.

— Доведеться голосувати, — зажартував Чумак.

Увечері Чумак й Арпад пішли до дуже законспірованого табору сотні Біра, а Чумакова чота, щоб не виявляти місця свого постою, лишилася ночувати в лісі біля вогню.

Сонце заходило за гору. Свіжий пухнастий сніг покрив Карпати, й гори виглядали чудово. На одній із них Арпад затримав Чумака і вказав рукою:

— Бачите ці гори, що лежать на півдні? За ними є Ужгород. Віддаль до нього приблизно вісімдесят кілометрів. Там у долині, зараз же за тією горою, пливе Сян і знаходиться совєтський кордон. А наліво, он за тією високою горою, є місто Турка.

— Так близько? — запитав Чумак.

— Біля двадцяти кілометрів.

— А де знаходиться кордон? — поцікавився Чумак. — На мапі він виглядає досить близько.

— На цій другій горі направо, — показав пальцем Арпад, на відстані яких десяти кілометрів.

— Що за краса! — захоплено промовив Чумак.

— А яка дійсність? — сумно додав Арпад.

Чумак наче й не чув його слів. Іскристими зіницями розглядав довкільні гори, оповиті великими лісовими масивами. Сніг, усюди сніг, а найбільше його видно на гірських шпилях, де рослинности вже немає.

За полониною направо починався великий ліс, який розлягався на південь, і в його напрямі пішли повстанці. По якомусь часі, вже в лісі, їх спинила застава. Вимінявшись з Арпадом кличкою, стійковий заявив, що без порозуміння з командиром він не може пропустити Чумака й послав одного із друзів у глиб лісу. Через кілька хвилин дозвіл був одержаний, і Чумак у супроводі Арпада ввійшов до табору.

Розглянувшись довкола, він був дуже здивований. Методи таборування й життя сотні Біра були цілковито відмінні від тих, у яких перебували повстанські відділи на Закерзонні. Тут стояли біля тридцяти великих збудованих колиб наполовину вкопаних у землю. Всі вони просторі, теплі й вигідні. Зброя висіла на стінах, а ліжка-причі були вкрити чатинням, що давало атмосфері приємного запаху. Всюди панувала взірцева чистота, а довкола табору були викопані оборонні рови. Чумак подумав, що оточення дуже придатне для голлівудського кінофільму, й ціла тутешня «революція» видалася йому надто романтичною. А може, після останніх невигод його чоти він був просто заздрісний. Та й тепер чота ночувала на снігу, бо з конспіративних,

причин її сюди не прийняли. Таке рішення Чумака дещо вразило, але потім подумав, що, може, у всьому цьому є рація.

В колибі почту командира Біра знаходилося п'ятеро старшин. Привітавшись із новоприбулими, вони почали дещо розказувати, але більше розпитували.

— Друже командир, — перервав розмову Чумак, — мені дуже приємно бути з вами, але я мушу вертатися до своєї чоти. Перед тим хотів би знати, що ми робимо?

— А яка ваша думка, друже Арпад? — запитав сотенний. Бачите, — почав Арпад, — пляни дещо змінилися. Ми думали, що до зими здійснимо два проєкти, але перший об'єкт був збудований у далеко більших розмірах від заплянованих попередньо й забрав більше часу. А тепер чота майже гола й боса.

— Що скажете ви? — запитав сотенний Чумака.

— Коли є наказ, — відповів той, — то беремося одразу до роботи. Але я мушу мати для вояків одежу, взуття й накриття до сну, а крім того, забезпечену доставу будівельних матеріялів та необхідного знаряддя. Хоч, здасться мені, що найкращою розв'язкою справи було б відправлення чоти в Перемищину. Я особисто, оскільки маю будівельну практику, можу залишитися тут. Не знаю, чи вам відомо, але всі шпиталі в Перемищині були збудовані власними силами, а до багатьох із них приклав свої руки і я. Одначе, виринає велика трудність: маскування шпиталю не можна зробити взимку, бо коли розтане сніг, то місце будови буде видне на велику віддаль. А якщо навесні цей шпиталь мали б маскувати ваші вояки, то краще їм його і збудувати.

— Ви маєте рацію! — підхопив сотенний Бір. — Природне маскування зимою взагалі неможливе, тому вважаю, що вам відповідніше вернутися на зиму до свого відділу.

До колиби ввійшов зв'язковий і, зголосивши свій прихід, почав звітувати:

— Сьогодні вранці ворог мав досить поважні втрати біля села, в якому ми вчора квартирували. Троє вбитих, п'ятеро поранених, а під лісом лежить четверо мертвих коней.

Скінчивши звітування, зв'язковий запитав, яка група звела цей бій, бо люди казали, що вона виглядала дуже вигідно й була в подертих одностроях.

На це відповів сотенний:

— Чота, яка звела сьогоднішній бій, належить до куреня Байди з Перемищини.

Чумак підвівся й хотів зголосити свій відхід, але його затримав сотенний і одночасно звернувся до бунчужного:

— Чи маєте в таборі якісь резервові мундири?

Бунчужний вийшов із колиби й через кілька хвилин приніс три пари взуття й чотири німецькі однострої. Все це запакували в мішок, який Чумак перевісив через плече, потім поправив свій автомат на грудях, попрощався потиском рук із старшинами, а тоді по-військовому зголосив сотенному свій відхід. Його до застави відпровадив Арпад. Тут вони ще раз попрощалися, й Чумак пішов у напрямі перебування чоти.

Вечір був тихий і місячний. Сильний грудневий мороз дошкульно щипав за вуха й ніс, але Чумак не зважав на це. Йшов бадьоро, вслухаючись у рипіння власних кроків. Акустика в горах була настільки сильною, що навіть зламання звичайного сірника було б чути дуже далеко.

Біля міста Тісної пролунав рушничний постріл, і його звук столунням пролетів поміж горами. З Ужгорода в сторону Самбора їхав потяг, напевно вантажний, бо дуже сапав і стогнав, а його сильна сирена часто нарушувала довкільний спокій.

Зближаючись до палаючої ватри між деревами, Чумак увесь час думав про вигідні колиби сотні Біра, й мимоволі з'явилася думка про те, щодо цього табору могли б приходити різні сотні на відпочинок. Адже ж улаштування чогось подібного в інших теренах було абсолютно неможливою річчю.

Прийшовши до постою чоти, Чумак сказав:

— Хто найбільше потребує, — хай собі візьме. У цьому мішку є взуття й уніформи.

— Невже штани для мене? — аж підскочив від радости Когут і зразу замовк, подивившись на зосереджене обличчя командира.

А Чумак оглянув швидким поглядом своїх вояків і несподівано для всіх запитав:

— Ану, друзяки, що робимо? Ночуємо тут, чи рушаємо в Перемищину?

Всі як один зірвалися із застеленої чатинням землі, виявляючи цим свою готовність до негайного маршу. Погасили ватру й пішли.

Керуючись, замість зв'язковим, компасом і картою, на другий вечір чота перейшла Сян біля села Лукового, потім пройшла Дзюрдзів і скерувалася в напрямі Ліська, а на четвертий день добилася до села Ляхови. Тут рій Шуліки відійшов до своєї сотні, а рій Чумака подався в напрямі Грушівки, в околиці якої стаціонувала сотня Громенка.

Вислухавши звіт Чумака, сотенний Громенко розпитав його про все докладно й відіслав рій на заслужений відпочинок. «Чу-

маківці» одразу довідалися, що в часі їх неприсутности сотня звела кілька поважних боїв, але вояцтво було найбільше горде за здобуття міста Динова.

Через кілька днів на польській стороні за Сяном сотня знову була в бою і спалила нафтові вежі в селі Вітрилові, а сотня Бурлаки зробила теж саме в селі Тирявій. Повстанці «грілися», бо зима випала дуже гостра, й морози доходили до сорока ступенів.

Вир боротьби став сильнішим...

Розділ 23.
БОЇ ВЗИМКУ

Світ зустрів 1947-ий рік, а український нарід — тридцятий рік безперервної боротьби за свою незалежність. Відділ відсвяткував Свят-Вечір у селі Рибнім, а святочна атмосфера, як і в минулих роках, була дуже піднесена. Про непевний завтрішній день вояцтво старалося не думати. Його зброя поки що запевняла свободу, й повстанці її повністю використовували.

До знищення відділів УПА щораз то завзятіше брався запеклий комуніст, ставленик Москви у Варшаві, генерал Свєрчевський зі своїм штабом. На ньому натискала Москва, а він робив натиск на своїх підвладних. Поставив на Закерзонні проти упівських з'єднань 55.000 регулярних військ, а, крім того, багато міліції та агентів. Свєрчевський належав до великих амбіціонерів, був фанатичним комуністом, а практика, одержана під час громадянської війни в Еспанії, тепер йому дуже придалася.

Його плян був зовсім простий: віддати десять своїх за одного повстанця, і скінчити з відділами УПА протягом зими, або, як він казав, по слідах виловити повстанців як зайців. Його підвладні одержали наказ гонити упівські формації всіми силами й ліквідувати їх.

Одначе, практика показала зовсім інше. Перший великий наступ на сотню Громенка в Дилягівському лісі був переведений цілим ворожим полком. Застава сотні, зауваживши ворога, привітала його вогнем, а сотенний, який уже мав ясно вироблений плян маневрування, наказав своїм воякам відступати по снігу, що висотою сягав до пояса. Оскільки відступ відбувався стрілецьким рядком по витоптаній стежці, то ефективний наступ ворога був би осягнений тільки розстрільнею, але в такому випадку кожний вояк мусив би промощувати собі шлях по глибокому снігу, що утруднювало дію. З огляду на це, поляки

змінили тактику й повели наступ стежкою, витоптаною сотнею, аж доки підкладена упістами міна не пригадала ворожій стежі, що по цій стежці можуть ходити лише повстанці. Й хоч другої міни на ній цього дня не було, — ані один ворожий вояк нею більше не пішов.

Поляки почали прокладати другу стежку, поруч з упівською, але й тут їм не пощастило. Замаскований сотенний кулемет переконав їх, що «гусачком» наступати не можна, бо одна кулеметна куля здатна забити одразу кількох вояків.

Під час обіду чотовий Бартель сказав, що дуже хотів би прочитати ворожий рапорт про сьогоднішню облаву, але Чумак цікавився іншою справою: він думав над тим, як виглядала б сьогоднішня оборона сотні без командира Громенка.

Після обіду марш продовжувався. Зробивши колесо, сотня дійшла до того місця, звідки почався ворожий наступ. Авангардна стежа посувалася дуже обережно й раптом зауважила в лісі трьох ворожих вояків. Вони були певні, що коли їхнє військо переслідує бандерівців, то тут небезпеки немає, тому розклали вогонь і грілися біля нього. Чекали на прибуття своїх.

А, замість своїх, із кущів блиснула цівка автомата й почувся голос:

— Руки вгору!..

Ці троє поляків були дещо «мудріші» від інших. Один із них навмисне відірвав підошви від чобіт, щоб мати причину не йти в бій, другий відморозив собі руки, а третій належав до санітарного відділу й доглядав їх обидвох до часу повороту своїх. На допиті ці «герої» сказали, що відморожені руки й ноги можна вилікувати у шпиталі дуже швидко, але воювати вони не мають бажання, бо, мовляв, молоді і хочуть жити.

Сотенний задумав тут зробити засідку й відповідно зустріти ворога, коли він повернеться. Але його не було довго — топтав свою стежку поруч з упівською доти, доки на нього не полетіла нова черга з повстанського кулемета. Після цього сотня відійшла своєю стежкою, забравши від полонених зброю й медикаменти, а залишивши їм українську визвольну літературу. В лісі вже темніло, зближався вечір, і ворог вирішив відступити за Сян.

Вояки сотні Громенка звикли до боїв настільки, що дивилися на них як на своєрідний вид спорту. Й хоч кожному хотілося жити, їх тягло до боїв, до акцій, до чинів. За їхнє життя найбільше боялися командири, а зокрема сотенний. У бою він завжди був перший і неймовірно відважний, але, будучи добрим стратегом і тактиком, знав дуже добре, що в такій важкій і затяжній

боротьбі відваги мало. Вояцтво мусить придержуватися військових законів і правил. Вистачить однієї помилкової акції або неправильного рішення, і в одному бою можна втратити цілий відділ. Не раз перед вимаршем на акцію Громенко говорив:

— Друзі! Пам'ятайте завжди про бойові правила! За цей довгий час ви вже повинні були навчитися ходити поміж кулями. Всюди мусите діяти розумно, холоднокровно й розсудливо. Але, коли є потреба, тоді треба заризикувати навіть життям. Отож для рятунку своїх друзів «не вагайся, брате»...

Сотня являла собою міцний, сконсолідований моноліт, і добір новаків до неї був би зайвий, а, може, навіть небезпечний. Це добре розуміло командування, й тепер нових сил до сотні не добирали.

Через два дні ворог заскочив боївку СБ й польову жандармерію в селі Володжі. Під час їхнього відступу до лісу вив'язався кровопроливний бій. Оточений друг Камінь, добрий приятель Чумака ще з-перед війни, поклав із «ПЖ» чотирьох ворожих вояків, а коли побачив безвихідне становище, — застрілився. Його поховали в селі Рибному з участю всієї сотні й відданням військових почестей.

Хуртовина, яка шаліла на протязі кількох дняв, ущухла, зате вдарили сильні морози, а, одночасно з цим, ворог посилив свою активність. Незважаючи на це, сотня Громенка вибралася у пропагандивний рейд на ворожу територію, до села Ніздрця за Сяном, населення якого складалося лише з поляків, а, крім того, у ньому таборувало з'єднання регулярної польської армії і була сильна станиця місцевої міліції.

Погода навряд чи сприяла цьому рейдові, й коли сотня, рушаючи в похід, демонструвала свою відвагу, то мороз показував силу також. Грубий шар льоду на Сяні час від часу тріскав із такою силою, що це нагадувало експльозію, а руки прилипали до сталевої зброї, мов до клею. Колишня гарна чорна борода бунчужного від морозу побіліла цілковито, бо на волосинках висіли льодові бурульки.

Завдяки сильному наступові на терен дій УПА, ворог ніколи не сподівався, що сотня Громенка завітає до Ніздрця як непроханий гість. А вона таки завітала. Перейшовши Сян, укритий грубою верствою льоду, зверху якого лежав сніг, сотня ввійшла до тієї частини села, де не було ворожого війська. Громенко вислав у напрямі громадського будинку і двірських забудов, де стаціонувало військо, сильну заставу, й сотня почала розходитися по хатах.

Такі пропагандизні рейди давали добрі наслідки, бо здобували для відділів УПА багатьох прихильників, але вони мали більший успіх у глибині Польщі, ніж у селах, які лежали безпосередньо за Сяном, бо тут всюди було багато ворожого війська й панувала постійно напружена атмосфера. Заходячи до хат, повстанці часто зустрічалися з непевними й переляканими польськими селянами.

Будинок міліції знаходився в тій частині села, яку зайняла сотня, і в одній хаті повстанці застали при вечері місцевого коменданта міліційної станиці. Вони його не роззброювали, навіть почали жартувати з ним, але про це повідомили коменданта СБ Петю. Через кілька хвилин два коменданти, наче старі друзі, тиснули собі руки, але в поляка рука чомусь тряслася.

Тим часом польські міліціонери втекли туди, де квартирувало військо, й незабаром у селі залунали постріли. Заалярмовані повстанці виходили з хат і чотами сходилися на збірний пункт, готові кожної хвилини до бою, але постріли не повторювалися. Аж через якийсь час від сторони, де стаціонувало військо, почувся сильний кулеметний вогонь. Поляки не думали про наступ, а підготовляли оборону будинків, які займали.

До збірного пункту друзі сотні принесли вбитого ворогом ройового. Його застрілив польський міліціонер, який утік до місця постою військових частин. Смерть одного з найкращих ройових була болючою втратою для сотні тим більше, що він, крім прикмет доброго підстаршини, був завжди веселий, гарно співав і мав театрально-мистецькі здібності.

Вистачило б сотенному дати наказ про пімсту, й через годину ціле село, включно з військовою базою, являло б собою купу попелу, але такого наказу не було. Сотня відходила за Сян, несучи тіло ройового, а друзі коменданта Петі вели на шнурку із зав'язаними очима роззброєного польського коменданта міліції.

Проходячи біля полоненого, Когут із притиском сказав:

– Я б йому, ... синові зав'язав не очі, а горло...

Після двогодинного маршу сотня прийшла до місця таборування попереднього дня, в ліс біля села Гут. Ватри, полум'я яких учора сягало до верхів дерев, іще мали багато розжареного вугілля, й кинуте на нього гілля одразу спалахнуло. Відгорнувши сніг із повстанських матраців, зроблених із чатиння, вояки клалися спати. Накривалися плащами й палатками, а верхню палатку обов'язково змочували снігом, бо вона, замерзнувши, творила ізоляцію між теплими тілами повстанців і сильним зовнішнім морозом.

Павук скаржився на вчорашню цибулю, з'їджену Когутом, і зарікався, що більше з ним не спатиме. Польський комендант міліції сидів дуже близько вогню, але цілий час дрижав. Йому вже розв'язали очі й дали великий кожух, та він далі дзвонив зубами й не міг вимовити ані слова. Комендант Петя поводився з ним дуже тактовно, тож по якомусь часі поляк заспокоївся, й командир Лагідний і провідник СБ Летун почали прислухатися до вартісних зізнань-інформацій, що їх він давав Петі.

Після полудня з-за хмар визирнуло сонце, але проміння його було дуже слабеньке, а само воно виглядало радше на великий місяць. Сотня відійшла на похорон друга ройового, тіло якого поклали в могилу, накрили зверху палаткою і присипали замерзлою землею та снігом. Загиблого від усіх попрощав отець Кадило, а для друзів покійного, які лишилися при житті, просив у Всевишнього сил і витривалости, щоб із надією на кращий завтрішній день далі вели цю нерівну боротьбу.

Увечері комендант Петя і двоє друзів із його боївки відпровадили коменданта польської міліції із зав'язаними очима до його села. Над Сяном поляка обкрутили на місці кілька разів і розв'язали очі. Закуривши цигарку, він почував себе певніше, а на запит Петі, чи не боявся, що його розстріляють, відповів:

— Коли б ви мали мене розстріляти, то не зав'язували б очей.

Комендантові віддали пістоль без набоїв, потисли руки й розійшлися кожний у свою сторону.

Ворожі вимарші проти відділів УПА частішали з кожним днем. До Перемишля, Сянока й Динова прибували довжелезні військові ешельони. Для боротьби з повстанцями ворог змобілізував кілька додаткових річників. Бої відбувалися всюди, але найтяжчі з них вів тепер курінь Хріна, про якого говорила ціла Польща. Про нього згадував також і звільнений комендант із Ніздрця, питаючи, чи то правда, що дивізія Хріна з'єдналася з дивізією Різуна, й тепер обидва б'ються в Карпатах. Петя авторитетно підтвердив це кивком голови.

Коли б статистика бойових звітів збереглася, у ній читач знайшов би, що взимку 1947 року відділи УПА звели цілу низку важких боїв з окупантами по цілій Україні. Сотня Бурлаки, яка тепер майже ввесь час діяла в поєднанні із сотнею Ластівки, була заангажована в кількох поважних боях, й обидві понесли досить великі втрати. У звіті бунчужного Соколенка лише за місяць січень було записано сімнадцять боїв і сутичок. І коли повстанці мали втрати, то ворожі були десятикратно більші.

Та ось із Карпат, де оперував курінь Хріна, прийшла тривожна вістка про велику й болючу втрату. 23-го січня 1947 року на Хрещатій перестав функціонувати шпиталь УПА. В нерівній боротьбі з ворогом згинула його санітарна обслуга й усі поранені, які у шпиталі перебували, — разом сімнадцять осіб...

Розділ 24.
ПІДЗЕМЕЛЬНИЙ ШПИТАЛЬ

22-го січня ввечері санітар Арпад й один із вилікуваних поранених піднесли маленькі дверцята входу до шпиталю й побачили, що надворі шаліє страшна завірюха. Рішили використати природні умовини й забезпечити шпиталь дровами на кілька днів. Обидва вилізли назовні й почали рубати та носити великі колоди до кімнат під землею. Довкільний ліс мав вигляд справжньої пущі, старих звалених дерев лежало дуже багато, й заготівля дров для шпиталю не була жодною проблемою.

Пробувши під землею два тижні, Арпад почував себе на поверхні відмолодженим, і навіть сильний вітер та мороз були для нього дуже приємними. Вже добре стемніло, як друзі скінчили роботу й зачинили за собою сильне віко, а справу маскування залишили природі. Думали, що вітер загладить, а сніг прикриє. Але, на нещастя сталося інакше. Вітер шалів іще з півгодини, засипав до половини глибокі сліди Арпада і його друга, а потім перестав, хмари розійшлися й довкілля вияснилося.

Шпиталь на Хрещатій був далеко кращим від плянованого. Сталий доступ свіжої води й добре влаштована каналізація творили повний комфорт. Дерев'яна підлога була покрита килимом, і хоч він не міг похвалитися якістю, бо таки добре зносився в хаті котрогось із сяніцьких лікарів чи священиків, проте тут, у шпиталі, мав іще велику вартість, даючи змогу пораненим ходити по ньому босоніж. Крім харчів, у магазині стояла велика бочка нафти для освітлення, лямпи дуже чадили, але вентиляційна система витягала задушливе повітря через велику дупласту ялицю назовні. Неписаним законом було устійнено, що поранені й обслуга вдень спали, а вночі вели денне життя.

Арпад зачинив за собою віко, зняв кожух, розтер замерзлі руки й пішов наставляти радіоприймач. Зловив на хвилі львівської радіостанції денник московською мовою, в якому оповідач говорив про боротьбу й успіхи італійських комуністів проти Папи та капіталістичного уряду Італії. Перекрутивши влов-

лювач, на другій станції піймав гарну чеську музику, стишив радіоприймач і так його лишив.

Магістер фармокології Орест був зайнятий зіллям, із якого виробляв ліки, а доктор Ратай, лежачи на ліжку, читав книжку, час від часу зиркаючи на своїх пацієнтів. Шпиталь свобідно міг примістити тридцять поранених, але їх зараз було тільки тринадцять, і то всі майже на видужанні, бо легко поранених приміщали в інших шпиталях, розташованих поблизу населених пунктів.

Докторове читання раз у раз перебивала сестра Наталка. Вона також читала том із трилогії Лепкого «Батурин», і на цю тему хотіла вести з доктором дискусію. Друга сестра Оксана мила посуд, наспівуючи якусь гарну пісеньку, а у другій кімнаті повстанці грали в карти й цілий час жартували. Вже над ранком сестра Оксана напоїла всіх липовим чаєм, і шпиталь заснував глибоким сном.

Саме в цей час ворог заплянував на горі Хрещатій велику облаву. Один його полк із Балигороду посувався через Миків, другий зайшов зі сторони Волі Мигової, а третій із Тісної наступав дорогою Тісна — Балигород. Курінь Хріна стаціонував у лісі біля Команчі, отже, не в безпосередньому терені облави. Полк із Тісної, перейшовши спорожніле село Лубни, дуже обережно вглиблювався в ліс, поки не переконався, що йому ніхто не ставить спротиву. Тоді пішов певніше, прокладаючи собі шлях по глибоких снігах.

Наблизившись до терену, на якому знаходився упівський шпиталь, вороги зауважили чиїсь іще не зовсім засипані снігом сліди, що вели до великого старого пня. Почали обкопувати його, й побачили, що він ворушиться. Штовхнули пень сильніше, завіси тріснули, пень перевернувся, а під ним показалася досить велика діра, тобто вхід до підземного шпиталю. Пустивши кілька серій усередину, поляки почали кричати:

— Вилазь! Ренце до гури!

Коли б ці тринадцять поранених і чотири особи шпитальної обслуги могли вилізти нагору та зайняти бойові становища, — справа виглядала б зовсім інакше. Але це було неможливим. Ворог скерував на отвір гураганний вогонь, і польська комуністична дич тріюмфувала. Її старшини не перевищували у примітивності своїх вояків, на кожному кроці вихвалялися «пролетарським походженням», а їх неохайність і брудний зовнішній вигляд запевняли їм ім'я добрих комуністів. Майор відділу, який намагався здобути шпиталь, заліг далеко позаду за товстезним стовбуром дерева й цілий час верещав:

— До пшоду! До пшоду!!!

Він думав про великі похвали й медалі.

Час від часу зі шпиталю вилітали гранати й розривалися назовні. Вороги почали кидати їх в отвір також, але вхід до шпиталю вів через магазин, і ці гранати не могли знищити повстанців, що знаходилися у других кімнатах. Проте, від їх розривів завалилася частина магазину. Повстанці оборонялися вже близько двох годин, а доктор Ратай безперервно обстрілював шпитальний вихід.

Якби подібний випадок стався в іншій частині світу, перебуваючі у шпиталі вийшли б спокійно наверх, бо ж вони були частиною Червоного Хреста, і їхнє життя забезпечувалося б міжнароднім договором. Так, це могло б бути в іншій частині світу, а не в царстві Сталіна, «гдє так вольно дишет человєк». Повстанці були свідомі того, які муки й тортури чекають їх і неодмінно закінчаться смертю, тому оборонялися на протязі цілого дня запекло, незважаючи на дим від розривів гранат ворога, який примушував їх стало кашляти й викликав на очі сльози.

На початку оборони знялася паніка. Всі бігали довкола, всі хотіли щось робити для оборони шпиталю, але місце було тільки для однієї особи — при малих дверцятах біля магазину, — яке зайняв доктор Ратай.

Амуніція вичерпувалася, й уже надходив вечір. Ворог розклав огнища довкола шпиталю, виставив довкільну варту, а цівки кількох кулеметів скерував на отвір. Він чекав.

Тим часом початкова паніка вляглася. Сестри Оксана й Наталка перев'язували тих, які були поранені вибухами гранат, і цілий час молилися. Про вихід із оточення не могло бути навіть і думки. Лишилась одинока надія на прибуття куреня Хріна. Але чи він знав про те, що діється у шпиталі?!..

Ворог роздобув слізні гранати й увів їх у дію, бо хотів здобути шпитальну обслугу і поранених живими, щоб одержати від них потрібні інформації. З кожною хвилиною газ в'їдався в горло й очі все більше й більше. Виходу вже не було, тому всі мусили вирішувати свою долю особисто. Кожний гаряче молився, а потім лунав сухий тріск пострілу. Оксана потягла за спуск маленького бельгійського пістоля, і її делікатне тіло звалилося на долівку, а руку, яка конвульсійно затиснула пістоль, накрило буйне чорне волосся...

Доктор Ратай із пораненою рукою й закривавленим обличчям стояв біля дверей до магазину, дивлячись угору крізь отвір, котрий тепер значно побільшав. А гранати летіли знову і знову,

вибухали одна за другою, руйнували бальки і стіни, побільшували отвір безперервно. В його напрямі він час від часу ще пускав чергу. Очі заливала кров, змішана зі слізьми, які може вперше від дитячих літ з'явилися на лиці мужнього революціонера. Він плакав не зі страху, а із жалю за своїми друзями, тіла яких лежали довкола, а душі вже напевно просили Всевишнього, щоб дав йому витривалість в останніх хвилинах нерівної боротьби.

Дим і газ пекли страшенно докторові очі, а він, прикладаючи до уст і носа мокру шмату, дуже кашляв, а потім почав тратити притомність. Цього найбільше боявся, і в голові майнула думка, що треба діяти скоро, щоб не попасти катам у руки. Вона долала докторові сили, він пригадав, що в кутку стоїть бочка з нафтою й поліз до неї на руках. Присунув до бочки солом'яний сінник, полив його нафтою й підніс запалений сірник. Спалахнуло полум'я, й кут почав горіти, а доктор іще раз підсунувся до дверей. Назовні чулася брудна ворожа лайка, але він не звертав на неї уваги. Освічений вогнем шпиталь дав йому змогу востаннє подивитися на своїх друзів. Вони лежали непорушні на долівці, а Наталка виглядала тепер іще кращою, ніж за життя.

Доктор тішився, що запалив шпиталь. Не буде підлота знущатися навіть над трупами. Але вже надходив найвищий час кінчати зі собою, бо не простив би собі ніколи, якби потрапив до ворога живим. Пробував натиснути спуск автомата, але перед очима з'явилися образи коханої дружини і двох маленьких донь.

— Боже мій, — зашепотіли потріскані уста. — Де ви тепер?.. Чому не можу вас більше бачити?.. Прощайте, любі мої... О, Мати Божа!.. Поможи мені!.. Ти ж бо є Покровителькою українського війська вже від давніх часів... Поможи, Заступнице!..

Вогонь припікав усе дужче й дужче, і на мить доктор утратив притомність. Потім прийшов до себе, і його уста міцно затиснулися. Треба поспішати, бо буде запізно. Рішучим рухом приклав автомата до грудей і з цілої сили потягнув за спуск. Пролунала голосна серія, й на підлогу полилася кров...

Шпиталь горів. Крізь отвір пробивалися назовні густі клуби чорного диму, справляючи похорон найкращим героям українського народу, а на варті цього похорону стояло п'ятсот злочинців Москви й Варшави.

Тим часом курінь Хріна, долаючи глибоченні сніги, форсовним маршем зближався до чорної хмари димів над лісом. Передова стежа зауважила ворожий кулемет, але його залога спостерігала дим і не бачила повстанців.

– Руки вгору! – зненацька залунали крики, й кілька готових до пострілу автоматів скерувалося на ворожих вояків.

Двоє піднесли руки, а третій почав утікати й був скошений автоматною чергою. Полонених передали польовій жандармерії, і курінь продовжував марш.

Постріли у ворожого стійкового зааляpмували поляків, які відчули, що наступає відділ УПА. Довкола палаючого шпиталя зчинилася паніка. Адже тепер ворог мав до діла не з пораненими повстанцями в підземеллі, а з куренем Хріна, на одну згадку про якого холола в жилах кров. Щоб оминути зудару з ним, ворожі частини поспішно розбіглися до своїх бандитських гнізд у Ліську й Балигороді.

Відігнавши поляків, курінь вернувся на місце, де догоряв шпиталь. З отвору ще курився дим, але ступнево слабнув. Хрін поставив цілий курінь на струнко й віддав почесть загиблим героям. На їх спільній могилі він сказав коротку, але палку промову і присягнув пімсту над ворогом за його варварські вчинки. Смерть сімнадцяти друзів курінний пережив не лише як смерть героїв УПА, а також як утрату найкращих своїх друзів, яких можна пізнати і здобути тільки у вирі боротьби.

Вістка про знищення шпиталю на Хрещатій блискавично облетіла всі упівські відділи. Вона широко публікувалася також і в таборі ворога, який приписав собі цю акцію як великий успіх. Про цей шпиталь писали польські й чеські газети, коментуючи, що збудувати й устаткувати його можна було тільки при чинній допомозі з-за кордону. Замість промовчати випадок на Хрещатій, який у дійсності був найбільшою ганьбою й підлістю, ворог використав його, перекручуючи факти й дію, як моральну підбудівку для своїх формацій. Про викриття і знищення шпиталю ще довго горлали комуністичні політруки.

А курінь Хріна, прирікши пімсту, снував свої пляни. Курінний наказав розвідкам – військовій і цивільній – пильно стежити за рухами ворожих відділів. Вони часто проїжджали по шосе Сянік – Балигород – Тісна. З Балигороду до Тісної шлях вів через великий ліс поміж селами Стежницею, Суковатим і Лубнями. Знищений шпиталь знаходився на віддалі всього лише трьох кілометрів від згаданого шосе, й від кількох місяців усім відділам УПА було заборонено зводити у цьому місці бої або робити засідки, щоб не стягати ворожих сил до лісу. Але ситуація змінилася, й тепер тут ворог не мав більше ніяких привілеїв.

26-го березня 1947 року розвідка довідалася, що до Сянока приїхала з Варшави військова інспекція, й вона, правдоподібно,

завітає також до Балигороду та Тісної. У її складі мали бути державні «грубі шишки», тож через два дні добре підготовлений до виконання спеціяльного завдання курінь Хріна вже йшов повз Хрещату до місця засідки. По дорозі він іще раз затримався біля зруйнованого ворогом шпиталю, й командир Хрін знову пригадав своїм воякам підлий ворожий учинок та приречення пімсти за загиблих друзів.

Дійшовши до місця засідки, курінь зайняв становища, добре замаскувався й чекав. Сонце, яке щойно зійшло, почало огрівати землю, оживляти зелену траву й перші весняні квіти, а в горах топило останні клаптики снігу.

Сьогоднішня акція мала подвійну ціль: покарати ворога за варварське знищення шпиталю й заборонити йому цією дорогою переїжджати.

Ось на шляху показалося кілька вантажних автомашин, виповнених вояками. Вони їхали досить швидко, очевидно, намагаючись проскочити ліс якнайскоріше. За ними з'явилися три панцерні вози, а потім ряд розкішних лімузинів з охороною по боках. Блискучі зірки на раменах і численні медалі на грудях яскраво засвідчували важливість тих осіб, які знаходилися в лімузинах.

Хрін дивився на них пильним, дещо примруженим оком і пропускав автомашини далі в пастку, а сам думав над тим, що повстанська розвідка працює добре. Хто були ці військовики, не мали поняття навіть польські старшини із Сяноку. Знали про них лише довірені особи й розвідка УПА. Отже, це були люди, які плянували загальне знищення повстанців. Хрін загриз уста, і щоб не пропустити автомашин задалеко, раптом подав команду:

— Вогонь!!!

Вдарили десятки автоматів, засвистіло втікаюче з опон повітря, а з радіяторів полилася вода, змішуючись із ворожою кров'ю. В колоні виникла страшенна паніка. Деякі панцерні вози, замість охороняти генералів, натиснули на газ і подалися до міста Тісної, а задня охорона чимдуж утікала до Балигороду. Поранені вояки, які повипадали з автомашин, повзли до поблизького потоку, інші почали ставити опір.

Із подірявленої кулями лімузини, яка тепер стояла впоперек дороги, виліз лисий генерал у білій шинелі й на животі поповз до потоку також. Це був саме той, хто плянував цілу акцію проти УПА, хто змобілізував чотири річники, щоб мати для її поборення силу, хто наказав виселювати всіх українців із території Лемківщини. Це був генерал Свєрчевський. Уже біля са-

мого потоку дігнала його ще одна повстанська куля, й він, перевернувшись лицем догори, заспокоїв свою хижацьку мстивість навіки. Цей страшний ворог українського народу лежав зараз безвладний, у подертому генеральському однострої, а його злючі, широко відчинені очі дивилися застиглим поглядом на іронічно усміхнених упістів. Біля нього скорчився ще один забитий генерал і рясніли тіла багатьох високих рангами старшин.

Задоволений великими успіхами, курінь Хріна відходив у глибину лісу. Про смерть генерала Свєрчевського сотня Громенка знала вже на слідуючий день, а цю новину передавали радіовисильні в цілому світі.

Розділ 25.
ВЕЛИКДЕНЬ

Про сніговії і сильні морози віддаленілої зими ніхто вже й не згадував, бо прийшла чудова весна. Колись голі дерева одягали на себе пишні зелені убори, цвіли сади, а птаство, яке попрощалося з повстанцями минулої осені, зараз їм знову весело співало. В терені частіше з'являвся ворог і частішали зудари з ним, але перемога далі була по стороні УПА.

Зближалися Великодні Свята. Селяни запрошували отця Кадила відправляти святочні Богослужения по їхніх селах, а він, знаючи, що в часі свят ворог обов'язково робитиме наскоки на села, договорився з почтом сотні відбути великодню відправу і свячення пасок на галявині у Володзькому лісі, куди був близький дохід із сіл Ясенова, Порубів, Гут, Володжі, Волі і Грушівки.

Думку отця Кадила підхопили всі, й підготовка до Великодніх Свят почалася повною парою. Вже за кілька днів до них на великій галявині, оточеній з усіх сторін дрімучими лісами, біля якої протікав потік, були збудовані столи, лавки і престіл. Довідавшись, що влаштовується Спільне Свячене, довкільні господині пекли, варили й накладали повні кошики. Вже від самого ранку з поблизьких сіл сходилося населення з кошиками, а в додатку загостила на галявину ще й сотня Бурлаки.

Крім шестисот учасників визвольного руху, тут було понад тисячу селян. Отець Кадило відправив Службу Божу, хор під диригентурою доктора Шувара співав, а йому помагали всі присутні. Коли наприкінці відправи маєстатично залунала пісня «Христос Воскрес!», то її могутні звуки чули навіть ті, які залишилися по селах. Після посвячення пасок усі засіли до

Спільного Свяченого. Загальний настрій був дуже веселий, а старші жінки аж плакали з радости. Коли скінчилася святочна трапеза, почалося виводжування гагілок, і повстанці розійшлися поміж селянами, шукаючи своїх рідних та знайомих. Господині запрошували їх до своїх кошиків, а господарі виймали з кишень пляшки й частували повстанців, бо сьогодні заборони на це не було.

В дискусії, яка виникла, отець Кадило говорив до своїх друзів-командирів:

— Хто з нас переживе цю страшну боротьбу, той цьогорічних Великодніх Свят не забуде ніколи.

Він хотів сказати ще щось, але саме в цю мить під лісом біля Ясенова часто заторохкотіли кулемети. По хвилині пригнав захеканий стійковий і доповів командирові про наступаючого ворога. Люди одразу ж притихли, але паніки не було. Повстанців опанував такий святковий і веселий настрій, що ворожий вогонь вони сприйняли як постріли на застрашення.

Командир Громенко вислав лише один рій, а ройовому Воронові наказав:

— Як там є більші ворожі сили, негайно мене повідоміть! Ройовий Ворон, невисокий ростом, ніжний і лицем більше подібний на дівчину, як на партизана, повів свій рій на узлісся, де повстанська застава відбивала ворожий наступ. Лишивши кількох вояків при заставі, він із рештою побіг краєм лісу до місця, де заросли кущами потік поєднував цей ліс із селом. Ворон рішився на одчайдушний крок: не зважаючи на те, що наступало біля трьохсот ворожих вояків, задумав зайти їх збоку й розігнати фланговим вогнем.

На диво, це йому вдалося. Коли до сильного вогню застави несподівано додався ще й бічний обстріл, ворог почав негайний відступ. Переслідуючи його, безстрашний Ворон вибіг у чисте поле й несамовито сік з автомата, змінюючи запасові магазинки один за другим.

Усі присутні на галявині прислухалися до відгомону бою, й колись у такій ситуації була б виникла жахлива паніка, люди втікали б на всі сторони. Але довгі роки боротьби і страждань загартували також і селян. Сьогодні вони були спокійні і співали святкові пісні, бо мали надійну оборону від своїх синів.

Напевно під цими святковими враженнями Ворон і кілька його вояків загналися трохи задалеко за ворогом, який утікав до Селиськ. Ройовий біг, навіть не залягаючи, неначе хотів якнайшвидше викінчити його й повернутися на галявину, де свят-

кувала Великдень разом з усіма його наречена Стефа, уродженка села Рибного. Навіть тоді, коли втікаючий ворог почав ставити сильний опір, Ворон не припинив своєї гонитви. Та раптом ворожа куля прошила йому груди, й він упав на землю.

Друзі принесли ройового на галявину. Він іще дихав, але чимраз то важче. З усіх сторін збіглися селяни й повстанці, підлетіла Стефа, глянула на закривавлені груди коханого і захлинулася у спазматичних риданнях. Доктор Шувар заходився рятувати його, але Ворон уже цілковито ослаб, опустив руки, а голова безвладно схилилася набік. Отець Кадило зробив над ним знак хреста, а доктор Шувар усе ще пробував привернути його до життя. Та це було неможливим...

Вже добре стемніло, як люди почали розходитися по селах, пригнічені смертю відважного ройового. Сотня Бурлаки відійшла в Перемищину, а громенківці заночували в Ясенові й на другий день перенеслися до Дилягівського лісу.

Майбутні історики дивуватимуться, чому Польща у Другій світовій війні й після неї ставила більший спротив кількома тисячам українських повстанців, ніж цілій гітлерівській Німеччині. Але це був факт. Зараз же після ліквідації Свєрчевського варшавський уряд зарядив дальшу мобілізацію до війська, яке вдень і вночі поспішно транспортувалося залізницею у сторону Сяну.

Переконавшися, що йому не під силу зліквідувати відділи УПА, ворог рішив зреалізувати плян Свєрчевського й виселити кількасот тисяч українського населення з території Лемківщини. Переселенчу акцію мали здійснювати лише військові частини, і для цієї цілі було стягнено дев'ять повноскладових дивізій. До помочі їм поставлено численні міліційні загони та цивільну адміністрацію. Ту акцію, яку дотепер очолював перший заступник міністра державної оборони генерал Свєрчевський, зараз узяв під особистий нагляд сам міністр. У додатку до всього, Польща підписала договір із Совєтським Союзом і Чехословаччиною для спільного поборення УПА.

Про цей плян добре знало упівське командування й почало плянувати протиакцію. Значно поширився зв'язок між повстанськими відділами й командиром відтинку Орестом та крайовим провідником ОУН Закерзоння Стагом (Ярославом Старухом) членом Української Головної Визвольної Ради. Командир Орест мав свої квартири в Яворівщині й Білгородщині, де повстанські з'єднання також зводили часті бої. Його штаб розподілили по кількох підземних бункерах, де працювало велике число осіб, оснащених усім необхідним канцелярійним приладдям. І не диво.

Адже тактичний відтинок командира Ореста охоплював цілу Закерзонщину й навіть займав частину Львівщини, а через його штаб проходив також один із зв'язків Проводу ОУН у УГВР і Головного Командування УПА. Зв'язок поміж штабом Ореста й відділами УПА відбувався щонайменше один раз на тиждень.

Три зв'язкові від командира відтинку Ореста прийшли й до місця таборування сотні Громенка в Дилягівському лісі. Передавши пошту бунчужному Соколенкові, вони почали розказувати останні новини. По другій стороні Сяну на просторі поміж Балигородом і Криницею ворог сконцентрував уже понад сто тисяч вояків. У Любачівщині вже ведуться важкі бої. Оповідаючи, що великі ворожі сили пройшли вчора біля Перемишля, зв'язкові дивувалися, чому в цих околицях іще панує спокій. Потім відібрали пошту, передану бунчужним, і відійшли, напевно в Сяніччину.

Сотня перебула другий день Великодніх Свят на горі, в гарному листяному лісі. Вояки поласували подарованими вчора крашанками, ковбасами й пасками, а по обіді вирушили в напрямі села Рибного. Маршуючи польовою стежкою, вони милувалися чудовою зеленню довкільних піль. Із правого боку росла темно-зелена пахуча конюшина, а з лівого простягалися ниви, на яких буйна пшениця вже сягала до колін. Щебетуни-жайворонки наче повисли на нитках під голубою стелею неба і виспівували один краще другого.

Ось спереду по обидвох берегах потоку замаячили хати села Рибного, вкриті солом'яними, гарно підстриженими стріхами. На деяких із них були старі колеса, на яких позвивали собі величезні гнізда лелеки. Побачивши довгий рядок повстанців, крайній лелека, що досі стояв спокійно на одній нозі, раптом зірвався із гнізда, тріпнув своїми великими крилами і звільна полетів понад селом.

Повстанці любувалися хатами. Щочетверта або п'ята з них була вкрита цинковою бляхою — всі помальовані білим вапном із домішкою синьки. Кожний двір, хата, стодола і стайня були обведені високими плетеними огорожами, всюду панувала чистота і святковий настрій, але руху в селі не помічалося. У ньому майже не було молодих юнаків — лише старші люди й дівчата.

Побачивши повстанську сотню, ці дівчата дуже зраділи, їх зібралося понад двадцять, і вони, бігаючи від хати до хати, до чогось гарячково готувалися.

До Рибного на квартирування громенківці заходили досить часто. Його мешканці були надзвичайно гостинні і привітні, а,

може, ще й тому, що в селі жила гарненька колишня студентка. В її хаті завжди розташовувався почет, а командир Громенко часто сидів з нею на лавці, спорудженій над самим потоком під вербою. Подібну історію мав на квартирі в Бакові також і чотовий Залізняк.

Сотня підійшла вже зовсім близько до села. Стежа провірила, чи в Рибному спокійно, й марш продовжувався глибокою дорогою далі. Й тут повстанці потрапили в несподівану засідку. Із двометрового берега потоку, на який дуже важко було видряпатися, на них почалася сильна атака. «Ворогами» були місцеві дівчата, які до нападу добре підготувалися й мали біля себе багато дерев'яних коновок та бляшаних відер із водою. Пропустивши передову стежу й коня, на якому їхав стрілець Перець, вони розпочали свою «акцію» від командира Громенка, вилившши на нього повний цебер води. Це було зроблене комендантською «ударного» відділу, Катрусею. А потім полилася вода на голови повстанців. Всяка оборона перед дівочим нападом була неможливою, і повстанцям лишилося одне — втеча вперед або назад. Так вони і зробили, але при цьому в сотні виникло таке замішання, якого не було навіть у найтяжчих боях.

Нарешті вояки видряпалися на берег і розпочали гонитву за «ворогом», але вона не була легкою справою. Кожний був у важких чоботах, обвішаний зброєю, амуніцією і гранатами, тож як міг упіймати легку наче вітер дівчину?! Спочатку переслідування відбувалося по садах, а потім перейшло на відкрите поле.

Катруся була найпрудкішою, й аж тоді, коли сміх викінчив її до тієї міри, що вже не могла зробити більше ані одного кроку, потрапила в повстанський полон. Задихані вояки привели Катрусю на подвір'я якоїсь хати, й тут почався над нею «суд». Тримали її міцно за руки біля самої криниці, котрийсь із повстанців об'язав стрункий стан міцним шнуром, і корба почала спускати її вниз. Дівчина розпачливо вимахувала руками і ногами, а двоє вояків немилосердно крутили корбу й наближали її до води. Коли спідничка вже почала плавати, корба працювала в обидві сторони: Катрусю то витягали з води, то опускали в неї аж по груди. Коли б не санітар Зірка, то тримали б дівчину у криниці довше, але він звернув увагу на небезпеку холодної води, й Катрусю миттю витягли. Опинившись нагорі, вона сікла зубками, але сміятися не перестала.

Стрілець Павук запитав дівчину:

— Чи можна з цієї криниці ще пити воду?..

Але відповіді не було.

Зближався вечір. Сьогодні кухарі вечері не варили, бо село було досить багате, й люди мали чим повстанців нагодувати.

Пізніше прийшли дівчата з Явірника Руського, який із Рибним майже лучився, й вечір пройшов дуже весело.

Після вечері повстанці розійшлися по засипаних духмяним квітом садах. Тут була й Катруся, одягнена в теплий плащ, якій санітар Зірка дав зі своєї торби з медикаментами таблетку аспірини. Побачивши це, стрілець Павук почав твердити, що ввесь запас ліків у Зірки складається тільки з аспірини та порошку проти вошей. Він навіть запитав санітара:

— Друже санітар, чи ви часом не дали Катрусі, замість аспірини, цього чортячого порошку?

Гулянка в садах продовжувалася. Гуляли гуртами, але пар не бракувало також. Одні жартували, інші затягали пісню. Там, де співали хлопці з дівчатами, пісні мали бадьорий характер, а де співали самі повстанці — пісня дзвеніла сумовито. Місцевим воякам з їхніми дівчатами було весело, але повстанці з інших теренів святкували сумно, бо ввесь час пригадували колишні часи, тужили заріднею й коханими, турбувалися про їхню долю.

Тоді коли вояки сотні Громенка безжурно й весело проводили час, а обливання й жарти тривали до пізньої ночі, дещо осторонь, біля однієї хати, на широкій призьбі між гуртом старших селян сеціли старенький професор родом із Вінниччини зі своєю дружиною й кілька сотенних старшин. У дорозі на захід професора випередили большевики, й він залишився в Лемківщині, де інтенсивно діяли відділи УПА. Мав уже під сімдесятку, був середнього росту, з білою як сніг бородою. Відзначався великою скромністю й мало говорив, зате багато писав, і до нього часто приходили зв'язкові із Проводу ОУН.

Усі вони спостерігали гулянку розбавлених дівчат і повстанців, а потім професорові розв'язався язик, і він почав оповідати про Визвольні Змагання, СУМ і СВУ, потім про старші часи України під московсько-большевицькою окупацією, а згодом дискусія перейшла на тему дня.

Повстанська розвідка доносила з усіх сторін про прибуття до Сяну численних ворожих відділів. У Польші продовжувалася мобілізація, а упівські формації майже щодня зводили завзяті бої з ворожими частинами по обидвох сторонах «лінії Керзона». Дич польської вулиці, розбурхана ще дикішою московською сваволею, хотіла нещадно винищити ввесь український нарід. Підлостям ворожих метод, застосовуваних у боротьбі, не було

меж. Озвірілі комуністи отруювали воду, залишали навмисне розривні набої, поширювали різні хвороби.

— Я щасливий, що дожив до цих днів, — говорив професор селянам, а сам дивився на упівських старшин. — Коли спостерігаю оцих наших воїнів, які в таких неймовірно важких часах привертають честь нашій безталанній Україні, то мимоволі пригадую роки Визвольних Змагань 1917—1921 років, коли полковнику Коновальцеві й багатьом іншим військовикам доводилося нелегальним шляхом, проти рішень тодішнього уряду, творити українську армію...

Мову професора перебив котрийсь із старшин УПА запитом:

— Пане професоре, а яка ваша думка про наші теперішні змагання.

— Друже старшино, — гірко усміхнувся професор, — коли б Захід не мав таких короткозорих політиків, як Чемберлен, Гітлер, Рузвельт і компанія, то можливості для акцій УПА були б набагато кращі. Але і при теперішніх умовинах чини цієї армії викликають безмежний подив, її командування добре знає свою справу, і, крім признання для нього, я не маю ніякої критики. Що ж торкається Проводу ОУН, то, незважаючи на його довголітній досвід у всіх секторах революційно-визвольної боротьби, все-таки була створена Українська Головна Визвольна Рада. Це дало змогу влучитися до змагань навіть таким молоденьким революціонерам, як я. — Професор з усмішкою погладив свою бороду, а тоді продовжував:

— Візьмім, наприклад, створення Антибольшевицького Бльоку Народів. Це був дуже добрий помисел. Виявилося, що ми в нашій боротьбі не самітні, з нами духово всі поневолені Москвою народи, і в рядах УПА є їхні представники. Шкода тільки, що їх мало, що поруч із нашими упівцями не борються національні армії всіх тих, кого уярмлює комуно-большевизм. Це приспішило б загибель московської колоніяльної імперії...

До гурту наблизився розвідник. Він щойно вийшов із квартири командира Громенка й тепер почав розказувати людям, що до Перемишля, Динова, Сянока й інших баз безперервно прибувають все нові й нові контингенти ворожих військ, а всі потяги віддані до їхньої диспозиції. Мобілізація в Польщі триває на широку скалю, й ворог намагається сконцентрувати якнайбільше сил для поборення УПА.

Селяни оточили розвідника з усіх сторін й уважно прислухалися до його слів, хоч їх заглушував поблизький мішаний хор, що співав пісню «Тихо, тихо в полі вітер віє...».

Принесені розвідником новини були досить тривожні. Всі споважніли ще більше, тема дискусії зразу ж змінилася, а якась старша жінка, не витримавши, заломила руки й почала приговорювати плаксиво:

— Боженьку мій! Що ж ми тепер зробимо? Таж ті бандити всіх нас вимордують!

— Перестань лементувати, стара! — суворо відізвався її чоловік. — Тут іще є наші відділи. Вони боронили нас роками й боронитимуть далі!

— А чи ти не чув, Стефане, скільки їх там їде з танками й канонами?

— Ну й що? Хіба це перший раз?

Друга жінка звернулася до свого чоловіка:

— Петре, я піду й пов'яжу клунки, бо, може, завтра доведеться нам іти до лісу.

Цю думку підхопили всі жінки і квапливо розійшлися по хатах. Треба було готуватися до зустрічі незнаного завтрішнього дня.

Лишившись під хатою самі, чоловіки продовжували перервану розмову, але вели її щораз то голосніше, бо голоснішали пісні. До співаків приєдналися командир Громенко й доктор Шувар. Повстанські пісні набрали ще більшого розмаху й сили. Продзвеніли «Вже вечір вечоріє», «Там, під лісом» і «Розпрощався стрілець», а на закінчення гримнула мелодія пісні «Хай землю виорють гармати»...

Стефан Плотний, який перед хвилиною так авторитетно заспокоював свою дружину, звернувся до виховника Зоряна й запитав:

— Як ви думаєте, чи довго ми тут іще видержимо? Замість відповісти, Зорян поставив питання також:

— А що, на вашу думку, краще зробити? Відійти із цього терену, чи битися з ворогом тут?

— Де? Чого відходити? Бийте гадів до кінця! — злісно сказав селянин, і його п'ястуки затиснулися.

Ця відповідь Зорянові подобалася, й він продовжував:

— Будемо бити! Але ми всі свідомі того, що боротьба стане ще важчою. Зараз ми не можемо здобути вільної України, але цей нерівний бій уже нами виграний. Нашою безкомпромісовою боротьбою ми виховуємо нову людину, людину вільну, героя й лицаря. Завдяки нашому змагові в людей зникає рабська покора й вислужництво, з кожним новим днем збільшується число тих, які за свій нарід й Українську Самостійну Соборну

Державу готові віддати найбільшу жертву — життя. Ми добре знаємо, що діється в довкіллі, і скільки тут є ворожого війська. Багатьох із нас завтра може не бути в живих, бо впадуть у вирі боротьби, але ви дивіться на них, — і вказав рукою на гурт співаючих повстанців, які тепер під керівництвом д-ра Шувара тнули веселу «Коломийку». Після кожної сгрічки д-р Шувар додавав «ой, та й дуна, дуна...», а потім показував рукою на повстанця чи дівчину, й вони починали новий заспів. — Бачите їх? Чуєте? Чи хтось із них цим переймається? Вони воліють жити день на волі, як вік у неволі...

Вже було пізно, й люди почали розходитися по хатах. Одна із жінок, яка лишилася в гурті, тепер звернулася до свого чоловіка:

— Петре, ходімо! Сьогодні мусимо закопати ще бодай мішок збіжжя, а нашого бичка віддамо повстанцям, а то ще ляхи заберуть.

Селянин схвально кивнув головою й пішов до сотенного господаря, а його дружина притьмом побігла до хати.

Розділ 26.
ПРОРИВ З ОТОЧЕННЯ

Другий день Великодніх Свят добігав до кінця. Вечір був дуже ясний і теплий, тож більшість повстанців полягала спати на подвір'ях і в садах, їх присипляло різноголосе кумкання жаб і спів соловейка в кущах над потоком. А через кілька годин стійкові вже будили кухарів готувати каву на сніданок і варити обід.

Від Сяну, який лежав на віддалі біля п'яти кілометрів, доносилося сильне гудіння панцерів і вантажних автомашин. Приїхав кінний зв'язковий і подався до квартири сотенного, де звітував, що через Сян переправляються важко озброєні ворожі частини, з танками й артилерією включно. Цивільні, санітарні й господарські відділи заметушилися, почали відносити до замаскованих бункерів усю літературу та підозрілі речі.

Сотня Громенка маршувала до лісу, на ті самі позиції, які займала вчора. По дорозі командир Лагідний говорив, що він ніколи більше в житті не полізе до підземного бункеру і взагалі не заздрить тим частинам, котрі не можуть успішно боронитися, але в підземелля йти мусять. Йому одного разу довелося боротися у викритому ворогом бункері. Ця боротьба тривала кілька годин, і в ній згинуло кільканадцять повстанців, а Лагідний урятувався лише завдяки своїй великій відвазі та швидкій

орієнтації. За цю акцію командування УПА нагородило його золотою медаллю бойової заслуги.

Сотня дійшла до лісу, й дальший марш відбувався конспіративно: останній вояк тягнув за собою велику галузку дерева, яка затирала всі сліди. Дотримання конспіративних умов у лісі не є легкою справою. Адже до нього цивільне населення рідко або й ніколи не ходить, тому кожна зламана гілка, стоптана трава, зрушене зігниле листя чи кинутий на землю недокурок або сірник зраджують присутніх у цьому лісі людей.

Одержавши відомості про концентрацію великих ворожих сил, відділи УПА були змушені змінити тактику своїх дій. Деякі командири плянували кращі способи наступу, відступу й оборони самі, але в більшості випадків тактичну ділянку повстанських акцій опрацьовувала головна квартира. Часто траплялося так, що вжита успішно якимсь командиром у бою тактика записувалася на папір, відповідно розроблялася і в тактичному обіжнику надсилалася упівським відділам для користування.

Сьогодні третій день Великодніх Свят. Сотня Громенка впродовж їх таборувала на тому самому місці. Стежі зайняли обсерваційні становища на узліссі, а стійки стояли поблизу відділу. Згадуючи свята, вояки жартували, а найбільше згадували Катрусю у криниці.

Терен виповнився ворожими формаціями. Поруч із польською мовою, тут і там чулася мова «старшого брата», який, очевидно, керував акцією й давав накази. Польські війська повільно посувалися до сіл, розставили в них артилерію й почали обстрілювати ліси.

Над Дилягівським лісом закружляли два малі совєтські літаки, які скидали призначені для відділів УПА листівки. Вони були надруковані українською й московською мовами, обіцяли тим повстанцям, які складуть зброю, амністію, а непокірним і командирам — смерть. Інші описували «щасливе» життя в Україні та пригадували невигоди й муки повстанських буднів. Якщо повстанці не скористають із пропонованої нагоди й не складуть зброї, — говорилося в листівках, — усіх чекає страшна кара.

Закрутивши в одну летючку совєтської махорки, Когут затягнувся міцним димом, потім скривився і сказав:

— Чи не могли ці ідіоти скинути трохи кращий папір?..

Новоприбулі ворожі війська повели сильний наступ на українське селянство, розбивали комори, шафи, скрині, печі й навіть зривали підлоги. Недаремно в ті часи українці співали: «...Лізуть до комори, розбивають старі скрині, шукають Бандери...».

Ворожі вояки ґвалтували жінок і дівчат, арештовували багатьох українців та тортурували їх, щоб здобути цінні для себе інформації. Але нарід, після кількох років безугавної боротьби, не заломлювався й був дуже відпорний.

По селах, у підземних бункерах, перебувало багато революціонерів і поранених. В одному селі знаходилася підпільна друкарня, у другому був магазин, у третьому — шпихлір, але їх місця не зраджував ніхто, й московські дорадники натискали на польських старшин, щоб вони атакували ліси. Облави переводилися досить часто, проте не мали успіху. Не раз багатолюдні військові частини «прочісували» ліс дуже старанно, метр за метром, але у ньому не знаходили жодної душі. Інколи в часі облави повстанці навмисне запалювали спорохнявілий пень і лишали його в такому стані. Він цілий день курився й, побачивши дим, ворог негайно скеровував на те місце гирла гармат або оточував ліс і вів наступ на пеньок.

Сьогоднішня справа виглядала далеко поважніше. Дилягівський ліс, у якому квартирувала сотня Громенка, був оточений силами двох полків. З усіх кінців лісу стежі подавали однакове звідомлення: великі ворожі з'єднання розвивають наступ.

Коли б це була пообідня пора, то існувала можливість звести з ворогом кількагодинну битву, а ввечері відступити. Та на превеликий жаль щойно доходила десята година ранку. Сотенний ходив широкими кроками по лісовій стежці, курив цигарку й напружено думав. Повстанці мовчки стежили за командиром і чекали його наказів.

— Я тепер не хотів би бути в його шкірі, — тихо промовив Чумак до своїх вояків.

— Друже Залізняк! — звернувся зненацька сотенний до чотового. — Негайно скличте до мене всіх старшин і підстарший! Через кілька хвилин Громенко вже говорив до них:

— Друзі! Сьогодні застосуємо кільцеву оборону і з неї вийдемо пробоєм. Ворог не сміє зауважити нас далі, як на кілька кроків від себе. Ніхто не окопується, лише добре маскується. Бойові становища займаємо тут, на горі. Коли б ворог помітив нас на віддалі кількох сотен кроків, то заліг би, створив кілька оборонних ліній, і ми були б знищені вогнем його гранатометів, а евентуальний пробій крізь ці лінії потягнув би за собою великі жертви. Дійте так, як я сказав. На становища!

Сотня зайняла кільцеву оборону, при якій вояк від вояка знаходився на відстані кількох кроків і добре замаскувався. З однієї сторони гори був стрімкий схил до потоку. Довкола рос-

ли переважно грубі букові дерева, де-не-де береза, ліщина і ялиця, а також осика, яка тепер нервово трясла своїм листям, неначе передчуваючи страшну небезпеку. Передпілля можна було добре й далеко бачити, тому кожний відчув, що сотенний вибрав для оборони чудове місце.

Наблизившись до лісу, ворог для кращої відваги відкрив по ньому сильний вогонь, а його підхопили всі частини, оточуючі цей ліс. Таким чином повстанці довідалися, в якому місці ворог підійшов ближче, і на цьому відтинку Громенко вирішив зробити прорив. Дотичні становища одразу були значно підсилені.

Польське «гур-ррa!», змішане з московським «ур-ра!» донеслося вже з віддалі кількох кілометрів. Пройшовши хвилин із двадцять і не зустрівши ніякого спротиву, ворожі підрозділи набрали відваги, їхні вигуки слабшали, а постріли рідшали. Багатьом із ворожих вояків напевно довелося йти до такого бою перший раз, і тих, які наслухалися страшних вісток про якусь бандерівську УПА, політруки мусили в ліс заганяти. Коли вороги пройшли велику його частину й не побачили навіть зайця, то ще більше посмілішали, але разом із тим утратили чуйність, тим більше, що їхнє коло звужувалося і ступнево густішало.

Постріли залунали зовсім близько. Неначе прилиплі до землі лежали добре замасковані повстанці, стежили за передпіллям і чекали появи ворога. Кожний МРВ уже відбезпечену зброю, щоб пізніше не клацнути непотрібно забезпечником і передчасно себе не виявити. Загрозлива ситуація вимагала максимальної обсрежности, бо підо впливом напружених нервів чиясь рука могла потягти за спуск автомата, й один такий необережний постріл був би здатний викликати катастрофу.

Нарешті здаля між деревами замаячила ворожа лава. Ні повстанські командири, ані вояки назовні не виявляли страху, але людське життя, особливо тоді, коли зближається смерть, стає стократ дорожчим, тож навіть у найбільше загартованих ветеранів нап'ялися м'язи на обличчях. Друзі знали, в якому важкому положенні сьогодні знаходиться оточена звідусіль сотня, й були свідомі того, що пробій із цього смертоносного кінця коштуватиме великих жертв, хоч ніхто не міг сказати яких. Очікуючи наказів, кожний нишком думав про своє.

Навала різних думок охопила й Чумака, але можливість смерти він сприйняв холоднокровно й навіть потиху вилаявся. А потім сам собі поставив запитання: яка різниця — сьогодні чи завтра? Що, властиво, несе завтрішній день? Якби українці краще були постояли за свою державу вчора, а не висилали дітей

під Крути, то сьогодні все виглядало б інакше. І його думка блискавично полетіла по сторінках історії. А що було за гетьмана Мазепи? Московський цар зумів привести своїх напівдиких ординців аж під Полтаву, а українці спромоглися виставити лише шість тисяч оборонців!.. І знову думка перескочила на інше. Чому такі добрі ідеї Донцова й Міхновського не прийнялися масово в часі Визвольних Змагань, а український уряд очолили слабодухи, які, замість підтримувати організацію власних збройних сил, їх поборювали? Цікаво, що зараз роблять ці люди на еміграції? Вони сьогодні напевно змінили свою думку...

М'язи й нерви напружувалися щораз то більше. Все ближче чувся необережний, хаотичний та зовсім нефаховий підхід ворога. Ось він уже зовсім близько, на віддалі яких семидесяти кроків, «Поспішайте, чорти!.. Щоб швидше почати!» — думав кожний. А перстень смерти повільно зближався. Лишилося тридцять кроків... двадцять, а ніхто з повстанців не поворушив навіть пальцем.

Громенко лежав за густим кущем, біля рою Лози. Ройовий подивився на сотенного питальним поглядом:

— Чому не б'ємо?

— Ще ні! — хитнув заперечливо головою Громенко. — Чекайте наказу!..

Вояки замислилися. Хто їхній командир? Як його прізвище і звідки він родом? Уже на протязі довгих років командує сотнею, а друзі так мало знають про нього. Сьогодні він знову зайняв становище в найнебезпечнішому місці, й усі журяться за його життя. Коли б, не дай, Боже, згинув, то його смерть не тільки послабила б загальний стан сотні, а була б невиджалуваною втратою улюбленого командира.

Кожному пригадалися його повчальні слова:

— Творім спільно одне ядро, але кожний мусить думати. Не будьте ніколи покірними ягнятами, а палкими революціонерами й бойовиками. Пам'ятайте, що навіть відлучена в боях двійка чи трійка вояків повинна творити самостійну бойову одиницю. Коли не вмітимете думати самостійно, то вам буде важко вив'язатися із складної ситуації...

Чи можна уявити собі кращого генерала української армії, як він?! І коли друзі не знали нічого про цивільне життя Громенка, то його військовий шлях багатьом був добре відомий. Він пройшов через військову референтуру ОУН, легіон Шухевича та низку боїв на Поліссі, й ось уже минає п'ять років його командування сотнею у вирі жорстокої боротьби з ворогами України. Чи все це, разом узяте, не являється, може, найкра-

щою військовою академією для старшин? А взяти хоча б сьогоднішній день. Які перспективи має сотня? Таж кількісне відношення ворожих сил до складу сотні становить приблизно двадцять до одного, а, крім того, ворог добре забезпечений постачанням під кожним оглядом. Що ж торкається упістів, то вони перевищують ворога у двох аспектах: по-перше, мають добрий бойовий вишкіл і повстанський гарт, а по-друге, — велику ідейність.

Сотенний зайняв становище біля ланки кулеметника Дуба. Цей Дуб направду здоровий і кремезний хлопець. Коли ходив, то за кожним зробленим кроком перехиляв своє тіло на боки й хоч мав уже двадцять чотири роки, чомусь виглядав на дітвака. Але, поминувши це все, Дуб майстерно володів німецьким скорострільним кулеметом типу «МГ—42». Це такий «дідько», що коли випустити із нього добру серію, то можна скосити кулями досить грубе дерево. На кінці його цівки зараз «росло» кілька листків папороті, недавно «посадженої» кулеметником.

Ворожа лава на мить затрималася. Якийсь старшина щось крикнув до польового радіоапарату, й тоді почулася поновна команда:

— До пшоду!

Розташовані на цьому відтинку повстанці вже добре бачили ворожі обличчя. Деякі з них мали зляканий вигляд, на інших, після півторагодинного маршу, видніла впевненість, що в лісі нікого немає. Лише з віддалі не більше п'яти кроків наступаючі зауважили повстанців і грізне виблискування цівок їхніх автоматів. Завмерли, наче спаралізовані, й тільки один крикнув несамовитим голосом:

— Бандєровци!..

На його крик, немов би на команду, заговорила повстанська зброя. Першими почали вогонь рої Лози й завзятого Рубача, а їх підтримала ціла сотня.

Ясноволосий, пристійний Рубач, дуже серйозний і з добрим військовим вишколом, завжди тримав у своєму рою зразкову дисципліну. Він постійно мав успіхи на двох фронтах. По селах до нього «липли» гарні дівчата, а в боях йому припадали найважчі відтинки, й він справно з усього вив'язувався. Так сталося і сьогодні — його рій розпочав стрілянину перший, і автоматні цівки одразу зробилися гарячі. Коли ж до нього приєднався рій Лози, то ворожа лава одразу порідшала. Кільканадцять трупів уже лежало на землі, й перстень смерти був прорваний. Лави наступаючих залишилися тільки на флангах оборонних становищ сотні, але й вони потрапили під гураганний обстріл інших роїв.

У ворожому середовищі зчинився переполох. Ті частини атакуючих, які були ще далеко від позицій сотні, відчинили страшний, але безладний вогонь, а на відтинку прориву він припинився. Одні ворожі вояки були забиті, другі втікали, мов сполохані зайці, а поранені, ще вчорашні запеклі комуністи, зараз плакали, кличучи на поміч Бога й рідну маму.

Використавши ситуацію, сотня посувалася розстрільнею в напрямі на схід, готова щомиті прийняти новий бій, якщо появиться вороже військо, а по якомусь часі півколом звернула направо.

По лінії пішов наказ:

— Маскувати сліди й посуватися дуже обережно!

Обійшовши досить велику дугу, сотня знову наблизилася до ворожих вигуків і пострілів. Зробила це з цілевим розрахунком, бо на випадок другого наступу ворожі сили напевно пішли б у напрямі відходу повстанців. А, по-друге, ворог і в гадці не мав, що сотня, замість відступати далі, підійшла під його позиції і займе знову добру колову оборону на тій самій горі, яка ним недавно була перейдена. Вислявши стежі й виставивши підслухувачів, повстанці вже спокійніше відпочивали на нових бойових становищах.

Таку тактику кільцевої оборони і прориву сотня застосувала сьогодні перший раз, а вислід битви показав, що вона була надзвичайно успішною. Виховник Зорян пояснював осяги сотні такими словами:

— Уявіть собі, що ми відкрили вогонь по ворогові з віддалі кількох сотен метрів. Як виглядало б наше положення зараз? Ворог зайняв би сильні оборонні позиції, а нам треба було б на нього наступати й намагатися їх прорвати. Ви знаєте, скільки такий пробій міг би нас коштувати?! А так ми вийшли з оточення без ніяких утрат, і навіть жодного пораненого не маємо. Все це виглядає неймовірним, і мені навіть важко повірити самому, але це факт.

Когут, який сидів на землі, прислухаючись до пояснень Зоряна, заперечив його твердження, хоч зробив це так, щоб Зорян не почув:

— Він веде велику пропаганду. Це неправда, що не було втрат, бо я сам утратив два ґудзики й каблук від чобота.

З цими словами Когут скинув чобіт і почав обертати на всі боки, не знаючи, як його направити. Завжди винахідливий, він тепер мав до розв'язання важку проблему.

— Цікаво, які ворог має втрати? — запитав хтось із гурту.

— Від сорока до п'ятидесяти вояків, — почулася відповідь Іменного.

Бартель і Калина вважали, що набагато більше, а перший із них звернув загальну увагу на те, що прорив ворожого персня стався на ширині двох сотен метрів.

— Візьміть по три метри на особу й обрахуйте, — сказав Іменний. — На цьому відтинку ми всіх не вистріляли. Багато з них лежало із запханими у траву від страху головами, неначе справжні струсі. Можливо, що було більше як сорок. А зрештою, хто цікавий, нехай іде й порахує!..

Поміж горою, зайнятою сотнею, й горою, де відбувався прорив, була недалека відстань. Там зараз лунали постріли й голосні крики, але сотня, готова до нового бою кожночасно, лежала спокійно на своїх становищах. До вечора було ще далеко, й існувала можливість, що доведеться звести ще один бій, але повстанці почували себе бадьорими й гордими за свій сьогоднішній успіх. Про нищівну атаку ворога вже не було мови. Надавній удар по ньому мав таку силу, що навіть заломив його наступ, і то впродовж кількох хвилин. А якщо нинішні ворожі з'єднання були заангажовані в бою перший раз, то їх краще цілковито відтягти з бойових позицій, а то й розпустити до «цивіля».

Цю філософію Павук пояснював Когутові по-своєму:

— Коли ти запряжеш молодого коня перший раз до тяжкого воза, то цим зіпсуєш його на ціле життя. А, наприклад, візьми молодого пса й починай привчати його на сторожа біля хати. Знаєш ти, що з цим псом станеться, коли твій сусід, замість із ним легенько дрочитися, «заїде» його ціпом?

— Бігме, ти часом і мудре слово телепнеш, — схвально закивав головою Когут. — То виходить, що сьогодні ми тих «антків» зіпсували? Яка ж то шкода!

Сонце вже підбилося на височину найвищої ялиці. На сільських дорогах без утину гуркотіли ворожі машини, а в багатьох місцях палали хати. Величезні стовпи димів зносилися в піддашшя неба, й це свідчило, що хати горять десятками. Минулої зими ворожі частини, застосовуючи несподівані наскоки, спалили кільканадцять сіл, але як тільки стріхи загорялися — миттю відступали, бо боялися відділів УПА. Так вони спалили в четвертому районі П'яткову, Жогатин, Котів, Явірник Руський і Волю Володзьку, а подібне явище відбувалося і в інших районах. В одних селах деякі з підпалених хат селянам удалося погасити, в інших неушкодженими лишилося тільки по декілька хат, але селяни були загартовані й ідейні, тож одні другим допома-

гали. Часто в одній хаті жило по три-чотири родини, дехто копав землянки або переносився до пивниць. У селах, розташованих поблизу лісів, уцілілих хат було більше, бо ворог до них рідше заходив, а, крім того, відділи УПА, таборуючи в околиці, відганяли напасників і помагали гасити пожежі.

Але це було колись. Тепер ситуація виглядала цілковито інакше. Про відігнання ворога й гашення хат не могло бути й мови, бо його відділи мали велику силу. Це дуже турбувало повстанців, які знали, що положення змінилося, й під теперішню пору вони могли вести лише оборонні бої.

Якщо після першої переселенчої акції ворожі з'єднання не відважувалися ночувати в селах, то нині вони це робили без ніякої надуми, виставляли сильні застави й зупинялися на нічліг там, де хотіли. Упівські відділи й далі мали доступ до багатьох сіл, ночували часто в сусідньому від зайнятого ворогом селі, а їхні кулеметні застави не раз були на віддалі лише кількох сотен кроків від ворожих. Інколи ворожі частини квартирували в котромусь із сіл по кілька днів і нічого не знали про те, що під землею йшла підпільна праця або відбувалося лікування поранених. Не дивлячись на ворожі підкупи, допити й тортури, не було випадку, щоб хтось зрадив і видав підземні таємниці. Дуже часто перед наїздом ворога мешканці села втікали з худобою і заздалегідь приготованими клунками до лісу й там таборували по кілька днів, а деякі ховалися у приготованих завчасу криївках. Такий стан додавав упістам іще більшого завзяття, й вони часами поривалися на дуже небезпечні бої.

Вир боротьби крутився шалено...

Розділ 27.
РЕЙД КАЛИНИ

Через два дні після пробою з оточення в Дилягівському лісі сотня Громенка таборувала в маленькому ліску над селом Рибним. Рій Калини творив заставу на узліссі й пильно стежив за рухом ворожих військ. Як тільки вони наблизилися, селяни почали втікати до лісу. Останньою бігла якась жінка, несучи на плечах великий клунок, на руках дитину, а за собою тягла насилу корову. Побачивши це, ворожі вояки побігли за нею, й залунали постріли. Бідна жінка часто спотикалася, падала, вставала знову, пригортала до себе міцніше дитину й била кінцем шнура корову, не бажаючи залишити її ворогам. До лісу було вже зовсім

близько, але задихана втікачка падала щокілька кроків, і з кожним разом усе важче й важче зводилася на ноги. Тягар клунка давався взнаки.

А поляки зближалися. Друзям роя Калини застигала кров у жилах, коли дивилися на цю трагічну картину, але вогню відчинити не могли, бо поміж ними й ворогом була стероризована жінка з дитиною. Полякам залишилося ще біля ста кроків до неї, й вони голосно кричали:

— Стуй! Стуй!..

Почувши їхні голоси, жінка зібрала останки своїх сил і побігла знову, а перелякана пострілами корова вирвалася їй із рук, задерла хвоста й погнала під ліс сама. Тут ворожа куля трапила її, і нещасна жінка впала на землю разом із дитиною, голосно ридаючи.

Ройовий Калина уважно приглядався до жінки цілий час, але в останньому моменті його нерви не витримали. Звівся на повний зріст і голосно крикнув:

— Уперед!!!

Він був із сусіднього села Ясенова, яке сполучувалося з Рибним, і цю жінку добре знав, тому у слушному часі вирішив стати в її обороні.

Рій вискочив на галявину, й повстанські автомати запрацювали повною парою. Кілька сотень ворожих вояків спостерігали із села гонитву їхніх колег за втікачкою й ніколи не очікували наступу упівців, і то дуже рішучого. Ті вояки, які знаходилися на галявині, не ставили ніякого супротиву, завернули й почали втікати до села, а в селі виникла паніка, й дійшло до загального відступу ворога. Повстанці вперто переслідували втікаючих вояків і кількох поклали у траву своїми серіями.

Раптом Калина пригадав собі, що їх тільки тринадцять, і зупинив рій. Завернув його до потоку, а потім наказав відступити до лісу. Поранену в ногу жінку повстанці забрали зі собою.

Положення упівських відділів ставало щораз то важчим. Бракувало харчів, медикаментів, білизни, взуття та інших конче потрібних речей. Бої і сутички з ворогом були на порядку денному й усе частішали, але бойовий та моральний стан повстанців аж ніяк не знижувався. Й хоч загальна ситуація все більше й більше погіршувалася, зв'язки з командуванням утруднялися, а втрати в людях збільшувалися, то все ж таки упівські відділи були добре озброєні, вели успішні оборонні бої, і ворог їх далі жахливо боявся.

Багато важчу боротьбу вело цивільне населення. Воно мусило переносити ворожі знущання й тортури, арештування й роз-

стріли, але, незважаючи на ніщо, селяни ще тісніше співпрацювали з відділами УПА і всіми секціями революційного підпілля.

— Коли б усе населення України було таке віддане нашій справі, як ці, недавно ще малосвідомі лемки, — твердив отець Кадило, — то ми давно прогнали б ворогів з України, які б сильні вони не були.

— Так, отче, цілковито погоджуюся з вами, — похитав головою Чумак.

Довкільний терен, виповнений ворожими військами, був подібний до мурашника. Щоб дати хоч один день відпочинку своїм воякам, командир Громенко переправив уночі сотню через Сян і повів її на ворожу територію до Варського лісу. Опинившись над ранком у ньому, серед чужого оточення, сотня почувалася знаменито, бо була певна, що матиме спокійний день. Поблизу могли пройти тільки цивільні особи або в найгіршому випадку ворожа стежа, якої повстанці не боялися. Командир сказав, що коли сьогодні ніхто не з'явиться, то сотня таборуватиме у цьому лісі кілька днів.

Розташувавшись на високій горі, повстанці мали перед собою добрий образ теренів за Сяном, який вони переходили вже десятки разів. Он напівспалене село Володж, а там ліси. Наліво Дилягівський, сьогодні, видко, спокійний, а направо Грушівський, що тягнеться аж до Кузьмини, й у ньому тепер напевно дуже «гаряче». До Варського лісу цілий ранок долітали звуки розривів артилерійських стрілен, а за кожним вибухом над лісом розкочувалися хмари чорного диму.

В полудне артилерійська канонада втихла, зате через півгодини почувся сильний кулеметний і крісовий вогонь. Спочатку він шалів довкола лісу, а відтак перенісся в ліс. Постріли ставали щораз то густіші, а на шляху Селиська—Поруби снували десятки вантажних автомашин і панцерів.

Командир Громенко слідкував крізь далековид за метушнею ворожих частин. Він довго мовчав, потім зиркнув на Чумака й нарешті відізвався:

— Щоб чортові сини хоч наших не знайшли...

Він мав на увазі тих, які знаходилися в підземних бункерах. Чумак цілий час думав про той підземний шпиталь, у якому перебував колись, і запитав сотенного:

— Чи наші є ще й в інших криївках, крім того шпиталю?

Громенко мовчки кивнув головою й показав Чумакові чотири пальці. Чумак догадувався, що там є багато бункерів, але не знав, чи в них знаходяться люди. Після твердження командира

виходило, що наші є ще у п'ятьох підземеллях, і Чумак подумав, що краще було б не питати ні про що, бо тепер він переживатиме за долю й безпеку друзів.

Акції ворога зараз були дуже рухливі й масові. Чумак порівняв їх із німецько-большевицьким фронтом у 1941 році. Тоді на цьому терені було вдесятеро менше німецького війська, як тепер є польського й московського. Цікаво, як довго вони тут знаходитимуться? Хіба не можуть бути довше як кілька місяців, бо це ж відділи регулярної армії і в лісах та на полях довготерміново не стаціонуватимуть.

Командир Громенко застосував дуже мудру тактику: коли ворог лізе в наші терени, то на відпочинок ми йдемо до нього. Виспавшись, вояки почували себе набагато краще й гутарили між собою, аж раптом стійковий привів двоє десятилітніх дітей. Вони не боялися повстанців і почали розказувати Рубасі все про своїх батьків, про домашніх псів та котів, про міліцію, яка стаціонувала в селі, тощо. Про бандерівців чули й навіть бачили їх. Вони приходили до їхньої хати, і їхній тато мусив їм щось у місті купувати, а також давав їм «слоніну».

Рубаха забавляв дітей як міг, щоб тільки протягти час до вечора. Щойно з його наближенням діти пригадали собі, що їм пора до хати, й навіть почали плакати. Петя взяв їх за руки й попровадив до краю лісу, наказуючи по дорозі:

— Ви нікому не кажіть, що бачили бандерівців у лісі, а приходьте ще завтра. Будемо разом збирати ягоди й ловити білок та пташок.

Через годину сотня знову форсувала Сян, прямуючи до Грушівського лісу. Комендант Петя не дуже розраховував на підроблений із дітьми плян і мав слушність. На другий день стрільна польська артилерія перевертали дерева у Варському лісі...

Втрати в людях збільшувалися з кожним днем, але найбільше їх мали малі групи, виконуючи різні спеціяльні завдання. Часто потрапляли у ворожі засідки зв'язкові, постачальники харчів або санітари. Коли біля села Брижави друг Когут із двома стрільцями був посланий на обстеження місцевости, в міжчасі із протилежної сторони надійшов загін ворога. Звівши з ним короткий бій, сотня відступила, а Когут із друзями залишився у ворожому запіллі й уже ніколи більше не долучився до відділу. Його доля невідома. Із втратою Когута в рою Чумака забракувало не лише доброго вояка й патріота, але й повсякчасного гумориста. Група СБ Петі, яка тепер виконувала найнебезпечніші зв'язки, також утратила кількох вояків.

22-го травня 1947 року сотня таборувала в лісі біля села Нетребки. Вже в ранніх годинах ворог, який звідкілясь довідався про присутність повстанців у лісі, оточив його й почав концентричний наступ, ведучи сильний вогонь і кидаючи в лісову гущавину гранати. Поляки підходили дуже обережно вже на протязі кількох годин і своєю повільністю лише псували упівцям нерви. Стежі донесли, що ворог звертав найбільшу увагу на кожну височину чи гору, займаючи їх одну за другою.

Коли командир Громенко довідався про це, одразу зарядив зміну позицій. Сотня надійшла ближче до ворога й зайняла становища безпосередньо за горбком, на рівному місці, добре замаскувавшись. Над лісом безперервно кружляв малий московський літак і скидав листівки в українській мові.

Взявши одну з них до рук, чотовий Бартель іронічно відмітив:

— Ці комуністи ставляться до нас із повагою й далі, якщо скидають листівки в українській мові в той час, коли ціла адміністрація на Рідних Землях ведеться московською мовою. Та послухайте, як вони жаліють нас. Кажуть, що ми бідні, не маємо харчів, убрання, ані мила. Врешті додають, що війни з Америкою не буде, й закликають упістів, щоб не слухали наказів своїх командирів, а здалися в полон, покаялися й щасливо зажили в Совєтському Союзі. Аж дивно стає: Лемківщину хочуть віддати новій Польщі, а повстанцям пропонують щасливе життя в СССР, під «всесправедливим» і «добрим» батьком народу — Сталіном!

Ворожі постріли зближалися. Поляки зайняли поблизький горб й у цьому місці їхній перстень був до сотні найближче. Опинившися другий раз у смертельному кільці, вона нервово чекала початку акції. Кожний упівець мав зброю відбезпечену й заздалегідь приготував собі плян ведення наступу. Коли б ворог заліг, то на нього мусили б летіти гранати, а у противному випадку всі вже мали обраховані стрибки поміж окремими деревами. Та, як на злість, поляки посувалися дуже повільно й обережно, хоч шарудіння їм годі було уникнути. Воно все ближчало й навівало здогад, що сьогоднішні ворожі сили є набагато більші, як звичайно.

Невдовзі за кількадесят кроків перед сотнею, на відтинку Бартлевої чоти, між рідкими кущами показалися ноги кількох ворожих вояків, які підходили так, що кожний їхній крок тривав кілька секунд. Треба було діяти, але як? У минулому тактика прориву завжди приносила успіх, проте сьогодні повстанці почували себе більше напруженими, бо положення було гірше,

а ворог повільніший та обережніший. І хоч на становищах лежали, чекаючи страшного бою, добре загартовані вояки, котрі мали за собою десятки великих боїв, то кожному з них у гарячій молитві до Бога ворушилися уста. Між ними не було кар'єристів, які прагнули здобути медалі або ранги. Ці люди жертовно проливали кров і віддавали своє буйне молоде життя за свободу українського народу на його землі. Й часто, зовсім непоказні, вони проявляли велику скромність, не демонструючи свого безмежного патріотизму назовні навіть колись, у цивільному житті.

Коли згадати передвоєнні роки й переглянути колишні підготовчі кадри, то можна б стверднти, що інколи ті, на яких покладалися великі надії, на думку про ворожий фронт, забували за своє завдання й виїжджали в чужину. Правда, багато з них їхало виконувати накази або творити зв'язки, одначе далеко не всі.

Напруження зростало, й бажання кожного повстанця було дочекатися вечора чи бодай наближеннн його, бо в цій порі ворог був би змушений залишити ліс. А тут всі стрілки на годинниках показували дванадцяту годину, сонце ніби застигло в небі й ніяк не хотіло рухатися з місця. Так, нічка — це направду повстанська мати, але хто з вояків дочекає до неї?.. Кожний сподівався, що сьогоднішнього заходу сонця не побачить.

Ось на відтинку Бартлевої чоти затріскотів кулемет, і його підтримала всіми наявними вогневими засобами ціла сотня, зриваючись до атаки. Кулеметні серії та автоматні черги змішалися з криками «Слава!» й «Гур-рра!». Розпочався жахливий бій, і сотня залягла знову. Голосна команда сотенного «Вперед!» пригадала друзям, що коли вони сильним ударом не прорвуть кільця смерти, то згинуть усі. Тому рвонулися в наступ левами.

Крики й зойки поранених залунали по обидвох сторонах. Пробили першу лінію атакуючих і, перескакуючи через тіла ворогів, побігли далі. Зав'язався кривавий бій із другою ворожою лінією. Бук заліг біля вбитого поляка, спер на його тіло десятизарядку й бив із неї на всі заставки. Ще хвилину тому якийсь «Зигмунт» був небезпечним, а тепер став Букові у пригоді своїм мертвим тілом, як охорона.

Довкілля зарясніло ворожими трупами. Спереду ще одна ворожа лінія, а звідкілясь чутно брудну московську лайку. «Старший брат», оточений кількома відданими польськими політруками — московськими яничарами — підганяв автоматом поляків до бою.

Пробій затягався. Ворог поставив сильний спротив, а деяких польських вояків, які почали втікати, затримала серія з автома-

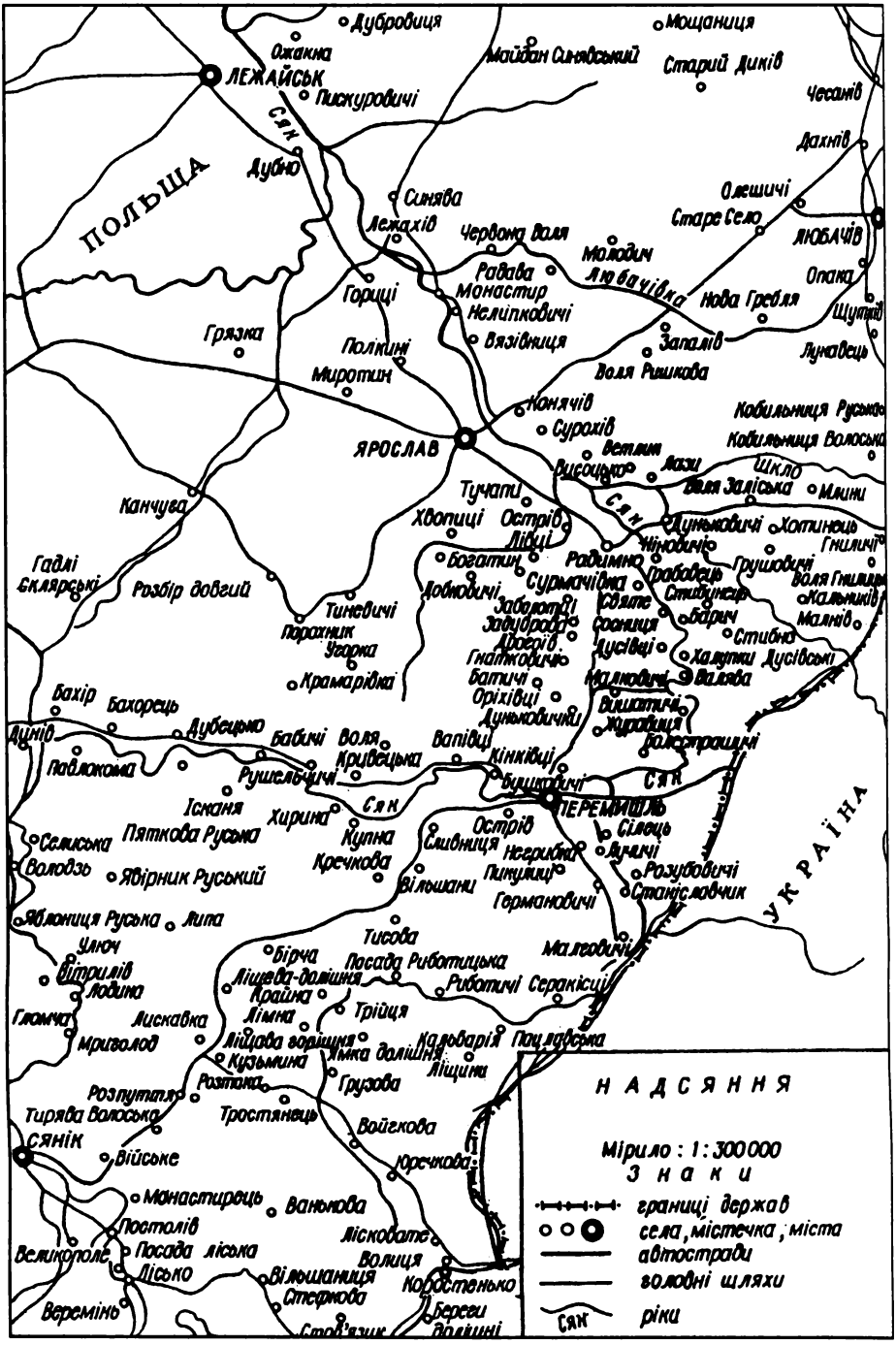
та московського підганяча. Ситуація виглядала безвихідною, і власне у цьому моменті командир Громенко звівся на повний зріст. За ним пішла ціла сотня й ударила на ворога з такими силами й упевненістю, що ворожий перстень тріснув, і вона вирвалася з оточення. На цей раз п'ятеро повстанців залишилися навіки у цьому лісі, між ними добрий сотенний господар, а три легко поранені вояки пішли із сотнею.

Пройшовши значний шмат дороги лісом, сотня зайняла друге оборонне становище, а тим часом і сонце, й годинникові стрілки неспостережено посунулися досить далеко. Повстанці очікували вечора й міркували над ситуацією, яка створилася. Крім великої активности ворога проти відділів УПА по лісах, діялися макабричні речі й по селах. Довкола було чути плач жінок і дітей, неслася сороміцька московсько-польська лайка, лунали постріли, гуркотіли мотори, ревла перелякана худоба. Ясно було, що ворог веде акцію проти українського населення.

Коли стемніло, сотня вирушила в напрямі села Гут. Вислана розвідка донесла, що у ньому немає ані живої душі. Коли повстанці вступили в порожнє село, то побачили жахливу картину. В хатах розкидані ліжка й розбиті шафи, на столах миски, ложки й часто недоїджені страви, людей і худоби не видко ніде, тільки кури сиділи на плотах і дахах, а голосне нявчання котів і виття собак іще більше підкреслювали гнітючість атмосфери. Ворог ґвалтом забрав усіх мешканців села, й то протягом дуже короткого часу, а їх мізерні резерви збіжжя й картоплі полив нафтою, бо забрати не мав змоги. Щойно тепер стало зрозуміло, чому вдень тут були такі крики...

О, Боже! Скільки тут треба пімсти! Пімсти й іще раз пімсти! Що за підлість цієї брутальної комуни, яка береться перебудувати лад у цілому світі! За її страшні злочини відповідає також і Америка та її президенти. Й це діється у XX столітті, в тих країнах, які на своїх прапорах мають гасла «соціялістичних демократій». Що за іронія!..

Сотня перейшла до села Рибного й побачила такий самий образ. Два старші віком чоловіки, які сховалися в лісі, оповідали страшні історії. Вивезення людей тривало всього кілька хвилин. Багатьом людям навіть не дали забрати зі собою білизни, посуду та інших першої потреби речей. Виселенців зганяли до вантажних автомашин і вивозили за Сян, до Динова. Тут на відкритому полі, за колючими дротами вони чекали кілька днів на потяги, якими везли їх далеко в німецькі терени, прилучені після війни до польської комуністичної держави.

Карту Надсяння, надруковану в газ. «За вільну Україну» від 26 травня 1992 р., підготував Мирослав Падовський.

Коли б якась західна держава схотіла зробити переселення 3/4 мільйона свого населення на віддаль 800 миль, то після кількамісячного плянування міністерства транспорту вона одержала б звіт, що така переселенча акція коштуватиме мільйонові суми й забере кільканадцять місяців часу. Але «найдемократичніша» Польща при допомозі «старшого брата» і його автомашин марки «Форда» зуміла перевезти Любачівщину, Ярославівщину, Перемищину й цілу Лемківщину за десять днів. Багато людей утікало до лісу, їх ворог стріляв, а потім хвалився у своїх військових звітах і пропагандивних брошурах, скільки то він знищив бандитів УПА. Й усе ж таки ліси були повні втікачів. Вони ховалися, як у часи давніх татарських нападів, по гущавинах, потоках і ярах разом із своїми родинами й худобою, сподіваючись, що ворожа навала пройде, й вони знову зможуть вернутися до своїх сіл. Деякі з них далі містечка Динова чи Бірчі ніколи не були. Тут жили їхні прадіди й діди, тут і вони хотіли доживати свого віку. Але ворог був нещадний. Він не звертав уваги на ніщо — на плач, на розбиття родин, на загублених дітей чи не похованих батьків — ловив кожного й вивозив за Сян.

Щойно після кількох років завзятої боротьби ворог почав тепер мати успіхи. Правда, він їх здобув дуже підлим способом, але цим не журився так само, як не журилася Москва нищенням багатьох мільонів українців голодом, вивезеннями на Сибір чи розстрілами. Поляки знали добре, що знищити відділів УПА вони не зможуть, тому рішилися на цей підлий крок виселення.

Командування УПА на Закерзонні добре здавало собі справу з ворожої акції, бо мало про неї добрі інформації. Воно заплянувало пропагандивний рейд кількох відділів на Захід, інших вислало до Галичини, а деякі малі групи мали залишатися на виселенчому терені. З огляду на велике скупчення ворожих військ, ці накази не прийшли на час, бо багато зв'язкових, несучи їх, згинуло в переходах.

Лишившись без населення, упівці щойно тепер зрозуміли, що повстанська боротьба — це не тільки боротьба відділів УПА, а всієї української нації. Відчувався брак не лише харчів та інших засобів, але чогось бракувало й у самій боротьбі. Навіть її ціль уже не мала повного змісту, бо довкілля без українського населення перетворилося в пустелю.

В найгіршому положенні знаходилися шпиталі УПА. Про деякі з них знали тільки санітарні відділи, в яких за останні два тижні багато погинуло. Видужуючі поранені, які хотіли нав'язати контакти з відділами УПА, потрапили у ворожі засідки або

чекали у шпиталях на зв'язок, котрого не було. Одні гинули із браку ліків, інші з голоду, а деяких віднайшов ворог.

Не у кращій ситуації опинилися адміністративні сітки ОУН. Найтяжчі завдання зараз виконували боївки СБ і польова жандармерія, їхні бойовики мусили часто ходити на розвідки, налагоджувати зв'язки або достачати харчі й військовий виряд. У найкращому положенні були відділи УПА. Й хоч уже почав докучати голод, а їхні ряди були помітно проріджені, але Громенкова сотня, як інші, творила далі сильну бойову одиницю, на саму тільки згадку про яку ворог дрижав.

Трохи харчів знаходилося по магазинах, частину їх здобувалося поза Сяном, а решту принагідно можна було знайти по спорожнілих селах. У них лишилося ще багато курей, які зараз стали дикі й ночували по деревах, а подекуди траплялася й напівздичіла залишена господарями худоба.

Були ще й інші люксуси, лише треба було про них догадатися, й таким догадливим у сотні Громенка був стрілець Рубаха. Найстарший її вояк, він походив з-під Коломиї, вважався добрим стрільцем, виглядав більше на багатого німецького фермера, як на повстанця, володів сенсом гумору й користувався величезним успіхом у жінок. Його торба завжди була навантажена всілякими присмаками. Кілька місяців тому одна гарна молодиця народила близнят, і коли командир Громенко довідався, що їхнім батьком був Рубаха, хотів покарати цього 45-літнього молодця, але жінка заявила, що вся вина по її стороні, це саме підтвердив Рубаха й уникнув кари.

Одного разу він побачив у саду кілька бджолиних вуликів, і йому захотілося меду. Садиба заросла травою, бо господар уже давно був десь на Заході, але бджоли, не звертаючи уваги на страшне оточення, працювали дуже інтенсивно. Рубаха відчинив вулик і витягнув майже цілу рамку з медом. Але бджоли боронили своє майно так, як його боронять українці, й оголосили Рубасі війну. Він також захищав свою здобич, утікаючи з нею в корчі, а потім упродовж кількох днів у маршах і боях мусив одчиняти пальцями свої цілковито запухлі очі, щоб щось побачити, і став темою глузувань цілої сотні.

Розділ 28.
У СЛАВНИЙ РЕЙД

Ворожі сили продовжували прибувати на терен Лемківщини й застосовували подвійну тактику, їхні з'єднання щоденно «прочісували» ліси, робили в них засідки, а також виставляли застави по дорогах і селах. Дуже часто, не маючи досвіду в партизанській боротьбі, вони зводили бої між собою, і їхні облави приносили ворогові набагато більше втрат, як відділам УПА.

Примінення другого роду тактики для упівських з'єднань і зв'язкових приносило щораз то дошкульніші наслідки. Маючи до диспозиції велику силу війська, яке тепер тижнями квартирувало по всіх дорогах, стежках і галявинах, ворог дуже обмежував іще донедавна вільне маневрування відділів УПА. Чимраз то частіше їм треба було вести бої, часто по кілька денно в часі перемаршів із місця на місце або з лісу в ліс.

Відібрана ініціятива дій по лісах впливала дуже від'ємно на повстанців, і мимоволі підкрадалася думка, що в такій ситуації сотня не збереже себе довго. Другим негативним для її вояків являлася присутність поранених, яких уже не було де примістити, й вони мусили ходити зі сотнею, а тяжче поранених треба було носити із собою. Бракувало ліків, бандажів і харчів. Харчування один раз на два дні було на порядку денному, а в додатку до цього виснажені голодом і боями повстанці мусили носити на собі подвійний запас набоїв.

Перемаршувавши в лісок над селом Добрянкою, сотня зайняла добрі оборонні становища на гірці й тут отаборилася. Цей лісок оточував село Ляхову й поєднувався з великим Кузьминським лісом. Бунчужний Соколенко післав вояків до виселених хат Кузьмини і завданням розшукати яких-небудь харчів, але наказав їм бути дуже обережними, бо ворожі частини стаціонували на кожному кроці.

Вояки наповнили свої торби всім, що лише можна було зужити на харчі: зерном, виметеним із кутків скринь, вівсом, змішаним із пшеницею, картоплинами, буряками, морквою або шматками запліснявленого хліба. Таку дивовижну суміш господар Гупало розділив обережно по роях, і при цьому добре вважав, щоб якась зернина була не загубилася.

У глибокому добре замаскованому потоці горіли вогні й варився з усіх назбираних «присмак» дотепно кимсь названий «чир». Одержавши його разом із перевареною картоплею й недовареним зерном, вояки трохи заспокоїли свої вже добре збунтовані

шлунки. Колишню тему дискусій про гарних дівчат, забави чи політику тепер замінили на білий хліб, молоко і м'ясо. Павук безперервно згадував завуджену солонину, яка колись висіла в його коморі на бальку. Й хоч кілька одержаних кальорій зовсім не вгамували голоду, вони ще мали додати кожному повстанцеві фізичних сил на слідуючий день, а радше на сьогоднішній, бо вже було далеко за північ. Та свіже лісове повітря, холодна гірська вода й молодий вік, як на злість, іще більше додавали апетиту.

День 1-го червня 1947 року заповідався чудовий. Коли кухарі погасили вогні, вже розвиднювалося, і птахи прокидалися до щоденного життя. Одні будували гнізда, інші годували своїх ненажерливих малят, а повстанці щойно починали свою ніч, накрившись чудовими промінням сходячого сонця, їх охороняли застави, стежі і стійки.

Цього дня Чумакові припала служба на сотні. Провіривши все, він повернувся на місце її постою й застав усіх сплячими. Тільки виховник Зорян щось переглядав у своїх паперах, а командир Громенко, сперши маленьке дзеркальце на похиле дерево, голився якоюсь тупою бритвою. Перед тим вони, очевидно, вели дискусію, бо Чумак почув невдоволений голос Зоряна:

— Пропагандивний рейд у такому стані? Коли б той наказ прийшов бодай три тижні тому, коли ми ще виглядали як люди! Але сьогодні?!..

Його мову перервав командир Громенко:

— Мене найбільше мучать поранені. З ними нам буде важко добитися до кордону.

Чумак саме зняв чоботи й сушив на сонці онучі, промоклі від роси крізь діри. Почута дискусія, хоч і не зовсім зрозуміла, його дуже зацікавила. Сотня спала на становищах кільцевої оборони, а почет розташувався посередині. Сотенний глянув довкола, щоб переконатися, чи хтось іще не прислухається до цієї розмови, а тоді спинив свій погляд на Чумакові, підніс палець до уст і промовив «Псс-с-ст», що означало — про це нікому ані слова — тоді продовжував.

— Тим немає чого журитися. До кордону ми можемо дійти в будь-яких мундирах — польських, мадярських чи чеських, — але питання в тому скільки нас до нього дійде.

Останні слова сотенного ще більше заінтригували Чумака, й хоч він утішався повним довір'ям своїх зверхників, то все-таки вирішив, що про такі фантастичні новини йому краще нічого не знати. Тому дискретно відійшов, розбудив ройового Чорного, передав йому службу по сотні, а сам подався спати.

Але почута дискусія, хоч не мала ні початку, ні кінця, не давала йому спати. Пригадувалися слова командира про якийсь наказ і про те, «що ми можемо дійти до кордону в будь-яких мундирах — польських, мадярських чи чеських». Куди дійти? До якого кордону?.. Вчора він знайшов у лісі польську газету, в якій писалося про велику працю новоствореної Організації Об'єднаних Націй. На іншій сторінці говорилося про страшну кривду, заподіяну західніми капіталістами населенню їхніх країн, та про арештування негрів, доконані колонізаторами. Виходило, що цю кривду робили західні капіталісти, а проти них розпочала боротьбу демократична комуна на форумі ООН. Але чи знає ця Організація Об'єднаних Націй, що діється зараз в Україні? Чи свідома вона того, яку жахливу війну виповіла комуністична Польща разом з її сусідами українському населенню?..

Подібного роду думки лізли в голову одна за другою й відганяли сон з очей перемученого Чумака. От хоч би взяти Лемківщину. Спочатку її знищили німці, вивезли половину молоді на важкі роботи до Німеччини й виарештували всю інтелігенцію. Потім ці терени зграбувала переходом червона армія, влучуючи насильно частину молодих хлопців до своїх орд, такі самі грабунки доконували польські банди, а наприкінці вже цілий апарат комуністичної Польщі, користуючись масами військ, викінчує і цю гарну українську територію, і її безталанних мешканців.

Роздумуючи над цим, Чумак щиро побажав, щоб червона лінійка кордону на карті сьогоднішньої Польщі вела через ріку Збруч і походила б поза Хустом. Тоді комуністична польська держава обороняла б Варшаву і Краків, а не гуляла по лемківських лісах. А із другого боку, він був гордий за своїх геройських друзів і цілий визвольний рух, на поборення якого ворог стягнув численні дивізії військ.

Тут він пригадав собі слова свого батька, який не раз говорив йому:

— Сину, як ти перейдеш у житті те, що я пройшов, то говоритимеш інакше. Я був три рази у фронтовій лінії, а наостанку брав участь у штурмі. Довелося мені побувати й у петлюрівській армії, але в ній був балаган, і я подався додому.

Чумак подумав про те, де зараз перебуває його батько. Чи ще живе? О, як хотілося б із ним тепер поговорити! Або мама. Скільки разів вона ховала його пістоль, тримаючи двома пальцями й кажучи до Чумака:

— Сину, чи ти здурів? Чи знаєш, що тебе за це чекає?..

З цими думками Чумак заснув і прокинувся від туркотіння літака, що кружляв над лісом, Проте ранок був спокійний. Повстанці ходили довкола своїх бойових становищ, збирали гриби і їли їх сирими. Сотенний звернувся до службового Чорного з наказом, щоб стежі добре пильнували околицю, бо повинні прийти зв'язкові. Чумак збагнув, що прихід зв'язкових напевно матиме щось спільного з цим незрозумілим йому досі рейдом.

Увечері кухарі знову варили воду, до якої докидали кілька залишених зернин, мов би на якісь чари. А потім почалася жебранина того зілля, що зветься бакуном. Коли хтось звертався за листячком до ощадного Павука, то часто втрачав охоту до куріння. А Павук усе повторював:

— Якщо дід був удома дідом, то і в УПА ним залишився...

При цьому він демонстративно крутив маленьку цигарку, завиваючи дрібно порізані корінчики й листочки в гарний листок.

Довкола панував сильний ворожий рух, а в лісі було спокійно, мовби сотня мала відпочинковий день. У цьому лісі вона провела другу з черги червневу ніч, що в таких небезпечних часах було рідкістю. Очевидно, сюди мав прийти умовлений зв'язок, якщо місце простою не змінювалося. Біля потоку палало велике вогнище, і крім кухаря крутилося багато повстанців. Переславшись удень, вони тепер не хотіли спати, а в додатку до всього перешкоджав докучливий голод. Деякі познаходили в лісі гриби і тепер варили їх у їдунках над вогнем.

Літак з'явився над лісом знову, й повстанці почали швидко гасити вогонь, носячи воду з потоку. Одні твердили, що ворог вогню не зауважить, другі думали якраз навпаки.

В той час, коли курінний Байда, сотенний і решта почту відбували осторонь свою нараду, біля пня, на якому сидів стрілець Мороз, стояв високий курінний дентист Зубенко, тримаючи у руці дентистичні кліщі. Колишній пристінний, завжди гарно убраний дентист із Динова, тепер був заросли й і тонкий, як палець. Усі дивувалися, як на ньому могли триматися штани. Він уже приготувався до вирвання зуба. Мороз щось булькотів і показував пальцем, котрий із зубів хворий, а довкола стояв гурт повстанців, жартуючих чи радше «натягаючих» Мороза.

Без ніякого знечулення дентист Зубенко почав рвати зуба. Санітар Зірка тримав Мороза за голову, але його клятий зуб був такий же, як і пень, що на ньому він сидів, — ніяк не хотів податися. Морозові текли сльози, змішані з потом, Зубенко також упрів, а зуб ніяк не хотів податися.

— Ти що, маєш кінські зуби? — нарешті запитав Зубенко. Мороз не відповів нічого, тільки з усієї сили тримався руками за пень. А Павук радив Зубенкові:

— Докторе, сложіть собі великий камінь у штани, для балансу й ваги...

І хоч Мороз страшенно терпів од болю, то повстанці реготалися без упину. Павук уже робив із кимсь заклад на цигарку, що виграє зуб, а не Зубенко. Але доктор не здавав своїх позицій. Узявши голову Мороза під пахву, він таки зуба вирвав. Через хвилину, шепелявлячи, Мороз уже жартував:

— Докторе, чи не маєте часом келішка горілки для дизенфекції?

Тим часом ворожий розвідувальний літак поновно закружляв над лісом. Не було ніякого сумніву в тому, що про присутність сотні у цьому лісі ворог уже знає, і командир Громенко зарядив гостре поготівля. Оборонна позиція сотні була погана, бо вона квартирувала в маленькому ліску, та ще й на його краю, а стежі вже доносили звідусіль, що ворожий наступ розпочався.

Велика частина сил ворога зайняла становища в чистому полі, інші відділи наступали півколом на сотню трьома лавами. Відступ сотні через поле до більшого лісу був би справжнім безглуздям, але пробій через три ворожі лінії не виглядав набагато краще.

Сотня тихенько підходила розстрільнею і, зробивши біля двохсот кроків, зупинилася над досить стрімким та високим берегом за малим потічком. За ним, на високій гірці почулися ворожі крики. Командир Громенко показав рукою вниз, і відділ заліг поміж рідкими корчами, немов мертвий. Бракувало кільканадцяти секунд, і сотня була б на горі, на кращих становищах. А тепер ворог мав добре поле обстрілу, і якщо займе позиції на горі, то знищить повстанців гранатами.

Але іншого виходу не було, й сотню лякав не так ворог, як зайняті нею нікудищі становища. Та й вороги нині наступали інакше, як перед тим. Вони не стріляли, а підходили тихо, прагнучи заскочити сотню на позиції. Кожний думав над тим, чому командир дав наказ залишити кращу бойову лінію, а Чумак у думці з ним погоджувався й був свідомий того, що така тактика добра, хоч дуже небезпечна.

На березі за потоком з'явилася перша ворожа лава. Наступаючі зупинилися між деревами й дивилися через долину на гору, де ще кілька хвилин тому таборувала сотня. Там на галузці висіли циїсь онучі, колись білого кольору, а тепер бронзового, й коли Чумак зауважив їх також, подумав, що за них комусь належить золота медаля.

Зійшовши повільно з берега, ворожа лінія рушила вперед й опинилася на віддалі кількох кроків від оборонних становищ сотні. Частина першої ворожої лави залишилася на горі, й це зараз було найнебезпечнішим, а коли до неї приєдналася друга лінія, сталося щось неймовірне. Відчинивши по ворогові сильний вогонь, ціла сотня зірвалася з місця без наказу і рвонула в наступ під гору, щоб зайняти кращі позиції.

Кількадцять ворожих вояків упало, й коли ці позиції були опановані повстанцями, розпочався вирішальний бій. Третя ворожа лінія залягла між деревами, а перша і друга розпочали втечу, потрапивши під перехресний вогонь. Хоч сотня вже мала успіх, бо зліквідувала дві лави ворога, то перед нею була ще третя лінія, й дуже небезпечна, бо знаходилася досить далеко від сотні. Щоб її досягти стрибками, треба втратити багато своїх сил, але рятунку іншого немає, лише наступ.

Пролунав голосний наказ Громенка:

— Друга чота сильний вогонь! Перша і третя в наступ!..

Швидкі короткі стрибки, й чоти опинилися за деревами. Тепер почала наступ друга чота, а перша і третя своїм гураганним вогнем не давали змоги ворогам піднести голови.

За сотнею почулися голосні ворожі крики і знялася сильна стрілянина.

— Вперед!!! — наказав Громенко, і його наказ повторили чотові та ройові. Свідомість того, що ворог ззаду й незабаром сотня опиниться в котлі смерти, підірвала її до пробою. Грімке «Слава!» прорізало повітря.

Цільний вогонь повстанців зірвав третю ворожу лаву з місця, й вона почала втікати. За нею побігла сотня, а позаду вже свистіли ворожі кулі. Ліс у цьому місці був дуже вузький, з обидвох сторін до нього прилягали поля, й це утруднювало акції сотні, а тут іще з'явилися й поранені, яких треба було нести. Друзі насилу тягли ройового Калину. Йому щось сталося з ногами, й він самостійно не міг зробити ані кроку.

Ще кількасот кроків, і вузеньким переліском сотня досягла великого Кузьминського лісу. Тут виставила сильні застави й почала себе упорядковувати. Доктор Шувар ствердив, що нерви відібрали Калині на короткий час владу в ногах, а сотенний господар Гупало оповідав, як у першій бойовій лінії він стягав із польського капітана пояс із пістолем, а той сам допомагав його розпинати. Забравши зброю, Гупало відійшов, а поляка лишив живим.

Останній лісовий бій був у відношенні сил понад сорок на одного в некористь сотні. І якби ворожа сторона була ідейна, то

ні один вояк УПА не вийшов би із цього лісу. Але вояк без ідеї — це танк без палива, — як твердив колись виховник Зорян.

Поміж високими й густими соснами вже цілком стемніло, а змучені повстанці стрілецьким рядком простували на південний захід. Вони справді були виснажені до краю, але ніхто з них не нарікав. Деякі молилися, а може й усі. Ворожі листівки з різноманітними пропозиціями й далі не мали ніякого впливу на упівців, але дошкульний голод був тепер більшим ворогом від польського комуністичного війська. Адже воно могло знищити в бою лише кількох вояків, а голод викінчував усіх.

На узліссі сотню стримали, а по лінії пішов наказ дотримуватися обережности, бо спереду знаходився ворог. В інших обставинах його привітали б кулеметним вогнем, але сьогодні зробити цього не могли, щоб не зрадити напряму свого маршу. Пройшовши понад кілометр, сотня звернула наліво й обійшла таборуючий ворожий відділ. Виглядало на те, що ціла Польща, включно зі своєю армією й міліцією, переїхала на лемківські терени. Ворожі частини зустрічалися на кожному кроці, вони стаціонували по всіх усюдах, і повстанці із приємністю з ними повоювали б, та зліквідували б той чи інший табір, якби було де примістити поранених і розв'язати харчову проблему.

Сотня дійшла до лісу біля Крецьківської Волі. Командування вислало до виселеного села вояків за харчами, але вони вернулися з порожніми торбами, бо поляки перед тим усе у ньому пограбували. Вже розвиднялося, і треба було зайти у глибину лісу, щоб перебути день. Десь біля полудня через ліс пройшов сильний ворожий відділ, але не знати на чиє щастя становища сотні проминув.

Увечері сотня маршувала далі на захід, у напрямі Сяну. Але чому вона звертала до Сяну направо? Адже з лівого боку йшла дорога через свої села й великі ліси, а із протилежної сторони були тільки польські селища й маленькі ліски. Напрям маршу сотні скеровувався на Хрещатий ліс, віддаль до якого становила біля восьмидесяти кілометрів, але власне тут командир Громенко ще раз виявив свої блискучі стратегічні здібності.

Вже було досить пізно, коли сотня дісталася до сіл Лішні й Дембни. Наліво на відстані кількох кілометрів лежало місто Сянік, яке було переповнене ворожим військом. Та ворог думав тільки про ліс за Сяном, де оперували відділи УПА, а тут упівська сотня відважилася пройти поза його плечима. Коли б ця траса була до подолання за одну ніч, то з таким риском можна було б погодитися, але на марш поміж польськими селами й

маленькими лісками міг відважитися тільки такий старшина як сотенний Громенко.

Сотня скерувалася до Сяну, а комендант Петя зі своїми бойовиками подався до села Лішні роздобути трохи харчів. Два рої перейшли Сян першими й зайняли обсерваційні пункти на обидвох боках шляху Сянік — Динів, а тоді почав переправу цілий відділ. У цьому місці ріка не була глибока, тільки по пояс, але досить широка. Рвучка вода збивала з ніг схудлих, вимучених повстанців, і лише зброя та амуніція додавали їм рівноваги. Голод — ворог число два й далі був небезпечнішим від першого. Він цілковито змінив у вояків гумор, відібрав настрій і силу носити зброю, занедбав гігієну і, як твердив командир Бартель, зруйнував гарний вояцький животик та заплодив ці чортові воші.

Перейшовши Сян, сотня затрималася в ліску й очікувала прибуття Петі та його друзів. Аж тут раптом у селі, до якого вони пішли, пролунали численні постріли. Всі були переконані, що коли чорт не вийде з халепи, то Петя таки вийде, але дехто сумнівався, чи цим разом йому вдасться вийти.

Та по якомусь часі висланці прийшли і привели зі собою дві штуки худоби. Село було заалярмоване, й ворог почав обстріл близького лісу, а не Сяну. Видно, Петя зумів добре замаскувати свій відхід.

М'ясо поділили швидко між роями, не змарнувавши ані краплини крови, й вояки почали його смажити над вогнищами та бенкетувати. А потім посипалися жарти.

— Цікаво, чому я це м'ясо припікаю, коли воно ще тепле? — казав Петя, тримаючи його великий кусень на патику над полум'ям.

Ніч була тепла й зоряна. Потім зорі затяглися густими хмарами, небо прорізали блискавиці, вдарив грім і почав падати густий дощ. Він лляв безперервно кілька годин, і виглядало, що заноситься на довгу слоту.

— Це добре, — затирав з усмішкою руки Бук, — дощ змиє горішню частину тіла, бо долішню я вимив тоді, коли переходив Сян.

Розділ 29.
БОЇВ ПО КІЛЬКА ЩО ДЕНЬ

Сотня рушила в дальшу дорогу, пересікаючи ліси й поля, а за нею по п'ятах слідували вороги. Села зустрічалися тут часто, й важко було затерти за собою сліди на мокрій землі. Марш

продовжувався вже третій день, у чужому терені, по болотах і між чужими селами, але завдяки тому, що Петя роздобув харчі, повстанці мали піднесений гумор. Учора вони випили по літрові гарячої м'ясної зупи, в торбі кожного лежав добрий шматок м'яса, тож усім було море по коліна. Загальне здивування викликав лише той факт, що командир Громенко вів сотню дуже обережно. Правда, кількісний стан сотні дуже змалів, але й тепер стрілецький рядок тягнувся майже півкілометра. Сотня була ще добре озброєна й мала велике число автоматів, але для деяких типів зброї бракувало набоїв. Клопіт мав і комендант Петя, бо до його німецької півкрісівки лишилося тільки кількадесят набоїв.

Терен, яким переходила сотня, ще донедавна був мішаний, але пізніше українців із нього вигнали, а польське населення зросло на 100 відсотків. Засіяні українцями поля перебрали поляки, але всіх цікавило питання, що станеться з полями, засіяними там, де жили тільки українці. Там, напевно, цьогорічний врожай збиратиме дичина. А які плоди будуть збирати виселені силою українці, викинені із прадідівської землі комуністичною голотою, яка тепер шаліла по всіх усюдах?..

Разом із сотнею маршував командир Байда із частиною курінного почту, д-р Шувар, дентист Зубенко й інші. Контактів з рештою сотень не було, тож лишалася тільки надія, що «мертві» зв'язки не заведуть. Подекуди в дуплах дерев чи в інших умовлених місцях командування куреня лишало записки. Оскільки про такі місця знала дуже обмежена кількість людей, то було ясно, що на випадок їхньої смерти ці зв'язки втрачали свою вартість. І все ж таки вони лишалися на кожному пункті, бо коли гинули ті, які знали про одні пункти, то жили інші, котрим були відомі другі, й на це існувала надія.

Своїм маршем сотня фактично розпочала великий рейд на захід. Але перед командирами стояла ще більша проблема — якого із трьох зазначених на мапі маршрутів триматися? Один проходив територією Лемківщини й північними обширами Карпат, два інші йшли через південь, але всі вони вели до Західньої Німеччини. Здавалося, що найкраще було б скеруватися в напрямі Криниці, а потім звернути й перейти словецький кордон, але у Хрещатому лісі командування сотні ще мусило сконтактуватися з командирами Реном і Хріном.

На тактичному відтинку командира Рена у Хрещатому лісі та в обширі Тісна — Балигород оперували чотири сотні УПА й кілька боївок. Усі вони вели важкі бої із трьома ворожими дивізіями під командуванням генерала Мосура, приналежного до

генерального штабу польських збройних сил. Втрата одного з найвизначніших комуністичних генералів, Свєрчевського, була великим пониженням для нової комуністичної Польщі перед Москвою, і ворог, кинувши на відносно невелику територію десятки тисяч своїх вояків, мріяв знищити всі відділи УПА, а в першу чергу загін Хріна разом із його прославленим командиром. На цьому терені знаходився також командир тактичного відділу зі своїм штабом, і власне до нього маршувала тепер сотня Громенка.

— Перейшов я півсвіту, а відпочивати вічним сном доведеться-таки біля своєї хати, — жартував командир Бартель, який був родом з околиць Хрещатої.

Маршуючи поза ворожими плечима, сотня була свідком інтенсивного руху польських військ. Цілі його колони часто переїжджали на зовсім близькій віддалі від перебування сотні, й не раз доводилося зустрічати ворожу стежу або більшу розвідувальну групу повстанським вогнем.

Уже цілий тиждень сотня йшла тереном, який зовсім не надавався до партизанських маневрів, але, на диво, дотепер усе відбувалося успішно. Залишилося кілька днів, щоб дійти до більших лісових масивів, у яких буде безпечніше, але безперервний дощ утруднював марш сотні. Він не тільки псував зброю й амуніцію, але розмочив кожний рубець повстанських одностроїв. І коли 8-го червня 1947 року вранці з'явилося сонце, воно викликало на вояцьких обличчях усмішку, а з намоклих одностроїв пішла пара.

Ввійшовши до малого лісу над селом Волицею, сотня зупинилася. На цю околицю команді бракувало військової карти, й вона була змушена послуговуватися штабовою, із скромнішими деталями про терен. Командир Громенко й частина його почту скерувалися до узлісся, на гору, щоб провірити околицю й усталити трасу дальшого маршу.

Раптом позаду сотні почалася стрілянина, й це стурбувало вояків, бо вона знаходилася в дуже невигідному місці, та ще й у похідній позиції. Задній стійковий стояв на віддалі лише кількаднадцяти кроків, і ворог мав змогу підійти до сотні зовсім близько. Про зайняття доброго становища не було й мови, а в додатку до всього бракувало сотенного і двох чотових.

Команду перебрав курінний Байда, й під його вказівками сотня впродовж кількох секунд зайняла сильні оборонні становища. Помітивши швидкий розворот її на 90°, ворог подумав, що сотня збирається втікати, і розпочав наступ із думкою ви-

гнати її на чисте поле. Одначе добрий вишкіл і довголітня бойова заправа повстанців перекреслили ворогові пляни. Сотня лежала на становищах, як мур, і своїм цільним вогнем посилала ворожих вояків до святого Петра.

Найінтенсивніший наступ відбувався на відтинку першої чоти, але її перебіг зі стрілецького рядка в розстрільню цілковито здезорієнтував ворога, який пустився за чотою стрімголов і наблизився до неї на віддаль кількадцяти кроків. Щоб не змішатися з ворогом, чота Іменного розпочала його обстрілювати. Сам чотовий став на ввесь зріст і випустив магазинок набоїв зі свого автомата, поклавши на місці шістьох ворожих вояків. Не витримав і кулеметник Слива, який також звівся на ноги й тяжким кулеметом бив по ворожій лаві, неначе маленьким скорострілом. Ворог почав безладну втечу, залишивши на полі бою десятки трупів.

Втрати сотні не були великі, зате дуже болючі. Згинули відважний чотовий Іменний, заслужений у боях кулеметник Слива й один із найкращих бойовиків СБ Петі, Терка. Оглянувши своє прострілене коліно, він витяг пістоль, у присутності друзів сказав «Прощайте!» і пустив собі кулю в голову.

Це була дуже трагічна сцена, яка свідкам залишилася надовго в пам'яті. Брат Терки, Нічний, приклякнувши біля нього, закрив йому очі, а по обличчі покотилися сльози. Друзі викопали могилу, посипали чатинням і поклали в неї трьох відважних борців за Україну з четвертого району Перемищини. Капселян Кадило попрощав їх на вічний спочинок від усіх.

Залишивши за собою свіжу могилу, сотня рушила в дальшу дорогу. У цьому бою також був поранений у ногу доктор Шувар, але він, шкутильгаючи, ще міг іти. Незважаючи на те, що ворог поніс десятикратно більші втрати, командування сотні не могло собі простити факту, що виломилося з партизанського правильника, не забезпечивши добре її на місці постою.

Ще довго після цього випадку друзі не могли забути обставин смерти бойовика Терки. В інших умовинах він міг би впродовж місяця вигоїти ногу, але зараз не мав іншого виходу. Ще яких два місяці тому його можна було залишити при якійсь українській родині, а потім вислати повідомлення до Українського Червоного Хреста, й Терка був би врятований. Про нього тепер найбільше думали повстанці й боялися його долі. На протязі кількох днів брат Терки не промовив до нікого ані слова, його стан добре розуміли друзі й не вступали з ним у розмову.

Перші слова Нічного вони почули щойно у слідуючому бою, коли він, поклавши трупом ворожого старшину, на ввесь голос крикнув:

— На, маєш, чортів сину!..

Густі хмари знову закрили сонце, й почав падати дрібний дощ. Маршуючи цілу ніч, мокрі й голодні, повстанці над ранком дійшли до Бескидського лісу. Тут заварили окріп, загріли у ньому останні кусники м'яса, а гарячу воду випили також, і ніхто не нарікав, що не було юшки, бо у воді таки грілися і м'ясо, й кістки.

Рушили далі. Через ліс проходив головний шлях, і сотня, виставивши на ньому застави, перейшла його врозсип, а потім ці застави стягла. Та в цю мить не знати звідки посипалися ворожі кулі, й на шлях упав забитий сотенний господар Гупало, а також був легко поранений командир Лагідний, який після смерти Іменного перебрав командування чотою.

Дуже виснажена фізично сотня посувалася лісом у напрямі ріки Ослави. Тут зупинилася на відпочинок та добре забезпечила себе, й вояки лягли спати на мокрій землі. День був досить теплий, лише погода змінювалася ледве не щогодини. То насувалися темні дощові хмари, і лляло мов із відра то знову показувалося сонце і своїм промінням висушувало воду.

Викручуючи свої онучі, Петя промовив до Чумака:

— Що до хвороби тяжкої! Коли ми дістанемо зміну? Таж нас є п'ятдесят мільйонів! Невже тільки ми одні повинні воювати за Україну?

— Чи знаєш, скільки у твоєму жарті є правди? — відповів Чумак. — Цікаво знати, чи хтось опише ці події для наших ненароджених? Чи й далі нашу історію малюватимуть різні Рєпіни, а писатимуть про неї фальшиво чужі історики?..

Їхню розмову перервав кулеметний вогонь. Обстрілявши ворога, сотенні застави приєдналися до сотні, а ворог наступав по їхніх слідах. Ворожу стежу підпустили зовсім близько, а потім цілу зліквідували. Знищивши її, сотня готувалася до оборони. Незабаром у поблизькому яру почувся гамір ворожих частин, які повели обережний наступ на неї. Лежачи на добре замаскованих становищах, повстанці добре бачили наступаючих. Цей ліс був старий і густий, дерева грубі, а малі корчі майже відсутні, тож рухи ворожих вояків поміж деревними стовбурами всі помічали як на долоні.

Наступаюча частина виглядала зовсім інакше від попередніх. Вік ворожих жовнірів переходив тридцятку, вони вели наступ більш фахово, а між ними часто чулася московська мова. Це

було з'єднання Корпусу Внутрішньої Безпеки у складі біля шестисот вояків. Усі вони — колишні злодії, бандити й форналі — тепер у Польщі були панами життя і смерти. Їм і їхнім родинам призначили розкішні будинки давньої польської інтелігенції, але ці варвари палили фортепіяна, бібліотеки й інші культурні речі, вважаючи їх буржуазними пережитками. На протязі останніх двох років їхнім завданням було нищення польських патріотів з АК. Наступаюче з'єднання було зорганізоване на зразок сталінського НКВД, і на ньому опиралася зараз уся польська влада.

Коли кілька тижнів тому три дивізії оточили велике пасмо Хрещатого лісу з наміром ліквідації упівських відділів, у той час тут стаціонували дві сотні — Хріна і Стаха. Після двох тижнів облоги згаданого лісу ворог був певний, що прийшов кінець страшному Хрінові і його відділові, який відважився знищити генерала Свєрчевського разом із супровідним почтом.

Але дійсність була інакшою. Ворог вивіз із цього лісу кількасот трупів своїх вояків і подвійне число поранених, а відділ Хріна мав лише незначні втрати. Вкінці після двотижневих боїв цей відділ вирвався з оточення й під час пробою не втратив ані одного вояка, а на відтинку його прориву залишилося кількадцять додаткових ворожих трупів. Побачивши, що регулярні війська не можуть дати собі ради в боротьбі з УПА, вороже командуваннястягло для цієї мети найбільше відданих і надійних форналів КВБ, які вже мали за собою практику партизанських акцій проти АК, а деякі з них навіть воювали з упівцями у групі Ковпака.

Курінь Хріна відпочивав тепер десь у словацьких лісах, а двобій із цими «гарцежами» довелося зводити досить знищеній останніми боями сотні Громенка.

— Зараз буде гаряче! — шепнув командир Лагідний.

Ворожі вояки наступали на колово-бойову позицію сотні на відтинку чоти Залізняка. Вони зближалися до її становищ, скачучи з-поза одного дерева за друге, їм було відомо, що недалеко за розташуванням сотні є залізниця, шосе й ріка Ослава, боронені їхніми сильними відділами. Коли б не вдалося знищити сотні тепер, то вони хотіли вигнати її просто на добре окопані позиції своїх військ. Простудіювавши докладно тактику відділів УПА у пробоях, ворог хотів до неї пристосуватися, тобто підійти якнайближче до сотні й закидати її гранатами. Та на цей раз сотня не була оточена, потреби прориву не існувало, й Залізнякова чота відкрила вогонь по наступаючих із віддалі тридцяти кроків. Кількадцять бандитів звалилося з ніг, а решта залягла за грубими пнями й деревами, почавши сильний обстріл позицій сотні.

Десь позаду ворожої лінії чулися несамовиті вигуки:

— Впєрйод! Впєрйод!

Заступник чотового Залізняка, здібний і відважний підстаршина, райовий першого роя Рубач, не витримавши, крикнув голосно й собі:

— Впєрйод! За Сталіна!

Його насмішка над ворогом була дуже влучною. По-перше, вона виявляла, що упівці, сміючись із нього, не бояться його, а по-друге, — надщерблювала гордість польського «моцарства».

Перша ворожа лінія поки що не рухалася з місця, а друга стрибками долучалася до неї. У сторону сотні полетіли гранати й почали розриватися на віддалі кількох кроків від її становищ. Ворог мав погані позиції, бо мусив наступати й кидати гранати під гору, але він далі перся вперед. Тоді полетіли повстанські гранати, їм допоміг сильний вогонь кулеметників Дуба, Крука й Чорного, і перший наступ заломався. Ці кращі з найкращих утекли до глибокого яру, підготовані упівськими кулями.

Кілька повстанців залишили позицію, вибігли й забрали залишену ворогами зброю й амуніцію, що були зараз для сотні найбільшим скарбом. Вернувшись, вони сказали, що перед становищами сотні лежить понад двадцять ворожих трупів, і вже хотіли йти вдруге, як у яру почулися крики, й почався другий наступ. Очевидно, вороги не могли погодитися з тим, що їхні елітарні частини програли бій, і гнали вперед як скажені, а від граду їхніх куль на повстанців летів такий самчий град листя й гілля. В найбільшій мірі їх дивувало й денервувало те, що вогонь упівців не був надто інтенсивним, а вони не могли досягти їхньої оборонної лінії.

Командир Громенко голосно крикнув:

— Ощаджувати набої! Не більше, як по два на одного чортового сина!

В найнебезпечнішому місці впали перші повстанські жертви. Кулеметник Коваль згинув від розриву гранати, а ройовий Ґонтар, поклавши кількох ворожих вояків уже зовсім близько від позицій сотні, дістав серію впоперек грудей і по-геройському скінчив свою повстанську кар'єру. Він мав військову рангу булавного, вже скінчив чотири роки служби при УПА й походив із Тернопільщини.

Після втрати ройового й кулеметника бойова позиція сотні послабла на відтинку шириною кільканадцяти метрів, і то, власне, в тому місці, де ця «зараза» найбільше сунула. Для підсилення загроженої лінії сотенний вислав рій Журби.

Бій тривав уже годину. Перед становищами сотні лежало багато трупів, але на місце загиблих підходили нові сили. Новоприбула ворожа лава залягла й відчинила страшний вогонь. Галаслива команда, яка лунала через голосник звідкілясь із яру «До пшоду!» — не помагала, бо ворожа лінія зупинилася на віддалі біля п'ятидесяти кроків від позицій сотні. Тоді з роя Рубача полетіли три гранати. Одна досягла ворожої лави й забила кількох вояків, а розриви решти змусили ворога до втечі. Цю нагоду використала сотня й посилила свій вогонь. Командир Громенко наказав їй перейти в атаку, й чоти Лагідного та Бартля розпочали наступ — одна зліва, а друга справа. Грімке «Слава!» і бравурний удар повстанців спаралізували ворога, і лише вісімдесят два комуністичні бандити лежали на полі бою мертві, не маючи ніякого страху.

Ворог утікав, не озираючись, бо думав, що його й далі переслідують повстанці. Але сотенний, знаючи добре виснаження вояків і малі амуніційні резерви, наказав сотні припинити гонитву й вернутися на гору. Тут одні ділили здобуті набої, а другі копали могилу для трьох загиблих друзів — кулеметника Коваля, ройового Ґонтаря і стрільця Бурі. Як звичайно, о. Кадило промовив над їхніми тілами останні слова, а повстанці закидали їх землею й насипали могилу.

Розділ 30.
ПРОБІЙ ЧЕРЕЗ ОСЛАВУ

Вже добре стемніло, як сотня вирушила в дальшу дорогу. Дощ перестав падати, зате повіяв холодний вітер. І не знати, чи цьогорічний червень був холодний, чи тому, що тут уже починалися високі гори, але холод таки відчувався.

Взявши напрям на Хрещату, вояцтво сотні, яке останні десять днів не їло більше як п'ять разів, було зголодніле, вимучене маршами, сильними боями й докучливими дощами. Пробираючися через старі звалені букові дерева, порохно яких у багатьох місцях світилося фосфором, повстанці ледве тягнули ноги. Саме тепер сотня сходила в долину до ріки, яка знаходилася на віддалі приблизно одного кілометра, і треба було добре триматися, щоб не впасти прямо на обличчя.

По лінії перейшов наказ маршувати якнайтихше. Поранені йшли посередині, доктор Шувар, підпираючись патиком, цілий час скакав на одній нозі, а біля нього крокував доктор Сян.

Досягнувши краю лісу, сотня звернула вліво й простувала узліссям, аж поки не опинилася на його кінці. Тут вона затрималася. Довкола панувала така темрява, що треба було добре напружувати зір, аби побачити грубий стовбур за два-три кроки перед собою. Біля лісу протікав маленький потік, за ним розлягалася галявина, а десь за нею, не знати на якій віддалі, проходили залізнична й бита дорога та текла ріка Ослава. Цей стратегічний пункт, розташований поміж двома лісами, зараз пильно обороняв ворог. Ширина лісу в цьому місці дорівнювала трьом кілометрам, і виникало питання — де знаходиться найкраще місце для переходу, яка глибина ріки та наскільки високі її береги.

Цей терен для сотні Громенка був цілковито чужий, а нічна темрява не дозволяла провірити його далі кількох кроків. Десь поблизу з лівого боку було чути шипіння пари якогось льокомотива.

— Чи не панцерка це? — запитав Смика тихенько Бук, а потім додав: — Якщо у цьому місці вночі є льокомотив, то напевно тут знаходиться багато війська.

По лінії переходив сотенний. Він зупинився біля Чумака й запитав:

— Що є навпроти вас?

— Якийсь потічок і галявина, — донеслася його відповідь. Сотенний зробив кілька кроків у напрямі потоку, але нічого не побачивши, вернувся до Чумака і сказав:

— Друже Чумак! Ми мусимо провірити цю галявину, щоб часом не загнатися в якісь скелі й тоді відступати під обстрілом. Вишліть двох або трьох вояків на обстеження!

Сказавши це, він пішов далі по лінії, а Чумак подумав, що хоч наказ командира Громенка був потрібний і правильний, та його виконання означало певну смерть для тих, які підуть робити цю провірку.

Для подібного роду роботи найкраще надавалися Смик, Бук, Каня або Ворон. Але Смик ніс важкого кулемета, а Каня й Ворон — по два великі диски набоїв. Кого ж вислати? Кухаря?.. Ні. Арпата?.. Ні. Малого? Ні...

Чумак довго не міг рушитися й нарешті сказав:

— Смиче, перебери рій! Буче, пішли!

Перескочивши потік, ройовий і його стрілець повільно посувалися вперед. «Яка різниця — сьогодні чи завтра?» — знову потішав себе Чумак і пригадав розмову сотенного й Зоряна про якийсь марш на захід. «Цікаво, як і хто туди дійде?».

Думки перервав йому, як звичайно, не дуже то обережний Бук. Він був одним із найвідважніших і найбільше заслужених

стрільців сотні, але обережністю ніколи не відзначався, й Чумак уже почав жаліти, що взяв його зі собою. Замість провірити ногою, на що вона ступає, Бук став на якусь гілку так сильно, що вона зламалася, й цей звук, мов би постріл із пістоля, пролунав серед мертвої тиші, аж луна пішла.

Повстанці зробили ще два кроки, й угору полетіла ворожа ракета, а потім розляглися часті автоматні серії. Кулі рвали повітря і свистіли над головами. Отже, ворог знаходився набагато ближче, ніж можна було сподіватися, й іще секунду тому байдужі та змучені Чумак і Бук побили світовий рекорд перегонів, кидаючися стрімголов у потік. У ньому не було каміння, а повно рідкого мулу і трохи води. Злетіла ще одна ракета, освітивши галявину, а за нею друга і третя. Ворог обстрілював ліс, а Чумак і Бук брели потоком до своїх. Коли вилізли з потоку, Чумакові ноги тряслися, немов листя осики, лише не знати чому — від страху, від швидких рухів чи, може, від надмірного тягару болота на уніформі, обличчі й голові.

Сотня маршувала далі, а ворог стріляв по цілій лінії й освічував довкілля ракетами. Льокомотив, як виявилося, був справжнісінькою панцеркою, котра їздила тепер по колії то вперед, то назад. Ще кілька хвилин тому Чумак нарікав на Букову необережність, але зараз був йому за неї вдячний. Коли б не та гілка, то, зробивши не більше як десять кроків, обидва друзі потрапили б просто до ворожих шанців.

Спробувавши колись на Хрещатій самостійного командування, Чумак тепер дуже співчував сотенному й цікавився тим, що він учинить. Наступ — це легка справа, але треба бодай зорієнтуватися, чи у цьому місці можна перейти. В горах біля рік часто є такі скелі, що потрібно вживати шнурів, аби на них вилізти. А тут сьогоднішній чи радше вчорашній сильний бій із ворогом заалармував цілу його команду, й вона більше підсилила оборону цього стратегічного пункту, а в додатку до всього ще й вислала панцерський льокомотив. Таборування в небезпечному лісі на протязі повного дня було б згубою, а перехід на Хрещату виглядав майже неможливим чином.

Сотня скерувалася на північ у напрямі порожнього села Репедя, щоб відійти подалі від наміченого переходового пункту. Вдень чортові ляхи не дали спати, а зараз уже незабаром світатиме, і спання може із природного перемінитися у вічне. Сотня ще раз намагалася дійти до місця переходу, але гураганний вогонь поляків змусив її відступити й маршувати далі.

Зближався ранок. Уже минула друга година, й небо на сході заясніло. Зиркаючи на нього, повстанці бажали, щоб сьогоднішня

ніч тривала вісімнадцять годин, а тут, як на злість, народжувався день. Сотня вийшла з лісу в поле, й майже одночасно з цим панцерний потяг освітив повстанців сильним рефлектором і почав обстрілювати їх тяжкими московськими кулеметами — «Максимами». Виходу не було. Сотня звернула праворуч і на команду «Вперед!», нехтуючи страшною втомою, рушила в наступ на потяг, щоб прорватися. Повстанці відчинили сильний вогонь, але гранат не вживали, бо вони були небезпечні для самих. Ворог ставив запеклий спротив, але проміння сходячого сонця перешкоджали йому в цільності стріляння, а крики «Слава!» й «Бігом!» були настільки гучні, що його перелякали.

Вже вдруге повстанці сотні Громенка були свідками відступу панцерного потягу з поля бою. Віддаль від шляху становила яких тридцять кроків, а ворожий вогонь ступнево вщух. Сотня бігла далі, начебто стрімголов утікаючи, але в напрямі ворога. Два кроки через дорогу, один через рейки — й уже наступила рання купіль у ріці Ославі. Ворожа лінія розбіглася в обидві сторони, й деякі повстанці пізніше твердили, що за насипом перескакували через переляканих на смерть ворожих вояків. Панцерний потяг завернув і знову почав обстріл сотні, але на цей раз уже за рікою.

Та не всім судилося дістатися на другий берег Ослави. В бою згинуло п'ять повстанців, між ними доктор Сян, стрілець Сорока й Дубенко, а шестеро були поранені. Доктору Шувареві куля потрапила в ту саму ногу, на цей раз у кістку. Друзі хотіли йому помогти, але хоч голод стягнув із нього кільканадцять кілограмів живої ваги, то він іще й далі важив біля 180-ти, і щоб його нести, треба було не менше десяти виснажених повстанців. Наперекір усьому й незважаючи на сильний біль, доктор Шувар далі усміхався і скакав на одній нозі.

Сотня дійшла до порожнього села Туринського, де санітар Зірка й Орленко, не диспонуючи ані ліками, ні навіть теплою водою, розпочали перев'язування поранених. Важчі рани мали Аркас, Гудим, Каштан, Назар і доктор Шувар. У міжчасі старшини передискутовували пробій, і кожний із них подивляв командира Громенка за його вміле керування акцією. Вояки розійшлися по хатах у розшуках за їжею, але ворог усе забрав, а решту знищив. Тож кожна висохла в кутку картоплина чи кілька знайдених зернят мали тепер неоціненну вартість. Петя й Чумак знайшли за хатою кілька рядків посадженої картоплі. Оскільки колишньому господареві користати з неї не доведеться, то два партизани, не чекаючи поки вона виросте, викопали рука-

ми, що могли. То пусте, що вона мала вже досить велике бадилля й сильне коріння, — деякі картоплини ще були тверді, а коріння також має кальорії, тож можна буде зварити добру юшку, ще й дещо спекти на залізну порцію.

На дорозі посеред села стояла велика діжка з рештками кислої капусти на дні. Її обступили вояки й руками сягали по цей скарб. Деякі з них уже встигли проковтнути дещицю, як з'явився санітар Зірка. Побачивши сцену з капустою, він зробив правильну заувагу:

— Коли ворог забрав і знищив усі харчі, то чому лишив цю дужку на дорозі? Капуста може бути отруєна, й ви краще її не їжте.

Поблизу села був ліс, і в його напрямі зараз маршувала сотня. Кожний думав про те, що коли там знаходиться вороже військо, то здобуття цього лісу потягне за собою велике число жертв. На щастя, у ньому не було нікого, сотня пірнула в лісову гущавину, біля потоку розпалила вогнища й почала варити сніданок. Нагодувати зголодніле вояцтво було неможливо, це вимагало б довгого часу й добрих продуктів. Одначе й кількадесят кальорій було краще, як нічого.

До числа поранених долучилися хворі, які з'їли капусту, їхні очі дуже збільшилися в розмірах, і вони цілий час блювали. Через дві години два повстанці померли, а кількох було поважно хворих. Яку підлоту виявила брутальна комуна, вивозячи сотні тисяч українського населення з їхніх сіл і воюючи з відділами УПА! До всього цього треба було ще й отруєння харчів. Чи здобулись би вояки УПА на такий ганебний вчинок? Ніколи! Й кожний із них щораз то більше переконувався в тому, що тільки Українська Держава з її людяним, гуманним і чесним населенням може знищити хижацький вплив москалів у Східній Європі.

Поховавши друзів, сотня відійшла у глибину лісу. Зорці полізли на високі дерева й побачили, що цей ліс тягнеться так далеко, як може сягнути око. Тут могло б перебувати незліченне число повстанських сотень, і їх тяжко було б у цих масивах віднайти. Й усе-таки вороги шукали, бо коли сотня затрималася на короткий відпочинок, уже через кілька хвилин застава відкрила вогонь по наступаючій ворожій частині. Бойові позиції тут не були дуже добрі, й сотенний зарядив дальший марш. Але навіть у цій короткій сутичці сотня втратила одного вояка зі застави. На її оборонному полі лежало шість ворожих трупів, а недалеко від них тіло стрільця Шума, якого вже не можна було забрати із собою й поховати.

Сотня продовжувала марш і поблизу потоку натрапила на замасковані вогні. Якась група звідси щойно відійшла. Характер маскування насував здогад, що тут були повстанці, й курінний Байда дуже зрадів, надіючись зустріти яку-небудь повстанську частину й нав'язати контакт з іншими сотнями. Але де там! Незнана група повстанців ніколи не думала, що тут може перебувати сотня Громенка. Вона відступила у глиб лісу, думаючи, що до неї наближається вороже військо. Й коли по ворожих слідах можна було маршувати милями, то за цією групою слідів не залишилося ніяких.

Яка шкода, що поблизу немає куреня Хріна або решти сотень Байди! Але й вони не дармували, а злучилися під командуванням Бурлаки й оперували в Бірчанщині. В завзятому бою під Липнею загинули сотенний Ластівка і його молоденький брат, а біля Завадки впав сотенний Крилач. Курінь Бурлаки, подібно як сотня Громенка, зводив по кілька боїв на день. Командир Булака віднайшов мертвий зв'язок і тепер зі своїм відділом посувався до словацького кордону. Тут найтяжчу роботу знову перебрали старі члени ОУН. До адміністративних оунівських груп було приділено по кілька членів із сотень УПА, вони ще більше законспірувалися й залишилися на місцях для ведення дальшої боротьби.

Продовжуючи свій марш лісами на південний схід, сотня зупинилася в гущавині над селом Рябим. Тут Смик пізнав місце, де колись був збірний пункт постачання харчів для будівничих шпиталю.

— Чи тобі знайома ця околиця? — звернувся він до Бука. — Нам здавалося, що тоді був найважчий час.

— Цікаво, чи побачимо розбитий шпиталь? — спитав і собі Чумак.

Коли ввечері сотня проходила досить близько біля цього шпиталя, Чумак підбіг до сотенного й показав йому рукою на балки зі шпитальної стелі, напівзасипані землею.

На нічліг сотня зупинилася в густому лісі, і на випадок бою кожний підібрав собі добру бойову позицію. Розставили стійки й розпалили ватри. Повстанці грілися, але коли б трапився ворожий наскок, кожний добре знав своє бойове місце й міг зайняти його кожної секунди. Ніч була ясна, місячна і — як жартував Петя — романтична. Але в уяві стояв лише білий хліб, і про нього всі говорили. Якби зараз хтось дав кожному воякові по хлібині, то навіть найбільші ворожі маси не були б великою проблемою.

Петя лежав коло вогню похмурий і мовчазний. Він уже навіть трохи опух із голоду.

— Ти, бачу, таки добре поправився, — зиркнув на нього Чумак і простягнув йому свою останню маленьку печену картоплину, яка зараз мала більшу вартість, як найціннішій діямант у світі. Петя взяв її опухлою рукою, обережно розломив і половину віддав назад Чумакові.

Після тривалих дощів ночі були дуже холодні, й кожний вояк цокотів зубами. Між повстанцями не було ані одного хворого — лише голодні, опухлі з голоду й поранені. Хто бачив колись цих гордих, веселих, співучих і жартівливих молодців, той сьогодні їх не впізнав би. З цих прикмет залишилися тільки гордість і завзяття. Лежачи біля вогню, вони між собою майже не говорили, але кожний думав про те, що якби тут було українське населення, то справа виглядала б цілковито інакше.

Колись у цих теренах понад чотири роки кипіло українське повстанське життя, й наші люди бачили не одну перемогу відділів УПА над ворогом. Сюди ворог не відважувався й ногою ступити, бо добре здавав собі справу із ситуації, яка тут створилася. Це вже не був бунт кількох сотень націоналістів, а могутній зрив нації проти поневолювачів. Не помагали підлі ворожі провокації, підступи, арешти чи залякування, й іще два місяці тому ворог не мав найменшого поняття про стан відділів УПА й сітки ОУН. Це були вже не ті часи, коли малосвідомий нарід видав катам Біласа й Данилишина, бо тепер українське населення не лише не зраджувало своїх, а масово включалося у вир боротьби.

В той час, коли Африка й Нова Гвінея скликали до виборчих урн свої народи, частина яких іще й досі була канібалами, підла польська комуна з гуманними кличами на своїх прапорах відкинула конституцію 3-го травня, виелімінувала з національного гимну Бонапарта, співала на ціле горло про «Сталіна рідного» й після дворічної підготови рушила на знищення українців на їх рідній землі. Правда, тепер поляки вже не воювали проти «русінуф», а проти «запеклих українців-бандерівців»...

Петя підсував ногою до вогню недопалені патики, а Чумак голився тупою кухарською бритвою і проклинав її на всі лади.

— Чумаче, — перегодя відізвався Петя, — чи ти щось чув про великий рейд?

— Дуже мало. Й не знаю, чому ми тут викінчуємося голодом.

— «Старий» мусить зв'язатися з Реном, — продовжував Петя, але в цю мить до них підійшов Громенко, й він, лежачи, підніс руку до чола. Це саме зробив Чумак.

— Як чуєтеся? — запитав командир.

— Знаменитої — відповів за обидвох Петя.

— Ще завтра, а тоді справи покращають, — потішав їх командир Громенко й, побачивши, що робить Чумак, підморгнув до Петі:

— Чумак збирається на дівки й голиться.

— Та боюся, щоб вошей у бороді не завести...

Командир Громенко сказав уже поважним тоном:

— Здається, що завтра буде «гаряче», бо тут сконцентровано дуже багато ворожих військ. Якщо до них не приєднають відділів КВБ, то цю голоту якось поженемо.

Чумак підсміхнувся, бо знав, що сотенний мав на увазі регулярне вороже військо.

— Як ваш рій із набоями? — запитав командир.

— До кулемета залишилося 350, а до свого ППШ маю тільки 65, — відповів Чумак.

— Ну, то ще не так страшно, — сконстатував сотенний і вже на відході додав: — У кожному бою старайтеся забрати від ворога якнайбільше набоїв.

А цей ворог зараз усю свою увагу звернув на ліси Хрещатої. їх найкраще знав курінний Байда, бо був у цьому терені заступником командира Рена до березня 1946 року. Він тепер провірив кілька зв'язкових пунктів, але покищо контактів ні з куренем Хріна, ані з командиром Реном не нав'язав.

Верховіття дерев знову освітило сліпуче сонце, й почався новий день. Скільки тих днів уже пройдено на буремній путі! Що ж принесе сьогоднішній? Навряд чи він буде погожим. Он сонце щойно викотилося з-поза гір і лісів, а рух ворожих частин уже чути в довкіллі. Яким же буде цей день? Скільки доведеться звести боїв? Скільком друзям сьогодні світить останній раз це тепле сонце?...

Сотня поволі посувалася вперед, посувалася обережно, але впевнено. Й хоч пересічний вік вояків становив 22 роки, своєю поведінкою вони виглядали сьогодні на 40—50. Вони були спокійні й нагадували поранених левів, оточених тисячами диких собак. Гаркнувши тут і там із кулемета чи автомата, вони йшли далі, йшли суворі, але жартів не бракувало також. Осторонь від стрілецького рядка скакав на одній нозі поранений доктор Шувар, біля нього йшов тоненький, як соломина доктор Зубенко, а за ними слідував поранений стрілець Гудим. Цей останній звернувся до доктора Шувара:

— Докторе, підтримайте доктора Зубенка, щоб його, бува, не перевернув вітер!

Доктор Шувар лише усміхнувся й далі скакав на одній нозі.

Сотня спроквола йшла лісом, а за нею слідував ворог, стримуваний кулеметними серіями ар'єргардної оборони. Стрілець Півень уже не мав сили рухатися й лишався позаду. Про яку-небудь допомогу йому не було й мови. Його доганяв ворог, і вкоротці, побачивши безвихідне положення, Півень застрелився.

Ситуація була погана. Великі ворожі сили півколом наступали за сотнею. Очевидно, ще минулої ночі ворог побачив із літака ватри в таборі сотні й почав одразу її переслідування.

— Значить, ми йдемо в засідку, — сказав сотенний Громенко до командира Байди.

Маршуючи під гору, змучені повстанці ледве тягнули ноги. В додатку до всього день був дуже гарячий і парний, і коли вночі зуби стукотіли від холоду, то тепер після інтенсивних дощів, коли пригріло сонце, всі обливалися потом від нестерпної спеки.

Зліва показалася маленька галявина. Як звичайно, відділ УПА в таких випадках не виходив на відкрите поле, тому й тепер сотня скрутила дещо вправо, щоб цю галявину оминути. Тут росли дуже великі і грубі букові дерева, й хоч вони давали деяку охорону, але прикриття майже не було ніякого. Маршуючий відділ можна було зауважити здалека.

Зненацька ворог відчинив сильний вогонь зліва і ззаду. Виходу не існувало — лишався тільки пробій. Друзі зібрали свої останні сили й рушили вперед. Зі спухлою, як коновка, ногою при другій чоті командира Лагідного шкутильгав курінний лікар Шувар. Інші поранені були розкинуті по роях так, щоб у маршах і боях вони не були тягарем для одного відділу. Під час інтенсивного обстрілу доктор Шувар загубив патик, яким підпирався, й тепер тримав у руці пістоль та шкандибав далі, як міг, на одній нозі.

Сотня наступала проти граду ворожих куль, і вже впали перші жертви — згинув кулеметник Грім, а трохи далі впав політвиховник Тополя. Доктору Шуварові щораз то тяжче було триматися відділу. Він уже загубив свою торбу, йому розіпнялися пояс і плащ. Добре знаючи, що далі так він іти не зможе, й не бажаючи бути тягарем для друзів, доктор Шувар застрелився. Про похорон не могло бути й мови, і його тіло залишилося на поталу варварського ворога. Чи довідається колись його родина, чи знатимуть друзі про те, як боровся й загинув за свою улюблену Україну доктор Шувар — Євген Лужицький?!... Ця наскрізь чесна людина, революціонер і провідник, великий любитель музики не раз своїм хором розвеселяв українське населення й

повстанців. Та не тільки українців. Багато разів відділи куреня Байди під його диригентурою співали по польських селах і здобували упівцям добре ім'я.

Найзавзятіший бій вела друга чота, й уже зовсім недалеко від ворожої лінії впав ройовий Тор. Його смерть була ще однією з болючих утрат сотні Громенка. Тор був дуже відважний і заслужений вояк, а до того й добрий підстаршина. Ще в 1944 році він із групою біля шестидесяти осіб відходив на еміграцію лемківським тереном перед большевицьким фронтом. Біля села Волосатого ця група зустріла курінь Рена й повністю вступила в ряди УПА, пірнувши з головою у вир революційно-визвольної боротьби.

Два ворожі кулемети, знаменито окопані навпроти галявини, розбили своїм вогнем сотню на дві частини. Чоти Бартля й Залізняка наступали із правого боку галявини, а чота Лагідного — з лівої. Тут добре пописувався рій Лізи, але найгарячіше було на відтинку роя Чумака. Ворог заліг біля стежки й потоку, і щоб докинути до нього гранати, треба було підбігти бодай із двадцять кроків. А тут з'явилися ворожі лави ззаду. Й хоч роєві Чумаки при наявності таких вояків, як Смика, Бука, Кані, Ворона й інших, не завжди треба було допомоги, то сьогодні вони були дуже вдячні комендантові Петі, який із його боївкою знаходився біля них. Кинувши свою останню гранату, Чумак знав, що вона не долетить до ворога, але хоч на секунду сховав голову, а за цей час Бук підбіг кілька кроків і своєю десятизарядкою змусив ворога відсунутися далі в потік.

Тоді чота пішла в рукопашний бій. На відтинку Смика й Бука біля кулемета лежало троє вояків. Усі вони, наче спаралізовані, не стріляли, ані не втікали, тільки порозкривали роти й очі. Двох інших, відважніших, які хотіли стріляти, заспокоїла навіки автоматна черга. Петя стріляв із пістоля, бо в його автоматі залишилося всього кільканадцять набоїв, і він ощаджував їх на чорну годину. Бій скінчився тим, що ворог почав утікати, за ним погналися повстанці, а за ними слідували свіжі ворожі лави.

Передня лінія засідки була прорвана. Упівці здобули зброю й набої, а стрілець Арпат, витягнувши з ворожої торби півхлібини, побіг далі під гору й похапцем її кусав. Під руки потрапило кілька консервних баньок, Петі дісталася маленька пушка кави, а Чумакові — пачка цигарок із намальованим на ній верблюдом.

Залишився на відтинку роя в потоці дванадцять ворожих трупів і кількадесят на лінії цілої чоти, задихані повстанці посувалися під високу гору. Чота не мала зв'язку з рештою сотні, й

вояцтво цим дуже журилося. Умовного збіркового пункту не було визначено, як звичайно, і грозила небезпека, що чота може відбитися від сотні. Але партизанський інстинкт звів сотню докупи на протязі чверти години.

Сотня вийшла на високу гору, виставила застави й затрималася на відпочинок. Повстанці на хвилину забули про дошкульний голод і говорили цілий час про доконаний ними успішний пробій.

Розділ 31.
БОЇ НА ГОРІ ХРЕЩАТІЙ

Ворожими військами тепер командував генерал Моссор зі своїми генералами й дорадниками з Москви. Всі вони були певні, що велике число нагромаджених військових з'єднань нарешті знищить того страшного Хріна і його відділ. Але й на цей раз Хрін виявив себе першорядним стратегом, прорвався з оточення й біля гори Магури переходив совєтський кордон, скеровуючись до Галичини. Він навіть не мав змоги попрощатися з тими упівськими формаціями, як відходили в рейд на Захід, і всі шкодували, бо з'єднані повстанські курені могли б добре втерти носа другому московському генералові та його полчищам.

Всі важливі накази командування УПА пересилало двома, а то й кількома зв'язками. Знаючи, що майже кожний зв'язок на терені Закерзоння був перерваний, командування куреня Байди старалося за всяку ціну ввійти в контакт з командирами Реном і Хріном, у цілі передання наказів із головної квартири УПА — Захід. Цей наказ, через великі бої в терені, був уже спізнений на кілька тижнів, а тим часом командир Хрін одержав другий наказ, який вийшов із згаданої квартири зв'язком через Стрийщину, дещо пізніше. Курінь Хріна чекав на відділи з Перемищини й кожного дня зводив дуже важкі бої та мусив іти на пробої. Переконавшись, що в це пекло навряд чи прийде виснажений у боях курінь Байди, а кожний день очікування забирав багато жертв із Хрінового куреня, Хрін закинув ідею прощання куренів і повів свій відділ на схід.

Генерал Моссор стаціонував зі своїм штабом у селі Команчі. Він був набагато обережніший від свого попередника, генерала Свєрчевського, і його квартиру охороняли великі відділи польського війська. Будучи вихованцем Москви, генерал Моссор прожив у ній ціле своє життя, а польське походження його

матері вистачало на доказ, що був добрим польським патріотом. Він уже знав кількасот польських слів, які вживав у Варшаві, але зараз перейшов на «общепонятный язык».

На стінах української хати, де приміщувався штаб, висіли військові мапи, й генерал Моссор ставив червоні хрестики на кожному місці бою з упівськими відділами. Такими хрестиками він позначив уже всі ліси Хрещатої і Трикутника, а потім перейшов на відтинок Сяноку, до ріки Ослави й села Команчі. Йому донесли, що на допомогу командиру Хрінові йдуть відділи УПА з Перемищини, й генерал Моссор дав наказ іще більше зміцнити охорону штабу, а відтак при допомозі телефону поінформував своїх льокальних комендантів про сподіваний прихід упівців у ці околиці. Тепер він частіше потягав склянкою горілку і гримав московською мовою на своїх старшин.

На цьому відтинку проти кількох сотень УПА генерал Моссор мав до диспозиції три повні дивізії, які він називав «капіталістичним польським барахлом». Найбільше лютили його звіти після кожного бою, котрі говорили про десятки забитих польських вояків і тільки одиниці повстанців. І коли летунська розвідка донесла йому, що на горі в лісі біля Рябого видно кілька вогнищ у таборі УПА, він зарядив стан бойової готовости й наказав полкам підходити в напрямі таборування повстанців, а сам почав плянувати для них пастку. Кілька ліній і шпильок на карті допомогли йому знайти геніяльну розв'язку знищення відділу УПА, він допив свою горілку й наказав сполучити себе по телефону з командирами полків.

Згідно з його наказами одні полки мали зайняти становища чи, вірніше, створити пастку посередині Хрещатих лісів, інші дістали зарядження вести півколом наступ від Ліська попри головну дорогу Ліcько-Балигород, а потім попри шлях Лубни-Рябів. Підходячи вночі до місця постою повстанців, ранком вони мусили опинитися зовсім близько від становищ сотні.

Через кілька годин, відбираючи рапорт про сьогоднішній, ним самим заплянований бій, генерал Моссор шалів із люті і злости й на повний голос кричав:

— Ви їх мали оточених і забили тільки чотирьох бандитів, а понесли такі великі втрати! Що це значить?..

Генерал Собєсяк, який особисто керував цією акцією, стояв блідий як стіна, не намагаючись навіть боронитися. А генерал Моссор казився далі, не щадив грубих слів, а вкінці з докором запитав.

— Які ви в чорта комуністи?...

Дійсно, багато польських вояків було комуністами. Вони начиталися й наслухалися комуністичної пропаганди, хотіли грабувати своїх панів-капіталістів і чекали на приділ дармової обіцяної землі, але воювати за українські лемківські гори не мали найменшого бажання.

Після полудня ворог почав звозити до Команчі свої трупи, між якими знаходилися також тіла поляглих повстанців — доктора Шувара, ройового Тора і Грома. Їх привезли сюди неначе на доказ своїх «великих здобутків». Але якби загиблі повстанці могли хоч на хвилинку відкрити очі й подивитися на кількість трупів ворожих вояків, то вони були б горді й за себе, й за своїх друзів.

Недалеко від місця, де лежали тіла загиблих повстанців, у стодолі, зовсім близько від головної квартири генерала Моссора, знаходився поранений стрілець Півень. Він був родом з Явірника Руського, мав 21 рік, сухорляву будову, відзначався скромною вдачею й намагався бути непомітним. Завжди охайний і чистенький, він здебільшого любив сидіти насамоті й читати книжки, які позичав у людей по селах. У його торбі, крім набоїв, бандажів, ложки і книжки, була також шахівниця із шахами. Командир роя Рубач уважав Півня за пересічного стрільця, може, власне, через його скромну будову, а може, через спокійну вдачу.

Напевно, завдяки своїй неагресивності при здобуванні харчів, Півень дуже підупав на силах, опух, відстав від сотні й тепер опинився ось тут. Бо коли ворог уже був «на п'ятах сотні», Півень, щоб не потрапити живим до його рук, приклав цівку кріса під горло й потягнув за спуск. Та, на його велике нещастя, куля лише розбила йому ліву щоку, й він поранений та непритомний був схоплений ворогами. По дорозі до села хтось залішив йому маленьку дірку під бородою, а другу, набагато більшу, вирвану кулею, на лівій щоці. Його хотіли довести до штабу обов'язково живим...

Опритомнівши у стодолі на току, Півень відчув, що має зв'язані руки й ноги, лежить на битій землі, навіть без підстеленої соломи, а потім побачив над собою кількох катів. Дивувався, що після останнього пережиття й одержаних ран він прийшов до пам'яті, а одночасно був злий на себе за такий партацький постріл. Півень добре знав про те, як московські й польські шовіністи ставляться до українських повстанців, та не раз бачив помордованих ними людей, включно з дітьми. Зараз він щиро молився Богові, щоб Той дав йому силу витримати муки й

не зрадити своїх друзів та свого народу. Постановив собі не вимовити ані слова й потішав себе тим, що скоро помре.

Та коли його насилу закропили якоюсь юшкою, йому стало страшніше. Він бачив, як політрук говорив про щось із санітаром, а потім цей останній підійшов до нього й почав питати про здоров'я та рани. Знаючи, що в той спосіб вороги хочуть спровокувати його до балачки, Півень тільки легко кивнув головою. В цю мить до нього підскочив садист із мстивими очима й пістолем у руці й з усієї сили вдарив його чоботом у ребра, а два інші почали бити грубими палицями по цілому тілі. Від болю Півень перекочувався з боку на бік, йому відлетів бандаж, і кров заливала очі. Врешті затримався на животі, а бандити далі били по цілому тілі й по зв'язаних іззаду руках. Він плакав із жалю до Бога, чому Він так карає його й увесь український нарід. Які провини цей нарід має перед Всевишнім?

Нарешті бандити помучилися. Двох із них покликали до канцелярії генерала, а ті два, які лишилися, закурили і мстиво дивилися на Півня. Потім змінили тактику, заговорили до Півня чистою українською мовою й почали переконувати його, що коли все розкаже, то буде помилуваний, перевезений до шпиталя на лікування, а потім почне вільне життя. Але перед тим мусить дати інформації про решту бандитів, бо інакше помилування не одержить.

Півень замкнув очі, затиснув розбиту щоку з поломаними зубами і продовжував молитися. Все тіло у нього затерпло й уже майже не боліло, лише коли він хотів обернутися на бік, почув знову страшний біль.

Не дочекавшись від Півня ані слова, шовініст перейшов на польську мову й закричав як скажений:

— Я тобі дам Україну! Я тобі покажу Волинь! Я тобі дам Львів!.. Ми вам дамо Україну так, як її дав вам Сталін!..

І знову з усієї сили почав бити Півня в ребра. Коли ж до стодоли вернулися викликані до генерала кати і спитали, що Півень говорив, то садист із більмом на оці буркнув, що цей запеклий «бандєровєц» нічого не каже.

— Бо ти не вмієш його допитувати!..

Кати почали розв'язувати Півневі руки. Один із них ухопив делікатну руку повстанця, запхав його тонкі пальці поміж кліщі своїх і почав крутити і руку, й пальці.

Півень іще сильніше зціпив поранену щоку, а з його очей від нестерпного болю покотилися великі, мов краплі, сльози. Але обличчя повстанця не виглядало заплаканим — воно кипіло

ненавистю до підлого ворога. Скільки таких мук мусили пережити повстанці й український нарід, а упівські відділи, керуючись гуманністю, не раз випускали ворожих полонених. І Півень подумав, що якби таке знав, то з ворогами інакше воював би...

Бандити пінилися від злости. Генерал вимагав інформацій, а вони ніяк не могли видобути їх від того проклятого «бандєровца». Капітан Рудек із дивізії КБВ, який виріс на волинському чорноземі, проявляв найбільшу лють. Він вихопив кріс із рук польського вояка, заложив на нього багнет і проколов ним Півневу ногу вище коліна, аж до кости. Від несамовитого болю Півень перший раз голосно крикнув, а кати далі били його з усіх сторін важкими військовими чобітьми. Змасакрований до краю Півень знову втратив притомність. Капітан Рудек уже не вживав шнура, а закував Півневі руки кайданками. Саме в цей час на дорозі затрималося авто з якимсь українським полоненим, і до нього побігли бандити.

Санітар роздер Півневі штани й заліпив пластром пробиту багнетом діру в нозі, бо його й далі хотіли тримати живим. Після цього Півня залишили самого й замкнули ворота стодоли іззовні, але довкола ходила варта, немовби повстанець міг іще втекти.

По якомусь часі Півень прийшов знову до притомности, але старався не ворушити жодним м'язом, бо кожний найменший рух викликав нестерпний біль. Він лежав тихо, надслухував і боявся, щоб не рипнули ворота й не повернулися кати, а сам думав про те, як покінчити із собою, заки вони прийдуть.

У стодолі вже сіріло. Рани розбитої щоки і продірявленої багнетом ноги починали щораз то більше боліти, а страшний щем охоплював ціле тіло. Півень молився ще гарячішеє, а рівночасно мав такий великий жаль, що сльози котилися по щоках без упину.

— О, Мати Божа, поможи заснути навіки!..

Півень лежав на животі й хотів перевернутися на бік, допомагаючи собі ногами й головою. Але при цьому він трохи віддер бандаж, і тепла кров почала текти з рани. Це йому піддало думку, він зібрав свої останні сили, щоб зайняти сидячу позицію, і його намагання закінчилися успішно. Підпершись закованими ззаду руками, Півень запхав щоку поміж коліна й, не звертаючи уваги на пекельний біль, здер із неї бандажі та добре розворушив рану. Кров потекла по тілі ще сильніше, а її залишилося вже небагато. Йому робилося краще з кожною секундою, біль меншав, і тільки думки, мовби ті вільні пташки, скакали наче по галузках, по його коротких, щасливо пережитих роках. Півневі

стало перед очима рідне село, з'явилися дорогі лиця членів родини і друзів, а потім попливли незабутні образи юності, «Народнього Дому», веселих забав. Де це все поділося?... Де тепер його рідні і друзі?.. Може, так як і він, страждають, мучаться тому, що вони українці...

— Боже, будь милостивий мені грішному!.. — прошепотіли закривавлені уста.

Півень лежав на спині, на своїх закутих руках. Земля була холодна, лише одне рам'я огрівала стікаюча з рани кров. А надворі була гарна й тепла ніч, доносила у стодолу різноманітні звуки: шум води, сюрчання цвіркуна, рохкання жаб. Потім небо закрили важкі хмари, й почав падати густий дрібненький дощ. Десь голосно ревли мотори й експльодували гарматні стрільна, але Півень уже нічого не чув. Він залишив катам своє розбите й покалічене тіло, а сильний дух його відійшов до нової могутньої української армії, яка прийде завтра...

В цю саму мить на доріжці біля штабу генерала Моссора заскрипіли гальма, й зупинився американський «джіп». Із нього зіскочило двох жандармів польської польової жандармерії і двох енкаведистів. Залишився ще якийсь чоловік у польській поліційній уніформі, сильно подертій, із обв'язаною бандажами головою й кайданами на руках. Прибулі потягли невідомого на квартиру Моссора, а за ними побігли чотири кати, які щойно тортурували Півня.

Це був старий націоналіст-революціонер, віком біля сорока років, якого ще перед війною за панської Польщі після доброї підготовки вислали на службу до польської поліції. В поліційному уряді він працював із малими перервами аж дотепер, мав псевдо Вістун й утримував контакт лише зі штабом УПА — Захід. Полковник Орест, командир цього відтинку, боячись, що інші зв'язкові можуть завести, постав Вістуна в околицю Балигороду на зв'язок, як «легальну» людину.

В цих теренах цивільного населення вже не було, тож присутність Вістуна видалася ворогам підозрілою, і його заарештували. Побачивши, що його «легальні» документи не помагають, Вістун хотів утікати, але його підстрелили і зловили. В поліційній шапці Вістуна знайшли естафету — наказ командира Ореста командирам Ренові і Хрінові. Естафета була зашифрована, й вороги не могли її відчитати, її змісту й шифру не знав навіть Вістун, і лише під тортурами вороги змусили його сказати усний наказ. А у ньому говорилося, що відділи з куреня Байди переходять в ліси на Хрещату, й потім командир Рен має відіслати

відділи з Холодного Яру на терен число 100, а відділи відтинку «Лемко» — в терен число 16. Дат не було зазначено ніяких, і вороже командування могло довідатися тільки про те, що в околицю Хрещатої мають зійтися всі більші з'єднання УПА з Перемищини, Криниччини і Трикутника. Ці зізнання, яких довго не хотів зрадити Вістун, підтвердили бої сотні Громенка, позначені на карті генерала Моссора черними хрестиками від Сяноку до ріки Ослави і лісів Хрещатої.

Закутого в кайдани й добре побитого Рудеком Вістуна повезли до Сяноку, а генерал Моссор зараз же зателефонував до шостої, сьомої та восьмої дивізій, а також до дивізії КВБ, які були розльоковані по таких селах як Команча, Смільники, Воля Мигова, Маньова, Репедь, Туринсько, Розтоки й Душатин та по довкільних лісах. Полковникові Сівіцькому, який командував шостою дивізією, й генералу Собєсякові дав наказ бути ввечері у нього на відправі. Після закінчення цієї відправи було вирішено скерувати в цей терен іще одну додаткову дивізію.

Розділ 32.
ЗДОБУТТЯ БАРАБОЛІ

Через отаке вороже пекло зараз переходила сотня Громенка, а десь позаду неї слідувала решта сотень під командою Бурлаки. Його курінь дійшов до Хрещатої аж через два тижні після громенківців. За цей час він звів із ворогом багато боїв, зловив кільканадцять вояків із нової дивізії, стягненої сюди недавно генералом Моссором, і в їхні уніформи вбиралися гірше умундировані повстанці. Таким чином, курінь Бурлаки мав рій в однострояхпольських косцюшківців із гострими рогатівками та широкими жовтими мережками довкола них. Після кількаденного маршу і пробоїв у Хрещатому лісі курінь Бурлаки перейшов словацький кордон 5-го липня 1947 року.

Ввечері сотня Громенка вирушила попри село Волю Мигову під село Манів. Курінний Байда в супроводі двох стрільців попрямував до одного з бункерів, де сподівався нав'язати контакт, але застав лише порожню канцелярію командира Рена. З неї він приніс кілька стрічок із набоями та пару кілограмів солі. Вояки помітили, що Байда був незадоволений, і зрозуміли важливість цього зв'язку. Власне не тому, щоб його нав'язати, сотня маршувала до лісів Хрещатої, звела багато боїв, потерпіла поважні втрати в людях, а цілі так і не осягла.

Тепер вона заквартирувала біля словацького кордону в потоці. Командир Байда забрав зі собою виховника Зоряна і двох стрільців та, попрощавшись зі почтом сотні, пішов шукати зв'язку з командиром відтинку Реном.

У кожній хаті і стодолі села Манова стаціонували вороги, а за селом у потоці, повстанці розпалили кілька вогнищ, замаскували їх листатим галуззям і грілися. Санітари переварювали воду й робили перев'язки пораненим. До Чумакової ватри підійшли отець Кадило й командир Бартель, який тепер цілком згубив свій колишній животик, і Чумак їх запитав:

— Що робимо далі? Відповів отець Кадило:

— Чумаче, будемо молитися й далі битимемо чортяк!

— Значить, тактика не міняється, — констатував командир Бартель, на мить замислився, а тоді продовжував. — Знаєте, отче, я у цьому селі народився...

Розмову перервав службовий старшина:

— Друже Чумак, вас кличе командир!

Дивуючись, чому цей виклик, Чумак пішов до нього. Командир Громенко тримав у руці компас і військову карту, розглядаючи щось на ній при світлі полум'я. Чумак не перебивав. Склавши карту в мапник, сотенний щойно тепер побачив Чумака, який зголосив свій прихід.

— Друже Чумак! — почав сотенний. — Упродовж двох днів ми мусимо зробити досить далекий і прихований марш, а голодні хлопці подають із ніг. Чи не спробували б ви роздобути якихось харчів?

Сказаного таким тоном наказу Чумак іще ніколи від свого командира не чув, а тим більше не розумів, де ці харчі можна було здобути. Йому здавалося, що за ними командир хоче вислати його на Словаччину й він запитав:

— Чи маєте на увазі котресь зі словацьких сіл?

— Ні, — почулася відповідь. — Перші села за кордоном розташовані досить далеко. Я мав на думці село Манів.

— Це буде важка справа, — похитав головою Чумак. — У ньому повно ворожого війська, але спробувати треба.

Зголосив свій відхід і почув кинуте вслід командирове слово:

— Щасливо!..

Зібравши рій, який, дякувати Богу, начисляв іще десять вояків, Чумак вирушив із ними на край лісу. Тут затримав відділ, пояснив у чому справа, вислухав думки і пропозиції друзів, а потім призначив застави, стійку й організаторів харчів. Відстань поміж узліссям і селом виносила не більше одного кілометра,

але прямий підхід до села став би певною згубою для цілого роя. Тому треба було обходити полями й зайти до села посередині. Така тактика вможливлювала добрий підхід, але зате створювала велику небезпеку для відступу. Ніч була темнувата, але очі бачили людину на віддалі кількох кроків. Отож рій виїшов із лісу й півколом подався до села. Поля були орні, але місцями траплялися горби, і треба було йти дуже обережно, щоб не впасти.

Ще ніколи Чумаковий рій не рахував на такий неуспіх, як сьогодні. Відомо було, що село порожнє, харчі вивезені і знищені, а в додатку до всього у ньому квартирував ворожий відділ, та ще, певно, й великий. На здобуття чогось від ворога було мало надії. По-перше, ніхто не мав поняття про те, де знаходиться кухня й де таборують вози з харчами, а, по-друге, вигнання ворога із села силами одного роя було неможливою справою.

Але, із другого боку, здобуття харчів зробилося пекучою проблемою, бо фізичний стан сотні був даже ослаблений. Біля вогнищ байдуже лежали поранені, а до них долучилося ще кілька вояків, уже зовсім немічних, виснажених боями, маршами й голодом. Створилася така ситуація, що вистачало ще двох днів маршу без харчів, і ціла сотня могла потрапити ворогові в руки без бою. А тут командир Громенко плянує кількаденний перехід, знаючи добре, що без підкріплення фізичних сил він не вдасться.

Йдучи, Чумак тримав у руці приготований до пострілу автомат і роздумував над тим, де можна підхопити якусь поживу. На полі вирвав стебелину з листям, напевно з нервового напруження поклав її в рот і почав жувати. Стебелина мала кислий смак, і на нього Чумак звернув увагу. Це був дикий квасок, і його сік приємно залоскотав зголоднілий шлунок.

Рій сходив дуже обережно до того самого потоку, біля якого два кілометри вище таборувала при ватрах сотня. За потоком забовваніла маленька гірка, а на ній розкинуті хати. Звідти малим вибалком рій посувався до перших хат. У кожній із них блимало світло, а на дорозі стояло багато возів і гармат. Смик зайняв тут становище з кулеметом, решта ж роя тихенько підсувалася до хат. У хаті, біля якої зупинилися Чумак і Бук, поляки співали якусь польську пісню на мелодію «Очі чорні».

— Що будемо робити? — запитав тихенько Бук.

— Шукай за пивницею, коморою, грубкою або стайнею, відповів Чумак, — а коли знайдеш коня, то одразу сідай на нього й жени до сотні.

Бук пішов, а Чумак почав снувати пляни. Чи не заскочити до хати, щоб роздобути бодай кілька консервних баньок, а «антків»,

якщо не піднесуть рук, вислати до св. Петра?.. Він уже зробив рух, але в цю мить Бук й Арпат повідомили, що під стодолою є мала грубка, а в ній трохи картоплі. Вдоволений Чумак підійшов під стодолу, послав Бука крізь маленький отвір до середини, а Арпат розстелив палатку. Решта друзів стояла за деревами, готова до акції, щоб на випадок ворожого вогню дати можливість Букові вилізти із грубки.

Ось Бук подав першу торбу маленьких картоплин, які висипали на палатку разом із резервовими набоями Бука, й Арпат віддав йому порожню торбу. Так мандрувала вона кілька разів до середини трубки й назовні, а коли на палатці вже назбиралося чимало картоплі, Чумак вислав із нею кухаря до потоку й наказав:

— Стережи її більше, як брилянтів!

На землю лягла друга палатка, й на неї знову посипалася бараболя з Букової торби. Обмацавши кожний куток грубки й не знайшовши більше нічого, Бук виліз наверх. Із другою палаткою помандрував до сотні стрілець Шумний, одержавши такий самий наказ.

Бук й Арпат задумали провірити вози на дорозі й одержали на це від Чумака дозвіл. Охороняючи їх, друзі зупинилися на віддалі кільканадцяти кроків від возів і приготували зброю до пострілу. Провіряючи вже другий віз, Бук відчинив якусь скриню й почав із неї щось тягти. Скриня голосно закрипіла, звернула увагу ворожого стійкового, й він, остерігаюче крикнувши, одночасно вистрілив.

Чумак пустив у цьому напрямі автоматну чергу й дав наказ бігти до потоку. Довелося відступати чистим полем, а заалярмований ворог розпочав пускати ракети та обстрілювати гору. Після розриву кожної ракети повстанці прилягали до землі й лежали непорушно, наче закам'янілі, а відтак знову зривалися й бігли кільканадцять кроків уперед. Відступ забезпечував Смик із кулеметом, біля якого був Чумак, а Бук одержав наказ рятувати бараболю за всяку ціну.

Невдовзі рій опинився поза засягом дії ракет, а ворог далі обстрілював ліс і поле. Правда, стріляти цільно він не мав змоги, й хіба тільки якась блукаюча куля могла трапити котрогось із повстанців. Вони вже так добре знали свист куль, що легко могли відгадати, на якій відстані від вуха дана куля пролетіла.

В Чумаковій голові кружляли дві журливі думки. Він побоювався, щоб друзі часом не розсипали картоплі, й одночасно шкодував, що сотня була в такому перемученому стані. Коли б не

таке змучення, то цих бандитів у селі можна було б знищити двома роями.

Рій дійшов до сотні без утрат. Господарі миттю розділили бараболю. Половину її пекли, а із другої кухарі варили юшку. Стрілець Бук зараз мав приємність товаришувати із сотенними «асами», які обступили його ватру, а він час від часу витягав із кишені по одній маленькій картоплині й кидав її у сторону дентиста Зубенка, Петі, Бартля, Калини й Журби. Коли до них підійшов Чумак і зауважив, що справа не пахне чесністю, всі підсміхнулися й мовчали, мовляв, тут нічого не сталося.

Бук звернувся із пропорцією до Чумака:

— Друже командир, прошу, ця дуже гарно спечена!

І хоч картоплина всередині була ще сира, Чумак її не змарнував.

Доктор Зубенко закладався, що сам з'їсть сорок таких картоплин, одначе цей заклад був нереальний, і він мусив задовільнити себе десятьма.

Під час трапези зламали правила меню, бо спочатку поїли печені присмаки, а щойно потім рідку юшку. Й хоч вона не була ані посолена, ані помащена, та, на думку отця Кадила, кожна картопляна шкірка смакувала немов шкварка...

Ворожі кулемети продовжували орати порожні поля, а на заставу, запивши печену картоплю гарячою юшкою, пішла нова зміна. Настрій повстанців цілковито змінився. Всюди чулися жарти і сміхи, навіть сам сотенний повеселішав серед веселого вояцтва. Правда, він мав чим гордитися. Історія боїв його сотні була без порівняння. Навіть сьогодні, коли б довелося битися з десятикратно більшими силами, Громенко мав певність, що ворог, утікаючи, губитиме від страху зброю й торби.

Бунчужний зарядив збірку й наказав повстанцям, щоб кожний тримав дві спечені картоплини як залізну порцію. Цей наказ дещо спізнився, бо тепер лише кожний другий вояк мав у торбі отой неоцінений скарб.

Заговорив командир Громенко:

— Друзі, недалеко звідси є словацький кордон, який ми ще сьогодні переходитимемо, а потім підемо в далекий рейд. Коли повернемося на Рідні Землі? Ніхто не знає, однак пам'ятайте, що вас завжди зв'язує присяга вояка УПА. Під сучасну пору ледве чи не в кожній закутині України сотні відділів і підвідділів УПА зводять завзяті бої, в яких беруть участь також і формації інших поневолених народів. Як ви вже бачили, деякі наші частини ходять по різних країнах пропагандивними рейдами, і в

один із таких рейдів ми вибираємося сьогодні. Тому прошу дбати про зовнішній вигляд, про дисципліну, порядок і зв'язок кожного з вас. Пам'ятайте, що коли в такому марші хтось відіб'ється від сотні, то «пиши пропало»...

Після цього сотенний зарядив молитву й мовчанку за поляглих друзів. Лише кілька осіб із відділу знало, в якому напрямі відбуватиметься цей великий рейд, але, вислухавши промову сотенного, всі догадувалися, що це було прощання з теренами України.

Погасили вогні, стягнули застави, й сотня рушила в дорогу. Всі посувалися довільно, з наказом не робити слідів. Ідучи під досить високу гору з готовою до бою кожної секунди зброєю, відділ перейшов вузеньку стежку й подався далі в ліс. Кожний зауважив, що біля цієї стежки стояв білий цементовий стовп. Маршуючи у глибину лісу всі сподівалися бою, але без нього обійшлося.

Ніч була тепла, й падав дрібненький дощик, а сотня йшла і йшла. Потім затрималася, й сотенний повідомив вояків, що півгодини тому вона перейшла словацький кордон. Це було 13-го червня 1947 року. Друзі питали один одного, в якому місці цей перехід відбувся, але ніхто не знав.

— Кордон був недалеко від того місця, де ми стояли, — пояснював командир Бартель, який часто переходив його ще перед службою в УПА.

Тепер кожний сердився сам на себе, чому йшов півгодини в такій напрузі, готовий щомиті до бою.

Довкола розлягався дрімучий ліс. Він мав схил до півдня, й далеко внизу видніли світла та лунав гуркіт проїжджаючих потягів. Навіть у цю темну ніч можна було відчути, що в південній частині Карпат пульсує цивілізоване життя, не так, як у північній, де Лемківщину й Перемищину цілковито зруйнував ворог.

Сотня виставила стійки, й вояцтво поклалося спати. Ні шуму потоків, ні ранкового співу пташок не чули змучені повстанці, їх розбудило десь аж біля обіду гаряче сонячне проміння. Непомітна стежка з білими цементовими стовпчиками, що вела по вершку гори, залишилися позаду на віддалі двох-трьох кілометрів. Ця стежка мала на повстанців досить великий психологічний вплив, — адже за нею вони лишили свій Рідний Край. І хоч після кількох років тяжкої боротьби ворог варварським способом обернув цю частину України в дику пустелю, то повстанці любили її далі й носили у своїх серцях. Що більше вони були горді з того, що обороняли її так завзято. Й коли в майбутньому хтось захоче загарбати собі цей терен, то йому в його замірах

найбільше перешкоджатиме кров бойовиків УПА, пролита в обороні цієї чудової української землі.

Вояки мали дивне почуття. Коли по тій стороні кордону кожний із них зустрічав ворога автоматною серією, то тут, на випадок зустрічі з військовим відділом, ніхто не знав, що прийдеться робити. Це чужа країна, й оборона її не входила в завдання УПА, а почуття ненависти до війська й населення поки що не було.

Повстанці помили в потоці чоботи, деякі попрали свої сорочки, всі поголилися, й по полудні сотня вирушила в дальшу дорогу. Коли б цей рейд був почався два місяці тому, то вона виглядала б інакше. Кожний командир мав би при собі військову карту, всі були б убрані у кращі уніформи, та й сам рейд забрав би менше часу. Але тепер тільки два командири посідали ці карти, й то невідповідні до даного терену, а однострої також не виглядали блискуче. Тяжких кулеметів і запасу набоїв до них залишити не можна було, а тягар важкої зброї сповільнював марш змучених повстанців, і вони не могли пройти за добу більше як 10—20 кілометрів.

Незважаючи на ніщо, сотня маршувала горами й лісами на південний захід, у напрямі Пряшева. Пройшовши вже досить довгий шлях, і то вдень, повстанці поки що не зустріли ані однієї живої людини. Сотня часто відпочивала, а потім продовжувала марш і йшла майже цілу ніч, щоб відбитися від кордону. Аж над ранком вона затрималася на кілька годин відпочинку й короткого сну.

Вояки вже звикли до рейду, тільки передвчорашні картопляні кальорії почали їх підводити. Знову розболілися голови, й кожний думав лише про харчі. Котрийсь із стійкових повідомив, що в лісі є черешні, й сотенний дозволив повстанцям перейти на те місце, де вони росли. І справді, тут росло кільканадцять черешневих дерев, рясно обліплених великими дозрілими ягідьми. Яка радість! Старшини тримали внутрішню службу, а вояцтво облягало дерева. Плоди були досить солодкі й мандрували з кістками до порожніх вояцьких шлунків.

По якомусь часі, підкріпившись черешнями, сотня рушила далі й після двогодинного маршу зупинилася в ліску, поблизу якогось села. Хоча це була вже інша країна, воно нічим не відрізнялося від першого-ліпшого лемківського села. Пізніше виявилося, що й мова була досить подібна до української, але мала все ж таки багато незрозумілих слів.

Командир Громенко призначив збірний пункт у цьому ліску на 22-гу годину, й сотня подалася в село. Рій Чумака затримався

поміж двома невеличкими хатками, й ройовий, пригадавши воякам, що вони знаходяться у пропагандивному рейді, вислав половину роя до однієї хати, а сам із другою половиною зайшов до зовсім маленької, розташованої над потоком.

— Добрий вечір, господине! — привіталися повстанці.

— Будьте здраві! — відповіла досить збентежена жінка.

На полиці, зробленій із дошок, біля великої печі стояло кілька глиняних горщиків, а поруч із ними лежали великі плескаті хлібини, подібні до матерівських паляниць. Вони «загіпнотизували» друзів настільки, що не дозволили докладніше розглянутися в хаті, щоб бодай трохи зорієнтуватися і привикнути до нових обставин.

Повстанці в чемній формі попросили господиню дати їм щось з'їсти й чекали на відповідь, але жінка розвела руками й почала оправдуватися, що вона бідна, тому не має нічого доброго для їжі. Коли ж Бук показав їй на хлібини, жінка взяла одну з них в обидві руки, розломала її на коліні і звернулася до Бука:

— Дивіться, який хліб чорний! Ви напевно не їстимете його.

Бук узяв одну половину, відломив із неї добрий кусень, вкусив його і схвально похитав головою на знак того, що хліб дуже добрий. Господиня зраділа, що непрохані гості не погордували її чорним хлібом, зняла з полиці ще одну хлібину й кожному повстанцеві налила по великій кварті молока. Друзі заїдали смачно, а добра словачка, дивлячись на них із дивною усмішкою, по хвилині сказала:

— Які ви мате глад!..

Потім почала розказувати своєю гарною словацькою мовою, що українські партизани відвідали її хату ще в 1945 році, але вони такі голодні не були. Повстанці відповіли, що хліба й молока вони не бачили вже кілька тижнів, і взагалі почувають себе несамовито голодними. Щоб прийти до нормального стану, вони мусили б кілька тижнів відповідно харчуватися. Тому цей хліб і молоко смакували їм краще від усіх попередніх, а друзяки вже їли хліб не з однієї печі.

Щоб не перевантажувати порожніх шлунків, Чумак зарядив вимарш на збірний пункт і попросив у жінки трохи харчів на дорогу. Вона послала чоловіка до льоху по картоплю, а сама зняла з полиці ще одну хлібину і принесла з комори трохи масла та сиру. Повстанці гарно подякували й вийшли надвір, де на вулиці вже збиралися рої й відходили до лісу. Перша добра вечеря у Словаччині деяким воякам уже пошкодила, й, побачивши це, сотенний одразу ж зарядив марш, бо він одинокий міг помогти виголоднілим шлункам.

Доктор Зубенко, йдучи збоку, розказував Чумакові про свою вечерю:

— Бійтеся Бога! Шлунок порожнісінький, а тут по полудні черешні, ввечері два літри кислого молока, а відтак хліб, сало й часник. Та із цього всього можна бомбу зробити!..

Промаршували кілька годин, потім відпочивали, а вранці пішли далі. Терен був лісистий, цілий час тяглися гори, хоч і не дуже високі. Села траплялися рідко, а на полонинах паслися вівці й рогата худоба із дзвінками на шиях.

Хребет гір Бескиду — це неначе межа двох кліматів. Північна, українська частина гір, має великі старі праліси, шумливі потоки й маловрожайні ґрунти. Там коротші й весна, й літо. Південна частина, завдяки щедрому промінню сонця, є відмінною. Коли на півночі ростуть лише овес і картопля, то на півдні частенько трапляється виноград й інші південні рослини.

Милуючись мальовничими краєвидами, сотня посувалася вперед. Словацький хліб, овечий сир і молоко зробили своє — повстанці почали оживати. Марші були повільніші й коротші, більше часу давалося на відпочинок, і вояки ступнево приходили до себе. Вони все глибше розуміли важливість своєї великої місії й гордо, хоч і з помітним хвилюванням, гляділи в невідоме майбутнє.

Розділ 33.
СОЮЗ ПРОТИ УПА

Москва шаліла, мов скажений звір. Вона найбільше боялася того, щоб про ті облудні ідеї, якими задурманила цілий світ, і про дійсний стан поневолених нею народів упівці не сказали правди. А час був короткий. Мине ще кілька тижнів, і борці за волю не лише України, а й цілої Східньої Европи, можуть дістатися на Захід та розвіяти отруту комуно-большевицької пропаганди, на яку Москва призначила 20% свого бюджету. Договір трьох країн — Совєтського Союзу, Польщі й Чехословаччини, — підписаний із метою знищення й недопущення відділів УПА на Захід, змобілізував проти них сотні тисяч війська. Але й цим не була Москва вдоволена, їй залежало на тому, щоб ані один упівець не прийшов на Захід, і вона робила все для вне-можливлення цього. З Москви до Праги приїхали сотні проти-партизанських знавців і нашвидкоруч почали організувати чеських комуністів.

У чехословацькому комуністичному парляменті велися гострі дебати. Частина відважніших обороняла відділи УПА, але їх засуджували запеклі комуністи й вимагали рішучої протидії. В цей час, крім сотні Громенка, на словацьку територію вже вступили відділи Бродича, Бурлаки, Ластівки і Крилача. Словацьке населення і його національне підпілля помагало повстанським з'єднанням з України де могло й чим могло.

Одного вечора словацький учитель-патріот гостив у своїй хаті цілий почет сотні Громенка, і при цьому відбувалася жвава дискусія на різні теми. Після цього він сів на коня й поїхав кудись до своїх, а коли через дві години повернувся, то привіз командирові кільканадцять військових карт і багато цінних інформацій, як також повідомив про успішні пропагандивні дії сотні Бурлаки. Він висловив дуже велике вдоволення із приводу того, що сотня Бурлаки роззброїла кілька станиць комуністичної міліції, а також оповідав, що населення ставиться до упівців подружньому. Вони стаціонують по селах і співають українських пісень, які словакам страшенно подобаються.

Відділ Громенка маршував далі великими лісами вдень, а переходи з одного лісу в другий чистим полем робив уночі. Одного гарного дня на місце таборування відділу в лісі прийшли дві словачки й, побачивши понад сотню озброєних вояків, одразу догадалися, що це українські партизани. Обидві були дуже гарні, й аж диво брало, чому вони своїми великими хустками й довгими та широкими спідницями позакривали такі чудові фігури. В обидвох гарні очі, червоні рум'янці на щоках. Подібні до себе, мабуть сестри. Та з розмови виявилося, що то мати й донька. Вони розказували про те, що зараз увесь словацький нарід тільки й говорить про тисячі українських бандерівців, які прийшли до Словаччини. Й коли донька несміливо споглядала на повстанців, то мама запитала:

— Чи мате глад?

Вночі сотня мала переходити з одного лісу до другого, через чисте поле й залізницю, тому не плянувала сьогодні йти до села. Бунчужний Соколенко сказав гарній словачці, що вояки таки трохи голодні, а потім поцікавився тим, чому вона питає. Жінка відповіла, що вони можуть принести повстанцям хліба із села.

Згідно з партизанською тактикою, найкраще було б задержати жінок до вечора й випустити їх аж перед вимаршем сотні. Але ці словачки були не тільки гарними, вони виглядали чесними, й щоб упевнитися у цьому, їх відпустили до села з назбира-

ними грибами. Такий чин не виглядав поважно, бо сотня здорових мужчин, яка цілком сміло могла ввійти до села і принести харчів, погодилася на їх доставу жінками. Але вояки не дуже дбали про харчі, бо ще мали їх запас у торбах.

Метою рейду сотні Громенка був якнайтихіший перехід на територію Західньої Німеччини без будь-яких боїв, які тут не мали ніякої цілі. Якщо б дійшло до зудару з якоюсь військовою частиною, і її довелося ліквідувати, то ворог міг би використати це для своєї пропаганди проти відділів УПА й викликати серед населення настороженість до них.

Кухарі зварили на вечерю чорної словацької кави з цукром і вже готувалися в дорогу, як стійковий повідомив, що він затримав три жінки, які несуть у плахтах багато хліба, їх пустили в середину табору, а самий факт їхнього прибуття зробив на упівців дуже додатнє враження. Це було промовистим доказом того, що страшна комуністична пропаганда не має впливу на словацьке населення, й воно стає по стороні УПА.

Коли хліб розділили між вояками, бунчужний Соколенко із вдячности поцілував гарну маму й доню, і всі розійшлися: жінки до села, а сотня в дальшу дорогу.

Кілька днів пізніше недалеко гори Кругліци сотня відпочивала в лісі, біля гарної галявини. За галявину в ліс Чумак вислав на стійку стрільця Бука. Відважний Бук ніколи не знав, що таке страх і сьогодні виломився з обережности. Вийшовши на відкриту галявину, він почав збирати якісь ягоди. Раптом звідкілясь пролунало кілька пострілів, і Бук упав на землю мертвий. Це була перша жертва сотні на терені Словаччини, й тут згинув один із найкращих вояків сотні, забитий чеською стежею, яка вже була на повстанських слідах.

Перейшовши велику гору Кругліцу, яка таки добре далася взнаки воякам, сотня задержалася в лісі, біля якогось гарного села. По полудні вояки милися, голилися й чистили чоботи та зброю, бо збиралися його відвідати. Пройшовши понад кілометр гарно управленими полями, сотня вже доходила до села, як зненацька із-за перших хат показався старшина словацької міліції і почав дружню розмову з вояками авангардної стежі.

Сотня задержалася, й кулемети зайняли свої становища. Поле відступу будо дуже погане, й на випадок бою залишалося тільки одне — швидким наступом здобути село, незважаючи на те, що за межею лежало біля шестидесяти міліціонерів.

Побачивши готових до бою повстанців, старшина почав говорити дрижачим голосом:

— Ми не хочемо з вами воювати, але прошу не йти до цього села. Коли ми вас пустимо, то будемо покарані.

Командир Лагідний підсміхнувся.

— А що буде, коли ми здобудемо село? — запитав стурбованого старшину. — Адже ми також не збираємося з вами воювати, ми хотіли прийти в гості.

— Тут багато сіл, і ви не мусите йти якраз до цього. Сусіднє село є на віддалі двох кілометрів, і у ньому немає охорони. Йдіть туди.

— Добре, — погодився Лагідний, — скажіть своїм людям, що ми не прийшли на Словаччину з войовничими замірами. Ми ваші друзі. А тепер будьте здорові!

— Будьте здорові!..

Сотня завернула. Маршуючи повільно до лісу, кожний думав про того чесного, але поруч із тим бідного словацького старшину. Що чекає його завтра? Як поставиться до нього комуністичний уряд? В Совєтському Союзі за таку штуку він заробив би собі щонайменше двадцять років на Соловках...

Через кілька годин сотня гостювала в поблизькому селі. Повстанці добре підкріпилися й запаслися харчами на дорогу, а замість заплати проспівали кілька бадьорих українських пісень.

Теоретично марш сотні відбувався на захід, але практично вона йшла то на південний захід, то на північний, часто обходила велику гору півколом, а інколи для затертя слідів звертала цілковито у протилежну сторону, їй треба було перейти високі гори, які з кожним новим днем ставали прикріші. Молодим воякам, тепер дещо підгодованим, вони додавали романтичного настрою, але гірша справа була із хворими й пораненими, які завжди являлися для відділу проблемою. Не дивлячись на те, що вони мали добру обслугу й користувалися загальним співчуттям, їхня присутність у рядах сотні зменшувала набагато її бойовий і маршовий стан.

У додатку до всього, захворів усіми люблений капелян куреня отець Кадило. Йому вже минуло п'ятдесят років, але він виглядав старшим. У нього з кожним днем все більше й більше росла гарячка та пекло у грудях. Одного разу з ним вів довгу розмову командир Громенко. Вони оглядали військову карту й дивилися на південь. До них прикликали інших немічних повстанців. Отець Кадило попрощався з усіми й із торбою священичих риз, автоматом на грудях і сльозами в очах пішов униз до якоїсь плебанії, а за ним пошкутильгали три повстанці. Відхід отця Кадила зробив на вояцтво дуже пригнічуюче враження. Що чекає

цього церковного місіонера, українського борця й політика? Чи вдасться церковній владі цієї країни врятувати його?...

Ввечері сотня пішла на «інспекцію» овечого господарства. Тут, на високій полонині стояла маленька гірська хатка й досить велика стайня, крита ґонтами, довкола якої була загорода. Три молоді словачки і два старші словаки доїли овець. Повстанці заходилися їм помагати й викликали багато сміху. Одну вівцю допомагав доїти чотовий Бартель, а другу, рогату, Петя привів до доктора Зубенка, який, здається, вперше бачив зблизька вівцю. Він довго шукав дійок, а всі реготали й ледве не падали на землю, бо це був баран...

Вояки поїли сиру, попили овечого молока й пожартували з веселими дівчатами, деякі зробили огляд продукції різних сирів, потім усі подякували добрим словакам і відійшли. На Словаччині сотня відвідала кількадцять таких ферм. Вони були різної величини. Найменші нараховували біля двохсот овець, а деякі мали їх понад тисячу. Сир виготовлявся по-різному, мав різні назви й був дуже смачний, але надто важкий для шлунку.

Вже минуло чотири тижні від початку рейду по словацькій території, а перейдений шлях не був дуже довгий. Гори ставали все більше прикріші, й не раз повстанці маршували цілий день тільки для того, щоб другого дня переконатися, що вчора сотня знаходилася на другому березі глибокого потоку, який неможливо було перейти. Стояла гарна погода, довкола розлягалися чудові краєвиди, тож про таку «прогулянку» могли мріяти лише колишні пластуни-революціонери, гуляючи по українських Карпатах.

Ворог поки що не був страшний, порівнюючи із тим страшним пеклом, крізь яке сотня пройшла місяць тому. Одначе так виглядало тільки в тих мальовничих словацьких горах, пасмо яких уже зближалося до Низьких Татр і міста Попраду. Зовсім інакше представлялася справа у долинах і містах, де хазяйнували московські наймити. Вони заалармували проти відділів УПА цілу чеську адміністрацію, міліцію й військо. Панцерні й артилерійські формації забльокували кожний перехід чи стежку, а також усі броди й переправи на ріках. У парляменті й далі велася палка дискусія на тему небезпечних «банд», вся комуністична преса розперезувалася в наклепах на УПА. В ліси були вислані тисячі чеських вояків, які одержали наказ винищити тих страшних бандерівців. Але та баталія у пресі і промови на комуністичних вічах не мали ніякого успіху, бо майже ввесь словацький нарід серцем і душею був по стороні УПА.

А тим часом сотня Громенка маршувала далі. Вона зупинилася спочити на великій полонині, знову ж таки біля овечої ферми. Вояки поїли доброго сиру, напилися овечого молока й були дуже веселі. У великій колибі перебувало п'ять чоловіків, п'ять гарних і жартівливих дівчат та дві старші жінки. Всі вони із захопленням слухали повстанських пісень, а хлопці співали так, що в горах котилася стоголосова луна. Потім старий словак витягнув зі скрині гармонію й почав грати веселі словацькі мелодії. Вояки не витримали й пішли в танець. Найкраще бавилися дві старші жінки, а потім посмілішали й дівчата, переходячи від партнера до партнера. Забава охопила не лише балакунів і весельчаків, які були майже в кожному рою, але навіть тих «поважних», які мало говорили й жартували. Словачки почували себе «на сьомому небі».

Передавши розчервонілу дівчину Петі, задиханий Чумак зупинився в кутку й закурив цигарку. У другому куті стояв старий словак, пахкаючи люлькою. Його обличчя й очі виглядали дуже мудрими, він захоплено спостерігав розбавлених повстанців. Чумак підійшов до нього, подав йому руку, й зав'язалася розмова.

— Хто ви такі? — запитав словак, і не чекаючи відповіді, продовжував:

— Я сьогодні прийшов із долини, був у Попраді. Там проти вас підготовляється велика баталія. Я бачив десятки танків і сотні автомашин із військом. Усі говорять про бандерівців. Люди по містах стривожені, бо комуністична пропаганда каже, що ви стріляєте багато цивільного населення.

— Це брехня, — заперечив Чумак. — Невже й ви такої думки про нас?

Словак витягнув люльку з уст, усміхнувся й замість відповісти, знову запитав:

— Чому ви такі сильні? Котрий із вас Бандера? Я хотів би його бачити.

Чумак усміхнувся й собі, а потім замислився. Словак думав, що те, про що він запитав, є великою таємницею, й Чумак її не зрадить, а його питання, фактично, застановило самого Чумака. Адже він також Бандери ще не бачив і хотів би його побачити, він тільки чув багато про Бандеру, Стецька, Лебедя, Шухевича, Шанковського й інших, але нікого з них не мав змоги зустріти. Що ж то за люди, які змінили курс політичної думки в цілій Східній Європі?.. Про бандерівців зараз говорили всюди — в Москві, на Сибірі, в кожній східньоевропейській країні. Та тільки

москалі й чехи були тепер ідейними комуністами, а своє існування повинні завдячувати в найбільшій мірі Рузвельтові, Труманові й Гітлерові, бо комуністичну «льояльність» вдалося затримати лише при допомозі московських багнетів. Коли б Україна зараз мала бодай одну вільну сусідню державу і трохи моральної піддержки, її боротьба та змагання інших поневолених народів могли б мати успіх.

Кличі «Свобода Народам!» — «Слава Людині!» поширювалися з кожним днем. Далекі рейди відділів УПА в різні країни здобували щораз то більше прихильників революційно-визвольної боротьби, й популярність АБН росла. Це добре знали наслідники Петра Першого в Москві, тому так скажено поборювали упівські формації в кожній країні, де вони з'явилися рейдом. А їх можна було зустріти всюди — в Румунії, Югославії, Мадярщині, Чехії, Словаччині, Польщі, Білорусії, Східній Пруссії, по цілій Україні. Тисячі арештованих революціонерів разом з українським духовенством, трималися гордо на засланні й по концтаборах та поширювали там визвольні ідеї. Навіть холодну війну большевики видумали тільки для того, щоб заслонити нею революційні рухи у своїх колоніяльних країнах. При допомозі пропаганди УПА й АБН міт комунізму щезав, мов камфора, а москалям для рятунку їхньої імперії лишалися тільки багнети...

Словак із люлькою лишив задуманого Чумака й підійшов до інших повстанців. А Чумак, вийшовши з колиби, сів на плоті із грубих бальків, за яким були сотні овець, і дивився на словацькі гори, що довкола простягалися вдалечінь. Він далі думав над словами старого словека: «Пречосте такі моцні?.. Котрий із вас Бандера?..» Чумак почав шукати відповіді. Чи не відродилося в нас лицарство Святослава й вільного козацтва?.. Він думав про Міхновського, Коновальця й Петлюру, але найдовше задержався над судами проводу в Варшаві. Пригадав собі, як не раз, іще в 1941 році, помагав переносити через Сян пачки літератури. Скільки українських революціонерів переходило кордон! Скільки їх там згинуло!..

Або інша картина — вітання так довго очікуваних німців. А потім страшне розчарування й ненависть до них, коли вони показали себе загарбниками нашої землі. Скільки вояків УПА згинуло в боротьбі з ними!.. А тепер жаль і якась ніби лють до американців, бо вони не лише врятували московську імперію, але й допомогли її розбудувати та поширити. Це ж вони видавали москалям тисячі емігрантів української та інших національностей, а комуно-большевицькі опришки їх вимордували або

запроторили в Сибір. І де ж, як не в оцього словака з люлькою (а їх є так багато) та в інших поневолених народів, шукати собі союзників?..

Свисток службового старшини перервав усе — й музику, й танці, й Чумакові думки. Сотня збиралася в дальшу дорогу, і всі миттю опинилися на своїх місцях. Тільки Рубаха прощався дещо довше із старшою словачкою, яка пакувала в його торбу великий кусень овечого сиру й пушку бакуну.

Після годинного маршу надворі стемніло до тієї міри, що важко було побачити щось перед собою на віддалі кількох кроків. Сотня пройшла лісом і саме переходила галявину, причому стрілецький рядок зайняв її всю. Перший рій уже був у лісі, а останній щойно виходив із нього на галявину. Раптом збоку, прямо на маршуючу сотню, надійшов чеський відділ. Передній чех освічував дорогу слабим світлом електричної лямпи й уже доходив до стрілецького рядка ледве чи не впритул. Випадок справді — один на мільйон!

Чехи не могли перейти галявини, бо впоперек їм посувалася сотня. Лишався один вихід: передній частині сотні відійти до лісу, а задній вернутися туди, звідки вона прийшла. Але командир Громенко знайшов інший. Він швиденько підбіг до середини сотні й тихцем наказав:

— Лягати на становища!

А потім запитав по-чеському:

— Хто йде?

Чеська стежа збентежилася тим, що серед такої непроглядної темряви хтось лежить у траві на лісовій галявині, й почала кликати старшину. А тим часом сотня лежала на бойових становищах і почувала себе впевнено, бо була у кращому положенні від чехів.

Із темряви з'явився чеський старшина, присвітив лямпкою й побачив перед собою командира Громенка із простягнутою до привіту рукою й Петю із приготованим до дії автоматом, а також зауважив лежачих у траві повстанців.

— Ви не бійтеся, — сказав сотенний, — ми вам кривди не зробимо. Лише покличте свій відділ до себе.

По хвилині вагання чеський старшина дав наказ своїм воякам підійти вперед, й одночасно з цим по лінії пішов наказ Громенка:

— Перстень!..

Праве й ліве крила сотні знялися зі становищ, і за хвилинку чеський відділ був оточений повстанцями. Громенко й Лагідний

продовжували разом з переляканим старшиною, який пробував знайти вихід із положення. Завтра він буде давати звіт своїм зверхникам, і що він їм скаже? Що його відділ у власній країні оточили упівці, й він не міг нічого вдіяти?.. А згодом виявилося, що старшина в ранзі капітана, на прізвище Попович, навіть не хотів нічого чинити, — він тільки боявся своїх політруків. Громенко заговорив до нього по-дружньому:

— Положення наших народів однакові, але ви поки що ще не розумієте їх, бо не мали часу пізнати правдивого обличчя московського імперіялізму. Завтра вас чекатиме велике розчарування, й тільки від вас залежатиме те, як ви до цієї справи поставитеся. Ми не прийшли сюди, щоб наводити у вашій країні порядки — ми хочемо вас перестерегти перед московськими «визволителями»...

Тимчасом комендант Петя і його друзі негайно взялися до праці «за фахом». Кожний член СБ відкликав одного з чеських вояків набік і випитував у нього про різні речі: скільки у відділі комуністів, хто політрук і т. д. Показалося, що чеський відділ має лише кількох політруків, комуністів зовсім мало, а у ньому переважають словаки. Добалакалися до того, що деякі зі словаків почали просити тихцем, щоб командир Громенко дав наказ своїм воякам розстріляти політруків.

А господарський відділ також не дармував. Повстанці вимінювалися з чехами крісами, автоматами й кулеметами, «позичали» в них гранати. Одні переодягали чеських вояків на партизанів, а самі вбирали їхні уніформи, другі передавали чехам зброю з одним набоєм або без набоїв узагалі.

Наприкінці до чеського відділу промовив командир Громенко:

— Друзі-сусіди, словаки й чехи! Комуністична пропаганда вам щодня товче, що вояки Української Повстанської Армії — це бандити і злочинці. Таке твердження не відповідає правді, бо ми такі самі патріоти українського народу, як і ви свого. Деякі з вас говорили нам про те, що у вашому відділі є московські агенти, і просили, щоб ми їх розстріляли. Але ця країна не наша, а ваша, тому за свободу й порядок у ній боріться й відповідайте ви самі. Й чим скоріше наведете в себе лад, тим буде краще, бо у противному разі комуно-большевицька Москва наложить вам на шиї своє ярмо так сильно, що вам буде важко із нього звільнитися!..

Ця цікава зустріч двох «ворожих» відділів тривала понад дві години. Полоненими, фактично, були чехи, але українці не дали їм цього відчути. Виміна думок виглядала ще цікавіше. Повстанці

говорили, що вони борються за свободу народів і людини, розказували про успішні бої УПА проти варварської комуністичної Москви та закликали чеських і словацьких вояків не допустити до панування над ними дикої московської орди. Чехи оповідали повстанцям про те, де стацюнують чеські військові частини, які вони одержали накази дій проти УПА, де квартирують московські формації, де знаходяться місця чеських засідок на різних переходових пунктах тощо. Командир Громенко дістав у подарунку від чеського капітана військові карти, а взамін за це Лагідний подарував йому українську революційно-визвольну літературу. Вкінці сотенний наказав сотні розв'язати перстень і відійти стрілецьким рядкам на становища. Обидва почти потиснули взаємно руки, вдарили «до дашка», й чеський відділ відійшов. Зайнявши бойові позиції, сотня звернула в його напрямі всю зброю. Адже чехи на відході могли бодай позірно обстріляти повстанців, хоча б для завтрішнього оправдання перед своїм вищим командуванням. Одначе вони цього не зробили. Про тих страшних бандерівців, про яких говорила їм комуністична пропаганда вдень і вночі, вони мали тепер зовсім іншу думку. Пропагандивні тези, напомповувані в них Москвою і власними яничарами, тріснули так, як тріскають мильні пухирі. Виявилося, що ці «бандерівські бандити» не тільки не є їхніми ворогами, а ще й розбудили в них їхню національну гордість.

— Шкода цього чеського капітана Поповича, — говорив уранці на постої командир Лагідний. — Як він дасть собі раду з цим усім?

— А що скажете про політруків, які вернулися без зброї і своїх таємних документів із різними заувагами майже про кожного вояка їхнього відділу? — запитав Петя, показуючи пістолі й військові торби.

Розділ 34.
РЕЙД ЧЕРЕЗ СЛОВАЧЧИНУ

Теплий, погідний і сухий липень сприяв маршам відділів УПА через Словаччину. Сотня Громенка йшла тільки вдень, форсуючи глибокі потоки, якими шумко гналася вода з гір. Часто траплялися гарні водоспади, й повстанці залюбки брали під ними купіль. Залишивши один із таких водоспадів, а перед ним невелике, але глибоке й чисте озеро з безмежною кількістю пстругів, сотня дерлася на високу гору, її здобуття тривало понад шість

годин, і щойно під вечір змучені і спітнілі вояки опинилися на вершку, де росли тільки маленькі карлуваті сосни.

Панорама, яка відкрилася перед ними, була справді чудовою. Спереду, дещо вліво, розлягалося гарне місто Попрад, а із правого боку здіймалися хребти Татр. Це дуже високі гори, внизу темно-зелені, а на шпилях покриті клаптями снігу. Біля цих гір, зараз же за кордоном, знаходиться місто Закопане, й чотовий Бартель запропонував сотні йти до нього на відпочинок. А коли його запитали, чи має він пашпорт і закордонну візу, то він з умішкою показав рукою на свого автомата.

Спереду, куди мала йти сотня, був надзвичайно гарний краєвид. Тут розтягаються словацькі Низькі Татри. Вже сама назва свідчить про те, що вони не дуже високі, зате страшенно скелясті. З гори, на якій тепер стояла сотня, вони виглядали як величезна церква готичної архітектури, з тисячами різної величини веж. Вони мали навіть різні кольори: одні біленькі, другі жовті, треті червоняві. Краси цієї панорами жодний повстанець не забуде до смерти, але також пам'ятатиме труднощі переходу через гірський кряж.

Рейд сотні відбувався дуже повільно. Через два дні вона дійшла до великої долини. Тут було мале містечко, а трохи далі, під лісом, красувався старовинний замок, до якого вела довга алея, обсаджена з обидвох боків деревами. Біля замкової брами стояло кілька військових автомашин, і повстанці вирішили цей замок відвідати. До нього в гості вирушила п'ятка — Петя, Журба, Чумак, Шум і Заяць. Коли повстанці прослизнули крізь браму й піднялися по сходах до головних дверей, то застали їх відчиненими, а в залі побачили пролетарську інтелігенцію, яка справляла оргію.

Шум і Заяць залишилися на стійці, а трійка з автоматами напоготові увійшла до залі. Побачивши повстанців, вісім чоловік, гарно вбраних і випасених, страшенно перелякалися й заніміли на своїх місцях, а чотири чудові напівроздягнені дівчини миттю лишили їхнє товариство, перейшли на другу сторону залі й сіли на канапі. Наступила мертва мовчанка. Усміхнені вояки повільно зближалися до чоловіків, які з кожним їхнім кроком усе більше й більше блідли, дівчата тиснулися одна до одної, і тільки безстрашний патефон продовжував рипіти якусь московську пісню.

З комуністичними божками завів розмову Петя, Журба волів товариство дівчат і почав із ними жартувати, а Чумак, побачивши заставлений усякими присмаками стіл, наказав запакувати

їх до мішків. Два льокаї заходилися вкидати до них усе, що потрапило під руку, — хліб, м'ясиво, цигарки, цукор, американську чоколяду, з цікавістю зиркаючи на дебелих повстанців. Чумак зупинив патефон і почав переглядати платівки, які лежали біля нього. Надибавши одну, яка була найбільшою іронією деспотичного сталінського царства і звучала: «Я другой такой страны не знаю, где так вольно дышет человек...» — він викинув її через вікно.

Тим часом Журба підійшов до ляди в кутку залі й замовив три вишнівки.

Полковник НКВД, москаль, звернувся до льокая:

— Дать!

— Не дать, а ти дай! — сказав Журба. — Якби це було в Україні, я показав би тобі де раки зимують!

Полковник наливав чарки, але рука йому трусилася, пляшка стукала по чарці, й вишнівка розливалася. Петя скинув зі стіни величезний портрет Сталіна, а Чумак писав посвідку, що відділ УПА забрав таку-то й таку кількість харчів. Звичайно, за їх купівлю платив бунчужний Соколенко з каси сотні. В цій касі залишилося ще кільканадцять долярів, кілька тисяч рублів і кількасот польських і чеських крон. Але бунчужного тут не було, й Чумак вирішив, що в такому випадку, як сьогодні, для пропаганди, вистачить і посвідки.

Повстанці замкнули відпочиваючих комуністів у бічній кімнаті, перервали телефонні дроти, випили з дівчатами ще по одній вишнівці, сказали їм, щоб не їхали автомашинами, бо дорога замінована, забрали мішки з харчами й відійшли.

Місцевість, якою тепер проходила сотня, була зазначена на карті як Високі Татри. Ці гори справді високі, але вкриті лісами, й перехід через них, нехай і повільний, був можливий. Кілька днів тому вони виглядали зовсім близько, але коли повстанці пройшли кількадесят кілометрів, то побачили, що гори й далі стояли на тому самому місці, немов би посувалися разом із сотнею. Й хоч вояцтво у цьому марші було спокійне та задоволене з такої чудової прогулянки, яка ніколи й нікому навіть не снилася, то для командного складу сотні він справляв значні труднощі, бо терен незнаний, а військових карт було замало.

Марш ставав дедалі важчим, бо треба було обминати всі стежки й доріжки, обставлені чеськими заставами. Згідно із пляном командира Громенка, сотня мусила пройти біля міста Попраду з його південної сторони, бо на півночі від нього починалися цілковито непрохідні гори, а на півдні вони були менші, ще й до

того порослі лісами. Але для того, щоб обминути Попрад із півдня, треба було перейти долину, через яку вели, як звичайно в горах, залізниця й шосе, а до того ще й протікала ріка. Ця долина, довжина якої виносила понад тридцять кілометрів, лежала дуже глибоко, а гірські схили були дуже стрімкі, зовсім не до подолання, за вийнятком трьох стежок.

Розуміючи складне положення, повстанці жваво дискутували про ці стежки, на яких напевно знаходилися великі військові застави.

— Як ти думаєш, що зробить «старий»? — запитав Смик Чумака.

Коли Чумак чув слово «старий», він завжди всміхався, бо знав, що мова йде про командира Громенка, вік якого щойно наближався до тридцятки. Тому всміхнувся й тепер, знизав плечима й відповів:

— Не знаю що, але щось зробить...

Посуваючись обережно верхів'ями гір, сотня вже проминула дві стежки, які вели в долину. На кожній із них лишилися розвідники, котрі обстежували довкілля. Вони бачили інтенсивний військовий рух на шосе, а за рікою помітили окопані кулеметні гнізда. Положення сотні стало надзвичайно важким. Правда, долину можна було обминути, але це вимагало повернення на вихідний пункт і форсування високих гір, що забрало б кілька днів. До того ж, вичерпувалися запаси харчів, а здобути їх у цих безлюдних кряжах було неможливо. Тому сотня продовжувала марш і ввечері задержалася на високій горі, з якої спостерігала вогні великого міста.

— Попрад! — засвітив очима санітар Зірка. — Там ванна, тепла вода, чиста білизна, добрі харчі, м'яка постіль. Але все це не для нас...

Вмішався ройовий Лоза:

— Чого журишся? Завтра там будемо!

— Ти що, із глузду з'їхав? — здивувався Зірка.

— А куди ж підемо? Направо — Високі Татри, наліво — чортячий потік, а спереду добра дорога через місто...

Зірка розгублено закліпав очима, не знаючи, що то має означати. Чи Лоза жартує, чи говорить поважно?..

Вдень місто виглядало ще краще, як увечері. Розташоване між височезними скелями, воно лежало на рівнині. Видніли бані церков і вежі старовинних будівель, зеленіли парки, виблискували під сонячним промінням води великого озера. А далі в цій глибокій долині протікала бурхлива ріка, її води гнали в одну

сторону, а військові з'єднання на вантажних автомашинах — у другу, їх було дуже багато. Й не диво, бо поміж Попрадом, Новим Селом і Кошицями пробігала загороджувальна лінія, яка мала викінчити всі рейдуючі відділи УПА.

Коли повстанці дивилися з гори на цю небезпечну долину, мимоволі робилося страшно. Чумак думав про те, що якби тепер покликати якогось військовика-стратега й запитати його опінію про положення, в якому опинилася сотня, то він сказав би, що для прориву загороджувальної лінії треба було б літаків, артилерії і кількох тисяч вояків. А повстанцям порадив би виставити на скелі білий прапор, знайти стежку й податися нею до міста в полон.

Та зовсім інакше думав командир Громенко. Він уважно оглядав через далековид долину, час від часу витягав із мапника військову карту й щось на ній позначав, а потім пройшовся між вояками, посипав жартами і врешті сказав, що марш продовжуватиметься.

Він почався десь біля півночі, й вузенькою стежкою сотня сходила з гори до міста. Зверху долина виглядала зовсім близько, але схід до неї серпантинною стежкою тривав майже три години. Зійшовши вниз, відділ звернув дещо вліво й поміж хатами передмістя вкерувався в напрямі ріки. Тут він перейшов міст і подався під високу гору, до другого лісу. Ніхто не зустрівся на шляху, тільки тут і там гавкали невсипущі собаки.

Вже світало, коли повстанці минули останні хати й увійшли до лісу, а тут, із метою відійти подалі від міста, звернули вліво. Ліс був досить великий і густий, він тягнувся попри цю страшну долину, вздовж якої бігла доріжка. Простуючи нею, повстанці були настільки задоволені щасливим переходом долини, що навіть почали голосно розмовляти. Аж раптом спереду пішов сигнальний наказ піднесенням руки і прикладенням пальця до уст, що означало дотримуватися цілковитої тиші. Він передавався далі вздовж стрілецького рядка: «тихо... тихо... тихо...».

Між доріжкою й долиною показалися численні військові шатра. В них спала частина вояків, а решта лежала десь на становищах біля тих трьох стежок, готова зустріти вогнем кожний надходячий відділ УПА. Дивлячись на ці шатра, повстанці підсміхалися. Дивний той ворог! Він стільки уваги присвячує рейдуючим упівцям, він так дбайливо готується до їх знищення, але знищити не може, бо сотня Громенка йде не тими стежками, де він її чекає.

Треба відмітити, що не всім упівським з'єднанням удалося перейти успішно цю «долину смерті». Були зудари й бої, в яких згинули десятки повстанців. А сотні Громенка пощастило пере-

тяти її без одного пострілу, вона навіть могла зліквідувати вояків у шатрах, але цього не зробила — звернула вправо й пішла далі на Захід.

По якомусь часі сотня скерувалася на південний захід у напрямі Банської Бистриці, а через кілька днів у напрямі Зеліни. Вона й далі втішалася допомогою й довір'ям населення. Після довгої неволі цей невеликий, але чесний, із старовинною культурою словацький нарід тепер тримався прекрасно. Він не плазував перед москалями й майже ввесь симпатизував Антибольшевицькому Блькові Народів. Його дружнє ставлення до українців зміцнили рейдуючі відділи УПА.

Зовсім інакшою виявилася справа тоді, коли сотня зблизилася до теренів, замешкалих чехами. Цей нарід, вибившись колись своєю культурою в ряди передових народів, тепер пішов блудними дорогами й підкорився Москві як слухняний песик. Не дивлячись на цю покору, москалі почали безоглядно винищувати все, що стояло їм на дорозі, в першу чергу культурних і політичних діячів. Технічні кадри й машинерію вони вивезли в заплату за «визволення», а в кожному місті будували величезні статуї Сталіна. На всіх дорогах з'явилися московські написи. Це був подарунок чехам від «старшого брата».

Крім високих гір і нетрів, рейдуючі відділи УПА мусили долати й великі ріки. Одного вечора, йдучи в напрямі однієї з таких рік, яка на карті була позначена синьою рисочкою й називалася Ваг, сотня сподівалася, що вона буде маленькою, але, коли підійшла ближче, перед нею відкрилося справжнє море. Місячне проміння освічувало спокійне плесо води, але другого берега не було видно.

Петя зупинився наче вкопаний, зняв з голови мазепинку, почухав потилицю і сказав:

— Або я дурний, або мій професор географії був дурний! Він мене ніколи не вчив про якесь море у Словаччині.

Сотенному бракувало військової карти, й він завагався куди йти — вліво чи вправо. Вкінці наказав звернути вправо. Сотня йшла форсовним маршем понад годину, але море не зникало. Скільки оком глянеш — вода й вода. На сході вже починало сіріти, й повстанці опинилися у скрутному положенні. Вертатися до лісу було далеко, а переправитися через цю воду вони не могли.

— Бігом у долину! — впав наказ.

Бігли берегом понад три кілометри й нарешті побачили якісь будівлі, а поміж ними величезний міст. Це була гідроелектростанція. Привівши сотню у стан бойової готовности, повів її

між будинками на греблю. Крізь скляні двері й вікна дивилися здивовані люди, але повстанці не звертали на них ніякої уваги. Сотня поспішно перейшла міст і скерувалася в напрямі маленьких лісків, які видніли недалеко. В котромусь із них треба було пересидіти день і за всяку ціну уникати бою, бо в такому терені та ще й із малим запасом набоїв це було б для неї згубою.

Добре забезпечившись стійками, сотня спокійно перебула день у ліску, а ввечері бунчужний вислав чотирьох повстанців до близького села на організацію харчів. Командир Громенко таки перехитрив чехів, які й далі всю свою увагу зосереджували на Попрадських лісах. Чеська преса гула про завзяті бої з відділом Бурлаки. Цей безстрашний і гордий старшина УПА, переконавшись про слабу боєздатність чеських військ, почував себе з рештою свого куреня так добре, як колись у Перемищині. Він посувався селами, робив добру пропаганду, але без боїв не обходилося.

Через дві години прийшов тільки один із посланців і сказав, що йому лише чудом удалося вернутися. Всі чехи озброєні для поборювання бандерівців. Спочатку вони гарно говорять, а потім кидаються на повстанця, зв'язують його й передають поліції.

— Я увійшов до хати, — розказував збірщик, — і попросив у господині хліба або інших харчів, а при тому пояснив хто ми й за що боремося. Чешка вкраяла тоненьку скибочку хліба, а за більшою кількістю харчів післала мене до сусідньої хати. Я відчув у цьому щось підозріле й наближався до неї дуже обережно. В цій хаті велася бійка, й навіть лунали постріли. А коли чехи обстріляли мене, я побачив безвихідність ситуації, прибіг до тієї самої хати, в якій був перед тим, наказав жінці дати мені до мішка три хлібини з полиці й із ними пригнав до сотні. А друзі згинули...

Між ліском, у якому знаходилася сотня, й великим лісом була майже тридцятикілометрова віддаль, її треба було пройти цієї ночі, тому командир Громенко зарядив форсовний марш.

Розділ 35.
ПЕРЕХІД РІКИ МОРАВИ

Побачивши безнадійну кволість чеської армії, москалі звернулися за допомогою до відданих їм чеських комуністів, добре їх озброїли, й вони, подібно як польські комуністичні форналі, покірно виконували накази «старшого брата». Більша частина

малих повстанських груп і відділів була знищена комуністичними опришками.

Коли ще кілька днів тому на словацькій території сотня Громенка почувала себе як в Україні й легко одержувала харчі від прихильно наставлених словаків, то на чеському терені відчула явну ворожість. Якщо словачка давала хлібину або й дві із дружньою усмішкою, то чешка краяла маленьку скибочку та ще й дивилася на повстанців як на бандитів. Але й тут українська чесність перемогла. Замість забирати худобу чи хліб із пекарні й маршувати далі, повстанці практикували збірку по хатах, не бажаючи нічого забирати силою й лишати про себе погану славу. А тим часом чеські комуністи мордували дрючками й сокирами упівських збірщиків. Маленькі повстанські групи у Словаччині користувалися повною підтримкою словацького народу, а тут їх безоглядно винищували, й попередити їх про небезпеку не було можливості, бо на чужій і ворожій території між відділами УПА не існувало ніяких зв'язків.

Залишивши великі лісові масиви, сотня ночами переходила розлогі відкриті терени поміж меншими лісками. Однієї гарної ночі вона затрималася біля залізничної колії. Зближався пасажирський потяг, який ішов у напрямі Банської Бистриці. Вояки сиділи на насипі й могли сягнути його рукою. А першокласні вагони з відчиненими вікнами пробігали повз них. На вигідних сидіннях розсілися комуністичні вельможі, поміж ними було багато військовиків. У кожного повстанця аж долоні засвербіли, й хотілося пустити автоматну серію по вікнах, але вони цього не зробили. Пропустили останній вагон, перейшли через рейки й подалися в напрямі ріки Морави.

Після двогодинного маршу сотня зупинилася на березі ріки. Кращий плавець роздягнувся, скочив у воду, провірив глибину й виліз на берег. Вода була досить брудна і смердюча, а її глибина доходила до чотирьох метрів.

Пішли далі берегом і натрапили на порон. Довкола панувала тиша, застави не було, але порон був замкнений на велику колодку. Не мали нічого під рукою, чим би можна було її розбити, а постріли не входили в рахубу з конспіративних причин. Сотенний вислав кількох повстанців уперед провірити можливості переходу. Через чверть години розвідники вернулися й доповіли, що перехід знайдено. Сотня рушила до нього, обійшла досить великий закрут ріки й зупинилася під маленькою гіркою.

Сотенні сапери знову провірили ріку. Виявилося, що глибина її не перевищує півтора метра. При допомозі міцного шнура,

штукованого поясами, сотня почала переправлятися на другий берег. У цьому місці на протязі всієї ширини ріки лежало багато великих каменів, між ними шуміла рвучка вода, й вона забрала зі собою кілька повстанських плащів та мазепинок. Але сотня щасливо сфорсувала ріку й уже далеко поза північ рушила в дальшу дорогу.

Оскільки просування великим відділом ставало чимраз то труднішe, командир Громенко розділив сотню на дві частини, й одну з них повів чотовий Бартель. Повстанці почували себе ніяково, бо мусили перетинати великі безлісні моравські простори, зовсім подібні до українських степів. Здалеку бачили велике місто Брно, а день застав їх у чистому полі. Куди оком глянеш, всюди орна земля й широчезні лани. Тут же, біля головного шляху поміж Брном і Чеськими Будейовіцами ріс розлогий лан тютюну, й у ньому затаборувала сотня. Висота бакуну сягала півтора метра і творила добре прикриття. Бакун уже дозрівав, а деякі нижні листки його були цілком сухі. З них вояки крутили сигари, а частину клали в торби як запас у дальшу дорогу. Через поле протікав маленький потічок, отож сотня мала під рукою свіжу воду.

Головним шляхом проїжджали військові частини, не знаючи, що всього кілька метрів од нього є ті, яких вони шукають по цілій Чехословаччині і просять Бога, щоб їх не знайти. Але тепер найбільшим ворогом для сотні був сам бакун, бо коли перед вечором вона мала вибиратися в дальшу дорогу, то поснулих повстанців годі було розбудити. Сильний запах тютюну приголомшив їх до тієї міри, що вони вилазили із нього рачки, й ніхто не міг утриматися на ногах. Треба було півгодини доброї руханки і глибоких віддихів, щоб сотню поставити на ноги.

З конспіративних причин сотня не заходила до сіл, де можна було легко дістати харчі, а в разі потреби роззброїти якунебудь поліційну станицю. Повстанці дивувалися, чому сотенний не дозволяв іти навіть по сіль. У довкіллі росло багато всякої городини й садовини, але всі зупи були пісні й несолоні.

Та командир Громенко добре знав своє завдання — довести сотню до Західного світу й розказати, що в дійсності являє собою деспотична система комунізму, та як завзято бореться проти поневолення український нарід. Сотенний прекрасно знав, що в боях з УПА Москва готова віддати сто чеських комуністів за одного упіста, щоб лише не допустити повстанських відділів на Захід, тому проявляв максимальну обережність.

Сотня маршувала по території Чеських Будейовіц, й до австрійського кордону залишилося всього кільканадцять кілометрів.

На дуже врожайній землі чехи розумно господарювали. Однієї ночі сотня переходила через лани цибулі, спочатку білої, а потім синьої, тож повстанці догоджали собі різними цибуляними стравами: одні пекли цибулю, другі варили, а треті їли її сиру. Доктор Зубенко просив друзів бути обережними із сірниками біля рота, бо цибуля має горючий газ.

Другого дня були вже інші делікатеси. Сотня минала величезні простори, засаджені огірками, яких тут росло мільйони. Потім почалися лани капусти, моркви і знову цибулі та огірків.

Перетявши родючу рівнину, сотня наблизилася до чесько-німецького кордону й затаборувала в гарному сосновому лісі. Ліси тут були дбайливо загосподаровані, а всі дороги обсаджені овочевими деревами. Велика частина лісу-постою була обгороджена високим сітчастим дротом, за яким паслися дикі сарни.

Харчуючись два тижні лише одпією городиною, вояцтво хотіло тепер поласувати хлібом або м'ясом. Через пліт перескочив Чумак і Кухар із наміром зловити котрусь із сарн. Тварини були освоєні й підходили дуже близько, але піймати їх не вдалося. Загородивши одній із них дорогу в куті плоту, повстанці повільно посувалися до неї. І власне тоді, коли сарна вже не мала виходу, вона перескочила через Чумака і стрілою помчала до лісу. Стріляти було заборонено, отже, лишилося тільки одне — ковтнути слинку.

Серед сарнячих жолобків піддашками Чумак знайшов щось, що тепер було дорожче від золота, — брилу чорної солі, яку спеціяльно лишили тваринам. Кухар оббіг інші жолобки, й кілька кілограмів солі примандрувало до сотні. Якраз варилася юшка, й на цей раз уже сам бунчужний Соколенко розділяв таку цінну здобич поміж вояцтвом. Цьому розподілові приглядався командир Громенко й по хвилині сказав:

— Друже бунчужний! Роєві Чумака солі не давайте!

— А то чому? — запитав переляканий Чумак.

— Я думаю, — відповів сотенний, — що ваша порція вже відділена.

Бунчужний підійшов до Чумакового кухаря, відкрив його торбу й витягнув із неї велику брилу солі.

Смачно поївши й насолоджуючись гарною погодою, вояцтво сотні мало чудовий настрій, бо знаходилося у великих лісах і поблизу кордону. Але ця сотня вже не була такою, як колись. У минулому вона нараховувала понад двісті вояків, а через її ряди за останні кілька років перейшло більше як шістсот повстанців, бо після великих боїв і понесених утрат вона безперервно поповнювалася новими добровольцями. Та це було вчора. А сьо-

годні вона мала всього 48 вояків. Решта склала свої буйні голови у вирі боротьби на вівтар Батьківщині, яку всі безмежно любили й по-геройському за неї боролися.

Приблизно такий самий стан був майже в кожному упівському відділі, оперуючому на Закерзонні.

Розділ 36.
У ВІЛЬНОМУ СВІТІ

Від початку рейду на території Чехословаччини минуло вже три місяці. За сотнею Громенка слідували інші відділи, які почали свої рейди пізніше. Одні з них поділилися на менші групи, другі були розбиті ворожими військами. Десь ішли командир Байда й виховних Зорян. Багатьох повстанців підступом зловили чеські комуністи, між ними також командира Бурлаку, й усіх відіслали на тортури та певну смерть до Польщі.

Сфорсувавши вже вдруге ріку Влтаву, яка закручувалася півколом, сотня зближалася до кордону, й кожний повстанець готувався до останнього бою на ньому. Всі вичистили не тільки зброю, але й кожний набій, приготувалися зустріти належно кожну несподіванку, якими такий багатий вир боротьби.

А справа пішла гладенько. Сотенному знову бракувало карти, й він не знав як іще далеко до кордону, тому коли сотня підійшла до маленького села на гірці, стежа затримала зустрічного німця і звернулася до нього із проханням показати найкраще місце для переходу кордону. Оскільки німець відмовився, йому показали гарний пістоль, але це не помогло. Тоді бунчужний запропонував кілька долярів. У німчиська засвітилися очі, він страшенно зрадів, сховав доляри до кишені й пішов, запросивши повстанців помахом руки слідкувати за ним. Безжурно підсвистуючи, він ішов так швидко, що авангардана стежа була змушена сповільнити його ходу.

Коли зійшли з гори в долину, німець перескочив маленький потічок, вийняв із кишені цигарку й закурив. У міжчасі вже всі вояки перескочили його, й сотенний запитав, яка віддаль до кордону. Німець смачно затягнувся цигаркою, випустив хмару диму, показав пальцем на потічок і сказав урочистим голосом:

— Це границя, а ми стоїмо на землі американської зони Німеччини.

Сотенний подякував німцеві, той знову перескочив потічок і подався додому, а сотня скерувалася на захід. Відійшовши від

кордону на кілька кілометрів, вона виставила стійки, а решта вояцтва поклалася спати.

Повстанців розбудили проміння теплого баварського сонця. Кухарі вже принесли з поблизького потоку води для голення й миття. Варити не було що, тому бунчужний Соколенко вийняв із сотенної каси останні два доляри й передав їх комендантові Петі, а той вислав двох своїх бойовиків до поблизького млина купити борошна.

Почалося загальне причепурювання. Два перукарі стригли таки добре заросших повстанців, але найбільше праці мала одинока в сотні тупа бритва. Імпровізувалася також продукція пасти до чобіт, шляхом змішування тертого вугілля з водою. Павук твердив, що змішана з вугіллям слина є неперевершеною комбінацією, і справді його халяви блищали найкраще.

Командир Громенко був готовий швидше від усіх друзів. Поголений, вичищений і вдоволений, він відійшов кількадцять кроків на горбок, звідки спостерігав своїх вояків. Це вже не була та велика сотня, з якою він упродовж довгих років так завзято й успішно боронив український нарід та його честь, а тільки маленька групка, бо решта віддала своє молоде життя для кращого майбутнього знедоленого Краю, як і тисячі інших українських патріотів-революціонерів, могили яких розкинуті по всіх країнах Східньої Європи.

Але навіть ця маленька групка, нараховуюча 48 вояків, які тепер так старанно приводили до порядку свій зовнішній вигляд, щоб відповідно зустріти Західній світ, почувала себе дуже добре. Хоч у багатьох були подерті чоботи й уніформи, і треба було витягати кусники ниток із сорочки, щоб зашити діри, настрій у повстанців позначався великою бадьорістю. Ніхто з них не мав ніяких військових відзнак на однострояx, ані заслужених орденів чи медалів на грудях, але коли хтось описав би подвиги кожного з них, то вийшло б 48 томів цікавих і глибинних змістом книг.

Хто міг подумати ще кілька років тому, що на німецькій землі, в гарному баварському лісі, колись таборуватиме озброєна по зуби сотня УПА? Й то, власне, на території тієї країни, яка здобувала держави одну за другою на протязі кількох днів, яка дійшла до Азії, яка завойовувала Африку і мріяла про колонізацію України, але через свою фальшиву й захланну політику розсипалася, наче доник із карт. А непоборні носії революційно-визвольних ідей, неначе їй на глум, опинилися, власне, тут.

Павук із покаліченим тупою бритвою лицем питав, чи не має хтось краватки й кольонської води, бо, він, мовляв, відчуває, що сьогодні обов'язково зустріне гарну німку й хоче гідно перед нею зарепрезентуватися.

До загального реготу, який послідував, приєднався навіть задуманий командир Громенко.

Із млина вернулися бойовики Петі і принесли кілька кілограмів борошна. Частину його всипали до вже загрітої в баняку води, й кухарі почали варити «чир». Одні підкладали дрова, щоб скорше варилося, інші мішали юшку, а решта стояла з готовими до вжитку їдунками. Павук нетерпеливився й цілий час гостро сварився з кухарями, що вони задовго варять цей нещасний чир. Щойно тоді, коли чир почав кипіти, Павук заспокоївся.

До командира Громенка підійшли командир Лагідний і бунчужний Соколенко. Розмовляючи, вони цілий час поглядали на схід. У долині протікав ледве помітний вузенький потічок, а насправді це була границя тепер страшенно роздутої московської імперії. На другому березі потічка, поміж горами й лісами, розлягалися села, заселені переважно німцями, а далі починалися села чеські.

Як не дивно, але чеський нарід тепер був одним із найвірніших слуг «старшому братові» — Москві. Кличі про свободу народам і людині, які несли зі собою упівські відділи, сприймалися легко в цілій Східній Європі, але тут відбивалися, мов горох від стіни. Майже всі чехи відповідали однаково:

— Пречe утікате? Руси є добрі люді!..

Командир Громенко дивився у цьому напрямі через далековид, немов би хотів перенестися своїми думками й помислами через територію Чехословаччини у свою любу Україну. Там далі ведуться кровопроливні бої відділів УПА з большевиками. А скільки лишилося безрадних поранених у підземних шпиталях? Скільки повстанців відірвалося від своїх відділів, але вони не здаються і продовжують боротьбу?..

Троє старшин УПА довго стояли на горбку й дивилися на схід. Вони не говорили між собою, але думали однаково. Перший відізвався бунчужний:

— Вир боротьби за нами, але цікаво знати, скільки то документів про визвольну боротьбу нашого народу збережеться в архівах?

— Сказати важко, — відповів командир Громенко. — Але знаю одне, що вони збережуться. Частина їх знаходитиметься у

Проводі на Заході, частина — на Рідних Землях, але найбільше їх буде в канцеляріях НКВД — КДБ.

Бунчужний і Лагідний відійшли до відділу, а командир Громенко, замріяний, продовжував дивитися на схід. Він ніби передчував, що вкоротці вертатиметься цими самими теренами в Україну і згине у вирі боротьби.

Вже добре стемніло, як сотня погасила вогні й узяла напрям на місто Пассав над Дунаєм. Пройшовши кільканадцять кілометрів, вона зупинилася на ніч у сосновому лісі. Тут знову розпалила вогні, кухарі з решти борошна варили чир, а повстанці біля ватр намагалися передбачити своє найбутнє в незнаному повоєнному Заході.

Котрийсь із вояків мрійно оповідав:

— Тут майже в кожному місті є українські табори, в яких живе по кілька тисяч наших людей. Уявіть собі, що до нашого рейдуючого відділу приєднається кілька тисяч українців із такого табору, прийде до нас зі священиками, хоругвами та прапорами, й така колона пройде через яке-небудь німецьке місто. Яка б то була пропаганда для української революційно-визвольної справи!..

Після вечері командир Громенко зарядив збірку й виголосив дещо довшу як звичайно промову. А коли скінчилася спільна молитва, він іще раз пригадав своїм задимленим і пропахлим порохом воякам:

— Друзі! Завтра, здається, ми на деякий час муситимемо скласти свою зброю. Але пам'ятайте завжди про присягу воїна Української Повстанської Армії, яка не звільняє вас від обов'язків ніколи, навіть після зложення зброї!

Другого дня на дорозі в лісі, біля міста Пассав, упівці стискали руки американським воякам на німецькій землі. Вир боротьби лишився позаду, на сході в Україні, звідки вони прийшли, несучи зі собою одвічний подих непокірного степу, нев'янучий квіт полтавських садів, бравурний перегук грунів Карпатського кряжу і грізний шум розлогих лісів Лемківщини?

Що ж було спереду?

Вони не знали, але рушили у грядучі дні з гордо піднесеними головами, з мужніми серцями, з непохитною вірою в остаточну перемогу.

Розділ 37.
СОТНЯ ГРОМЕНКА В НІМЕЧЧИНІ

На сході шаріло, наближався новий день. У баварському лісі тихо, ані найменшого подуву вітру. На небі поміж високими соснами одна за одною гасли зірки. На м'якій траві посеред лісу спали потомлені повстанці, дихаючи чистим, повним аромату живиці повітрям. Лише десь-не-десь було чути порізнені звуки, що тільки підкреслювали цю лісову тишу.

За кущем стояв на стійці вояк, споглядав раз по раз на повстанців, наслухував і зорив у глиб лісу так далеко, як тільки міг досягнути його вправлений зір і слух.

Ген десь далеко свистів паровий льокомотив, а в німецькому лісі й далі спокійно і тихо.

Службовий сотні командир Рубач змінив стійку, збудив санітара Зірку, а той відразу взявся обмивати й перев'язувати поранених.

Сотник Громенко, довгенько попотягавши на поясі бритву, докінчив своє голення, ретельно почистив свій на диво ще в доброму стані військовий однострій, прип'яв до пояса мапник, перевісив через груди свій легкий автомат, закурив цигарку і легким кроком відійшов набік.

Службовий Рубач оголосив «Ранню зорю», і сотня заворушилася. У таборі почалося пильне вмивання та чищення однострої і зброї, немов сьогодні мала відбуватися військова дефіляда. Вояцтво енергійно взялося до праці, одначе, як ніколи раніше, в сотні панувала мовчанка.

Тільки вістунові Павукові не забракло й тепер гумору. Його колишній арсенал із п'ятьох десятків слів німецької мови десь загубився по дорозі протягом кількох років, і він невтомно допитувався друзів:

— Хто з вас має німецький словник? Я вже чую гарну німку, а через серце, пане-брате, дорога до повного шлунку.

Вершки дерев освітило сонце, а згодом його проміння пробилося між галуззям і до повстанців. Сотник Громенко, завжди бадьорий і веселий — навіть і у безвихідних боях вояцтво бачило на його лиці посмішку погорди до ворога — сьогодні здавався сумним і зажуреним. Що він думав, не тяжко було догадатися. З його доброї бойової сотні, яка колись мала понад двісті двадцять вояків, не залишилося навіть і четвертини. Багато вояків упало в запеклих боях, частина поранених дісталася ворогові до рук, а сумна їхня доля була відома кожному повстанцеві.

Протягом минулих тижнів найзавзятіших боїв в Україні, а потім під час тримісячного рейду на Захід, він не мав зв'язку з командуванням УПА. На його відповідальності було здобування зброї, набоїв, ліків, одностроїв, а також і стратегічне плянування боїв і переходів через країни, по яких дослівно роїлися сотні тисяч ворожого московського, польського й чеського війська, вирядженого модерною московською та американською зброєю. В Україні триває далі запекла, нерівна, одинока в історії світу боротьба, а він із своїм відділом чомусь опинився аж тут, у баварських лісах, і з тим вояцтвом має робити якусь пропагандивну політику, якої зроду не любив.

Політвиховник Зорян, що займався при його відділі пропагандою, і командир куреня майор Байда кілька днів перед вимаршем на Захід відійшли на нараду до командира Рена, і доля їхня невідома.

Громенко поглянув на своїх вояків, і їхній виснажений вигляд ще побільшив його журбу. «Та тут треба, — майже сказав він уголос, — авт Червоного Хреста, щоб відвезти їх усіх до шпиталю, а не думати про якусь заплянувану пропаганду на Заході».

Сьогодні доведеться зустрітися з американською військовою залогою в Німеччині. Цікаво, як вони нас приймуть?

А може, той вірний союзник Москви схоче передати нас москалям?

Та того він найменше боявся. Підсвідоме він навіть бажав, щоб так сталося, бо щойно тоді була б пропаганда такого розміру, яку він цілком компетентний плянувати.

І він уже, на всякий випадок, почав собі уявляти:

«Нас везуть на військових автах у напрямі сходу. З нами досить велика депортаційна американська залога. Ми покірно їдемо перших кільканадцять кілометрів, а потім — одчайдушний бій і кількадесят сучасних нащадків Джорджа Вашінгтона відси-

лаємо до св. Петра. Тим, бодай частково, сплатили б борг за американське спілкування з Москвою і за кривду Україні та іншим поневоленим народам, що її вчинив їм президент Рузвельт. О, тоді була б пропаганда! Про неї напевне заговорив би цілий світ».

Думку командира перебив регіт сотні.

Вістун Павук надумав інакше:

— Підлої німоти він не буде чіпати, а поїде до багатого вуйка до Америки і там пошукає собі американку.

Командир підходив до сотні. Він повеселішав, ще раз упевнився, що зовнішній вигляд повстанців далеко не віддзеркалює їхнього морального і бойового стану.

Взагалі його й не здивувало, коли довідався, що стрільці так само думають, як і він; що більше — вони вже наполегливо шукають способу, як заховати, в разі обшуку, свої пістолі, гранати, ножі та бритви на випадок депортації.

Готування повстанців до незнаного майбутнього перервало гуркотіння авт американської військової колони, що в бойовій поготові посувалася дорогою з міста Пассав у бік лісів. Про цю колону вже звітував стрілець Джміль, що перший запримітив американське військо.

— Напевне, повідомив отой німець із млина, де вояки вчора купили трохи борошна, — сказав командир і зарядив:

— Друже Рубач, покличте командира Лагідного і бунчужного Соколенка до мене!

Незабаром троє старшин почали плянувати зустріч із тими незнаними американцями.

Розділ 38.
ЗУСТРІЧ ІЗ «НОВИМ СВІТОМ»

Сьогодні вже третій день, як сотня перебуває поза роздутими кордонами московської імперії. Стрільці вже вдруге їли трохи зварене на вогні німецьке борошно, заощаджене від учора.

Повстанці жартували:

— Порейдуємо по Німеччині, Італії, Швайцарії, та й вернемося знову на Україну.

Командирові тепер не до жартів. Він, що завжди бував спроможний рішати у завзятих боях, не раз за секунди, чомусь вагався. Бажав би поради від Проводу, але це ж майже неможливе.

Контакт із Проводом можна було б нав'язати, вистачило вислати двох чи трьох зв'язкових, але вдержати зв'язок значно

тяжче, треба щонайменше кілька днів, а відділ не може таборувати на одному місці, бо за ним слідкують американці.

У касі сотні не залишилося ані доляра і довше перебування у лісах Західньої Німеччини вимагало реквірування в німців харчів. А це вже не належало до доброї «пропаганди», тим більше, що завдання рейдуючих сотень ясне: іти на Захід і пропагувати нашу боротьбу, яку так старанно, за всяку ціну, приховувала від світу Москва.

Після короткої наради із старшинами, сотник Громенко передав команду сотенному бунчужному Соколенкові, а тоді із своїм заступником Лагідним вийшов на дорогу і поволі рушив у напрямі міста Пассав.

Не пройшли вони й двісті кроків, як перед ними спинилося польове легке авто-джип, а в ньому п'ятеро американців із військової поліції (МР). Американці щось нервово жували, що викликало досить погане враження, і настирливо щось питали їх незрозумілою англійською мовою. Один із них щось рапортував польовим радіо, а інші обступили старшин УПА і вимагали від них здати зброю, показуючи пальцями на пістолі.

За короткий час після радіо-рапорту до старшин УПА з великою швидкістю наближалось двоє авт американських старшин, а за ними їхало біля тридцяти вояків залоги і військової поліції.

Вони спинилися посеред дороги, а з авта вийшов гарний на вигляд полковник. Він подав руку командирам Громенкові й Лагідному і заговорив до них досить доброю німецькою мовою. Побачивши, що в командирів УПА порожні кобури, він негайно наказав військовій поліції повернути їм зброю.

Звернувшись до Громенка і Лагідного, говорив:

— Ми пильно слідкували за вашим рейдом і сподівалися вас уже кілька днів тому. Чи ви з групи Бурляка чи Гломенка?

— Я командир сотні, Громенко, а це мій заступник Лагідний. У лісі таборує моя сотня, — відповів Громенко.

Полковник дуже зрадів. Перепросив старшин УПА і почав щось розповідати своїм старшинам, згадуючи кілька разів прізвище «Гломенко».

Незабаром усі рушили пішки в напрямі таборування сотні.

Тепер американський старшина засипав командира Громенка питаннями:

— Скільки вас? У якому стані ваше військо?.. А одне питання звучало так:

— Чи не підкуповували ви чеських старшин, щоб перепустили вас через їхню територію?

— Так, зброєю, — з усмішкою відповів Громенко.

Соколенко за той час привів сотню ближче дороги, де вона зупинилась у густому лісі. Повстанців не було видно, але вони бачили на дорозі своїх командирів, а з ними й чоту американського війська.

Командир Громенко дав знак рукою, щоб сотня підійшла до нього, тоді повстанці почали виходити з густого в рідший ліс. Їм назустріч поволі й обережно підходили американці у напівбойовому поготівлі.

А повстанці, приглядаючись їм, не могли вийти з дива: що ж це за військо? Мундири зелені, рукавиці білі, пояси білі, а до цього чудернацтва ще й кожен з вояків щось нервово жував.

Два відділи сходилися, мовчки, все ближче й ближче.

Упіст Нічний не витримав і голосно сказав:

— Ох, брате! Якби так пустити їм кулю біля вуха, то рвали б на всі боки!

Ціла сотня вибухнула голосним сміхом. Американці не розуміли, що сказав Нічний, але сміх повстанців змінив їхній настрій.

Ще кілька кроків і почалося стискання рук.

Радіопередавач увесь час щось говорив через польове радіо. Незабаром з'їхалося ще більше авт із військовими і цивільними, видно, агентами. Один з них дуже швидко говорив якоюсь слов'янською мовою і захоплювався повстанцями. Це був серб.

— Чекай, братку! Говори повільніше! — спинив його упіст, що колись служив в Українській дивізії і деякий час перебував у Сербії. І вони обидва з кожною хвилиною почали все краще порозумітися.

— Я служив в армії Михайловича, — говорив серб. — Я ж казав американцям, що в Східній Європі є багато партизанів, які борються проти комуністів. Учора ввечорі я вас бачив...

— Почекай, почекай! — промовив упіст. — Ви бачили нас учора? Де? Коли?

— Як ви вчора забрали в німця муку, він зголосив на поліцію, і дві американські сотні рушили до млина.

— Почекай! Почекай! — стримував упіст. — Ми муку не просто забрали, а заплатили за неї німцеві!

— Він так зголосив, — не вгавав серб. — А коли ми приїхали до млина, вас уже не застали і почали роздумувати, в котрий бік ви пішли, але не могли догадатися. Щойно ввечорі побачили кілька палаючих ватр і подалися в тому напрямі. Військо поволі вас оточувало, а я з двома американцями підсунувся ближче і бачив вас біля ватри, чув, як ви співали якусь пісню «Боже

Великий». Потім ви погасили ватри і в лісі запанувала тиша, а я з американцями вернувся.

— Що ж сталося далі? — питав, усміхаючись, упіст.

— Тоді американці оточили ліс і чекали цілу ніч, а рано ми застали тільки кілька погашених ватр. За вами ні сліду, ні знаку не залишилось. Як ви вийшли?

— Ми знали, що американці за нами слідкують, — відповів упіст. — Але не бачили потреби конспіруватися, тому палили вогні в рідкому лісі, а вийшли, за звичкою партизанської тактики, краєм потоку.

Десь із годину тривала ця зустріч. Американці із захопленням робили знімки нашої сотні. Нарешті, всі вибираються до Пассав.

Повстанців американці примістили на двох великих вантажних автах, а на охорону приділили німецьку міліцію, озброєну американськими рушницями.

Вирушають у дорогу. Попереду кілька лімузинів, з американськими і нашими старшинами, за ними сотня УПА і довга колона американського війська.

Навколо гарний зелений ліс, через який в'ється серпантиною асфальтова дорога.

Кілька «ві гетс?» і на тому закінчилася розмова з охоронцями-німцями. Вони чомусь виглядали дуже пригноблено і справляли враження справжніх «унтерменшів».

На передньому авті хтось почав повстанську пісню «Із гір Карпат несеться гомін волі...» її підхопили всі повстанці. Голос пісні розлягався по баварських лісах, які так нагадували повстанцям Лемківщину. До того ж у долині показалася річка, подібна до Сяну. Тут повстанці перестали співати. Напевне, кожен полинув думкою до Сяну, де вони так героїчно захищали своє право жити на власній, рідній землі.

Але той чудовий Сян залишився понад тисячу кілометрів за ними, а перед ними горішня частина Дунаю. Дунай також не чужий українському війську. Знали його добре давні княжі вої, пили його воду лицарі козацькі, а тепер споглядають його вояки Української Повстанської Армії.

Колона проїхала крізь місто і заїхала до військових касарень, розташованих над самим Дунаєм.

Розділ 39.
ЗА ДРОТАМИ ЗІ ЗБРОЄЮ

За колоною зачинилася брама, авта спинилися посеред величезного військового майдану. З них зіскочили повстанці, тепер усі дуже мовчазні, немов пригноблені чимось.

Українські повстанці не знали ні меж, ні кордонів. А ось опинилися у військових касарнях, обведених високим дротяним плотом, а решту огорожі творив Дунай.

Великі дво- і триповерхові будинки стоять навколо просторого майдану. У них іще ж так недавно муштрували німецьких вояків на підбій світу, в тому й на загарбання багатої і чарівної України. З тих вимуштрованих німців велика частина лишилася навіки в українській сирій землі. Тепер у їніх кошарах таборував американський полк, а ось прибула і сотня УПА із своїм командиром Громенком.

Дехто з повстанців уже курив американські цигарки, інші відпочивали в холодку під деревами на траві, а декотрі, не знати й навіщо, мабуть за звичкою, чистили зброю.

До повстанців все більше підходило американських вояків, що з цікавістю приглядалися їм та їхній зброї.

Часто, на знак американського вояка, що він хотів би подивитися на котрогось автомата, повстанець виймав магазинок із набоями і порожнього автомата простягав до зацікавленого. Американець із подивом оглядав чудово вирізьблений або виточений приклад автомата і тоді віддавав його повстанцеві.

Минула година, а від американців нема жодних наказів. Сотенний дентист Зубенко починає нервуватися:

— Що вони? Подуріли? Мені кишки марша грають, а вони напевне питають товариша Сталіна, що нам зварити на обід!

І не знати, чи команда полку почула нарікання д-ра Зубенка, а чи дістала вказівки згори, але незабаром вояцтво вже купалося у військових лазнях, уживаючи якесь пахуче мило. Потім споживало смачний обід.

Після обіду д-р Зубенко знову почав нарікати:

— Що вони собі думають? Що я таке? Канарок? Та я б з'їв удесятеро стільки, як дістав...

Його в думці підтримало все вояцтво, але тут уже нічого не вдієш. За видачею харчів, як і за станом здоров'я, наглядає американський лікар, а він добре знає, що для виголодженого й виснаженого в рейді вояцтва найбільшою небезпекою було б раптове насичення.

Увечорі сотню приміщено в одному з будинків. Так після кількарічного сну просто неба, на лоні природи, чи по домівках лемківських хат, повстанці вперше примостилися на вигідних військових матрацах американських ліжок.

Кілька хвилин розмови про бурхливе минуле, а тоді здогади про непевне майбутнє, і незабаром усі затихли. Дехто хропів, а деякі навіть уві сні мацали навколо, чи зброя при них.

Уранці, як завжди у війську, миття, руханка, молитва, а тоді й оце «мізерне» (як нарікали) снідання.

За столами разом із повстанцями сиділи і американці-вояки. Їхні порції були наполовину менші. Вони дуже цікавилися повстанцями, питали щось, частували їх добрими цигарками і дивувалися, чому вони прийшли на снідання із зброєю.

На входовій брамі в таборі пожвавлений рух. Багато авт із військовими старшинами, є і якість цивілі. Декотрих цивілів, що приїхали з фотоапаратами, до табору не пускають.

Командир Громенко підійшов до повстанців із тією самою усмішкою, що й колись, у лемківських лісах, і сказав:

— Друзі, ми своїм приходом завдали американцям багато клопоту. Москалі домагаються, щоб нас видати їм. Заявляють, що ми воєнні злочинці, що ми служили у німецькому війську. — Він кивнув пальцем і запитав: — Хто з-поміж вас служив в Українській дивізії?

Двоє повстанців піднесли руки, а він усміхнувся до них і відійшов до штабу полку.

Чумак, Зірка і кулеметник Смик сиділи на березі Дунаю, що в тому місці був завширшки не більше як сто метрів. По другому боці ріки — широке оболоння, що нагадувало околиці Динова. Там, за Сяном, москалі пильнували Польщі, а тут, за Дунаєм, вони пильнують австрійський нарід.

До гурту повстанців підходило двоє цивілів середнього віку. Чомусь озиралися і це викликало здогад, що їхня присутність тут нелегальна або напівлегальна. Вони привітали повстанців словами:

— Слава, друзяки!

Потім передали привіт від Проводу ОУН і від провідника Бандери, поздоровляли за славний і успішний рейд, передали записку командирові Громенкові й відійшли.

Десь під час обіду до сотні прийшло двоє американських вояків із військової поліції. З ними був бунчужний Соколенко, що звернувся до повстанців тільки одним реченням:

— Друзі, сьогодні мусимо скласти свою зброю.

Він ізняв з плеча автомата, поклав його під дерево і, не сказавши більше ні слова, відійшов.

Повстанці мовчки подивились один на одного, а потім клали біля того самого дерева свої кулемети, автомати, рушниці й гранати.

Це була дуже болюча хвилина. Здобути зброю — не раз означало заплатити за неї життям українських патріотів-революціонерів. Тією зброєю повстанці захищали українське населення від напівдиких садистських московських орд. Завдяки тій зброї на деяких українських землях не раз на протязі місяців панували самостійність і воля. Де ця зброя була в руках вірних синів України, там була і вільна українська церква, громада, школа. З її допомогою український народ воскрешав свою давню славу. Добре озброєні українські повстанські відділи були прикладом і для інших поневолених народів, які часто пліч-о-пліч з ними воювали проти того ж самого ворога за свою самостійність.

І що за глупота в тих американців? Що за політична наївність? Замість підтримати поневолені народи і дати їм зброю, вони відбирають її від них.

Повстанці відчували велике пригноблення. Вони німо дивилися, як американські старшини вибирали з-поміж їхньої зброї найгарніші автомати з різьбленими прикладами і забирали собі, як «сувеніри».

Згодом українських старшин і підстаршин почали викликати одинцем на допити.

Мене, Чумака, допитували трьох: перший, гарний на вигляд жидок у цивільному, досить симпатичний американський громадянин, а одночасно, як виявилось у розмові, ще й палкий ізраїльський патріот; другий — американський капітан — високий, тоненький, а третій — українець-перекладач, вірний слуга своїх панів, рабської вдачі. До нього я відчув певну нехіть.

Перші питання, дуже офіційні, поставив американець:

— Яка ваша думка про Америку і про американський нарід?

Я ворухнув плечима і спокійно почав відповідати:

— Країна велика й багата, а народ її дав таких людей, як Вашінгтон і Лінкольн, ідеї яких були зразком для всіх президентів і урядів аж до Другої світової війни. Але, на превеликий жаль, цього не можна сказати про вашого покійного президента Рузвельта. Він, як і англійський Черчіль, тільки ще більшою мірою, віддав багато народів москалям на поталу. Так жертвою москалів стали мільйони. Я певний, що за цю помилку довго буде платити і американський народ.

Українець-перекладач увесь час нервово писав, а тому, що на другому столі крутилась звукозаписна стрічка, я не сумнівався, що той вірний слуга перекладе мою відповідь слово в слово.

Вислухавши переклад, американець почервонів і досить нервово поставив друге питання:

— А яка ваша думка про німців? Скільки вас служило у німецькому війську?

«Ага!» — подумав я. — «Московська пропаганда прийшла сюди швидше ніж ми».

Жидок почастував мене цигаркою, а на обличчі у нього появилася усмішка. Перекладач із широко розплющеними очима чекав на відповідь.

— Моя думка про німців? — уголос подумав я, неначе запитав сам себе, а тоді почав: — Чи знаєте історію України за минулі двадцять п'ять років? Сотні тисяч українських патріотів розстріляли москалі. Мільйони знищені організованим голодом. Чи відомо вам, що українські війська допомогли полякам здобути їхню польську державу, а потім поляки їх підло зрадили? Що французькою зброєю постачена армія Галера не воювала проти москалів, а тільки проти української армії, яка не мала допомоги ні від кого?

І щойно тоді коротко відповів на запитання:

— Думку про німців я зміняв уже тричі. До війни думав, що німці допоможуть нам у нашій боротьбі за самостійність. У сорок першому році, коли вони показали своє справжнє обличчя, я зненавидів їх і згодом брав активну участь у боротьбі проти них. А сьогодні дивлюся на німців як на жалюгідну націю, знищену божевільним фанатиком Гітлером.

Коли ж мова про службу в німецькому війську, то, мабуть, маєте на увазі Українську дивізію «Галичина». Організування цієї дивізії відбулося проти волі Проводу Визвольного Руху. Проте запевняю вас, що ні один вояк цієї дивізії не йшов служити німцям, а хотів тільки здобути військове знання і зброю для боротьби за Українську Державу. Потім певна кількість їх влилася в УПА і своїм вишколом піднесла боєздатність повстанських загонів.

Моя щира відповідь подобалася ще хвилину тому настороженому американцеві. Тепер допит уже обернувся у розмову. Посмілішав і перекладач. Він запитав:

— Чи думаєте, що людські жертви у вашій боротьбі виправдані?

Я з іронією відповів:

— Вас, американців, загинуло безліч за інтереси інших країн, а ми віддавали своє життя за волю свого народу.

Тут жидок запитав:

— Чи траплялося вам зустрічатися із жидами?

— Так. При УПА було досить багато жидів, між ними й чимало лікарів, які часто в скрутних умовах, без потрібних ліків, робили, що могли, лікуючи поранених. У селі Лубному, в лісі моїх батьків, переховувалася Саломея Бейзен. Вона увечорі приходила до нас і з умовленого місця за стодолою брала наготовані для неї харчі. Незважаючи на смертельну небезпеку, мої батьки ризикували і допомагали їй. Бейзени в сорок шостому році виїхали з Польщі десь до Америки, — розповідав я.

Жидок глянув на годинника і попрохав, щоб я прийшов о першій тридцять по полудні, бо зараз перерва на обід.

У кухні був великий рух, брязкотіли тарілки, ножі й виделки. У черзі стояли повстанці вперемішку з американськими вояками, між якими було й чимало галасливих негрів.

По обіді повстанці обступили командира Громенка, а він давав поради:

— На допитах уважайте, бо тут є різні підозрілі типи. Не скажіть щось таке, що могло б пошкодити нашим у Краю чи відділам УПА в рейді.

По обіді я застав у бюрі ту саму трійку, що й рано. Тільки атмосфера тепер була багато приємніша. Капітан розсівся у вигідному кріслі, виклав обидві ноги на стіл і курив одну за одною цигарки. Жидок дивився на приготований заздалегідь список запитань і після відповідей робив на кожнім свою позначку.

— В якому терені ви оперували? — запитав, підсуваючи мені військову мапу західніх українських земель.

Я взяв олівець і обвів овальним колом Перемишль, Динів, Сянок, Балигород, Хрещату, словацький кордон і трикутник, а далі — лінію Керзона, скінчивши рисувати поза Кальварією.

— Чи не могли б ви нам описати або нарисувати ваші військові бункери і шпиталі?

Узявши папір і олівець, я сказав:

— У нашому терені відділи УПА за минулі три роки ніколи не перебували в бункерах. Під землею були тільки шпиталі, магазини, бюра та малі групи бойовиків спеціяльного призначення.

Далі я почав рисувати два роди бункерів — одні як магазини, а другі як шпиталі.

— Позначіть на мапі місця бункерів, про які ви знаєте. Я посміхнувся і протяжно заперечив:

— А-а-а!

Гарний жидок удав, що поставив не влучно питання і почав мені пояснювати:

— Я маю завдання вивчати вашу тактику, тому мене цікавить не так те, де ваші бункери, як те, в яких місцевостях ви їх будували і яку кількість.

— Наша сотня, — відповів я, — мала їх коло двох десятків. Крім цього, мали їх групи різних завдань, були й бункери, якими часто користувалися поранені повстанці, зв'язкові та члени ОУН.

Список запитань розвідника був дуже довгий. На мою відповідь, що частину ліків повстанці діставали з Німеччини, негайно впало запитання:

— Яким шляхом?

Але тут я порадив йому, щоб по такі інформації він звернувся до провідника Степана Бандери. Замість відповідати на деякі інші питання, я скерував допитувача до командира Громенка.

На другий день сотню перевезли до Деггендорфу, до інших військових кошар.

Деггендорф — маленьке місто. За ним, на чистому полі, навколо величезної площі, що нагадувала великий міський ринок, стояло вісім величезних кількаповерхових будинків-кошар. Поза кошарами, далеченько від будинків, простягалася двометрова заввишки дротяна огорожа, біля якої було чимало насаджених дерев.

Ліворуч від головної брами квартирувало до двох сотень американців, а праворуч у подібному ж будинку розмістилася сотня УПА. Інші будинки були порожні.

Коли сотня розташувалася по кімнатах, бунчужний ішов довгим коридором із списком в руках, відчиняв двері до кімнат і оголошував:

— Тут рій Рубача, тут Чумака, тут Лози, тут Чорного і т. д.

У кожній кімнаті було біля десятки поверхових ліжок із добрими, хоч і досить припорошеними матрацами.

Згодом по два вояки з рою ішли до магазину по приділи простирал, подушок і коців.

Будучи запобігливим і практичним ще з дому, я одержав цей приділ тричі. Перший — на свою кімнату ч. 6, а чергові два на числа 13 і 14, що ввесь час були порожні.

І ось ці додаткові два приділи за кілька днів стали причиною неприємного випадку.

Був уже жовтень і ночі ставали дедалі холодніші. Про несправедливий розподіл коців хтось зголосив бунчужному Соко-

ленкові. Він, як добрий господар сотні, прийшов на перевірку. Устійнивши велику надвишку приділу коців і простирал на квартирі мого роя, бунчужний казав Смикові, мойому заступникові, негайно перенести надвишку до кімнати почету. Смик порадив бунчужному зачекати на ройового і звернутися у цій справі до мене. Бунчужний розсердився і почав сам стягати коци з ліжок.

У той час я увійшов до кімнати. На моє запитання: «Що тут діється?», бунчужний не відповів нічого і далі стягав коци. Виникла суперечка між мною і бунчужним, яка від слів перейшла до кулаків.

До кімнати мого роя збіглися повстанці й приглядалися незвичайному «поєдинкові». Невідомо, як довго він тривав би, коли б не спинив завзятих змагунів командир Громенко одним рішучим словом:

— Струнко!

Глядачі і змагуни виструнчились і завмерли, немов статуї, тільки кров із носів змагунів не спинилася.

На другий день відбувся військовий суд. Трибунал складався з командира Громенка, заступника Лагідного і Грабика, провідника Ярославщини. Бунчужного допитували першого, а тоді викликали й мене.

— Що ви скажете на свою оборону? — запитав командир Громенко.

— Мені дуже прикро, що стався такий випадок, тим більше, що бунчужний Соколенко дуже заслужений старшина нашої сотні. Але, на мою думку, він сам порушив нормальну дисципліну УПА. Повинен був дати мені наказ, а коли б я його не виконав — зголосити мене до командира, а не самому забирати коци. По-друге, я не забрав коців від інших вояків УПА, а взяв додаткові приділи. Моїм першим обов'язком є дбати про краще забезпечення своїх вояків, — відрапортував я.

Проте суд ухвалив, що я маю негайно перепросити Соколенка і віддати один приділ коців хворим і пораненим, а два інші приділи затримати у своєму рої.

Я щиро перепросив Соколенка, а той з усмішкою простягнув мені руку до потиску.

Вояцтво з кожним днем дедалі більше пристосовувалося до нових обставин. Почет сотні у своїх наказах на вечірній збірці до молитви дбав про виповнення наступного дня діяльністю вояцтва. Та інакше було вночі. Пам'ять, що реєструвала в кожного вояка минулі запеклі бої, тепер майже кожної ночі відтворювала їх у снах. А в снах вони виглядали дедалі страшнішими.

Раз у раз той чи інший вояк починав кидатися у сні на ліжку й придушеним голосов вигукував:

— Смику, бий наліво! Кидай гранату! Я поранений! Уважай!..

Пробуджений таким маренням, уставав з ліжка, запалював цигарку й ходив по кімнаті. І тоді не раз бачив, як його сонний друг шукає руками своєї зброї і, не знайшовши, прокидається, сідає на краю ліжка й витирає піт із чола.

Майже щодня до табору приїздило американське тягарове авто з новими рейдуючими упістами із сотень Бурлаки, Крилача, Ластівки, Бродича, Громенка, а також з інших малих груп із Ярославських та Грубешівських відділів. В Україні всі ті сотні перед виходом у рейд мали понад тисячу вояків, а тепер у Деггендорфі їхня кількість тільки трохи перевищувала півтора сотки. Кожного мучили питання: Яка ж доля решти? Скільком іще пощастить перейти кордон?

Одного дня до табору прибув курінний майор Байда з одним вояком. Він розповідав про свої сутички і бої в рейді, як в одному з таких боїв загинув смертю хоробрих усіма улюблений виховник Зорян.

У деггендорфських касарнях упісти далі жили боротьбою в Краю і тільки про неї говорили. Журилися долею відділів Хріна, Стаха і Біра, що перейшли з Лемківщини в Галичину, отже, опинилися в зовсім інших умовах. Всі добре знали, що партизанська боротьба найуспішніша на своїх рідних теренах, де кожен вояк знає кожну стежку, всі ліси й переліски, струмки й потоки та мешканців сіл. Незнаному повстанцеві люди нерадо дають різні відомості, що особливо важливі в партизанській боротьбі. Цю обережність населення викликали большевики, які вдавались до провокацій — переодягались на партизанів, щоб здобути інформації про УПА.

Одного дня до табору американці привезли кількох повстанців із сотні Бурлаки. Командир Бурлака був одним із найталановитіших, дуже відважних і заслужених старшин УПА. Після Другої світової війни його переорганізована сотня діяла в першому районі біля Перемишля і відправила на той світ сотні ворожих вояків навколо цього стародавнього українського міста, що його передали переможці полякам. Знищення військових польських кошар у Пикуличах і паралізування діяльности ворога поза мурами міста — теж заслуги Бурлаки. Тоді вже й передмістя Знесіння і Зеленка стали тереном повстанців. Популярність його імени була така велика, що воно викликало страх у ворога. Знавши це, не один з відділів УПА в бою з ворогом подавав голосно накази по лінії:

— Праве крило Бурлаки вперед! — хоч насправді сотня Бурлаки могла в той час таборувати або й воювати десь аж біля Кальварії. Командир Бурлака рейдував на Захід з девізою з пісні: «Ми українські партизани, не знаємо, що то є страх».

Коли відділи УПА дістали наказ іти в пропагандивний рейд на Захід, то сотня Бурлаки розпочала його зараз же за кордоном, на Словаччині. Саме в той час Москва з чехами й поляками зосередила там проти відділів УПА свої спільні великі військові сили.

Кількість вояків по відділах УПА тепер меншала з кожним днем, навіть з кожною годиною. Декотрі відділи розпочали рейд трохи раніше, застосувавши більш конспіративну тактику, і вже доходили до Низьких Татрів. Багато з них, мавши труднощі пересуватися більшими відділами, розподілялися на менші групи, що дуже побільшило кількість рейдуючих груп, а з тим і кількість організаторів (здобувачів) харчів. Про тих організаторів харчів за кілька годин уже знав ворожий штаб у Празі й на чеській військовій мапі позначувалось усе більше місць, де перебували повстанці.

Відважний, добре пам'ятливий кулеметник Хомик із відділу Бурлаки, розповідав:

— Наш відділ зводив бої по кілька разів денно, перемога тоді була ще по нашому боці. Ми заходили до сіл, співаючи повстанських пісень, а словаки нас всюди підтримували. Щойно біля Зєліни і річки Ваг дальший рейд великим відділом став неможливий. Нам довелося відступити. Наш відділ мав тоді біля сімдесят вояків, командир Бурлака поділив його на групи і ми рушили далі, пробиваючись на Захід.

День у день повстанці дивилися на головну браму, чи не привезуть більше вояків із відділу Бурлаки. В таборі повстанців його сотні було ще мало і всіх турбувала невідома доля решти вояків, що разом із ним мали пробитися на Захід.

Американці суворо заборонили повстанцям у таборі підтримувати будь-який зв'язок із зовнішнім світом. Незважаючи на цю заборону, зв'язок із Проводом ОУН існував дуже справно і систематично.

Крім в'їздової брами, довжелезну огорожу навколо табору стерегли тільки двоє американців, а за ними стежили повстанці. Запас англійських слів у них був просто мізерний, вони підходили до сторожі і там починалася «лекція» англійської мови на завжди однакову тему: німецькі дівчата.

За той час у темний вечір комендант Петя ставав котромусь із повстанців на плечі, перескакував через огорожу і йшов на

зустріч із зв'язковим Проводу. Перші зустрічі тривали коротко, а згодом вони стали багато довші, бо відбувалися вже в місті.

Крім передавання пошти від почету куреня до Проводу, і навпаки, він приносив і багато новин із вільного світу.

Одного разу після такої зустрічі Петя сказав до мене:

— Зв'язкові побоюються нашої зневіри і розчарування із зустрічі з українською еміграцією.

Але в той час хтось почав говорити про своє і я не зрозумів суті того, що сказав Петя.

— Ти щось поплутав, — відповів я, — але тепер іди спати. Завтра приїде до нас український священик відправляти Службу Божу, може, ще хтось буде з ним і дещо довідаємось.

Вже минав тиждень перебування повстанців у таборі за дротами. Американські військові харчі робили своє. Повстанці дедалі більше набиралися сили. Американські вояки вже звикли до них, вони дуже любили повстанські пісні і може саме тому ставали щедріші, обдаровували повстанців «жилетками» до гоління, пастою до взуття та цигарками.

Сьогодні гарний недільний ранок. Після руханки, вмивання, молитви й снідання, рештки колишнього бойового куреня стояли в трилаві, готові до відходу на Службу Божу.

У великій залі, більше схожій на залю нарад, ніж на каплицю, стояло біля півтори сотні повстанців.

Бічними дверима увійшов уже немолодий священик. Обвів поглядом повстанців, і вираз його обличчя без слів нам казав, що йому зустріч із повстанцями була така ж приємна, як і повстанцям із ним.

За ним із маленькою валізкою увійшов якийсь чоловік, може паламар або дяк. Згодом увійшли ще й дві дуже гарні молоді панни. Поки священик з допомогою свого супутника убирався в ризи, вояки дивилися на дівчат і злегенька підштовхували один одного ліктем. По всіх кутках каплиці стояли «янголи хоронителі» в американських уніформах, із відзнаками «МР» на рукавах. Крім них, посередині на лавках сиділо двоє цивілів, які також стежили за повстанцями.

— Бажаєте тиху чи співану? — запитав напівпошепки священик.

— Співану! — відповів командир Громенко.

Виявилося, що супутник священика був паламарем, тому дякування перебрали на себе Лагідний і Лоза, а диригування співом — командир Громенко. І хоч повстанці вже кілька місяців не мали змоги співати на Службі Божій, проте колишня школа

диригента, покійного д-ра Шувара, не забулася і сьогодні хор співав так само добре, як і колись по лемківських церквах чи під час польових Богослужб у лісах.

Гостям було заборонено зустрічатися з повстанцями, але відважні дівчата в час Служби Божої наблизилися до них і своїми гарними голосами збагатили хор. Одна з дівчат підступила до Лагідного й Лози і почала помагати дякувати, вживаючи свого власного молитовника. Перегортаючи його сторінки, Лагідний зауважив записку в молитовнику дівчини, в якій було написано:

— Пробуйте цей молитовник залишити в себе, а наступної неділі обміняємося молитовниками.

Спільне хорове «Вірую» і наприкінці «Боже Великий» вийшли так велично, що по обличчях красунь покотилися сльози.

Відтепер обмін молитовниками відбувався кілька неділь підряд і приносив повстанцям багато вісток. Ми довідалися, що деякі групи повстанців відразу натрапили на зв'язок із Проводом і їх порозміщувано по українських еміграційних таборах. Пошта через молитовник розшукала командирові Лагідному його родину, як також і багатьом іншим.

Після кожної Служби Божої американська поліція піклувалася про священика і дівчат. Відділ УПА військовим порядком відходив на квартири, а згодом ставав у чергу по обід. По обіді повстанці, надхнені Богослужбою, проповіддю священика та вістками з молитовника дівчат, виходили на подвір'я між будинки кошарів і вигрівалися під теплим осіннім сонцем.

Зараз же за дротами була асфальтова дорога, по якій прогулювалися американські вояки в товаристві німкень. Два велетенські негри вели попід руку невеличку німкеню ще дитячого вигляду, яка раз у раз цілувалася, то з одним, то з другим. Згодом вони звернули з дороги в кущі.

— Видно, що Гітлер помилявся, — жартували друзі, — бо юберменшська синя кров прагне ще й чорної домішки.

Ще не скінчили хлопці жартувати з німкені і негрів, як на дорозі зупинилось двоє старих авт, пасажири яких говорили українською мовою. Вони вийшли з авт, оглянулись і почали перекидати через огорожу табору різні часописи і циклостилеві брошури. Сторожа табору почала відганяти їх, а повстанці запопадливо позбирали всі ті часописи й брошури і якнайшвидше розійшлися по квартирах, щоб американці не відібрали їх від них. Але читання цієї літератури викликало огірчення і палке обурення вояків, бо в ній було повно різних наклепів на УПА; тому повстанці зупинились на назвах тих часописів і бро-

шур та прізвищах їхніх редакторів. Виявилося, що це еміграційні новонароджені чи й відроджені видання різних політичних партій, а зміст їх усіх був однаковий: якнайбрудніше очорнювання Проводу революційної ОУН і цілої боротьби УПА. А були й такі, що цю боротьбу зовсім заперечували і писали, що УПА — то «вигадка бандерівців».

Такі огидні й підлі пасквілі були страшним моральним ударом для повстанців. Вони не могли зрозуміти, як можна засуджувати людей, які в найтяжчий час, коли смертельний ворог узявся винищувати наш нарід, стають на його захист?

Чи ж знають ті політикани, що нарід, який не стане на оборону свого національного існування, раніше чи пізніше мусить пропасти?

Чи ж мають вони право засуджувати й зневажати пам'ять тих незлічених героїв, які без жодної спонуки, добровільно віддали своє молоде життя за рідну землю і нарід?

— Не хвилюйся, Рубаче, — втрутився Павук. — Ти ж чув, як доктор Зубенко казав, що це новонароджені партії, вони ще в пеленках, а тому й такі брудні та смердючі.

Вибух щирого реготу трохи заспокоїв повстанців. Але замислений друг Нічний відклав набік газету і почав піднесеним голосом:

— Цікаво, навіщо вони підкинули нам ці бруди? Вони ж очорнюють нашу боротьбу і провідника Бандеру ще гидкіше за большевиків! Адже москалі в своїх летючках просили нас скласти зброю і зголоситися до них, а вони всіх «помилують».

— Ось бачиш, — знову почав Павук, — послухав би ти їх, то й пас би сьогодні, щасливий, телята в колгоспі. А тут доведеться ще й воювати із своїми...

І цього разу повстанці своїм сміхом підтвердили, що дотеп вдався Павукові.

Цієї ночі довго не спалося повстанцям, їх мучила думка про те, що між українською еміграцією діють і такі групи, які завдають ударів визвольній боротьбі українського народу. Чи ворог і тут пускає своє жало?

Почались довгі сірі дні. Справжньої діяльности не було, а бездіяльність — бацили розкладу, що можуть знищити мораль і дисципліну у війську. Тому досвідчений командир Громенко наказав щоденні військові руханки і впоряд. Після сніданку відділ виходив на військовий майдан, робив руханку, а тоді в трилавах крокував маршем під ритм повстанських пісень.

Тоді американці переставали грати у свій бейзбол, інші розчиняли вікна і прислухалися до пісень. На втоптаному колись

німецькими вояками брукові марш виходив дуже чітко, а повстанські пісні лунали ще краще і ще сантиментальніше, ніж колись, по дорогах лемківських сіл, бо вони нагадували тепер далеку Україну, а в ній бурхливе повстанське життя.

Але не довелося повстанцям довго радіти руханкою, маршуванням і співами на цій військовій площі. Все це заборонили американці під тиском москалів. Большевики оскаржували американців, що в таборі Деггендорфі вони, мовляв, вишколюють українських диверсантів проти т. зв. СССР.

Завдяки безперервному зв'язкові з Проводом, повстанці одержували різну допомогу й літературу, а дентист Зубенко дістав, як казав Павук, дентистське сверло і цілі дні сверлив досить занедбані зуби повстанців.

Із тим сверлом склалася досить цікава історія. Якийсь старенький дентист, виїжджаючи на еміграцію, забрав із собою своє стареньке приладдя, а в тому і кількадесятирічне сверло.

У своєму звіті до Проводу д-р Зубенко доповів, що стан зубів ще молодих вояків досить занедбаний, тому просив про якісь засоби, щоб «підлатати» ними зуби повстанців.

Там хтось натрапив на слід цього сверла. Його відчистили від іржі і «перепачкували» (нелегально переправили) до табору. Д-р Зубенко дуже зрадів, він зробив пас, позв'язувавши докупи кілька шнурівок, розігнав махове колесо, а далі з допомогою ноги сверло крутилося, аж свистіло. Та на сам вигляд цієї машини і її свисту, зуби вже ні в кого не боліли. Тільки наказ командира і обов'язкова перевірка зубів повстанців дали довгий список безплатних пацієнтів д-рові Зубенкові.

Д-р Зубенко був дуже підупав на здоров'ї за останні дні рейду на Захід і насилу приволік свої ноги. Але тепер на добрих американських харчах здоровшав і ставав дедалі подібний до колишнього Зубенка ще в Динові.

Велику кривду зробили американці повстанцям своєю забороною робити вправи і марші на таборовому майдані. Бездіяльність протягала дні і від'ємно впливала на психіку вояцтва.

Про торги між москалями й американцями за долю повстанців доходили скупі вістки, а більше було здогадів.

До табору й далі доходили ще малі рейдуючі групи упістів, і сьогодні прийшло їх п'ятеро з Ярославщини. З оповідання прибулих виходило, що їхній рейд був найлегший. Вони майже ввесь час ішли польськими теренами, як польські партизани АК (Армії

Крайової), і користувалися підтримкою польського патріотичного й протикомуністичного населення. Мали тільки трохи клопоту із своїм одним «поляком», який не вмів говорити по-польськи, бо народився у Києві. Він, хоч і дуже балакучий, мусив під час кожної зустрічі з поляками тримати язика за зубами.

Для повстанців, що звикли думати: «Ліс наш батько, а нічка мати», що на протязі кількох років жили в лісах, теперішнє перебування у кошарах за дротами ставало дедалі нестерпніше. Вони виходили на подвір'я, приглядалися до гри у бейзбол або пробували порозумітися руками з американцями.

Якось до групи упістів підійшов малого росту і скромної будови американський вояк, що тримав у руках дві пари боксерських рукавиць. Він пропонував їх одному, другому й третьому повстанцеві, але всі відмовлялися. Та ось звернувся до кулеметника Дуба. Той глузливо засміявся, а Павук підливав оливи до вогню:

— Що? Боїшся цього крілика? Заграй!

Дуб був сильної будови, руки, як довбні, а в боях із тяжким кулеметом справлявся, мов із легким автоматом. Сказав:

— Павуче, ти не будь дурний. За москалів і за «антків» мені Бог простить, але цього щура я не хочу мати на сумлінні.

— Та це тільки спорт. Пусти йому кров з носа! — наполягав Павук.

Американець надів рукавиці на руки, а другу пару Павук надів Дубові і зав'язав шнурки. І ось американець уже скаче довкола Дуба, як півень, готовий до змагу. А Дуб став, розкрячивши ноги, як глядіятор із Колізею, і з веселою іронічною посмішкою дивиться на американця. А той, мов оса, скакав довкола Дуба.

Вже за кілька секунд Дуб дістав перший удар у щоку, захитався на ногах, лице його почервоніло із злости, і він став войовничим. Витягнув праву руку як великий молот і з сильного розмаху бив у бік свого супротивника, але ні разу його не поцілив. Глядачів навколо більшало з кожною хвилиною, а Павук під'юджував Дуба:

— Та ти не шкодуй його, пусти йому кров з носа!

Витренований американець, боксер легкої ваги перестав нападати і зайняв оборонну позицію, але жоден з ударів Дуба ні разу не поцілив противника. Американець побачив, що тут уже не товариське змагання, а правдивий поєдинок. Він кількома швидкими ударами пустив Дубові червону юшку з носа, і Дуб повалився на м'яку траву, широко розкинувши руки. Такої зневаги Дуб за свого життя не зазнав...

Але поза хвилевими розвагами і жартами повстанське життя в таборі ставало дедалі монотонніше. Американці докладали всіх зусиль, щоб ізолювати їх від зовнішнього світу, а найбільше від кореспондентів і журналістів.

Москалі вперто домагалися, щоб американці передали повстанців у їхні руки. Вони очорнювали повстанців, обвинувачували їх у найгірших злочинах. Американців оскаржували за зраду союзника, за допомогу «фашістівським реакційним елементам» і навіть за «втручання у внутрішні справи Совєтського Союзу».

Вашінгтон не міг дійти до якогось рішення, бо військові кола були проти передання повстанців москалям, а дорадники і знавці Сходу говорили своє:

— Ми не можемо наражати себе на неприємності з нашим великим союзником через пару сотень якихось там пройдисвітів-авантюрників. Нам Совєти винні мільярди долярів і через тих людей можуть затримати сплату боргів.

•

У німецькій армії вояк мав під пахою витатуйований знак групи його крови на випадок поранення, і ці знаки залишалися на все життя.

Тепер до табору приїхала якась міжнародна комісія у складі сімох осіб, щоб нібито перевірити стан здоров'я повстанців. В той час у таборовій адміністрації було зареєстровано сто вісімдесят шість повстанців, але тільки псевдами.

Комісія розпочала перевірку. Черга повстанців, роздягнених до пояса, підходила до комісії. Процедура перевірки була проста. Вояки з руками над головою підходили по черзі до чотирьох лікарів, а кожен з них при своєму столі дивився і шукав щось під пахою та відзначував на списку псевда. Двоє інших членів комісії випитували імена, прізвища і адреси кожного повстанця, але не мали жодного успіху. Покликали командира Громенка і питали, чому повстанці відмовляються подавати особисті дані. Громенко відповів їм запитом:

— Чи можете гарантувати безпеку наших родин в Україні?

Троє повстанців, що колись були в дивізії «Галичина», сиділи в поблизьких порожніх кошарах, а на їхнє місце троє інших упістів перейшли «лікарську» комісію, подавши псевда тих, кого вони заступали.

«Стан здоров'я» ста вісімдесяти шістьох рук був перевірений і відзначений у списках. Повстанці були вдоволені, але більшість членів цієї «лікарської комісії» не відчувала вдоволен-

ня. Вони вийшли з будинку, посідали у велику чорну лімузину і поїхали геть. Залишилося тільки трьох вдоволених, і вони ще деякий час розмовляли з повстанцями.

Після перевірки цієї комісії ставлення до вояків УПА з боку американського штабу в Німеччині дещо змінилося, а разом із тим покращала і опіка над повстанцями.

Розділ 40.
У ШПИТАЛІ

Наступного дня приїхала друга санітарна комісія, яка вже не шукала гітлерівських плям на вояцтві, а перевіряла стан здоров'я кожного повстанця. Того ж самого дня командира Громенка, мене і Павука повезли до американського військового шпиталю в Регенсбурзі.

Мале військове авто-джіп мчало по добрих німецьких дорогах. У ньому два американці жували гуму, свистали й гукали, коли в полі їхнього зору появилась якась молода німка, а троє упістів спокійно сиділи й оглядали баварські краєвиди. У Штрабінгу американці залишили нас із джіпом на дорозі, а самі кудись пішли. За якийсь час вернулися і принесли нам по пляшині кока-коли. Ми почували себе досить ніяково, бо не звикли бувати в місті в білий день, ще й без зброї. Це ж бо наше перше мирне перебування в місті за минулі чотири роки. В Україні до міст ми заходили в зовсім інших обставинах, уночі, майже завжди під градом ворожих куль і гранат.

Американці звернулися до нас з коротким запитанням:

— О'кей?

— О'кей! — відповів так само командир Громенко, і авто рушило далі. Вояки один по одному повикидали свої порожні пляшки в рів, а ми й далі ловили гав, витріщаючись на гарні краєвиди, багаті села й містечка, які завжди мали вузенькі брамові в'їзди. Натомість великі міста були майже цілком знищені. Коло деяких міст ще видно перепалені й поскручувані купи заліза — там колись стояли великі фабрики.

І щойно тепер я почав розуміти, чому то німецький нарід так сліпо й ревно був відданий нерозумному фанатикові Гітлерові. За порівняно короткий час він, немов добрий економіст, розбудував Німеччину у велику потугу. Але потім його політична глупота й сліпий фанатизм, разом із військовим знанням колишнього капрала, ще швидше зруйнували всі німецькі надбання,

завдали тяжких утрат багатьом іншим країнам і спричинили загибель мільйонів невинних людей в Європі.

Авто проїхало через величеньке місто Регенсбург і ось зараз в'їжджає у велику браму військового шпиталю.

Після реєстрації (з допомогою перекладачки-німкені), що на картці виглядала так: капітан Громенко, сержант Чумак і капрал Павук, адреса — військовий табір Деггендорф. Зареєстрованим дали шпитальний одяг і примістили їх по кімнатах. Командира Громенка і мене поклали в кімнаті з двома ліжками, а Павука в іншій палаті, разом з американцями.

По кількох лікарських оглядах і впорскненнях нас більше не турбували, і дні для нас потягнулися довгі й сірі.

На обличчі командира Громенка відбивалася велика журба. Він повільно походжав по кімнаті й майже не випускав цигарки з уст.

На третій день у шпиталі мені зробили операцію горішньої щелепи, де вже починала псуватися кістка; при цьому якийсь американський студент-медик без потреби вирвав мені кілька зубів. Потім почали впорскувати мені в сідницю недавно винайдену пеніциліну, що викликало жарти Громенка, а ще більше Павука.

У неділю нас одвідали люди з Українського Червоного Хреста, а також з ОУН і принесли нам найкращі подарунки: українські книжки та українсько-англійський словник.

Командир Громенко майже щодня ходив на лікарські огляди правого плеча, яке неправильно зрослося після тяжкого поранення у боротьбі на Волині, а також другої рани з наступу на Кузьмину, ще тяжчої, бо відібрала йому зовсім здібність до родинного життя. По довгій консультації лікарі прийшли до висновку, що задуманих операцій не слід робити.

Коли вже Павук поглузував досхочу з мене, настала і його черга. Лікарі зробили кілька спроб оглянути найбільш приховану частину його тіла, але — даремно. Такої зневаги з себе Павук не міг дозволити, а тим паче в присутності сестер. Лікар, не мавши іншого виходу, привів Громенка і мене, а з ними ще й двох дужих санітарів-негрів та сестру німкеню. Через неї, як перекладачку, лікар попрохав командира Громенка, щоб той намовив Павука піддати себе оглядові. А Павук іще більше соромився, бож свідками огляду будуть ще й я та Громенко, і рішече заявив:

— Ні!

Лікар, якому вже було забагато цієї Павукової сором'язливости, наказав негайно зробити огляд. Два негри міцно тримали Павука, а сестра стягала з нього штани. Павук зарив лице в

подушку, а лікар довгенько дивився на те неподобне місце. Після огляду Павук зірвався, підтягнув штани і без жодного слова подався до своєї кімнати. Мені котилися сльози від сміху, але коли побачив Павукове обличчя — мені стало його жаль. Скільки ж моральности й чесноти в цього шляхетного українського селянського хлопця! Хто зна, чи щось подібне можна найти в багатьох інших пацієнтів цього шпиталю,

Майже половина пацієнтів правого крила цієї будови — венерично хворі. А біля шпиталю не раз видно молоду німкеню з великим негром, їхня поведінка огидна.

Коли б Павуків лікар був хоч трохи чутливий і вислав з палати сестру, чия присутність була причиною Павукового стиду, то обійшлося б було без цієї смішної і принизливої одночасно комедії для вояка перед очима його командира, який у нього був, без сумніву, найвищим авторитетом.

Вже минала половина грудня, починалася баварська зима, і в деякі ранки було видно паморозь на траві. Командир Громенко мовчки переходив з кутка в куток, сотні разів міряв цю маленьку кімнату. Я виписував із словника англійські слова, було їх у моєму зошиті понад триста і понад половину з них я уже знав напам'ять, але з цілком хибною вимовою.

Кілька разів Громенко, я і Павук ходили разом у кіно в театральній залі при шпиталі та дивилися на геройських американських ковбоїв. До головного фільму були й обов'язкові додатки: кадри, що показували велику приязнь Сталіна й Молотова до Трумена та інших західніх політиків.

Розділ 41.
ВИХІД НА ВОЛЮ

Найкращим днем для нас у цьому величезному чужому шпиталі була неділя, бо тоді нас відвідували хоч і незнайомі, але такі близькі й рідні українці.

Минулої неділі такі відвідини принесли досить добру, а одночасно й дивну вістку.

«Всі повстанці з Деггендорфського табору вже звільнені», — розказував якийсь молодий, дуже симпатичний одвідувач.

— Коли ж їх звільнено і де приміщено? — нетерпляче допитувався командир Громенко.

— Генерал Клей визнав їм право політичного притулку, і вже наступного дня їх звільнили дуже дивним способом. Забра-

ли всіх повстанців на важкі тягарові авта, підвезли біля міста Ляндсгуту і на чистому полі без жодних документів випустили, сказавши: — Ідіть собі, куди хочете!

Була пізня ніч і понад двісті вояків рушили в напрямі світел міста. Там розшукали український табір і частина їх залишилася у ньому, а решту вже наші люди відвезли до табору в Регенсбурзі.

Командир Громенко засипав того відвідувача питаннями, а тоді немов сам до себе досить голосно проказав:

— Нерозумні американці, обмотані московською пропагандою, бояться їх такою мірою, що навіть панічно, конспіративно звільняють повстанців. Як хитро й інакше використала б таку нагоду Москва...

Він на хвилину замовк, а тоді іронічно посміхнувся і закінчив:

— А в нас є такі політики, які вірили колись в німоту, а сьогодні вже вірять в американське визволення нашого народу.

Кілька днів пізніше два американці з польової жандармерії привели Павука до кімнати Громенка і моєї. Командирові Громенкові сказали:

— Збирайся!

Вони вже мали для Громенка і Павука шпитальне звільнення. Уся та процедура виглядала досить серйозно, американці поспішали, а повстанці між собою радилися. Становище було непевне. Я подумав:

«Якщо вони так крадькома їх звільняють, то тут немає певности, чи не видадуть вони своїм добрим союзникам командира Громенка, щоб бодай хоч трохи підлатати з ними той союз, що був останньо трохи надщерблений рейдуючими відділами УПА».

— Візьми-но з моєї шухляди гострий шпитальний ніж, — звернувся я до Павука, — але так, щоб вони не зауважили!

Павук попорпався у шухляді й непомітно встромив собі ножа за пояс.

Друзі відходили. Я став на струнко, а командир потиснув мені руку і з усмішкою сказав:

— Чумаче, не бійся. Я маю малу «пукавку» й у випадку клопоту — ми тих героїв вишлемо до св. Петра.

Я іще раз помахав рукою крізь вікно друзям на прощання, та вони вже цього не бачили, бо саме проїздили джіпом крізь шпитальну браму.

Дні минали дуже повільно, а я дуже тужив за друзями, з якими пережив кілька веселих і небезпечних літ.

Я вже вдруге перечитував «Холодний Яр» і знову брався за вивчення англійських слів.

Сьогодні латинський Свят-Вечір. Німецька обслуга шпиталю його відчуває, а в американців цього святкового настрою взагалі не видно. Я увечорі пішов до театральної залі і просидів два ковбойські фільми, розумів їх дуже мало, але побачив череди худоби, американські краєвиди, гори і багато трупів індіян.

Коли вернувся до своєї кімнати, думав про майбутню вільну Україну і багату тематику, яку матиме тоді вільна українська кіностудія. Скільки відчайдушних боїв не раз малої групи повстанців проти тисяч ворогів! Сотні кілометрів небезпечних переходів зв'язкових! Життя в підземних шпиталях, нарешті, сотні героїчних рейдуючих груп по цілій Східній Європі, в такій тоталітарній московській імперії...

З такими думками я і заснув.

Наступного дня вже десь в обідню пору мене збудила на диво гарна сестра-негритянка удвох із сестрою-німкенею. Вони казали мені йти по різдвяний обід.

— Гуд! Ценк ю! — відповів я. Устав, умився, підголився, накинув на себе свій синій шпитальний халат і пішов до їдальні на обід.

Дивувався вчора, що так спокійно й непомітно на англійський лад, проминув Свят-Вечір, а сьогодні побачив, що день Різдва Христового за їхньою традицією є днем відпочинку, смачних страв і роздавання подарунків.

Я стояв у черзі між американськими вояками й старшинами і не міг надивуватися, який багатий був той різдвяний обід. За столами біля тридцять кухарів, на столах повно різних страв. Усяка риба, різні м'ясива, городина, садовина, солодощі, включно з різними оріхами й цигарками. Коли б списати це все у меню, вийшла б книжечка на кільканадцять сторінок.

Накладений мені американський алюмінійовий полумисок горою тих страв я поставив перед собою і — замість їсти — полинув думкою далеко-далеко в свою улюблену Україну. Вона така багата, а тепер така пограбована напівдикими москалями. Там уже третій із черги в її історії під большевицькою Москвою страшний штучний голод. Тисячі людей залишають Україну і мандрують у світ за очі. Багато їх жебрає по Галичині, якої — завдяки відділам УПА — Москва ще не спромоглася так знищити. Я не думав про їжу, а тільки гаряче бажав, щоб оці страви якимось чудом перенеслися зараз до підпільних шпиталів у карпатських лісах і нагодували поранених вояків...

Хтось торкнув мене пальцем і, показуючи на полумисок, щось казав по-англійськи. Біля мене стояв американець. Я зрозумів його без перекладача, подякував і почав їсти. Це була половина

якогось смачного рака, ще в мушлі, потім узяв із собою малу пачку горіхів і подався до своєї кімнати.

За кілька днів я дістав від командира Громенка досить незрозумілу й сумну записку, в якій прочитав:

«Чумаче! Я опинився в українському таборі в Регенсбурзі і зараз перебуваю серед вояцтва. Трохи розчарований... Вірю, що скоро побачимося й поговоримо.

Щиро здоровлю,

Ваш Громенко.

P. S. Чи можете сидіти на кріслі?»

Читаючи цю записку, я сидів лише на половині крісла. Я усміхнувся, устав, почав ходити по кімнаті й усе перечитував не дуже ясну записку. В той час до кімнати без стуку зайшли ті самі американці, що недавно забрали командира Громенка і Павука.

— Каман! — сказав один і став біля дверей, а другий залишив кімнату і кудись вийшов.

Я скинув із себе шпитальний халат і піжаму та перебрався у свій поновечений військовий однострій. Спакував у свою партизанську торбу передані мені українські книжки і вже був готовий до від'їзду. Хоч американці поводилися в шпиталі дуже службово й офіційно, проте після записки командира Громенка я залишив усякі пляни дій на випадок видачі мене москалям. Все ж моя рука мимоволі намацувала в правій кишені штанів чеську пістолю.

Джіп мчав шаленим темпом на південь. Повз миготіли телефонні стовпи, пролітали якісь малі оселі. Американці почали співати, а тоді один із них витягнув пласку пляшку і по кількох добрих ковтках передав її другому, а той решту дав мені. Це був німецький «шнапс» із сильним смородом нафти.

По годині, а може й більше їзди, показалися світла якогось міста. Перед містом авто спинилося. Американці казали щось мені, але я їх не розумів. Тоді один дав мені знак рукою вийти з авта. Я виплигнув на дорогу, а американці, немов утікаючи від когось, з місця рвонули до міста.

Навколо холодна й темна ніч. Вже останні дні грудня 1947 року, але на землі ні снігу, ні паморозі. Я сів над ровом, закурив американську цигарку і замислився:

— Який ідіотизм! Залишити людину край поля без жодних документів... Де я? Тепер зима, в Україні вже, мабуть, морози й сніги, а тут лише суха трава... Скільки там тисяч таких, як я, перебуває десь у лісі, на снігу? А скільки по підземних шпиталях, без достави харчів, без ліків? А родина? О, Боже! Де вона?

Чи живуть вони всі? Уже минає три роки, відколи польські комуністичні банди вигнали з Лубної біля Динова решту незамордованих кудись на Схід. А де живуть сотні тисяч виселених геройських українців-лемків, яких тиран Сталін хотів переселити колись на Схід? До цього не допустили відділи УПА. А тепер він змобілізував цілу Польщу, щоб їх переселити, але вже не в Україну, а до Східньої Пруссії під Польщею.

Я навіть не зауважував, що кінчав курити вже третю цигарку. І не знати, чи від курення, чи від тих думок, але мені почало макітритися в голові і я, поклавши її на свою військову торбу, заснув.

І ось мене мучать сни: я допомагаю винести пораненого з бою, а ноги не слухаються. Я з усієї сили тягну пораненого, бо вже близько чути постріли, десь близько ворог. І раптом страшний гуркіт танка... Я прокидаюся, чоло укрите холодним потом. Дорогою повз мене гуркотом їде до міста важко наладований ваговіз. Підводжуся, вішаю торбу на ліве плече, рукавом обтираю спітніле чоло і трясучись від холоду, швидким кроком рушаю у бік світел.

Ритмічним військовим кроком по добрій німецькій асфальтовій дорозі швидко наближаюся до міста. Ось уже й перші будинки. Настрій у мене покращав, і я почав сам із себе глузувати вголос:

— Ну, брате, така твоя доля. Зараз треба зайти до готелю і переночувати. Та ба, нема краватки, відповідного одягу і грошей. Овва! Коли б то!

Ніч пізня, вулиці порожні, а мені і дивно, і смішно. Іду крізь якесь місто, навіть не знаю, як воно зветься. Вже минуло чотири роки, відколи я отак ішов вулицею Перемишля. Відвідував я, правда, ще й міста Дубецьке, Динів та Бірчу, але там уже треба було разом із друзями пробивати собі шлях зброєю.

Перейшов чималий міст і на невеликому майдані побачив двох німецьких міліціонерів.

— Добрий вечір!

— Добрий вечір, — відповіли.

Я перепросив їх і запитав, як зветься місто. Вони перезирнулися між собою, а тоді один із них запитав:

— Чи ви український партизан?

— Так, — відповів я.

Німець дуже чемно сказав, що місто зветься Ляндсгут, що тут є український табір, а до нього вже прийшло багато українських партизанів.

Показали мені дорогу. Недалеко звідси. Я подякував і за кілька хвилин говорив своєю рідною мовою з поліціянтом на брамі українського еміграційного табору.

Розділ 42.
В УКРАЇНСЬКИХ ТАБОРАХ

— Добривечір! Чи то, може, вже ранок? — сказав я на привітання.

— Добривечір! Та вже невдовзі буде й ранок, — поглянувши на годинника, чемно відповів поліціянт.

— Я називаюся Чумак, один з упістів. Під ваше місто мене привезли американці. Чи не міг би я приміститися у вашому таборі до завтрього?

— Та щось зробимо. Через наш табір уже перейшло багато упістів, — розповідав симпатичний поліціянт. — Ви, напевно, втомлені і хочете відпочити. Не буду затримувати вас, прошу тут хвилину почекати, а я повідомлю кого треба.

Додав: «Перепрошую» і кудись пішов.

Незабаром вернувся з чоловіком середнього віку і сказав:

— Друже! Ви підете відпочивати на квартиру цього пана. — Він ще щось хотів сказати, але втрутився «пан»: — А ти його не задержуй політикою, а дай чоловікові відпочити...

В кімнаті господаря його дружина і гарненька донька зготували на примусі чай із солодкими сухими тістечками, що я дуже смакував.

Вони мали тільки одну маленьку кімнатку, а в ній кілька еміграційних валізок, невеличкий столик, на ньому кухонне начиння і примус, три стільці, одне вузьке залізне ліжко, а коло нього ще одне польове ліжко на шістьох патиках. Дівчина застелила для мене своє польове ліжко, а сама накинула на себе якийсь зелений плащ і кудись вийшла з кімнати. Щойно в ліжку я подумав, що ця інтелігентна дівчина мусила йти досипляти решту ночі десь у подруги.

Уранці зв'язковий купив на станції два квитки до Регенсбургу, а гостинний господар провів нас до станції. Вже в поїзді я пригадав собі, і дуже жалкував, що не записав прізвища того господаря, тож не зможу вислати йому листа з подякою за щире прийняття.

У вагоні люди придивлялися до вояка якоїсь невідомої армії. На мені був зелений вовняний, дуже зношений однострій, що-

правда, дбайливо позашиваний і вичищений. Але будь-який необережний рух міг довести до катастрофи, коли б, раптом, блиснули гола спина чи коліна. Подібно було й з чобітьми, що блищали від американської пасти, але маленькі латки на них не дуже пасували до цього блиску. В найкращому стані були ще шапка-мазепинка, військовий пояс із тризубом і портупея через плече.

Я дивився у вікно поїзду, спостерігаючи краєвиди і особливо вільний рух німців на кожній станції. Вони ще так недавно панували над більшістю підбитої Европи, а тепер усе втратили і опинилися на невиданих в історії руїнах своєї країни. Тепер запопадливо бралися до відбудови її, і хоч перебували під військовою окупацією, проте мали більшу свободу, ніж за недавньої диктаторської сваволі та гніту.

Я звернувся до зв'язкового з проханням розповісти мені, як він пережив війну і попав на еміграцію, чи чув він про нашу боротьбу в Краю. Зв'язковий був колись учасником Української Дивізії і перебував у Сербії. Почав розповідати про свої воєнні пригоди, але потяг уже прибув до Регенсбургу, і він мусив припинити свою розповідь.

У таборі я зголосив свій прихід службовому Беркутові, а той привів мене до невеличкої залі, в якій було досить густо розміщених на польових ліжках біля чотирьох десятків повстанців.

Два дні ходив я із друзями по місті та по великому таборі. Третього дня упісти одержали цивільний одяг, зібраний мережею ОУН та активними прихильниками Визвольного Руху поміж досить бідними українськими емігрантами по таборах.

Я дістав чорні полатані штани, сірий красий (із прожилками) піджак, досить добре пальто, брунатну з білими смужками краватку, і — як казав Петя — був готовий до виступів на цирковій арені.

Багатолітня, набута в Краю свідома дисципліна вояцтва УПА, зберігалася добре і тут, на Заході, аж до зміни одностроїв. Під час зустрічі з командирами вояки зривалися з місця на струнко, «били» рукою до дашка. А тепер у цивільному одязі вони почували себе ні в сих ні в тих і не знали, як поводитися. Павук радив: дати їм усім по торбі і вислати все те «жебрацтво» до Кальварії на відпуст.

Ситуація упістів не була приємна. Утікачі жили на мізерній ласці міжнародної організації ІРО, а повстанці опинилися без документів на ласці утікачів. Загальна таборова кухня мусила дещо відбирати від утікачів (емігрантів), щоб нагодувати і упістів, для яких не було жодних приділів.

Почет плянував розіслати повстанців малими групами по різних таборах утікачів, а моїм бажанням було бути приділеним до групи, яка мала від'їхати до українського табору в Міттенвальді, і я про це сказав командирові Громенкові.

— О ні, брате! Ви їдете з групою до табору в Байройті і там за неї будете відповідати.

Я пробував відмовлятися, відваги надав мені цивільний одяг, бо, напевне, цього не зробив би в уніформі.

— Чумаче! — дещо підвищеним тоном сказав командир. — Я думаю, що ми вояки, і це наказ.

— Так є, друже командире! — відповів я і підкинув рукою до голови без шапки.

Командир усміхнувся, потиснув мені руку і сказав:

— Їдете завтра, візьмете із собою п'ятнадцять упістів. Старайтеся якось влаштувати всіх. Мені звітуйте щотижня. Раджу не втручатися в еміграційну колотнечу, бо це порожній мішок вітру.

Розділ 43.
НА ЧОЛІ ГРУПИ УПІСТІВ У БАЙРОЙТІ

На другий день я зголосив свій відхід. Зв'язковий роздав залізничні квитки і шістнадцять повстанців рушили пішки до станції, а далі поїздом до незнаного табору в Байройті.

У вагоні вояки жартували, не звертавши уваги на німців, що із зацікавленням споглядали на них.

Павук нагинав великі криси якогось капелюха, а свої полатані штани закрив старим пальтом. І нарікав:

— Погляньте, яка там, біля вікна, гарна німка сидить. І коли б не ці подерті «пантальони» і ця «шляпа», я зараз нав'язав би з нею романс...

Вояки сміялися, а з ними й я, хоч мене мучили різні думки. Я пригадав собі, як півтора року тому командир Громенко був вислав мене з двома роями під словацький кордон, на гору Хрещату, будувати підземний шпиталь. Там я на протязі трьох місяців покуштував самостійного командування, до якого належало: забезпечити вояків харчами, ліками, амуніцією, вбранням, узуттям, командувати в боях і будувати шпиталь.

Але навіть тоді я не переживав так, як оце тепер. Тоді була зброя в руках, у відділі добра дисципліна, а в кожній хаті населення вітало і щиро гостило своїх повстанців чим тільки могло.

А ось тепер я їду з групою кудись до невідомого табору і маю за них відповідати, але не знаю, що там робити і як забезпечити вояків і себе.

Із мого колишнього роя є тільки кількох вояків, а решта — з різних теренів, тож я досить журився призначеним мені завданням.

Поїзд спинився на станції Байройт, і група моїх військових цивілів пішла містом у напрямі українського табору, розміщеного у великих військових кошарах.

Величезна, давно не мальована залізна брама табору навстіж розчинена. Біля неї великий військовий кошаровий бльок, а до нього прибудована маленька вартівня, над входом до якої висить напис двома мовами: «Таборова поліція».

Вояки саме проходили крізь таборову браму, коли їм назустріч вийшов із поліційної станиці досить грубий будовою тіла й поведінкою, кілька днів неголений поліціянт із якоюсь палицею в руці і владно запитав:

— Ви хто такі й чого хочете?

Повстанці з посмішками перезиралися, а зв'язковий сказав:

— Це наші партизани, я хочу сконтактувати їх із паном Миськовим.

— Чекайте, чекайте! — вигукнув всевладний поліцай і почав давати накази: — Ви, — звернувся до зв'язкового, — ідіть до пана Миськова.

Другого поліцая вислав по коменданта поліції, а тоді звернувся до повстанців:

— А я за цей час зроблю трус.

Упісти перезирнулися знову і звернули свої погляди на мене, що трохи глузливо, а трохи із жалем дивився на цього духово нищого поліцая. Жалував, що це не в Краю, де населення так щиро вітало повстанців, не раз наражувало себе і на небезпеку. Я підступив до поліцая і сказав:

— Знаєте що, пане? Я не радив би вам робити трус. Ми маємо багато зброї і різні бомби, може якась розірватися, тоді пропадете ні за цапову душу...

— Ну добре, зачекаємо на пана коменданта, — сказав, почервонівши, поліцай.

Повстанці стояли мовчки, декотрі нервово курили цигарки, а в кожного на обличчі було видно жаль.

— Щось мені видається, що наш пропагандивний рейд не виходить надто успішно, — сказав котрийсь із упістів.

— Не будь дурний! — відповів Павук. — Вони просто трохи спізнилися з оркестрою, яка зараз вийде нас вітати.

Розвеселені Павуковим жартом, повстанці засміялися і не зауважили, що біля них уже стояло двох незнайомих і зв'язковий.

— Це друг Миськів, а це пан майор Олійник, комендант поліції, — відрекомендував зв'язковий.

Із вислову зв'язкового можна було догадатися, що друг — це член ОУН, а той високий пан — не член.

Я не придивлявся до друга, бо за нього був чомусь певний, натомість спостерігав пана майора. Це ж комендант поліції табору, до якого я призначений із моєю групою без жодних паспортів чи особистих посвідок, а до того ж — він «не наш», як мене повідомлено ще в Регенсбурзі, не дуже й прихильно ставиться до людей із Визвольного Руху.

Але, на диво, комендант поліції виявився дуже інтелігентним і вирозумілим чоловіком. Він розпитував про боротьбу в Краю, про здоров'я повстанців, а згодом звернувся до друга Миськова із запитом:

— Як із приміщенням і прохарчуванням повстанців?

Це означало, що ввесь тягар прохарчування повстанців спадає на плечі людей з ОУН.

— Пане майоре, — відповів друг Миськів, — кімнати для них готові, а решта — «чим хата багата».

Повстанці один за одним потиснули комендантові руку, а тоді пішли за другом Миськовим на призначені квартири.

По одному, а то й по двоє повстанців розподілено по маленьких кімнатах, де вже жили «свої», що дуже радо їх приймали, нагодували, хто чим міг. Але вже на другий день виникла складність із харчуванням повстанців, бо всі таборяни діставали їжу із спільної кухні, а для упістів жодних приділів не було. Проте добрі й щирі кухарі нелегально видавали їм смачну на той час юшку.

На третій день припав Свят-Вечір, і друг Миськів разом з іншими друзями й подругами приготував для повстанців святочну вечерю, дуже щедру, хоч і бідну. Борщ, вареники і якість солодкі американські коржики заступили традиційні дванадцять страв. Крім повстанців, на вечері були ще й дві гарні дівчини, друг Миськів і немолодий уже професор Дудко родом з Полтавщини. Всі бажали одні одним веселих свят, колядували, а потім співали повстанських пісень, але чомусь сумних. Навіть і пляшка, що також з'явилася на столі, не викликала пожвавлення.

Кілька хвилин по дванадцятій всі розійшлися по своїх квартирах. Тільки я, пригноблений і задуманий, іще довго ходив по величезній таборовій площі. А думати було про що:

«Там, в Україні, ще тисячі повстанців по селах, у бункерах і лісах. Вони десь біля ватри святкують Свят-Вечір і діляться хіба самою картоплею. Але настрій у них веселий, їхні колядки й пісні бадьорі. Там — сніг, мороз і тисячі святково прибраних природою ялинок. Там — мета життя, воно наповнене ідеєю, гордістю та завзяттям. Населення також віддалося цій нерівній боротьбі, воно повністю підтримує повстанський рух. Без його допомоги боротьба УПА і ОУН була б зовсім неможлива...».

І згадувалися святкування раніших років. Торік саме на Свят-Вечір відбувся на Порубах бій, а пізно ввечорі була й свята вечеря в селі Рибному. Два роки тому святу вечерю ми споживали ще по полудні в селі Ясенів, а вночі відбувся кількагодинний бій у Бірчі... Після бою довелося пролежати кілька тижнів у підземному шпиталі... А ще раніше на Свят-Вечір я завжди був із батьками на селі, куди приїздив із міста...

Сьогодні цілий день сіяв дрібний дощик і я, замислений, навіть не зчувся, як у мої діряві чоботи просякла вода, і я почав труситися від холоду. Тоді пішов на свою квартиру до панства Мудрих. Тихенько роздягнувся, сів на ліжко і хотів уже лягти спати, але думки далі не давали спокою:

«До якої ж лихої години здався цей пропагандивний рейд, із якого пропаганди як кіт наплакав! Американці, перелякані московською інтервенцією, приховували повстанців навіть від кореспондентів. Українські табори поділені на якихось «своїх» і «не своїх», а люди на еміграції бояться большевиків іще більше, ніж населення в Краю.

Як зовсім інакше я уявляв собі наслідки цього пропагандивного рейду!»

Про українських повстанців, або бандерівців, як їх популярно називають в Україні, гуло по цілій Східній Європі. Майже в кожній її частині десь переходила менша чи більша рейдова група УПА, і там уже ворог говорив про тисячі бандерівців. Отож, нарешті, по кількох століттях перебування в неволі та страшного лихоліття, наш народ знову підноситься, відроджується українське лицарство. Зерно національної гідности, посіяне Шевченком, Міхновським, Петлюрою, Коновальцем, Бандерою, Чупринкою і Стецьком та іншими, росте, дає плід, множиться. Український нарід не тільки бореться за свою самостійність, а також мобілізує поневолені Москвою народи до боротьби.

Під час рейду я думав:

— Ще кілька тижнів і напевне декотрим нашим відділам пощастить пробитися у вільний світ, а тоді наші емігранти і ми,

спільно з ними, продемонструємо перед цілим Західнім світом велику всенародну й успішну визвольну боротьбу в Україні, без жодної моральної чи матеріяльної допомоги іззовні. Скажемо, що Захід обрав хибну й облудну політику, бо допомагає Москві, а не поневоленим народам. З хоругвами, священством і тисячами українців вийдемо на вулиці міст. Нашими плякатами й летючками скажемо цьому засліпленому комунізмом і масонерією Заходові, що сьогодні уже прийшов час для волі народам і людині, а не для деспотичної імперії під кривавим тираном Сталіном.

Але це були тільки недавні ще мрії. А якою виявилася емігрантська дійсність?

Надворі світало, починався день Різдва Христового 1948 року. Змучений своїми думками, я заснув, а вони ще раз навідали мене уві сні.

Гарна і добра співачка пані Мудра, довго трясла мене за плече, поки розбудила, щоб збиратися до церкви на різдвяну Службу Божу.

У церкві і біля неї був великий натовп людей, а серед них і шістнадцять повстанців. Вони без колишніх своїх уніформ, у старих цивільних недоносках дуже незручно почували себе.

Після Служби Божої до повстанців підходило багато людей, розпитували їх про новини в Краю.

Минали тижні. Повстанці двічі на день ходили до кухні по «нелегальну» зупу, а в таборі буяла стихія політиканства і майже кожного дня творилися нові або відроджувалися старі політичні партії.

Більшість населення табору була ідейна і солідаризувалася з Краєм та його боротьбою. Але була й менша, дуже активна група, яка ставилася негативно до УПА і ОУН та засуджувала їхню боротьбу з окупантами України. Крім цього, було чимало виразно підозрілих типів і хитрих москалів, які подавали себе за українців.

Повстанці трималися добре. Все ж я побоювався, що незабаром бездіяльність і політиканство можуть підірвати дисципліну серед них, тому попрохав друга Миськова, щоб дістав одну велику кімнату, в якій усі упісти жили б разом. Це дасть мені змогу мати кращий нагляд і підтримувати серед упістів свідому дисципліну. Така необхідність була зумовлена і тим, що упісти далі були частиною Української Повстанської Армії, себто частиною тих, що так героїчно боролися й гинули, та тих, які ще й тепер борються або поранені лежать по підземних бункерах у лісах України.

До занепаду дисципліни й до деморалізації могло легко дійти, на що складалося багато причин, а саме: бездіяльність, брак харчів і одягу, а передусім оті політиканські провокації.

Значна частина упістів не мала вишколу і підготовки ОУН, бо до неї не належала. Вони були тільки свідомі українці. Бачивши кривду, вчинену ворогами українському народові, хапали до рук зброю і масово вступали до УПА. Боролися як герої за Українську Державу.

Їхній вишкіл — лише військовий, багато з них мали великі бойові заслуги, виявляли велику відвагу. І саме тепер я побоювався цієї відваги. Вони ж бо могли легко роз'юшити носа якомусь політиканові, противникові УПА.

На щастя, досі таких випадків ще не було. Все ж я сушив собі голову, як створити такі обставини, за яких не було б таких побоювань. «Найкраще дати їм якесь завдання, розгорнути якусь діяльність», — думав я, і вже почав складати певні пляни.

За кілька днів був зорганізований шоферський курс із добрим інструктором, інженером Польовим із Полтавщини, що чудово викладав повстанцям свої теоретичні і практичні знання. Вони вже кілька разів розбирали й знову складали старого «Мерцедеса», а згодом і їздили, але тільки по таборовій площі, бо стан і вік машини не дозволяли зареєструвати її і вживати на дорогах.

Оці нові шофери тепер не раз жалували, що не вміли їздити автами в Краю, тому й мусили нищити всі здобуті від ворога автомашини.

Курс кінчився і треба було думати про якесь інше зайняття. Тоді негайно розпочато курс англійської мови, що тривав кілька місяців. Колишні, із словника вивчені англійські слова доводилося наново перевивчати, а найбільше терпів бідний язик. І не раз через хибну вимову виходило щось таке, що повстанці реготалися до сліз.

Упісти зживалися з таборовим життям, мали популярність між таборовиками і... молодими дівчатами. Найбільше незадоволення вони відчували через свій мізерний одяг, бо не раз треба було сидіти в кімнаті, а в той же час у недалекій таборовій залі відбувалися забави. На забави упісти мусили йти по черзі, вони домовлялися між собою і позичали в одного штани, у другого взуття, ще в іншого блюзку. Така «комбінація» давала можливість тільки трьом упістам з-поміж шістнадцятьох у пристійному вигляді йти на забаву. Потім на наступну забаву йшли вже троє інших.

Документів далі не було. У своїх листах командир Громенко потішав, що вони будуть за кілька місяців, поки що є великі труднощі, бо їх треба кілька соток.

Брак документів ускладнював харчування упістів, дуже часто такі труднощі їм чинили різні люди з таборових управ.

Час від часу упістам допомагав професор Чужак. Він дуже прихильно ставився до повстанців, мав змогу їм допомагати, бо був завідувачем таборових магазинів. Деколи приносили кусень сала чи м'яса «таборові паскарі», що їздили по німецьких селах і обмінювали різні речі на харчі.

Одного дня поліціянти перешукали цілий табір, шукаючи якогось німецького бика. Слід того бика довів їх майже до бічної таборової брами, а далі зник. Одному повстанцеві розповідали «паскарі», що бика перед брамою взули у великі черевики, отже, далі він уже не йшов босий.

Наступного дня хтось приніс до таборової кухні кільканадцять кілограмів м'яса і сказав, що це приділ для упістів. Можливо, м'ясо було навіть із того «взутого» бика. Повстанці жалували, що не могли подякувати цій щирій і жертовній людині, яка воліла лишитися анонімною.

Якось по обіді мене викликав до свобо бюра комендант табору. Вже в перші дні, коли я зголосив комендантові табору свій прихід із друзями, він виявив велике незадоволення. Тепер виклик мене до коменданта не ворожив нічого доброго.

— Пане Чумак! Чи довго ще будете зі своїми хлопцями в моєму таборі? — запитав, навіть не привітавшись.

Комендант сидів у великому вигідному фотелі. На моє привітання не відповів. Він не був людиною якихось інших переконань, ані прихильником якоїсь іншої політичної партії. Це був раб і вірний слуга своїх панів, яких смертельно боявся.

За свого вже досить довгого життя він мав тих панів над собою чимало. Спершу служив вірно австрійському Францу-Йосифові, згодом Пілсудському і його наступникам у Варшаві, потім німцям, а тепер — американцям. Ризикувати своїм добробутом за якихось там українців він не збирався.

— Чому питаєте, пане коменданте? — відповів я запитанням.

— Ну, знаєте, це ж табір, мене контролюють згори, а ви без документів нелегально перебуваєте в моєму таборі.

Багато друзів із дивізії «Галичина» розповідали мені про те, скільки то клопоту мали вони з таборовими управами, коли хотіли дістатися до таборів. Як часто в тих управах чинили їм перешкоди саме ті, які колись ту Дивізію організували, а тепер у таборі заради власної шкури зовсім від усього відпекувались.

Упісти були в багато кращій ситуації, тому я, сівши навпроти коменданта, іронічно підсміхався. Мені хотілося сказати: «А

чи знаєте ви, пане комендантe, що не один упіст віддав своє життя, рятуючи друга в бою?», але стримався, бо подумав, що такий тип цього не зрозуміє, натомість запитав:

— А що ви думаєте?

— Ви мусите мати офіційний приділ вищої інстанції ІРО до мого табору або якнайшвидше з нього вибратися.

— А чи не допомогли б ви нам одержати документи? — запитав я.

— Ну, що ви? Ви ж знаєте, це нелегальна справа, а за такі речі чекає кримінал...

Я підвівся з крісла, запалив цигарку і пройшовся по директоровому кабінеті. Я думав: «Чи ж знає цей бідний чоловік, який він справді бідний? Чи не спадало йому будь-коли на думку, що наш щедрий і жертовний нарід перебуває в неволі власне завдяки таким рабам, як він? Хто змалює колись у повістях і романах ганебну діяльність подібних до нього типів за часів змагань Хмельницького, Мазепи, Петлюри та боротьби УПА й ОУН?»

Я спинився і спокійно звернувся до коменданта:

— Пане комендантe, прийміть до відома, що коли ми живемо тут нелегально, то ви за нас не відповідаєте. Ми не «ваші», а ви не «наш» комендант. Нас звільнили американці, можете звертатися до нас через них. З табору не можемо виїхати, бо не маємо документів, а щоб ви були певні за свою посаду — пишіть рапорт до своїх зверхників. Але тільки правду.

І я вийшов із кабінету таборового коменданта.

Наступного дня до табору приїхала американська військова поліція, забрала мене і повезла на станицю СіАйСі у центрі міста.

На станиці мене викликали до канцелярії якогось старшини в ранзі капітана. Він гукнув на перекладача і на порозі з'явився українець з табору, якого я знав лише з вигляду і чув, що його кличуть Андрієм.

Старшина сидів на кріслі, ноги мав сперті на столі, читав якийсь журнал. За хвилину він запитав через перекладача:

— Яке непорозуміння виникло між вами і комендантом табору?

Перекладач почав перекладати, але я спинив його, бо несподівано для себе самого зрозумів ціле запитання і почав відповідати:

— Комендант хоче, щоб ми вибралися з табору, бо не маємо документів і офіційного призначення. Будь ласка, скажіть, що робити? Без документів нас ніде не приймуть, а пашпортів не можемо одержати.

— Чи не могли б ви дістати їх у таборовій управі? — запитав капітан.

— Ні, — відповів я.

Американець, видно, добре знав нашу справу, бо припинив розмову про непорозуміння з комендантом табору і почав розпитувати про боротьбу в Україні.

— Як часто ідуть ваші зв'язкові з Німеччині в Україну? — запитав.

— Не знаю, — відповів я, — бо такі справи дуже засекречені.

Американець почастував мене й перекладача цигарками і знову запитав:

— А чи не могли б ви з нами співпрацювати? Я на хвилину зупинився, думаючи, що відповісти. Нарешті, сказав:

— Тільки під умовою, що одержу дозвіл від свого Проводу.

Капітан обминув мою відповідь і вернувся до документів:

— Поки що документів не можемо вам видати. Старайтеся дістати їх якось від ІРО.

Він вийняв із шухляди дві пачки цигарок, подав їх мені й сказав:

— Гуд бай!

Я вертався до табору пішки, по дорозі придивлявся до руху в місті. У виставових вікнах (вітринах), на диво, було вже дуже багато різних товарів. Я пригадав собі колишню торгівлю і в мене зродилося бажання знову працювати в тій ділянці. Що більше думав про це, то дужче розпалювалася моя уява. «Ось якби так мати свою крамницю, не було б проблем з харчуванням повстанців», — подумав я і одночасно уголос розсміявся. — Адже в кишені нема ані пфеніга, а я мрію про крамницю! І я зосередив свої думки на майбутньому: «Мені вже двадцять шість років. Знання у мене тільки військове і торговельне, але із жодного з них тут хліба не їстимеш. А що ж далі?»

З такими думками пройшов я крізь таборову браму. Тут мене зупинив комендант поліції, майор Олійник:

— Чого зажурився, Чумаче?

— Поважання, пане майоре! Знаєте вже про мою зустріч із комендантом табору?

— Так. Але не журіться, така наша вояцька доля. Я щось подібне переживав у 1921 році...

Та тут хтось покликав майора до телефону і розповідь його обірвалася. Я пішов на свою квартиру.

В кімнаті застав я великий рух. Павук ходив по кімнаті з картоновою коробкою і розділяв між друзями якісь ласощі.

— Що сталося? Звідки дістав? — дивувався я.

— Тітка з Америки прислала пакунок! — із задоволенням відповів Павук і пхнув мені в руки велику плитку чоколяди.

Повстанці також веселі, жартують і їдять солодкі американські сухарики.

Увечорі друзі грали в шахи, а Павук лежав горілиць на ліжку і сам до себе говорив:

— Який то хлоп дурний! Замість продати чоколяду і купити собі гарні «портки», то «керпахета» пішла за один день, ще й живіт болить...

Усі вибухнули реготом.

Ще кілька монотонних днів нудного таборового життя. Та ось несподівано дістав я листа з Америки, який незабаром змінив життя повстанців у таборі.

Мій земляк Васильовський написав до свого багатого дядька в Америці про те, що до табору прийшов упіст із Лубної, Чумак. Дядько Васильовського був українським патріотом, жив в Америці понад тридцять років і перед війною переслав досить щедру суму грошей на побудову читальні в його селі. Допомагав грішми і своїй родині. Довідавшись, що з його рідного села прийшов повстанець, він вислав Чумакові патріотичного листа, а в ньому й п'ять долярів. У заміну просив прислати йому якийсь сувенір з УПА.

Я дуже зрадів листом і долярами, а незнайомому дядькові Васильовського вислав свій військовий пояс і пряжку, на якій був гарно вирізьблений тризуб.

П'ять долярів! Це ж перший поважний «капітал» у моїх руках від кількох років. Що з ними робити, я не знав. Поклав у кишеню і пішов на другий поверх, до таборового клюбу, що його популярно називали «картярнею».

У клюбі було багато людей. Одні грали у карти, інші в шахи. Кімната повна тютюнового диму.

— Сідайте, пане Чумак, — сказала пані доктор Бачинська.

Вона була одинокою жінкою в клюбі й досить завзято грала в карти.

— Чи хочете, щоб я кібіцував*? — запитав я.

— Ні, сідайте, заграємо.

— Не маю грошей. Ні, маю аж п'ять долярів, але за жодні скарби вони в карти не підуть, — жартував я.

Партнери пані д-р Бачинської кудись поспішали і я залишився з нею сам. Д-р Бачинська була головним таборовим лікарем, а чоловік її, інженер Бачинський, був відповідальним адміністратором кільканадцятьох тягарових авт ІРО також цього табору.

---

* Кібіц (з німецького) — це той, хто сам не бере участи в грі, а тільки спостерігає і любить коментувати гру.

Дуже товариська пані доктор любила грати в карти, тому часто її, одиноку жінку, можна було застати тут, у товаристві самих чоловіків.

— Кажете, що маєте п'ять долярів? Хто вам їх капнув?

Я розповів, хто мені прислав.

— Думаю відкривати фабрику або крамницю, — таким самим жартівливим тоном відповів я.

— А ви щось на тому розумієтеся? — спитала вона вже поважно.

— Це мій другий фах.

— Ага! Це добре, робіть щось. А коли б вам була потрібна поміч, то я вам дещо допоможу, — знову поважно сказала пані доктор, а я подякував їй, взявши все за жарт. Люди з клюбу почали розходитися, я пішов сходами вниз до своєї кімнати, де застав повстанця Гудиму. Він покривав політурою різьблену рамку, яку сам вирізьбив у таборовій різьбарні.

— О, гарна річ! Сам робив?

— Так, — відповів Гудим.

— А скільки вас на такому курсі?

— Біля тридцятьох.

— І що будеш з ними робити?

— Кілька продам, інші подарую знайомим. Знаєш, декотрі таборовики їх купують і висилають до Америки.

— Сумніваюся, чи твоя продукція вже готова до Америки.

— Чому ні? Дивись, яка гарна?

— Подивлюся завтра! Надобраніч! — пробурмотів я уже сонний.

Всі групи вояків УПА, розміщені по таборах, були організаційно пов'язані з командуванням УПА на Заході. Але тільки організаційно, економічно командування не могло їм допомогти, бо не мало жодних засобів.

Дехто з повстанців одержав дозвіл робити заходи, щоб виїхати до рідні за океан. Інші чекали з дня на день, що їх покличуть іти до Краю. А тимчасом минали місяці, повстанці й далі жили на ласці добрих таборових кухарів і таборових людей. Таке животіння не було мені, завжди зарадному, до серця, і я роздумував:

— Це нікуди не годиться! Ми, молоді люди, і не можемо собі зарадити? Мусимо щось робити. Але що? Ні в таборі, ні в місті праці не дістанемо, а тим паче без документів.

Я ходив по таборі, заходив до кількох верстатів — кравецького, різьбарського, шевського — і всюди діставав однакову відповідь:

— На навчання можемо прийняти, але про заробітки нема й мови.

Надвечір, вертаючи на квартиру, я зауважив, що біля брами у невеликій будівлі хтось обмивав великі таборові протипожежні авта. Вони були в такому знищеному стані, що цілий табір міг легко згоріти, поки хтось витягнув би їх гасити вогонь. Але вони давали мізерний заробіток кільком людям, яким заздрили інші таборовики.

Я звернув увагу на приміщення, що видавалося мені дуже підхожим для влаштування в ньому таборової крамниці. У таборі було до трьох тисяч українців-емігрантів, без жодної крамниці.

Ідея добра, тільки трохи фантастична. Правда, в мене в кишені є п'ять долярів, ще й півобіцянка пані доктор Бачинської. Не думавши довше, я пішов до канцелярії поліції.

— Пане майоре! Я маю плян, тільки не смійтеся!

— Що за плян? — запитав майор.

— Хочу відкрити в таборі крамницю і затруднити моїх «дармоїдів». До вас прохання: чи можу перевезти пожежні авта до таборової стайні, яка стоїть порожня, а в цьому приміщенні відкрити крамницю?

— Друже Чумаче! Ви ж знаєте, що я не проти, але офіційного дозволу не можу вам дати.

— Пане майоре, я тільки цього й хотів, тому й прийшов до вас по пораду. Я дуже вам вдячний.

Подав йому руку і на прощання сказав:

— Якщо наш приятель, комендант табору, буде дуже гніватися, порадьте йому знову писати листа до СіАйСі.

Розділ 44.
КООПЕРАТИВА УПА

Хідником ішли люди, хтось сказав «Добривечір», але я нічого не чув і не бачив. Я уже мріяв про успіх свого наміру. Не раз чував від людей: «Коли б гроші, то й не одне зробив би!». Я самих грошей не прагнув. І пригадалося мені, як ще в Динові, мавши тільки сотку, закуповував товару на кільканадцять соток. Звісно, потім мав клопіт із викупом векселів.

Доводилося не раз прохати в багатого жида позики, а той добряга позичав, але не одразу, а кілька хвилин перед крайнім строком. Він ніколи не відмовив, і я дивувався, що жидок такий добрий! А пізніше, за кілька років, тато мені сказав, що за ті гроші він жидові ручив.

Тепер я знов хотів жити, змагатися, допомогти своїм друзям і не бути тягарем для інших. З тією думкою я спинився під дверима мешкання панства Бачинських і постукав.

— Вітаємо партизанів! — привітала мене пані доктор.

Пан інженер відклав набік свій часопис і налив по чарці. Всі троє випили і завели розмову. Я розповів про життя і свої пригоди у повстанських загонах, а вже пізно ввечорі вирішив іти додому. Про позику не відважився питати. По-перше, я не мав тут ручителя, а по-друге, ще так недавно добра ідея виглядала мені тепер занадто наївною.

— А як ваші торговельні пляни? — запитала несподівано пані доктор.

— Краще не згадуйте! Мені здається, що той намір — нездійсненний.

— Що ви? А чому ні?

— Може б ви зрадили мені дещо із своїх торговельних таємниць? — запитав жартома інженер Бачинський.

Я почав розповідати про свої пляни, а пан інженер сказав:

— А чому б не спробувати? Що можете втратити?

— Моїх триста марок і ваших п'ять долярів, — відповіла за мене пані доктор, поклавши на стіл триста марок.

— Що будете в тій крамниці продавати? — питав далі пан інженер.

— Все, що можна буде дістати, і що потрібне таборянам, почавши з городини та садовини, що їх можна дешево купити в околиці Штутгарту.

— Це дуже добре. Я вам випозичу авто, тільки шоферові треба буде щось заплатити.

Я подякував за позику, за пораду й авто і незабаром пішов задоволений до своїх друзів. Хлопці ще не спали і я урочисто їм проголосив:

— Друзяки! Відкриваємо в таборі крамницю!

Гудим, Нічний і Сержант неприховано глузували з цієї моєї «витівки». А інші зацікавлено слухали, як я у подробицях з'ясовував свої пляни. Я навіть одразу призначив, хто з них буде в тій крамниці продавати, запропонував, щоб підприємство назвати: «Кооператива вояків УПА». Свої пропозиції я піддав голосуванню друзів.

Багато з тих юнаків оце вперше в своєму житті голосували. Пропозиція пройшла майже одноголосно, бо тільки санітар Зірка утримався.

Півгодини пізніше таборові пожежні авта помандрували до колишньої кінської стайні, а в їх приміщенні почалося ґрунто-

ване прибирання. Хлопці запопадливо працювали. Павук, уже вправляючись на продавця, догідливо раз-у-раз запитував:

— Прошу, чим можу служити?..

На другий день повстанці робили з дощок полиці, а ввечорі я із шофером поїхали по крам. Шофер на ввесь голос виспівував коломийки, що заколихували мене втомленого, і я заснув у кабіні.

За триста марок накупили товару й навантажили ним велике авто. Задоволені верталися до Байройту. П'ять долярів ще й далі були в кишені!

Опівночі розбуджені повстанці розвантажували з авта куплений крам. А була тут усячина: капуста, морква, нова картопля, горох, салата, огірки, якісь сливи, цибуля, черешні... Я дорадживав, як укладати товар, робив калькуляції, накинувши тридцять відсотків, і писав картки з цінами. Оскільки поки що приміщення і продавці були безплатні, то й ціна на городину вийшла багато нижчою за місцеві ринкові ціни.

Шофер заплати не прийняв. Він обміняв собі за справжню каву мішок картоплі та досить багато сала, з якого добрий кусень ще й подарував повстанцям.

На квартирі я іще раз подав указівки й інструкції: Нічному й Ромкові про обслугу і продаж товару, а інших просив, щоб їм допомагали, а сам, уже майже на світанку, поклався спати.

Трохи побоювався, чи друзі впораються із такою працею, бо ж моїх вказівок могли й не засвоїти. В той час, як я тлумачив їм своє, вони насолоджувалися огірками, цибулею й салом, уминаючи давно некуштовані ласощі.

Я прокинувся вже пізно вранці, визирнув у вікно і ледве вірив своїм очам: перед крамницею стояла досить довга черга. Людей уже три роки годували порошкованими харчами та ерзацами, тому вони стужилися за свіжою городиною і тепер радо купували її.

Було, правда, й кількох щасливців, що мешкали в кошарах по боках табору, там мали свої грядочки з деякою городиною.

Я напився чорної кави і знову вибрався на закупи до міста. По дорозі хотів зайти ще й до крамниці, але там був надто великий рух, тому тільки помахав рукою задоволеному й усміхненому другові Нічному.

Йдучи до міста, я плянував дальший розвиток новоспеченої кооперативи.

У телефонній книзі вибрав найгрубшим друком подану адресу гуртівні, відписав собі її і подався туди.

Гарненька і діловита німочка, як виявилося пізніше, власникова донька, прийняла мене чемно. Я подав їй свою записку з назвою й адресою кооперативи, і запитав:

— Що можна тут купити?

— Маємо декотрі сорти товару на картки, а є й інші, вільні. Імпортована садовина продається без карток, але в обмеженій кількості.

— Я вчора їздив до Штутгарту і там закупив досить багато товару, тому мені сьогодні бракує марок, маю тільки доляри.

Вдоволена німкеня заявила, що радо приймає доляри, сказала мені розглянутися по крамниці, а сама побігла на другий поверх по батька.

Мені було трохи ніяково, що в мене тільки п'ять долярів, а прийшов до великої гуртівні як великий купець. Напевне німець зараз розчарується.

— Та що мені? — заперечував я свої сумніви. — Німці знищили й пограбували цілу Україну, а я маю соромитися своїми п'ятьма долярами? Сьогодні п'ять, а колись, може, буде й п'ятсот, тоді й закупи будуть приємніші.

Я почав оглядати крамницю. Тут були оселедці, квашена капуста, помаранчі й цитрини з Італії, — добрий товар для табору.

Огрядний лисий німець виявився добрим купцем і приємним чоловіком. Він закликав мене до свого кабінету й тут я щиро й відкрито розповів йому про табір, про нову й одиноку в таборі крамницю-кооперативу, а тоді вийняв і поклав на стіл своїх п'ять долярів.

Німець виплатив мені багато більше за них від офіційного банкового курсу. Я сказав німцеві записати виплачені йому марки на рахунок моєї кооперативи і несміливо запитав, чи міг би дістати в нього якийсь малий кредит.

Німець хвилинку подумав, а тоді відповів:

— Уділяю вам тимчасом кредиту до висоти 200 марок. А далі все буде залежати від успіху вашого підприємства.

Увечері друзі знову по-військовому розвантажували друге авто товару і носили до крамниці. Нічний уже десь знайшов величезну колодку, прикручував її до дверей і промовляв:

— Вже маємо багато товару і треба уважати.

— Гадаєш, що хтось міг би обікрасти партизанів? — запитав Бурий.

Увечері на квартирі повстанців на столі стояло в торбі два кілограми борошна, були й коробка порошкованого молока, пачка маргарини й чимало городини. Я, вдоволений, починав кни-

говодство, а Каня й Павук смажили налисники. Павук зазначав на кусникові паперу, скільки й кому вже їх дав. Перевертав налисники підкидуванням угору разом із сковородою, що йому досить удавалося, бо на підлогу падали тільки декотрі. Він відразу підіймав їх і клав на сковороду.

Нічний походив із заможної господарської родини, та й сам був дуже господарний, тому й швидко вибивався на керівне місце. Він розподілив працю в крамниці й у кімнаті, декотрих призначив мити начиння, інших варити, так кожний мав якесь заняття.

Раненько всі вже були на ногах. Поголившись, зварили сніданя і чекали, щоб відкрити крамницю о годині восьмій. Я ще лежав у ліжку, прислухався до моторної праці друзів і був удоволений успіхами. Нічний і Ромко виявилися добрими продавцями, що й зменшило мені клопіт.

— Не товчися! — сказав до когось Нічний. — Чоловік кілька днів намучився, дай йому відпочити!

Він так говорив про мене, що вже хотів уставати, але почувши репліку Нічного, вирішив ще трохи подрімати і заснув.

Уві сні знову торгівля, ще фантастичніша. Повстанці вже тепер директори, елегантно вбрані, до них усміхаються гарні дівчата. Вони висилають командирові Громенкові гарне військове вбрання й елегантні чоботи. А ось, навпереміну, сниться мені, що вони всі на великій забаві в однакових темних убраннях із білими метеликами-краватками...

Але в цю гарну сон-мрію втрутився голос Зірки:

— Чумаче, тебе шукає комендант табору.

— Поклич його до кімнати...

Я натягнув штани, нап'яв сорочку, обтер мокрим шматком лице і почав зачісувати своє неслухняне кучеряве волосся, як до кімнати увійшов комендант табору.

— Пане Чумак! Я більшої анархії у своєму житті ще не бачив і їй мусить прийти кінець! — замість привіту вигукнув комендант.

Це саме думав і я, і так мені кортіло зробити кінець цій анархії та присмарувати комендантові на долішню частину 25, щоб міг тепло спати кілька тижнів без накриття. Такої самої думки був і Зірка, він демонстративно тримав у руці кия, вирізаного колись на прогулянці в лісі, а на його обличчі було видно схвильованість. Комендант також то червонів, то білів...

Зірка став біля дверей, немов хотів загородити комендантові вихід. Я думав, яку тактику застосувати. Кілька місяців тому

приїзд повстанців до табору викликав у коменданта неспокій, він боявся втратити свою посаду, боявся за свою шкіру. Тепер він ще більше подразнений, бо повстанці відкрили свою крамницю, щоб не бути для мешканців табору тягарем...

В кімнаті тихо. Посередині стояв комендант і поглядав то на мене, то на Зірку, що вже заспокоївся і обтісував ножем палицю.

Що ж говорити до такої людини? Його треба побити іронією, думав я, і по досить довгій мовчанці промовив:

— Добридень, пане добродію! Тоді, як ви хотіли вигнати нас із табору, ми договорилися — ми не «ваші», а ви не «наш» комендант. Так і тепер. Біжіть до свого кабінету і рапортуйте своїм начальникам про те, що ми чесним трудом заробляємо собі на життя.

Я підійшов до дверей і широко їх розчинив.

— Чи не краще дати йому кілька буків? — запитав Зірка.

— Ні, хай іде, його і буком не спам'ятаєш!

Комендант прожогом вибіг із кімнати і почимчикував до свого кабінету, а друзі ще довго обговорювали комендантову візиту і побоювалися, щоб не прийшов наказ закрити крамницю.

За кілька годин біля крамниці спинилося американське авто з трьома військовими поліцаями. Вони ввійшли до крамниці й зробили ґрунтовний трус — шукали «нелегального краму». Але не знайшли, бо його не було. В своїй обережності я таку комедію передбачав.

Тоді запитали, де закуплено з італійським написом на скринках помаранчі й цитрини, їм дали перший рахунок із гуртівні, а один із них запхав його собі в кишеню і сказав до мене:

— Каман!

Так я, напіварештований, під ескортою поїхав до квартири СіАйСі.

В канцелярії був той самий капітан, що й першого разу, але сьогодні він зустрів мене непривітно, навіть вороже. Наказав обшукати всі кишені, але — крім листа від командира Громенка і списка шістнадцятьох псевд — поліцаї нічого не знайшли. Тоді капітан почав випитувати про справжні прізвища повстанців.

— Вірте мені, що я не знаю, — відповів я. — Повстанці мають рідню в Краю, якій загрожує небезпека, тому в нас сувора конспірація.

— Яка причина, що вам у таборі не хочуть дати документів?

Видно, що перекладач Андрій був лише механічним перекладачем, бо американець української проблеми ні в Україні, ні в таборі не розумів. І я почав вияснювати:

— Пане капітане! Німці валили держави одну за одною, а наш нарід відважився поставити їм спротив. Згодом такий самий сильний спротив ми поставили московській червоній імперії, брутальність якої вам, людині вихованій у вільному світі, важко зрозуміти. Наша 250-тисячна повстанська армія, з підтримкою українського населення, успішно бореться і сьогодні, без жодної закордонної підтримки. Наш Провід вирішив вислати кілька відділів на Захід, щоб розпропагувати нашу визвольну боротьбу і показати правдиве обличчя московської тиранії. Пробиваючись на Захід, більша частина повстанців упала в боях, а ті, що уціліли, зголосили свій прихід вашому командуванню. І коли ваш уряд боїться москалів, то як можна вимагати сфабрикованих документів від людини-раба, яка живе тільки для себе самої?

— Америка найбільша потуга світу і вона нікого не боїться! — вигукнув капітан, як добрий американський патріот.

— Ну добре! — вів я далі. — А як пояснити нашу справу? Генерал Клей, за згодою вашого уряду уділив нам право політичного притулку. Хіба ж так тяжко вам дати кожному повстанцеві й клаптик паперу? Чи можете собі уявити, що французькому чи голляндському повстанцеві, який опинився б в Англії, англійський уряд не видав би документів, побоюючись Гітлера? Адже ж бачите самі, що хоч ваша держава велика, багата і могутня, а нарід ваш жертовний, проте курс вашої політики хибний, за що колись заплатить ваше молодше покоління.

Капітан зітхнув, простягнув мені цигарку, я узяв і продовжував:

— Тепер уявіть собі моє становище. Під моєю опікою є шістнадцять вояків, за якими роки завзятої боротьби. Кожен із них має за собою не менше сотні боїв, кожен завзятий і відважний. Але без документів не можуть дістати ні праці, ні таборового приділу харчів, а жити якось мусять. І я боюся, що коли не забезпечу своїх людей харчами, вони самі здобудуть їх у німців, навіть силою. Не забувайте, що німці в моїй країні пограбували тисячі штук худоби і мільйони тонн збіжжя, повбивали багато людей. І ось ця наша крамниця, про яку ви дістали рапорт і яку ваші люди тепер перевірили, забезпечує нас харчами і одягом, а згодом наш Провід виробить нам документи і все буде гаразд.

Капітан виявився не тільки чесною і шляхетною людиною, а також і вирозумілою.

І ось ми пили каву з паперових чашок і ще довго розмовляли на різні політичні теми.

Пізно по обіді американське авто привезло мене до табору. Я розповів друзям про розмову з капітаном, а потім пішов до друга Миськова, провідного члена ОУН, щоб обмінятися думками.

Дні минали веселіше. Повстанці були затруднені, я майже щотижня купував купон матеріялу котромусь із них, а той ішов до таборового кравецького верстату, де йому радо шили убрання.

У таборовому лікарському кабінеті, що був під наглядом пані доктор Бачинської, лікувалися повстанці, а пані доктор Цісик ремонтувала їм їхні зуби. Інша громадянка, пані Целевич, що відзначалася аристократичною поведінкою, також часто відвідувала повстанців і давала їм цінні поради.

Позику панству Бачинським я повернув, а відсотки вони жартома призначили на «бойовий таборовий фонд».

Життя повстанців у таборі покращало. Вони придбали собі багато друзів, хлопців і дівчат, яких часто запрошували до себе на свою повстанську квартиру.

Гудим уже мав гарну дівчину, Ромко теж закохався по вуха, а гарний із себе Зірка — вже втретє. «Цим разом, — казав він, — уже поважно». Дуб, Каня, Бурий і Бистрий любили шахи, а Павук, Сержант і Юзьо кудись часто ходили, але ніхто не знав де, бо це була їхня таємниця.

Напроти триповерхової будівлі, в якій жили повстанці, стояв такий самий блок, тільки з іншим розташуванням приміщень. Колись це був розваговий будинок для війська, а тепер тут приміщувалась школа і культурний центр табору. У школі навчалося багато гарних дівчат і хлопців. Декотрим було вже понад двадцять, такі «наздоганяли» втрачені для навчання роки під час війни. Група дівчат з цієї школи жила в малій бурсі, що була над кімнатою повстанців. Вони, дівчата, кільканадцять разів на день збігали згори й вибігали нагору сходами, завжди з веселим дзвінким сміхом.

Їх усіх добре знав Зірка, а я кілька разів на день вітався з нимим коротким «добридень», але насправді жодної з них не знав ні на ім'я, ні на прізвище. Я також уже придбав собі темнозелений напіввійськовий костюм і нові чоботи, бо довго не міг призвичаїтися до цілком цивільного одягу. Дівчат обминав. У мене був холодний розрахунок, мовляв, зустрінеш дівчину, закохаєшся, а тоді що? Таборове життя закінчиться, а майбутнє зовсім невідоме.

За свій молодий вік я мав стільки відповідальних функцій, що тепер не хотів на себе брати ще й родинних зобов'язань. Краще ні. Ану ж завтра вишлють до Краю, тоді доведеться нести по Карпатах ще й той тягар у серці.

Завтра неділя, треба йти до церкви. І я запитав друзів:

— Чи маємо чисту білизну?

— Так, Каня виправ і поніс до якоїсь жінки прасувати, — відповів Юзьо.

Я вирішив випрати й одиноку пару своїх шкарпеток. Роззув чоботи, узяв на босі ноги ходаки й пішов у сутерини (підвал) до спільної пральні. Понад довгим коритом був ряд кранів, під якими дівчата прали білизну, а між ними й одна гарна дівчина з бурси.

— Добридень!

— Добридень, — залунало з обидвох боків.

Я сам не знав, як випрати свої зовсім зношені, вже з дірками, шкарпетки, ще й без мила, бо забув взяти із собою. Кинув одну шкарпетку до корита, а другу почепив на крані й пустив крізь неї воду. — «Нехай сама переться, а я за той час покурю», — подумав.

Клубки диму кружляли під стелею і виривалися крізь мале віконце надвір, а я спер ногу на якійсь пачці й думав про закуп товару до крамниці. Я уже досить наїздився за товаром по баварських дорогах, а тепер плянував вислати Нічного, може, він справиться з цим завданням, адже має практику в крамниці і знає, який товар потрібний, знає добре й ціну.

А тимчасом крізь шкарпетку лилася й лилася вода.

— Пане Чумак, що ви робите? — запитала, всміхаючись, гарна дівчина.

Замислений, я озирнувся, пригадав собі, пощо сюди прийшов, і сказав:

— Перу шкарпетки.

Дівчина голосно розсміялася, взяла мої шкарпетки і почала прати.

Я аж почервонів від сорому, був готовий зараз провалитися навіть під землю.

— Я вам виперу їх, висушу і поцерую, — сказала дівчина.

— Не вірю, що з них можна ще щось зробити, — ледво промовив я, муркнув «перепрошую», залишив дівчину із своїми шкарпетками і побіг до кімнати.

— Зірко, як зветься та гарна дівчина з довгим напівтемним волоссям? Ну, ця струнка, з бурси? — запитав.

— Таня, — відповів Зірка з усмішкою підозри. — А чому питаєш?

— Бо набрався до лиха встиду! Вона пере мої подерті шкарпетки...

Таня передала для мене добре випрані й поцеровані шкарпетки одним повстанцем. Я хотів подякувати їй, але кожного

разу, коли проходив біля сходів, боявся і соромився зустрітись із нею. Аж на третій день в обідню пору ми зустрілись у брамі. Я подякував їй за послугу і зараз змінив тему розмови, щоб більше не згадувати тих шкарпеток. Але Таня сказала:

— Пане Чумак, я можу вам час від часу дещо попрати.

— Дуже дякую, панно Таню, я вже досить сорому набрався з тими старими шкарпетками, тому сьогодні купив собі дві пари нових. Бачу, ви зі школи з книжками. Як навчання і коли кінчаєте?

— За три місяці іспити, і я за них боюся.

— Не бійтеся, під час іспитів я триматиму схрещені пальці і все буде гаразд, — сказав я і ще раз подякував дівчині за прислугу.

— До побачення!

— До побачення!

І ми розійшлися.

Чергових кілька зустрічей із Танею на коридорі чи на сходах обмежувалися лише коротким привітанням «добридень» чи «добривечір».

Я і далі завзято працював у своїй торгівлі та в місцевій клітині ОУН. Деколи виїздив до малого табору біля Нюрнбергу проводити військовий вишкіл у лісах із хлопцями з тамтешньої клітини ОУН. Часто заходив до панства Тимкових, Боровиків, Чернихівських, до старенького професора Дудка та інших.

На повстанську квартиру все частіше приходили знайомі, навіть люди різних політичних поглядів, і тоді зав'язувались дискусії на політичні теми.

Одного дня повстанця Сержанта віднайшов якийсь його кузен студент-теолог і привіз йому нове убрання. Сержант зрадів своїм кузеном, і вони вдвох ходили два дні по недалекому парку і розмовляли. Потім Сержант прийшов до мене й не дуже сміливо почав радитися. Він не знав, як і почати, нарешті відважився:

— Друже командире! Мій кузен казав, що Бандера і його ОУН неправильні, що він, мій кузен, належить до правдивої ОУН і радив мені заявити, що в Краю я також належав до неї.

В Україні Сержант служив у сотні Бродича, яка оперувала найдалі на Захід, а терен її дії сягав аж до Криниці. Він був дуже добрим вояком, патріотом, але через свій молодий вік до ОУН ще не належав. У час масового набору добровольців до УПА ніхто повстанців до ОУН не втягав, бо на це не було потреби. До ОУН брали і вишколювали кандидатів лише на небезпечних теренах, як ось на передмістях та в містах, де треба було діяти дуже законспіровано.

Мені не подобалися такі політичні трюки Сержантового кузена, і я вирішив розв'язати цю справу іншим способом.

— Друже Сержанте! Попросіть свого кузена завтра до нас, щоб з ним поговорити.

Наступного дня Сержант прийшов на квартиру разом із своїм кузеном. Я привітався і звернувся до нього:

— Пане добродію, ви вчора запропонували Сержантові заявити, що він належить до вашої ОУН.

Бідолаха не знав, що Сержант усе розповів мені, і тепер жалував, що проговорився.

— Та я так не думав...

— Нічого! Не хвилюйтеся! Ось зараз дістанемо вияснення від самого Сержанта.

І я звернувся до повстанця:

— Друже Сержанте! Відповідайте на мої питання так, як було. Чи складали ви будь-яку іншу присягу, крім присяги воїка УПА?

— Ні, — коротко відповів Сержант.

— Чи намовляв вас будь-хто вступати до ОУН?

— Ні, — знову коротка відповідь.

— А яка була наша офіційна назва в Краю?

— УПА або упісти.

— Чи ви соромилися назви «бандерівці»? Сержант усміхнувся:

— Ні, ми всі були горді, що нас так називають!

— Дякую. Тепер ви питайте свого кузена, — звернувся я до студента.

— Ні, ні! Пробачте, це непорозуміння... Я так не думав... — відповів він, зовсім розгублений.

— Бачите, ваш кузен Сержант не воював за Мельника чи за Бандеру. Він приєднався до УПА, яку зорганізував Провід ОУН на чолі з Бандерою, і чесно, завзято боровся проти всяких окупантів України за її незалежність. Ми не питали, хто провадить цю боротьбу, а були горді, що маємо таких провідників, які вміли ту боротьбу зорганізувати і керувати нею. Що більше, — ми й тепер не всі знаємо, хто наш генерал Тарас Чупринка, а тільки молимо Бога, щоб зберіг нам його якнайдовше. І я вас прошу: будьте горді за свого кузена і не калічте цієї щирої молодої людини.

Я залишив студента разом із Сержантом, а сам пішов до крамниці.

Другого дня в таборі відбувалася забава і я, мавши пристійне вбрання завдяки крамниці, вирішив також трохи розважитися.

На забаві декотрі повстанці вже танцювали вальса, а я розмовляв із другом Палагнюком та іншими, бо не мав відваги просити до танцю незнайомих дівчат. Дивився на рухливе веселе коло і між сотнею пар побачив Таню. З нею танцював хтось, здається, мені знайомий. Нарешті, впізнав: це був Сержантів кузен. Підсвідомо я був лихий на цього студента. Може, за вчорашній день, а може, вже прокидалися в мені ревнощі до Тані? Коли вони наблизилися до гуртка друзів, серед яких стояв я, студент зупинився і звернувся до мене:

— Мені відомо, що ви з Танею вже знайомі. Прошу, потанцюйте з нею.

— Дуже дякую, — відповів я і жартома запитав Таню:

— Чи відважитеся на очах такої численної публіки дати мені лекцію танців?

— Не вірю, що вояки не вміють танцювати, і не думаю, що вам бракує відваги, — усміхнулася Таня.

Як незабаром виявилося, вона була веселою дівчиною і доброю танцюристкою.

— Ви вчора мали якусь неприємну зустріч із моїм попереднім партнером, і він це дуже переживає, — промовила Таня.

— А ви знаєте його?

— Так, він залицяється до моєї товаришки, хоче залишити теологію.

І я раптом відчув якусь полегшу, зникла і недавня нехіть до студента. Уперше в Західньому світі я почав весело бавитися. Після кількох танців навіть відважився запросити Таню на прохід.

Ми поволі проходжувалися по таборовій площі, а потім по парку. Звичайно весела Таня тепер була поважна.

— Розкажіть мені дещо про себе, про боротьбу в Краю і про ваш славний рейд, — звернулась до мене.

Я довго і щиро розповідав. А тоді подумав, що прочитана книжка перестає бути цікавою, тому попрохав Таню розповісти дещо про себе.

— Історія мого життя дуже проста, — коротко відповіла Таня. — Я родом із Равшини. Під час війни втратила кілька років школи і тепер надолужую. Крім навчання, належу до Пласту і дуже люблю час таборів, прогулянки в баварських лісах і по історичних місцях.

— Боюся, що ваш партнер буде незадоволений вашою неприсутністю на забаві? — сказав я.

— Чому? — здивувалася Таня. — Ми ж на забаву прийшли гуртом і всі незалежні.

— Не кажіть, що така гарна панна, як ви, не цікавиться молодими людьми.

— О ні! — усміхнулася Таня і додала: — Кажуть, що закоханість перешкоджає навчанню, тому не можу тепер інтересуватися хлопцями.

Ми вернулися до залі, я подякував їй за такий гарний вечір, а вона, усміхнена, жартома відповіла по-англійськи:

— Ю велком!

Один із її партнерів із усмішкою посварив на мене пальцем і вже крутився з Танею в танці.

Професор Чужак запросив мене до свого столу і налив півсклянки чогось, що мало бути добре на здоров'я і на гумор. Він познайомив мене зі своєю дружиною та сином, а потім попросив:

— Розкажіть, як тепер виглядає Україна і її боротьба за волю? Це було звичайне запитання кожного патріота-емігранта, що жив Україною і хотів якнайшвидше до неї вернутися.

Після згаданої неприємности з кузеном Сержанта мені незабаром довелося пережити ще одну, далеко неприємнішу зустріч. Один добрий мій приятель, що мав інші політичні погляди, запропонував мені зустрітися з паном Чернецьким, якого він назвав «ходячою енциклопедією». Пан Чернецький ревний соціяліст, колишній міністер залізниць за часів наших Визвольних змагань.

Я радо погодився. Зустріч мала відбутися наступного дня на квартирі вояків УПА. Я убрався в свій найкращий одяг, казав прибрати кімнату і чекав незнайомого гостя.

Середній на зріст, трохи кульгаючи на одну ногу, колишній міністер привітався зі мною не дуже то прихильно. Я подумав, що непривітність пана Чернецького це, мабуть, наслідок його стану здоров'я. Але вже по кількох словах було видно, що причина інша — він просто дуже ворожо наставлений до Визвольного Руху.

— Пане Чумак, — почав Чернецький, — скажіть мені, якщо ви дійсно були в УПА, яку допомогу діставали від українців з еміграції?

Таке питання заскочило мене, все ж я відповів чемно:

— Я радий, що зустрівся з вами, але й здивований, що ви починаєте розмову від таких сумнівів.

Я не міг уявити собі, що десь ще є така українська людина, яка сумнівається в тому, чи існує УПА, чи я і мої друзі є справді колишніми вояками УПА.

— Але я постараюся відповісти вам на ваш сумнів, — продовжував я. — Сумніваєтеся, чи я був в УПА? Так, був! І тепер в Україні є тисячі тих, що завзято борються з окупантами, їхньою боротьбою будуть пишатися і майбутні покоління! Я сподіваюся, що й ви, як український патріот, підтримуєте визвольну боротьбу свого народу, а ви хочете заперечити її.

Другий ваш сумнів: чи діставали ми допомогу з еміграції. Так, діставали! Але дозвольте й мені запитати вас, чи і ви давали нам будь-яку допомогу? Ми діставали різні ліки, яких не можна було здобути там, бо багатьох із них не було в цілій московській імперії. А чи уявляєте собі, скільки не раз коштував зв'язок із Краєм? Соціялісти й різні масони колись давали Ленінові мільйони грошей. А допомога нашій боротьбі за самостійність приходить тільки від українського народу, який часто останній кусень хліба дає тим, що борються за його волю і державність.

Тоді Чернецький з обуренням почав говорити про «диктатуру» Бандери, про те, що він своєю «дурною політикою вигубив багатьох молодих українців». Потім перейшов на сьогоднішню добу і вигукнув:

— Сьогодні доба соціалізму, чи хтось хоче цього, чи ні, і її ніхто не спинить.

Я пробував переконати його, що ми можемо і повинні думати про найкращий соціяльний лад у самостійній Україні, але не про крайній соціалізм, який позбавляє людей приватного майна, відбирає від них особисту ініціятиву, перетворює нарід на невільників кліки, яка має необмежену владу над усіма і розпоряджається багатствами цілої нації.

Чернецький навіть не хотів слухати, що я говорив. Підвівся з крісла й образливим тоном гукнув:

— Пане Чумак, ви мене не переконуйте про якийсь там спротив у Краю, а краще признайтеся мені, де Бандера переодягнув вас на партизанів?!

Отаке-то!

Щойно тепер, після відходу цього каліки-провідника, я повністю зрозумів колишні слова мого батька, якими він виправдувався на докір йому, що «ви вже мали в руках Україну і так легко її втратили»:

— Сину! Коли б ти знав, який там був балаган! І ось аж сьогодні я мав змогу на власні очі побачити бацилі частини того балагану, привезені й на еміграцію.

На листовий запит до командира Громенка, я дістав таку відповідь:

«...Коло вісімдесятьох відсотків вояцтва вже одержали документи, а ви там добре забезпечені, тож зробіть ласку терпляче пождати ще. Ви на черзі».

У своїй торгівлі я дуже відчував брак документів. Хоч я виступав як Юрій Грабчук, проте якихось документів, що могли б підтвердити це прізвище, не мав. Правду сказавши, якби хтось запитав навіть його батьків, чи знають Юрія Грабчука, то й вони тільки здвигнули б плечима, якщо ще десь живуть.

Я шукав різних способів, щоб дістати для себе і друзів потрібні документи. Одного разу довідався, що у вищій інстанції ІРО є на відповідальній посаді якийсь польський генерал, який начебто добре ставиться до всіх емігрантів. Тому я вирішив поїхати до нього з дванадцятьма повстанцями і спробувати щастя.

Розповів про свій намір другові Миськову, а він відповів:

— Що ж, спробуйте! Нічого не втратите!

Ми сиділи в парку і говорили про різні справи. Попри нас проходили закохані пари, а ось надійшов цілий гурт хлопців і дівчат, між якими була і Таня. Всі веселі, жартують, сміються. Я зосередив свій погляд на тій групі й розпізнав ще й інших: Любу, Соню, Мазепу. А якийсь незнайомий мені хлопець найбільше жартував із Танею. Спостережливий Миськів усміхнувся і сказав:

— Бачу, що коло вашого зацікавлення поширюється!

Я також усміхнувся і вернувся до головної справи:

— Знаєте, я вирішив поїхати до того генерала!

Ми розійшлися. Я пішов на квартиру, щоб повідомити друзів про завтрішній виїзд. Але мені не давав спокою той парубок, що жартував із Танею. Вони обоє раз у раз верталися до моєї свідомости, хоч я і не хотів про них думати. Та даремними були мої зусилля. Таня полонила всі мої думки, і я, нарешті, зрозумів, що закохався в дівчину, яка нічого про це не знає.

Рано-вранці рій повстанців вирушив із тринадцятого бльоку до польського генерала в Авгсбурзі, але без повстанських кулеметів, автоматів й гранат. Навіть свою малу «пукавку» я залишив на ліжку під матрацом. Повстанці пристійно одягнені, «під краватками», веселі й дотепні.

Кожна гарна німкеня стає темою жартів, а поїзд мчить по окупованій Баварії, але вільнішій, ніж за Гітлера. Павук сміється з Чумакової «ідеї», каже, що «візита» до польського генерала без повстанської зброї — даремна витрата часу.

У великій почекальні генерала досить багато людей. Одні входили, інші виходили з різних бічних дверей.

Я сказав секретарці-лотишці, що тринадцять вояків УПА бажають побачення з паном генералом. Секретарка зголосила телефоном, а я плянував «стратегію» розмови з генералом. «Цікаво, — думав я, — якою мовою буде говорити той генерал, бо тут урядова мова німецька...»

Генералові теж, напевне, було дуже цікаво зустрітися з українськими повстанцями, бо незабаром він викликав їх до свого бюра.

— Гутен таг! — привітався я німецькою мовою, а за мною до просторого кабінету зайшло дванадцять друзів.

Генерал потиснув мою руку, а я із звички цокнув легко закаблуками.

— Проше сядаць, — сказав генерал польською мовою.

— Дякую, — відповів я по-українськи.

— Ви з українського резистансу? — запитав генерал.

— Так.

— А де ви оперували?

— Між Перемишлем і Криницею.

— Та це ж у глибині Польщі, — трохи здивовано, а трохи обурено вигукнув генерал.

— Пане генерале! Мені здається, що ми тут не спроможні усталити наші кордони, — відповів я жартома.

— Чи знаєте щось про бій, в якому загинув генерал Вальтер?

Таке запитання мене дуже насторожило, бо Вальтером називали цього генерала тільки комуністи, а дійсне його прізвище — Свєрчевський.

— Так. Він виїхав на інспекцію в дуже небезпечний терен, про що знала наша розвідка, і в бою біля Яблінки загинув.

— Проти кого ви воювали?

— Проти московської імперії і всіх її вислужників!

Павук сидів біля мене і часто торкав мене ногою, немов промовляючи: «Чи ж я тобі не казав, що з того нічого не вийде?»

Але я не жалував. Для мене це була найцікавіша в моєму житті розмова з польським генералом...

— Який тепер моральний стан польського війська, на вашу думку? — запитав генерал.

Запитання сподобалося мені, і я відповів на нього докладно:

— Дуже мізерний. На мою думку, з трьох причин: Перша — наші ідеї і наше гасло «воля народам, воля людині!» та успішні на протязі років бої УПА, з одного боку, морально роззброюють, а з другого — лякають польських вояків-новобранців. Друга причина — це партизанські відділи і члени Армії Крайової (АК), ідеї

якої морально і національне перевищують безідейне теперішнє польське військо. А третя — це масова присутність московських старшин і політруків у польській армії з їх російською мовою, що дуже від'ємно впливає на амбітний польський нарід.

Генерал замислився, а за якусь хвилину запитав:

— Чим можу служити?

— Пане генерале! Ми одержали право політичного притулку від американського головнокомандуючого в Німеччині генерала Клея і просимо дати нам документи.

Генерал підвівся із вигідного крісла і звернувся до всіх присутніх повстанців:

— Тому, що ви воювали проти держав, які є членами Об'єднаних Націй, я не можу дати вам таких документів.

Я підвівся із свого крісла й коротко, по-військовому заявив:

— Пане генерале! Ми горді, що наша нація бореться проти московських імперіялістів, воює проти таких членів Об'єднаних Націй. А вас, поляків, якщо не зміните своєї політики і не станете разом з іншими поневоленими народами проти московської імперії, чекає ще кілька розборів Польщі і довга неволя.

Я цокнув на прощання закаблуками, повернувся і попрямував до виходу, а за мною і всі мої друзі. На моєму обличчі грала усмішка задоволення, хоч я не дістав бажаних документів.

У місті в ресторані якогось емігранта повстанці випили по гальбі баварського пива, закусили смачними ковбасками з квашеною капустою і подалися на станцію. Вертаючись до Байройту, Павук мав нову тему до жартів, а саме про польського генерала.

Але Павукові жарти не заспокоювали повстанців. Виринула знову справа документів. Хтось твердив, що таборовики мають так звані кен-карти, які легко підробити, але з нами справа гірша. У статуті ІРО, як організації міжнародної допомоги емігрантам, є передумова, що той, хто брав будь-яку участь у боротьбі проти будь-якого члена ОН, не може користати з тієї допомоги.

— Ясне, як сонце! — сказав Павук. — Тепер прийдеться цього члена ОН перепросити. Тому завтра їдемо до Москви!

Знову регіт.

На маленькій якійсь станції до вагона увійшла молода гарна німкеня, з довгим ясним волоссям і з великими синіми очима. На руках тримала дворічну дитину — чорне негреня із ясними очима й біленькими зубками. Дитина пригорталася до неї і кликала по-німецьки «мутті». Досить цікава картина, повстанці вп'яли в неї очі, а німкеня, немов того й не помічала, щиро, по-материнському пригортала свою дитину.

Наступного дня одна частина вояків робила порядок у крамниці, а друга прибирала на квартирі. Тільки Павук не міг забути «вчорашнього генерала».

Я зробив список потрібних до крамниці товарів, вписав денний уторг до касової книги, а тоді із Зіркою, Павуком і Канею вийшов на таборову площу пройтися. На майдані біля тринадцятого блоку багато людей. Дітвора гасає з м'ячем, декотрі щасливіші їздять самокатами (велосипедами). Молодші учні ходять гуртом, а старші гімназисти — переважно парами.

Повстанці знову говорили про документи, що стали пекучою проблемою. Одні хотіли виїхати до рідні за океан, декотрі думали вінчатися, але без документів усі пляни були нереальні.

Я просто не хотів вірити, що за такої великої кількости українців на високих постах в ІРО, а також і по німецьких установах, не можна виробити документів для повстанців. Ось завтра я вибираюся їхати до Мюнхену, де урядує представник Українського Допомогового Комітету, д-р Смук...

Ми пройшли крізь браму і опинилися у гарному великому парку. Між рідкими високими деревами, стежками серед чистої зелені низької трави проходжувалися люди. Де-не-де сиділи гурти, а то й пари. В одному гурті, під приграванням гітари, співали: «На чайочок прийди ти до мене...» Вони співали тихо, чистими гарними голосами. Уже надвечір назустріч воякам надійшли троє дівчат і один хлопець, між ними була й Таня.

Зірка, привітавшись із дівчатами, запитав, відколи троянди ходять стежками парку, а я легко вклонився Тані і за звичкою підніс пальці до чола.

Тепер ми всі разом верталися до табору. Незабаром розбилися на пари. Я ішов із Танею позаду. Вона запитала:

— Куди ж то вчора військо виїздило з табору і залишило нас без захисту?

— На бій! — з усмішкою відповів я, і відійшов кілька кроків набік, щоб зірвати квітку для Тані. Був у душі задоволений, що вона запримітила нашу вчорашню відсутність.

Подав їй квітку, вона подякувала і сказала:

— А чи знаєте, що за зірвання тієї квітки вас можуть посадити до в'язниці?

— З приємністю відсидів би!

Замість пройти крізь браму до табору, я далі йшов тією ж стежкою в іншу частину парку, а Таня не перечила, немов не завважила. Але негайно почала роззувати свої мешти, мовляв, любить ходити по м'якій траві босоніж. Я узяв від неї мешти і

побачив, що в них підошви, як тоненький папірець. Тепер зрозумів, чому вона скинула їх із ніг. Знала, що ступить кілька соток кроків по тій траві і з її мештів залишаться тільки клапті.

Ми довго ходили по парку. Сьогодні я уже мав успіх. Ми трималися за руки. Звичайно весела в товаристві Таня, залишившись зі мною сам на сам, була поважна. Цікавилася українською революцією, участю дівчат у боротьбі в Краю. Потім почала розмову про працю в юнацьких організаціях, а наприкінці розповіла про недавно прочитану книжку.

— Здається, ми надто забарилися тут, а в мене завтра іспит, боюся, що засплю, — сказала Таня, і ми звернули до табору.

— Панно Таню, я завтра їду до Мюнхену, думаю, що вернуся в суботу ввечері. Я ще дуже мало знаю Байройт поза торговельними вулицями. Збираюся його оглянути в неділю по полудні. Чи можу запросити вас на прогулянку по Байройті?

— З приємністю. Оглянемо театр Вагнера, покажу вам його хату й могилу в парку...

На прощання, коли я дякував Тані за гарний вечір, мені дуже хотілося пригорнути її і поцілувати, але не відважився.

Таня подалася сходами на перший поверх, а за нею пішов і я. Вона зупинилася й запитала:

— Чи не заблудили ви? Ваша ж кімната на партері!

— А ви дивуєтеся? З вами легко можна втратити і голову, — усміхнувся я, але поминув перший поверх і ступив на другий.

— О, ви на шахи... а я вже була злякалася...

У клюбі повно людей і диму. За одним столом чути голосне політикування, за іншим — нестримні вигуки і виляскування раз-по-раз об стіл. Це «бавилися» картярі. На такий гармидер і гамір нарікали шахісти. Тут я побачив керівника шевським верстатом і згадав про Танині мешти. Я не міг пригадати собі його прізвища, тому звернувся до нього просто через «ви».

— Чи ви знаєте панну Таню з бурси? — запитав я.

— Так. Чому питаєте?

— Я хотів би замовити у вас для неї мешти, та якось незручно питати її про міру. Як з того вийти?

— Думаю, що вгадаю. Зрештою, зроблю трошки більші, — відповів швець.

— Добре, — погодився я і просив його зробити мешти якнайшвидше, бо вона вже майже боса.

— До тижня зроблю.

— Дякую. — І я пішов до своєї кімнати відпочивати, бо завтра чекає мене далека дорога.

Рано-вранці я уже на станції. Кілька хвилин і поїзд рушас на південь. На диво, сьогодні людей мало, багато порожніх місць.

Звичайно, я любив дивитися крізь вікно на околиці, особливо на ліси, вони ж такі подібні до тих лісів на Рідних землях, у яких я прожив кілька напружених, незабутніх років. Але сьогодні я був чомусь замислений. Вийняв із кишені невеличкого формату українську емігрантську газету. Почав читати. На половині статті, в якій знову засуджувалося «безглузду бандерівську політику» і «розлам», я відкинув газету і почав думати. Що за причина тих емігрантських антагонізмів? Вирішив після відвідин д-ра Смука поїхати до Регенсбургу, де була головна квартира командування рейдуючого відділу УПА.

Мюнхен — велике й рухливе місто, на вулицях часто чути якусь ненімецьку мову, найчастіше слов'янську.

Без великих труднощів я знайшов будинок і кабінет Українського Допомогового Комітету. Тут побачив і досить багато людей, почув і їхні різні нарікання. Мені також виглядало все дивним. Чому б не дати людям праці у відбудові знищених війною країн? Чого жебрати для біженців по цілому світі, а з тієї жебранини більшу частину ще й розкрадають, поки вона дістанеться до таборів?

Не краще було й з тими приділами по таборах. Така система витворювала в людей рабські нахили, плекала в них заздрощі й ненависть між ними.

Я хотів побачити, як на практиці працює Український Допомоговий Комітет. Адже до Комітету напливало досить багато щедрих пожертв наших земляків за океаном. Уже на перший погляд можна було завважити роздутий адміністративний апарат на чолі з д-ром Смуком.

— Що хочете? — запитав мене д-р Смук.

Така дивна американська безцеремонна діловитість заскочила мене. «Цікаво, — подумав я, — чому в тій установі бракує навіть елементарної увічливости?»

Мені спав на думку польський генерал в Авгсбурзі та його аристократичні манери. Яка різниця між ним і д-ром Смуком, хоч вони обидва на високих становищах.

Я з'ясував д-рові Смукові всю справу з документами і просив, чи не міг би він якось допомогти упістам, або бодай порадити, де можна дістати документи.

— Це нелегальна і політична справа. Ми такими речами не займаємося, — відповів д-р Смук. Витягнув із кишені 5 долярів і поклав на столі переді мною. Я відсунув п'ятку і сказав:

— Пробачте, що забрав вам цінний час. До побачення. — І вийшов.

Вже в дорозі до Регенсбургу я довго думав і порівнював жертовний, геройський нарід в Краю та деяких «самозбережників» власної шкури на еміграції.

У Регенсбурзі я зустрівся зі своїми друзями — Бартлем, Петьою, Смиком і Лозою, а тоді зайшов на квартиру командира Громенка, і — як колись у відділі — зголосив по-військовому свій прихід.

— Сідайте, Чумаче, розказуйте, як живе наше вояцтво.

— Дякую, непогано. Загально люди ставляться до нас дуже добре, матеріяльно ми самозарадні завдяки крамниці, тільки справа з документами пекуча.

І я розповів про зустріч із польським генералом та з д-ром Смуком.

Командир Громенко засміявся і запитав:

— Відколи повстанці ходять жебрати до польських генералів?

Я пустив цей докір повз вуха і запитав:

— Що нового? Чи є якісь вістки з Краю? Як тримається наша братія тут?

— У Краю відділи поділено на менші групи, — розповідав сотник, — боротьба триває далі. Недавно перейшло на Захід кількох повстанців із Ярославщини, і з їхніх оповідань виходить, що й там тепер не легше, ніж було в Перемищині та Лемківщині. А на еміграції виникли якісь непорозуміння між Лебедем і Проводом ОУН, що погано впливає на низи, дезорієнтує їх і навіть викликає поділ думок між вояцтвом УПА.

Було видно, що командир дуже переживав це непорозуміння Лебедя з Проводом.

— Хто поділяє думку Лебедя? — запитав я.

— Є кількох, — відповів командир, — а між ними і полковник Калина, що працював у військовій референтурі при Проводі. Саме за його посередництвом ми були пов'язані з Проводом.

Я поспішав до поїзду й тому запитав:

— А як справа з документами?

— Добре, що ви пригадали. Вже маю для вас чисті анкети документів. Постарайтеся їх виповнити підібраними іменами й прізвищами, датами народжень та відбитками пальців, а тоді перешліть їх інженерові С. Це наш старий революціонер і віддана людина.

Я забрав анкети, попрощався з командиром і подався на станцію. Вістки, що їх почув від командира, дуже мене турбували.

Поїзд їхав до Байройту, ставав на кожній станції, а я роздумував про непорозуміння між Лебедем і Проводом.

Цікаво, що сталося? Лебідь був колись одним з кращих у Проводі, а тепер пішов на такий крок. У сорок п'ятому році він залишив боротьбу в Україні й подався на Захід. Чому? Невже ж тут не було людей вести політику? Адже Я. Стецько чудово з неї вив'язувався і мав добрі успіхи. А в Краю у тій велетенській боротьбі людей із таким революційним стажем, який мав Лебідь, дуже бракувало.

Стахів і Прокоп мене не дуже цікавили. Натомість про незнаного мені особисто полковника Калину я довго думав: «Вояцтво рейдуючого відділу дуже здисципліноване і напевне підпорядковується командному складові, аж до цього полковника. Виходить, що дисципліна й підпорядкованість обов'язкові для всіх, крім самого полковника».

Із станції я подався просто до табору. Ранок був холодний і мрячний, утомлений думками поклався до ліжка і заснув...

Пробудив мене дзенькіт кухонного посуду. Повстанці обідали... Раптом пригадав собі, що я домовився зустрітися сьогодні з Танею. Швидко встав, зібрався і похапцем випив чашку кави з молоком. Гудим, побачивши, як я поспішаю, жартома запитав:

— Політичні чи торговельні справи тебе чекають?

Я усміхнувся і подався на умовлене місце. Вже здалека побачив Таню. Вона у гарному білому костюмчику, з торбинкою на плечі, з гарною зачіскою, повільно походжала по таборовому парку. Мені було прикро, що спізнився, тому почав запитом:

— Чи приймете, панно Таню, моє перепрошення за спізнення?

— Від цивіля, може, й прийняла б, а від вояка — ніколи! Постараюся відплатити спізненням на півгодини.

— З приємністю приймаю і вже радію, що обіцяєте другу зустріч.

Повільним кроком рушили ми в напрямі міста. Я задивився на гарну й статечну дівчину. Таня від шістнадцятого року свого життя сама, без батьків, перетривала воєнну хуртовину, а тепер здобуває собі освіту. Поведінка її дуже шляхетна. Має і добрий смак у власних переробках скромних приділових одягів на елегантні вбрання.

— Розкажіть, що нового в нашому політичному житті на еміграції, чи є якісь нові вістки з України?

— Невже вас цікавлять і такі питання? — здивувався я.

— Так, це заслуга доктора М., — відповіла Таня. — Він наймолодший з емігрантів, здобув докторат і тепер дуже запопадливо з нами працює.

Ми говорили про Легенду, Старуха, Грицая, про першу конференцію УГВР, про завзятий бій охоронних відділів під час тієї конференції. Я довго розповідав, нарешті подумав, що моя розмова виглядає більше на організаційну зустріч, ніж на побачення з дівчиною, тому хотів змінити тему, але Таня знову запитала:

— Ви ще не розповіли мені про вашу подорож до Мюнхену і Регенсбургу.

— Найцікавіше з цієї подорожі, — відповів я, — було те, що я дізнався в Регенсбурзі: Провід уже оформлює наші документи. А в Мюнхені всі мої оббивання порогів наших легальних установ були безуспішні.

— Вістка про полагодження справи ваших документів дуже добра, сподіваюсь, що незабаром будемо бавитися на весіллях Гудима і Зірки.

— А більше нікому такого щастя не бажаєте? — нібито жартома запитав я.

— Може, і на вашому, якщо запросите, — відповіла Таня і глянула мені прямо в очі...

Ми йшли під гору. Дорога зникла десь у парку, а з правого боку стояла велика, незвичайної форми будова. Це був театр Вагнера.

— Кажуть, — мовила Таня, — що в цьому будинку є найкраща, найакустичніша на всю Німеччину заля. Шкода, що ми не мали змоги побувати тут на концерті Руснака і Матіяша.

І розмова перейшла на наші театральні сили на еміграції.

Уже надвечір ми проходили гарним великим міським парком. Таня показала на якусь стару будівлю і сказала:

— Ось музей Вагнера, а он у тому домі, в парку, він жив. За хвилину ми були біля могили Вагнера. Майже нарівні з покошеною травою лежала таблиця з написом.

Але я того напису не читав, думав про інші могили:

— Знаєте, панно Таню, могили визначних людей — це сторожі й охоронці нових поколінь народу, тому ворог так безпощадно нищить наші могили. Над Сяном, біля Володзької, на гарній горі між лісами був дуже великий цвинтар вояків УПА. Ця місцевість довго була недоступна ворогові. Там ми ховали наших героїв, а цивільне населення, переважно дівчата, перетворили той цвинтар на дуже гарний квітник із довгими рядами березових хрестів. Навесні сорок сьомого року ворог кинув на цей терен сотні тисяч свого війська і по-варварськи знищив могили упістів.

На вулицях міста спалахнули ліхтарі, між великими деревами показалася на небі вечірня зірка.

Ми верталися додому замислені, кожне занурене в спогади...

У таборі я відімкнув крамницю, Таня оглядала різний товар, а потім сказала:

— Як бачу, ваша крамниця багатшає.

Я узяв пачку цигарок, розкоркував пляшку славного в Німеччині яблучного соку, і ми випили по склянці.

Вийшли на двір, над обрієм ніби завис жовтий місяць і він додав мені відваги:

— Погляньте, панно Таню, який гарний місяць! Чи не вернутися нам до парку?

— А чому б ні? — запитом відповіла Таня. — Ще не пізно...

Була гарна тепла осінь. Удень снувалося по парку бабине літо, а тепер тут проходжувалися закохані пари. Таня взяла несміливого вояка попід руку, і вони поволі йшли стежкою в долину, до шумливого потоку. Через нього в кількох місцях були збудовані для пішоходів вузенькі містки. Молодість і повний місяць дедалі більше додавали мені відваги, і я уже кілька разів притиснув до себе Танину руку, що лежала на мойому лікті. Випадково, чи, може, ні — Таня також притулилася до мене.

Спинилися на мініятюрному, немов у казці, містку. З обидвох боків високі схили, з яких звисало густе гілля дерев. Понад містком, кілька метрів вище, був ще один місток, а ще далі — великий, залізної конструкції залізничний міст.

— Як тут гарно! Погляньте, панно Таню: місток над містком, а там, вгорі, ще один міст...

Все це нагадувало мені рідні карпатські яри, і я ще більше милувався навколишньою красою. Над глибоким яром, над деревами тисячі зірок, між ними повний місяць, як у Карпатах... Повстанський побратим...

Але тут не Карпати, всюди мирна тиша, а біля мене гарна й чесна дівчина...

Та мої думки линули на Схід. Мої бойові побратими десь у лісах поранені, голодні... А інші, може, саме в цю хвилину зводять бої... А скільки їх за дротами, далеко...

Я просив Бога, щоб дав їм силу витримати, гаряче бажав, щоб вони здобули на своїй рідній землі право жити вільно й щасливо, як ось я, оцього вечора, почуваю себе щасливим у далекій Німеччині.

— Пане Чумак! — сказала Таня. — Я вже кілька хвилин вас спостерігаю, чи не могли б ви сказати мені, де ви в цю хвилину думками? Може з «нею»?

Я усміхнувся, притулив її теплу руку до свого лиця і промовив:

— Питаєте, чи кохав я в своєму житті? Хочете знати?

— Хотіла б, — відповіла Таня.

— Так, панно Таню, колись я був дуже закоханий... Вона була вчителькою, а я був її тринадцятилітнім учнем...

Таня засміялася, а потім уже поважнішим тоном запитала:

— А між тринадцятьма і двадцятьп'ятьма роками ви нікого не кохали?

Тепер уже без жарту я признався:

— Так, любив Марійку. Але вона вже напевне проказала молитву за мою грішну душу... Вийшла заміж і, мабуть, уже годує своїх діточок...

— Чи тепер ви були думками з нею?

— Ні, Танечко! — Це вперше я звернувся до неї без величання «панно». — Я був думками з друзями і бажав їм щастя. Я хотів би передати їм хоч крихітку того щастя, що його відчуваю тут із вами.

Вона дивилася мені пильно у вічі, але не знайшла в них навіть тіні неправди.

Вечір ставав холодніший. Таня була легко одягнена, тому я скинув свою блюзку й накинув їй на плечі.

— Та вам самому буде холодно!

— Я звик до холоду, панно Таню.

Я сперся плечима об поруччя містка, тримав обидві її руки в своїх і мовчки довго дивився на любу дівчину. Вона також дивилася на мене мовчки, а тоді сказала:

— Ви знову щось думаєте, мені невідоме...

— Ні, я просто дивлюся на вас, Таню, і бажаю, щоб цей щасливий вечір лишився в моїй пам'яті на все моє життя.

Замість відповіді, Таня притулила свою голову до моїх грудей...

Я ніжно-ніжно пригорнув її до себе і наші уста з'єдналися у довгому поцілунку...

Десь за парканом у якомусь господарстві заспівав півень. Я поглянув на годинника, було вже по півночі, й ми рушили до табору. Попрощалися й розійшлися.

Я довго не міг заснути. Був певний, що цієї гарної й чесної дівчини я ніколи не забуду. Але турбувало мене невідоме майбутнє. Незабаром, я знав, табори розпустять і навряд чи придадуться мені мої військові й торговельні знання у західному світі. Найпевніше, доведеться джаганом, лопатою або сокирою і пилою здобувати засоби до життя. Я — завжди втомлений, в подертому одязі, а у хаті злидні, діти голодні, помарніла від тяжкого життя Таня.

— О, ні! — немов прокинувшись від глибокого сну, я майже вголос зойкнув. — Таку любов краще в зародку задушити.

Так диктував мені розум, але з розумом завзято змагалося серце.

Раненько я уже був на ногах. Розділив працю між своїх співробітників. В крамниці відбувався облік краму, а я наздоганяв занедбане книговодство...

На другий день поїхав на закуп товару, а по обіді написав звіт до командира Громенка. Про непорозуміння «на горі» нічого друзям не говорив, хоч знав, що вони довідаються із преси. Я не хотів, щоб у моїй групі виникли дезорієнтація і непорозуміння.

Таня вже склала іспити і за кілька днів закінчить навчання. Я часто бачив її у групі дівчат і хлопців на перерві, але чомусь уникав зустрічі, хоч думками завжди був з нею.

Одного дня я одержав пакунок із шевської робітні, в ньому були гарні, замовлені мною спортові мештики. Вирішив передати їх Тані ще сьогодні. Знав о котрій годині кінчається навчання і вийшов їй назустріч.

— Добридень вам!

— Добридень і вам!

Таня з докором дивилася на мене, а я ледве стримувався, щоб ось тут, прилюдно, не обняти її й поцілувати.

— Таню, як закінчилися твої іспити?

— Дякую, добре. Завтра попрощаюся із школою.

— Поздоровляю і з цієї нагоди маю для вас... для тебе подарунок.

— Навіщо завдаєш собі клопоту? Це ж непотрібно... — Вона взяла пакунок, подякувала, глянула мені у вічі і сказала:

— Минулі дні ти був дуже зайнятий!

Мені стало прикро, але не виправдувався, вирішив довести свою гру до кінця відкритими картами.

— Таню, післязавтра субота, я хотів би піти з тобою на прогулянку й поговорити.

— Добре, завтра дістану атестат зрілости, а в суботу вже буду вільна, — відповіла Таня і запитала: — О котрій годині?

— О десятій рано.

— Добре, о десятій! Па! Ще раз дякую, — і показала на подарунок. Легкою ходою пішла сходами до своєї кімнати.

Мені стало легше на душі, й я пішов на свою квартиру, де кипіло веселе вояцьке життя. Тут було кількох друзів і Гудимова наречена, гарненька й скромна дівчина, що працювала в таборовому шпиталі.

Я програв партію шахів із Дубом, нерозважно втративши королеву, бо думав про Таню. В кімнаті далі йшла завзята гра в шахи, а найбільше руху робили дорадники.

Я поклався до ліжка і роздумував, як погодити серце з розумом? З одного боку, розум казав, що я не смію зав'язати світ цій чесній дівчині, а з другого боку, — не уявляв собі життя без неї. Тому вирішив:

— Завтра з'ясую їй все в найтемніших барвах і почую, що вона скаже.

Уранці я попрохав Нічного допильнувати крамниці й пішов на зустріч із Танею.

За кілька хвилин перед умовленим часом я уже чекав на неї. Був гарний, сонячний день, без хмаринки, ще й дуже теплий. Я не відчував докору сумління, що друзі працюють, а я узяв собі один день на відпочинкову прогулянку. Адже я зробив усе, що міг для них, усі вже матеріяльно забезпечені. А Провід ОУН з допомогою інженера С. переслав цілком добре оформлені документи, тож охочі за дозволом Командування УПА могли розпочинати клопотання про дозвіл на виїзд за океан до рідні чи до знайомих...

Мої думки перервала поява Тані. Вона вибачалась, що трохи спізнилась.

— Таню, мушу тобі погратулювати, що навіть у таких скромних обставинах вмієш переробити свою скромну «гардеробу» і гарно вбратися.

— Власне через цю «гардеробу» я і спізнилася. Поглянь, які в мене мештики!

— А міра? — поцікавився я.

— Трохи завеликі, але то нічого. Я дала всередину підкладку з грубого паперу.

Ми пішли через парк, а далі польовою дорогою в напрямі лісу. Я сьогодні був досить стриманий, натомість на веселому обличчі Тані можна було завважити усмішку зрозуміння. Здавалося, вона розгадала мої думки.

— Як ідуть військові й торговельні справи? — запитала.

— З військових залишаються тільки гарні спомини, а торговельні — добрі. Ми вже одержали документи, і вояцтво вдоволене.

На великій гарній галявині, оточеній високими деревами, я запропонував сісти. Таня скинула мешти, наділа темні окуляри й дивилася на чисте небо. Я мовчки дивився на неї, раптом вона зняла окуляри і глянула мені просто у вічі:

— Ти, здається, хотів зі мною говорити?

— Авжеж, але забув, побачивши тебе, — і я поцілував Таню.

Вона виглядала щасливою. За нею вже воєнна хуртовина і таборові злидні. Школу закінчила успішно, тепер має друга, якого любить і знає, що він також її любить.

Я підвівся, скинув із себе блюзку, підослав Тані, а сам закурив цигарку і милувався її красою. А Таня втупила свій зір у небо, по якому ледь-ледь посувалися білі хмаринки, і знову запитала, звернувшись уперше по-іменно:

— Юрчику, я чекаю, хочу знати, про що ти хотів зі мною говорити.

Я обвів її ніжним поглядом, поцілував, а тоді почав:

— Таню, я не можу уявити собі мого життя без тебе. А з другого боку, не бачу можливости в сьогоднішній дійсності влаштувати тобі щасливе життя зі мною. Моє військове, як і торговельне знання, придасться мені в Західньому світі хіба для товчення каміння на будові дороги десь по диких хащах. Я ж тебе люблю і не можу «ощасливлювати» життям жінки злиденного чорнороба.

Але мої слова не засмутили Тані, навпаки — розвеселили. Із щасливою усмішкою вона кинулася мені на шию і ніжно поцілувала, як молода закохана дівчина. Потім пройшлася босими ногами по траві, поправила руками своє волосся, стала перед мною і почала говорити:

— Виглядає, що вояцькі рішення і торговельні калькуляції є стимулом твого життя. Від них у тебе залежать і любов та майбутнє родинне життя. Згідно з твоїми міркуваннями наші старі емігранти, що не раз бували на дуже добрих посадах в Краю, а тепер на чужині — через трудні умови і незнання місцевої мови — працюють на тяжких нефахових роботах, повинні покінчити із собою самогубством. А я знаю таких, що хоч убогі, проте веселі й щасливі.

— Дай мені свою руку, щебетухо, і не пропагуй нашої старої приповідки «Якось-то буде!» — промовив я. За хвилину вона запитала:

— Чому ти вирішив якраз сьогодні розв'язати таку «проблему»?

— За кілька місяців наш табір буде розпущений і нас порозвозять по цілому світі. Уяви собі, Таню, що ми їдемо кудись за океан разом, а в нас немає засобів навіть на зарученевий перстень, не згадуючи весілля.

На Таниному обличчі світилася радість. Вона вирвала стеблину високої трави і сплела з неї дві маленькі обручки й жартома подала їх мені. Я зрозумів жарт і сказав:

— Таню, я готовий ще сьогодні з тобою заручитися.

Вона споважніла. Подумала хвилину, подивилась на мене проникливим поглядом і простягнула до мене руку, а я надів на її палець «персня» і поцілував. Таня глянула на свій «перстень» і запитала:

— Скажи, чим відрізняється цей перстень від металевого?

— О, багато чим. А насамперед тим, що металевий можна носити кілька місяців, а цей доведеться замінити на шлюбний. Вона засміялася й кинула:

— Ходімо до табору, бо ти ще схочеш і звінчатися зараз.

Сонце ховалося за високими деревами, коли щаслива пара наречених верталася до табору.

На квартирі я застав усіх своїх друзів, крім Нічного. Між ними побачив і майора Байду та булавного Лозу. Я зголосив свій прихід, а майор привітав мене холодно:

— Я вже досить чекаю на вас, — сказав і продовжував свою мову до моїх друзів: — Раджу вам не в'язатися із партіями, мусите бути здисциплінованими і підпорядкованими тільки командуванню УПА. Пам'ятайте, УПА незалежна, підпорядковується тільки УГВР.

Я і ще двох інших упістів належали до ОУН, але уникали розмови на цю тему, щоб не викликати поділу між вояцтвом у таборі. Тепер я дивився на цього здібного старшину і дивувався, що політично він такий відсталий.

— УПА — власність усього українського народу! — підкреслив командир Байда.

Він говорив далі, але я уже не слухав, роздумував над тим, що почув:

Як розуміє майор Байда свій вислів, що УПА власність усього українського народу? Чи й різних Чернецьких та тих недовірків, які пишуть пасквілі на повстанців? Чи не розуміє командир, що УПА боролася за визволення цілого українського народу, але початки ідейних її основ походять ще від часів Визвольних змагань, започаткованих Міхновським і Коновальцем? Що геройська боротьба ОУН протягом багатьох років виховала і загартувала молодь такою мірою, що вона, ця молодь, не завагалася поставити спротив двом великим імперіям?

Чи здає собі справу цей добрий командир, але наївний політик, із того, що стихійна боротьба сьогодні в Україні не могла б продовжуватися, якби не було тих загартованих відчайдушною боротьбою у підпіллі націоналістів і їх провідників, яких Бог нам дав у найтяжчий час? Адже саме вони зорганізували й

провадили так довго цю завзяту смертельну боротьбу? Чи була б можлива ця боротьба без ОУН і її Проводу? Ось навіть він, Байда, був розгубився, коли в Перемищину й Лемківщину вступили сотні тисяч ворожого війська і він втратив зв'язок із вищим командуванням. Командири сотень командували своїми відділами, зводили численні бої і вели своє військо на Захід або й на Схід. А він, Байда, пустився у «рейд» без війська, тільки втрійку, з якої добрий виховник сотні Громенка, Зорян, в дорозі був поранений і дальша його доля невідома.

Командир Байда добре знав про дисципліну і загосподареність групи Чумака, тому, хоч йому й не подобалися Чумакові політичні погляди, він не відважився замінити його кимось іншим.

А час минав, незважаючи на бездіяльність. Мене часто запрошували в таборі до почесних президій різних свят і дефіляд, пізніше виявилось, що майже кожного разу були й такі, що «протестували» проти моєї участи в тих президіях, мовляв:

— Кого він репрезентує? «Яке» УПА? У нас тут багато старих, заслужених, високої ранги старшин.

На щастя, таких крикунів, що сіли на червоній калині і ні кроку далі, не було багато.

Кілька днів тому я був на ювілейному прийнятті Угрина Безгрішного, а сьогодні пішов на ювілей нашого славного композитора Нєдільського.

У залі повно людей, промов і побажань ювілятові. Та ось хтось запропонував, щоб композитор Нєдільський сам диригував хором і оркестрою. Ювілят погодився і від понад сотні хористів та з великої оркестри залунали звуки пісні «Засяло сонце золоте...».

Я полинув думкою у Перемищину, в Курманські ліси, де колись ця пісня звучала ще величніше, а її луна долітала до самого міста.

Там у сорок шостому році закінчився підстаршинський вишкіл, учасником якого був і я. Після вишколу відбулося велике свято, випускники підстаршинської школи складали присягу перед визначним членом ОУН — Орланом, а потім була дефіляда під музику й спів хору саме цієї пісні. Тільки тоді співало її кілька сотень повстанців, ще щиріше й могутніше...

У своїй уяві я знову бачив лави повстанців, щиру присягу, і чув могутнє: «Засяло сонце золоте...».

З тієї вишкільної сотні лишилися серед живих самі одиниці, але їхні ідеї безсмертні...

Ще не втихли музичні акорди, як вибухнули бурхливі оплески. Далі оркестрою вже диригував пан Цісик, а згодом під її музику пустилися в танець...

Вечір був дуже приємний і веселий, проте мені чогось бракувало, і я вийшов на подвір'я...

Розділ 45.
НОВИЙ РІК

Наближався новий 1949 рік. Недавно вщент зруйнована Німеччина вже ставала на ноги, повним темпом розбудовувала свою промисловість. Добробут кращав із кожним тижнем.

Новий латинський рік німці, зокрема німкені й американці, святкували дуже гучно й розкішно. А українські емігранти й далі сиділи по таборах, не раз по кілька родин в одній кімнаті, і чекали на незнане завтра.

Надходили українські Різдвяні свята і на квартирі вояків УПА почався пожвавлений рух. Одні прибирали велику кімнату, а Юзьо і Бурий принесли з лісу таку велику ялинку, що й не вміщалася. Треба було втинати, почалась суперечка де: згори чи здолини. Тоді друг Нічний запропонував компромісову розв'язку: відрубати чверть метра згори і пів здолини.

Упісти прибирали ялинку, Нічний і Павук готували й варили страви на Святу Вечерю. Павук робив перелік страв:

— Сіль, часник, цибуля, оселедці... разом — понад двадцять. Непогано!

Та тим разом жарт Павукові не вдався. Ніхто не звертав на нього уваги, всі його друзі мовчки працювали й думали.

А думати було про що. Роки колишніх щасливих свят давно минули. Тоді вони з нетерпеливістю чекали Свят-Вечора. Віджили спомини... На долівці свіжа запашна солома, в куті дідух, на столі сіно, накрите скатертю, і смачні страви. Мама в святочному настрої, тато також. Веселі брати і сестри. Після Свят-Вечері на вулиці появлялись колядники. Вони також приставали до колядників і йшли разом по білому снігу від хати до хати, їх усюди радо вітали, в кожній хаті бажали їм веселих свят.

Так було колись. Сьогодні вони думають про незнану долю своїх рідних і друзів, що залишилися в боротьбі в Краю, та про тих, які вже не живуть.

Вечеря готова. На столі засвічена свічка, друзі готові до молитви, а Нічний засвітив ще одну свічку і поставив її під ялинку. Він не казав нічого, але всі знали, що та свічка у пам'ять його рідного брата Терки, який загинув у рейді ще на українській землі.

Тиха щира молитва, моє коротке слово, а тоді смачна вечеря.

Коли раніші Свят-Вечори були веселі для повстанців, то сьогодні, вже вдруге на Заході, це вечір спогадів і суму за Батьківщиною.

Гудим сів на ліжку, взяв у руки гітару й злегка почав акомпаньювати до дуже тихих слів «Бог предвічний народився». Його підтримали кількох друзів і з кожною хвилиною коляда звучала дедалі голосніше й могутніше.

— Ану, друзі, почнімо її ще раз, але так, як колись у Краю, — сказав Гудим і вдарив сильніше по струнах. Коляда летіла крізь відкриті вікна на таборову площу до переповнених емігрантами кімнат тринадцятого великого бльоку. За нею «Нова радість стала», а при словах «даруй волю, верни славу нашій Неньці-Україні!» аж дзвеніли шиби.

На майдані, недалеко вікна, стояли люди і прислухалися до колядок, що вже мали багато повстанських додатків.

Зірка вийшов на подвір'я і запросив на квартиру упістів декотрих дівчат і хлопців, а між ними й Гудимову наречену та мою Таню. Тепер коляди були підсилені кількома чоловічими й дівочими голосами.

Згодом почалися бадьорі повстанські пісні, що відродили колишній веселий вояцький настрій.

«Гей степами, темними ярами машерують повстанські полки...». За цією — «Хто живий, в ряд ставай, здобувати рідний Край...». А далі: «Лунає, рветься пісня буревісна по Лемківщині кругом...».

Пізно вночі друзі розходилися по своїх кімнатах. Повстанці клалися спати, щоб завтра не спізнитися на ранішню Службу Божу. Тільки Гудим, Зірка і Чумак пішли спати ще пізніше, бо відпроваджували своїх наречених.

Рано-вранці у таборовій каплиці і біля неї — понад тисяча людей. Рівними лавами по одному боці стояли сумівці, а по другому — пластуни. Каплицю заповнили таборяни. Добра і щира проповідь талановитого отця Прокоповича.

Після Служби Божої біля каплиці люди віталися святочним звичаєм і бажали одні одним веселих свят.

На обіді у панства Тимкових — трохи скромний, але гарно прибраний стіл. Тут кількох упістів, Таня, я і мій добрий друг Палаганюк. Пані Тимкова зготувала смачний обід, а друг Палаганюк дбав, щоб товариство не сумувало.

Надвечір я з Танею знову пішли до того романтичного парку. Брак родин найдужче відчувається у час Різдвяних свят. Ми поринули спогадами у минуле, згадували своїх батьків і рідних,

про долю яких нічого не знали. І саме ті спогади і туга за рідними додали мені відваги просити Таню стати моєю дружиною.

Вона не надумувалась, з усмішкою, без жодного слова, дивлячись мені просто в вічі, кивнула легко головою на знак згоди і притулилася до мене. Я був щасливий і, по-вояцькому плянуючи цей великий крок у своєму житті, одразу запитав:

— На коли призначаємо день вінчання?

— Юрчику, відклади цю справу на кілька хвилин, бо зараз я не можу думати.

Ми йшли по сухому листі в парку і Таня, нарешті, запитала:

— А коли ти думаєш?

— Сьогодні! — відпалив я без надуми. Таня засміялася і сказала:

— Сумніваюся, чи отець Кудрик на це погодиться.

Ми вирішили, що двадцять шостого лютого буде день нашого вінчання. А вже перед самими сходами тринадцятого бльоку умовилися зустрітися завтра і точніше обміркувати свій великий плян.

На квартирі гамірно. Всі повстанці були запрошені різними друзями у гості і по їхньому гуморі було видно, що провели час весело.

Тільки один Гудим, легенько дотикаючись до струн гітари, виспівував дуже сантиментальну повстанську пісню:

Тихо-тихо полем вітер віє,
Лопотить, торкнувшися лиця,
І летять удаль солодкі мрії
Вартового юнака-стрільця.

Ось він вдома, вийшла сестра люба,
Стара мати в білому платку...
Та в цей час позад його на дубі
Залунало збуджене «Ку-ку!».

Ой чому ж ти закувала вранці?
Перервала мрій солодку мить?
Ти вгадай, скажи мені, кохана,
Скільки років я ще буду жить?

Байдуже кує зозуля: рік і два,
Й на цьому не кінець,
Та рахунок перервала куля.
Похилився прострілений стрілець.

Пісня виходила в Гудима так зворушливо, що розвеселене вояцтво зовсім замовкло, прислухаючись до неї. Не одному пригадалися колишні небезпечні вартові стійки і бої з ворогом.

Гудим закінчив пісню і щойно тепер зауважив, що її слухали всі присутні друзі. Він глянув на них і сказав:

— Подумайте, скільки їх там сьогодні стоїть на варті? Було пізно, друзі готувалися іти спати, але мені дуже кортіло поділитися з ними новиною, тому почав:

— Друзі, я думаю женитися. Сьогодні ми з Танею домовилися, що вінчання буде двадцять шостого лютого... Запанувала мовчанка, першим вибухнув жартом Павук:

— Дуже добре, знаменито, будемо мати господиню!

Каня заявив, що це неправильно. Добрий командир повинен насамперед одружити всіх друзів, а щойно тоді думати про себе. Очевидно, він також жартував.

Гудим підійшов до мене, подав руку й сказав:

— Гратулюю! Думаю, що мудро робиш.

За ним підійшов Зірка і всі інші друзі, стискаючи мені руку. Увечері я відпровадив командира Громенка на станцію. По дорозі командир говорив:

— Я дуже задоволений, що у вашій групі ще нема такого розбиття, як по інших таборах.

— Яка причина тих непорозумінь, друже командире?

— Лихо його знає! Я щось підозріваю, що ті нові зв'язки з Краєм занадто легкі. Доведеться, мабуть, самому йти до Краю.

— Чи не можна цього скандального непорозуміння якось полагодити?

— На низах перетягають наших вояків то на один, то на другий бік. А «на горі» обидва табори твердять, що за ними стоїть Край. А я цілком певний, що в Краю нема жодного розбиття, тим більше, що ОУН, УГВР і УПА очолює та сама людина.

Сотник почав випитувати мене, що я думаю про упіста Сержанта і чи в нього добра пам'ять.

Ми потиснули один одному руку, побажали всього найкращого і командир ускочив до потягу, що вже рушав. Це була наша остання зустріч.

По дорозі до табору я думав про командира Громенка:

— Боже, чому не пошлеш нашому народові кілька тисяч отаких Громенків. З їх допомогою ми не тільки здобули б свою державу, а й добре її забезпечили б.

***

На четвертому році життя наших скитальців почалась відбудова знищених країн війною. Також велась підготовка наших скитальців до виїзду в різні країни світу і там починати своє життя.

Я з Танею рішаємо їхати в далеку Австралію. Пакуємо в наші скромні клунки також наші газети і книжки, щоби у неробочі дні десь там, в Австралії прочитати своє рідне слово. Як скоро показалось в Австралії була змога розбудовувати Австралію, а також своє приватне і національне життя. Бути добрими амбасадорами України, а після розвалу імперії зла допомагати Їй.

«ЗАЛІЗНА СОТНЯ»

Давня поговірка справедливо стверджує, що краще один раз побачити, аніж багато разів почути чи прочитати. Мабуть, саме так міркував автор книжки «УПА у вирі боротьби» Юрій Борець, коли вирішив екранізувати свою повість.

Цей задум почав втілюватися в життя після зустрічі Ю. Борця з кінорежисером Олесем Янчуком. О. Янчук — відомий український кінорежисер, який поставив ряд документальних та художніх фільмів, зокрема фільм «Голод 33» про голодомор в Україні у 1932—1933 роках, що приніс режисерові світову славу. Трагічна стрічка про геноцид українського народу, скоєний комуністичним окупантом, пройшла екранами всього світу. Фільм використовувався різними міжнародними організаціями, зокрема Організацією Об'єднаних Націй, як Акт звинувачення злочинної комуністичної системи.

Не меншу славу вже в українському середовищі принесли О.Янчуку фільми на патріотичну тематику: «Атентат. Осіннє вбивство в Мюнхені» — про останні роки життя та загибель Провідника революційної ОУН Степана Бандери; епопея «Нескорений» про життя та боротьбу за відродження Української держави легендарного командира УПА Романа Шухевича — генерала Тараса Чупринки.

Познайомившись з активним учасником визвольних змагань, а тепер видатним громадсько-політичним діячем української громади в Австралії, письменником та публіцистом Юрієм Борцем та прочитавши його твори, О. Янчук без надуми погодився екранізувати його автобіографічну повість «УПА у вирі боротьби». Після майже піврічної підготовки восени 2003 року розпочалися в Карпатах зйомки фільму, які завершилися в кінці року. Актори, переважно молодь — ровесники тих, кого вони показують на екрані, з великим ентузіязмом грали свої ролі, розумію-

чи, що в час, показаний у фільмі, більшість з них безумовно також боролася б за Україну. Фільм, який має назву «Залізна сотня», виходить на екрани весною 2004 року разом з новим виданням повісті «УПА у вирі боротьби».

Не підлягає сумніву, що і книжка, і фільм, фотографії з якого поміщені у книжці, викличуть непідробну зацікавленість українського громадянства як в Батьківщині, так і поза її межами.

На закінчення варто наголосити, що фільм «Залізна сотня» повністю профінансований Юрієм Борцем і разом з книжкою має на меті сповнити гордістю серця українців за їх славне минуле, сприяти національному відродженню тих, хто забув своє історичне коріння, і насамперед пробудити патріотичні почуття молоді, яка повинна стати елітою нації і розбудувати та закріпити Українську державу, про яку мріяли і за яку боролися герої фільму.

Роман Панкевич,
продюсер фільму

Домовилися.
Автор книжки та фундатор фільму Юрій Борець, режисер Олесь Янчук, Сідней, Австралія, березень 2002 року.

Робочий момент зйомки.
Режисер Олесь Янчук, актори: Олексій Зубков — "Павук" та В'ячеслав Василюк — "Когут".

Повстанська молитва.

Не на життя, а на смерть — бій з фашистами.

"Це буде твій син".
"Громенко" — Микола Боклан, Ксеня — Катерина Кістень.

"Живою не здамся! Слава Україні!"
Ксеня — Катерина Кістень.

Акція "ВІСЛА".

Разом з народом — Повстанський Великдень.

“Такі вояки, а боїтеся води” — “обливаний понеділок”.

Зустріч з “Мішою” — “Хто ти такий?”
Зліва направо: *В’ячеслав Василюк — “Когут”, Ігор Пісний — “Чумак”, Олег Примагенов — “Сова”, Дмитро Терещук — “Міша”.*

“Хлопці відходьте. Я їх не пропущу!”
“Міша” — Дмитро Терещук

Бо війна війною,
а без дівчат сумно...
"Чумак" — Ігор Пісний,
Марічка — Ірина Бардакова.

В гостях у знімальної групи.
Учасники визвольних змагань Василь Кук— "Леміш" (п'ятий ліворуч), Лев Футала — "Лагідний" (шостий ліворуч).
У центрі Орися Борець — донька Юрія Борця — "Чумака".

Прощання з Батьківщиною.
Сотня відходить на захід.

ЗМІСТ

Вступне слово Р. Панкевича 5
Переднє слово В. Кука 7
Слово до читача Ю. Борця 11

УПА У ВИРІ БОРОТЬБИ 17

Розділ 1. У рідному селі 19
Розділ 2. Оборона селян 27
Розділ 3. Сотня плянує 31
Розділ 4. Будова шпиталів і магазинування харчів 36
Розділ 5. Вишкіл боєвиків 39
Розділ 6. «Буде война» 43
Розділ 7. Курінь Прута в рейді 51
Розділ 8. Замок над Сяном 58
Розділ 9. Ворожі бази 65
Розділ 10. Вареники 73
Розділ 11. На Кузьмину 77
Розділ 12. На Бірчу 84
Розділ 13. Пекельний бій 92
Розділ 14. Шпиталь під землею 98
Розділ 15. Бій в Явірнику 104
Розділ 16. Свято Героїв 110
Розділ 17. Соловейко співає 117
Розділ 18. Виселені села 124
Розділ 19. Полювання 132
Розділ 20. Засідка 137
Розділ 21. Шпиталь на Хрещатій 146
Розділ 22. У трикутнику 154
Розділ 23. Бої взимку 160
Розділ 24. Підземельний шпиталь 165
Розділ 25. Великдень 171
Розділ 26. Прорив з оточення 179
Розділ 27. Рейд Калини 187

Розділ 28. У слазький рейд 197
Розділ 29. Боїв по кілька що день 204
Розділ 30. Пробій через Ославу 211
Розділ 31. Бої на горі Хрещатій 221
Розділ 32. Здобуття бараболі 227
Розділ 33. Союз проти УПА 235
Розділ 34. Рейд через Словаччину 244
Розділ 35. Перехід ріки Морави 250
Розділ 36. У вільному світі 254

У НОВОМУ СВІТІ 259

Розділ 37. Сотня Громенка в Німеччині 259
Розділ 38. Зустріч із «Новим світом» 261
Розділ 39. За дротами зі зброєю 265
Розділ 40. У шпиталі 290
Розділ 41. Вихід на волю 282
Розділ 42. В українських таборах 287
Розділ 43. На чолі групи упістів у Байройті 289
Розділ 44. Кооператива УПА 300
Розділ 45. Новий Рік 330

«ЗАЛІЗНА СОТНЯ» 335

ЮРІЙ БОРЕЦЬ

УПА
у вирі боротьби

Підписано до друку 18.02.2004.
Формат 64x96/16. Папір офс. Друк офс.
Гарнітура Baltica. Ум. друк. арк. 24,7.
Умовн. фарбовідб. 25,1. Обл.-вид. арк. 18,8.

